

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**HETERONORMATİF SİSTEMDE KUİR MAHPUS
OLMAK: HAPİSHANELERDE DİRENİŞ VE POLİTİK
FAİLLİK**

DOKTORA TEZİ

Emine Sezin DOST

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan YÜCEL

OCAK 2024

ÖNSÖZ

Araştırmak ve öğrenmek vazgeçilmez uğraşlarım olsa da yazmak benim için her zaman zihnen ve bedenen fazlasıyla yorucu bir iş olmuştur. Dolayısıyla bir yanıyla büyük keyif aldığım bu çalışmanın diğer yandan oldukça uzun süren ve kişisel olarak yıpratıcı bir sürecin ürünü olduğunu söyleyebilirim. Bu süreçte yanımda olan, çalışmaya çeşitli şekillerde katkısı bulunan herkese teşekkür etmek isterim.

Öncelikle tez danışmanım Doç. Dr. Hakan Yücel'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışma boyunca gösterdiği ilgi, sağladığı destek ve motivasyon için kendisine minnettarım. Onun yol göstericiliği ve teşviki olmasa bu çalışma ortaya çıkmazdı. Ayrıca tez izleme sürecinin her aşamasında yaptıkları eleştiriler ve önerilerle çalışmanın şekillenmesine büyük emek ve katkı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. İpek Merçil ve Prof. Dr. Birol Çaymaz'a çok teşekkür ederim. Doktora sürecinin başlarında derslerini aldığım, çalışmayı oluşturan fikirlere ulaşmamda emekleri bulunan, Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'ndeki kıymetli hocalarıma da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çalışmanın ortaya çıkmasında dolaylı da olsa katkıları bulunan, uzun hazırlık sürecinde daima yanımda olan, varlıklarıyla bana güç veren, ihtiyaç duyduğumda desteklerini esirgemeyen geniş ailemin her bir üyesine ve dostlarıma ayrıca tek tek teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	v
RÉSUMÉ	vi
ABSTRACT	xi
ÖZET	xvi
GİRİŞ	1
Çalışmanın Konusu ve Amacı	4
Çalışmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları	9
Hapishaneye ve Kapatılma Deneyimine Dair İncelemeler	13
Çalışmanın Planı	25
1. HAPİSHANEDE İKTİDAR VE DİRENİŞ: YOĞUNLAŞTIRILMIŞ GÖZETİM VE DENETİM ALTINDA POLİTİK FAİLLİĞİN İNŞASI	27
1.1. Hapishane Çalışmalarına Giriş: Toplumsal Aykırılığa Yasal ve Kurumsal Çözümler	28
1.1.1. Ceza İnfaz Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümünde Hapishane	30
1.1.2. Hapishanelerde Kurumsal Disiplin ve Kültür	34
1.2. Türkiye Hapishanelerinde Kapatılma: Reformlar ve Direnişler	40
1.2.1. Türkiye’de Hapishane Reformu	41
1.2.2. Türkiye’de Mahpus Olmak	47
1.3. İktidar ve Direniş Ütopalarına Karşı Aykırıların Politik Eylemliliğini Kavramlaştırmak	52
1.3.1. İktidar, Direniş ve Politik Failliğin İnşası	53
1.3.2. Politik Failliğin Gündelik Biçimleri ve Mahpusluk	59
2. HAPİSHANEDE ZAMAN İLE MEKÂN: KAPATILMA DENEYİMİNİN MUTLAK ÇERÇEVELERİNİ AŞMAK	66
2.1. Zaman ile Mekânın Teorisi: İnsan Deneyiminin Boyutlarını Kavramanın Farklı Yolları	66
2.1.1. Zamanın Temsili ve Tarihselcilik	67
2.1.2. Mekânın Temsili ve Uzayzamansal Bakış	71
2.2. Kuir Zaman, Kuir Mekân: Heteronormatif Sistemin Boyutlarının Sorgulanması	76
2.2.1. Kuir Zaman	77

2.2.2. Kuir Mekân.....	83
2.3. Kapatılmanın Zamansal ve Mekânsal Boyutları: Hapishanenin Sınırlarını Yeniden Düşünmek	87
2.3.1. Hapishane Mekânının Analizi	92
2.3.2. Zapt Edilen Zaman	98
3. HETERONORMATİF SİSTEMDE KUIR MAHPUS OLMAK	102
3.1. Sistematik Ayrımcılık ve Şiddetle Başa Çıkmak: Kuir Mahpusların Ortak Sorunları ve Sunulan Çözümler.....	106
3.1.1. Cinsel Yönelimin ve Cinsiyet Kimliğinin Kurumsal Düzeyde Reddi.	108
3.1.2. Kuir Mahpusların Günlük Rutini: Hiper-Maskülen Hapishaneler ve Cinsel Şiddet	112
3.1.3. Kuir Mahpusların Adalet ve İnfaz Sistemleriyle Etkileşimi: Kronik Güvensizlik	115
3.1.4. Mekânsal Tecrit: Tek Cinsiyetli Mekânda Kuir Mahpus Olmak	119
3.1.5. Sosyal Tecrit: Yoksulluk ve Yoksunluğun Derinleşmesi.....	122
3.1.6. Kuir Perspektiften Mahpusluk.....	124
3.2. Hapishanelerde Yaşam, Beden ve Direniş: Politik Failler Olarak Kuir Mahpuslar	129
3.2.1. Dayanışma Yoluyla Kuir Yaşam Tahayyülünün Üretilmesi.....	132
3.2.1.1. Mektuplaşma: Hapishanenin Sınırlarını Aşan Dayanışma.....	134
3.2.1.2. LGBT Koşu: Kuir Mahpusların Mekân Mücadelesi.....	140
3.2.1.3. Seçilmiş Aile: İlişilenmenin Kuir Biçimleri.....	150
3.2.2. Direnişin Mikro-Coğrafyası Olarak Beden	160
3.2.2.1. Bedenin Dönüştürülmesi: Acı ve Haz Yoluyla Direniş	161
3.2.2.2. Bedenin Sergilenmesi: Failliğin Performatif Sunumu	170
SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	184
ÖZGEÇMİŞ	197

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CİSST	: Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
LGBTİ+	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, İnterseks, vd.
UNODC	: Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç ile Mücadele Ofisi

RÉSUMÉ

Les prisonniers queer dans le système hétéronormatif : Résistance et statut d'acteur politique dans la prison.

Dans cette étude, les expériences d'incarcération des prisonniers queer, qui sont soumis à un processus de double marginalisation au niveau social en raison de leur orientation sexuelle et de leur identité de genre, ainsi que de leur emprisonnement, sont examinées dans le contexte des éléments qui construisent leur statut d'acteur politique. La prison, qui est apparue comme une institution moderne dans le cadre de la transformation historique des systèmes d'exécution pénale, est un lieu d'enfermement fondé sur le fonctionnement continu des pratiques de surveillance et de contrôle des corps qu'elle couvre. À cet égard, pour ceux qui sont emprisonnés, la prison est avant tout une institution disciplinaire qui confisque leur espace-temps personnel par le biais de la confiscation. Cependant, cette configuration institutionnelle devient un espace de vie qui peut être façonné par des activités individuelles ou collectives lorsque l'expérience de l'incarcération est considérée comme faisant partie des processus de vie des prisonniers. Cette étude, qui part de l'affirmation que la prison n'est pas seulement un mécanisme de discipline et de domination, mais aussi un espace de vie, se concentre sur le potentiel des activités réalisées par les prisonniers queer pour transformer les conditions dans lesquelles ils se trouvent. Les récits de vie, la correspondance et les entretiens des prisonniers queer, qui présentent leurs récits subjectifs sur leurs expériences d'incarcération, ont été obtenus et analysés à partir de diverses sources. Ainsi, il a été déterminé qu'ils étaient capables de produire leurs propres modes de vie et pratiques de résistance à travers les interventions temporelles et spatiales et les activités performatives qu'ils menaient dans les conditions carcérales. En conséquence, il a été conclu que les prisonniers queer établissaient et maintenaient leur statut d'acteur politique en restant en conflit avec les processus institutionnels et sociaux.

L'étude utilise une variété de sources et de méthodes pour expliquer les facteurs vitaux et quotidiens qui affectent et forment les expériences d'incarcération des prisonniers queer. Pour la discussion théorique sur les prisons et l'expérience de l'incarcération, les publications académiques imprimées et numériques ont constitué les principales sources. Dans cette section, les explications produites par la littérature académique pertinente sur le contexte social et politique des prisons, les concepts de pouvoir et de résistance qui décrivent ce contexte, et les conceptions du temps et de l'espace qui forment l'expérience de l'incarcération sont évaluées et discutées de manière critique. Dans la section traitant des expériences d'incarcération des prisonniers queer, les histoires de vie, les correspondances et les enregistrements d'entretiens obtenus à partir de sources secondaires sont examinés. Ces documents, obtenus pour la plupart par le biais de sources numériques, sont examinés de manière approfondie afin de trouver des discours et des concepts qui démontrent les

définitions que les prisonniers queer donnent à la fois de leur compréhension d'eux-mêmes et de leurs interactions avec l'environnement. Les discours et concepts ainsi obtenus sont décrits, analysés thématiquement et interprétés dans le but d'expliquer comment les prisonniers queer construisent leur statut d'acteur politique.

Avant d'analyser les expériences d'incarcération des prisonniers queer à travers leur potentiel de transformation des conditions dans lesquelles ils se trouvent, l'étude examine les facteurs et les acteurs qui conduisent au statut de l'emprisonnement en général. Dans cette direction, dans la première partie, les processus de la pratique de l'emprisonnement, qui est devenue une procédure pénale en changeant sa fonction dans la transformation historique des systèmes pénitentiaires, et les motifs sociaux et politiques qui déterminent ces processus sont discutés. Cette partie, qui examine les thèmes émergeant dans le développement historique de la prison, qui est apparue comme un produit des efforts de modernisation des systèmes d'exécution pénale, se compose de trois chapitres. Dans les deux premiers chapitres, la façon dont la prison s'est développée et installée dans le monde et en Turquie, les éléments de sa structure institutionnelle, la portée des pratiques et des politiques qu'elle a mises en œuvre et les effets sur les expériences de détention des prisonniers ont été expliqués. Dans le troisième chapitre, la signification et la portée du pouvoir disciplinaire, qui est l'un des principaux éléments façonnant l'expérience de l'emprisonnement, et les conditions qui établissent le statut d'acteur des prisonniers sont examinées.

Le processus d'émergence de la prison, qui est un élément indispensable des systèmes pénitentiaires modernes, est le reflet de transformations paradigmatiques dans le contexte social et politique. Le fait que la pratique de l'emprisonnement ou de l'incarcération ait été établie comme la principale méthode de punition au XIXe siècle s'explique dans la littérature pertinente par le caractère décisif des principes de liberté et d'égalité à cette époque. En outre, l'institutionnalisation de la prison est attribuée au développement de la société industrielle et des institutions modernes qui ont permis la diffusion du capitalisme. À cet égard, ce qui fait de la prison un élément permanent de l'État moderne, c'est qu'elle répond aux besoins de la société de l'information et de la discipline en développement, contrairement à ce que préconisaient les réformateurs pénaux, qui présentaient l'emprisonnement comme une méthode de punition plus humaine à cette époque. Conformément à ces besoins, c'est la structure institutionnelle strictement réglementée qui permet une surveillance et un contrôle continus, ce qui donne à la prison le pouvoir de transformer les valeurs sociales aberrantes en individus et en objets de connaissance (phénomène criminologique) conformes aux normes générales. Cette transformation de la structure institutionnelle et des fonctions de la prison est expliquée en détail dans le premier chapitre de la première partie.

Par ailleurs, la structure institutionnelle des prisons est définie comme un mécanisme bureaucratique qui fonctionne selon un plan basé sur des règles officielles avec des limites claires qui empêchent les prisonniers d'interagir avec l'extérieur et restreint la diversité des activités individuelles conformément à ce plan. Ainsi, dans les prisons, qui sont le théâtre de hiérarchies et de relations de pouvoir construites dans le cadre d'arrangements temporels et spatiaux stricts, les pratiques qui permettent aux prisonniers, généralement considérés comme étant du côté passif de ces relations, de maintenir leur autonomie, établissent le lien instable entre le pouvoir et la résistance. Dans la littérature sur les expériences d'incarcération produite en Turquie, ce lien est largement expliqué par les prisonniers politiques. Ces

explications, dans lesquelles la prison est un mécanisme de discipline et de domination pleinement opérationnel et les prisonniers politiques sont interprétés comme les sujets ultimes de la résistance, négligent l'efficacité d'une partie importante de la population carcérale. Cette omission ou l'absence de littérature disponible, discutée dans la deuxième partie du premier chapitre, est la principale raison de la sélection des prisonniers queer dans cette étude pour analyser leur expérience de fermeture en termes de potentiel du statut d'acteur.

Dans le dernier chapitre de la première partie, les définitions attribuées au pouvoir et à la résistance dans les conditions carcérales ont également été remises en question afin d'aller au-delà de la discussion de la fonction ou de l'efficacité sociale et politique de la prison, qui est apparue comme l'élimination et la discipline des valeurs aberrantes sociales. Ce questionnement, qui met en évidence la relationnalité du pouvoir et les microformes de la résistance, a créé la possibilité de traiter la prison comme un espace de vie, une étape du processus d'emprisonnement, et les activités quotidiennes ou ordinaires des prisonniers comme des signes d'action politique. Ce chapitre, qui examine les dilemmes et les contributions du thème du pouvoir/résistance utilisé par la littérature sur les prisons turques, en particulier pour expliquer les expériences d'emprisonnement des prisonniers politiques, a été suivie d'une revue du temps et de l'espace qui ont donné forme au cadre institutionnel de la prison et aux expériences d'emprisonnement.

Le temps et l'espace constituent l'essence même de l'expérience humaine et des efforts intellectuels pour comprendre cette expérience. À cet égard, pour comprendre et transformer les arrangements temporels et spatiaux qui permettent aux individus d'être contrôlés et marginalisés, ainsi que les structures institutionnelles telles que les prisons qui sont basées sur ces arrangements, il est nécessaire d'examiner les définitions générales et subjectives de ces phénomènes. C'est pourquoi la deuxième partie de l'étude est consacrée à la discussion sur les définitions du temps et de l'espace produites dans différents contextes. La première partie de la discussion porte sur la manière dont les définitions philosophiques et scientifiques du temps et de l'espace permettent de saisir les expériences subjectives. Dans ce contexte, il a été conclu que l'historicisme, qui conçoit le temps comme un flux allant du passé vers l'avenir et ne donne un sens aux événements qu'à travers leur position fixe dans ce flux, et la compréhension de l'espace définie par un emprisonnement et une stase représentationnelle apparaissent comme des obstacles à la compréhension de l'expérience humaine. En revanche, les approches queer du temps et de l'espace, notamment les travaux des géographes radicaux, montrent que ces obstacles, en partie surmontés, sont revitalisés par des représentations originales lorsqu'il s'agit du positionnement temporel et spatial des corps sexués. Dans ce contexte, dans le deuxième chapitre de cette partie, les interprétations de la théorie queer sur la sexualité et les processus de normalisation basés sur le genre et les représentations du temps et de l'espace qui établissent la portée des systèmes normatifs sont examinées. Dans ces commentaires, qui constituent la base de l'évaluation des activités des prisonniers queer qui établissent leur statut d'acteur, la défense de la temporalité queer contre les téléologies de la vie du système hétéronormatif et la défense de la corporalité en tant qu'espace d'expériences subjectives sont au premier plan.

Dans le dernier chapitre de la deuxième partie, l'interaction entre l'espace-temps de la prison et les espace-temps personnels des prisonniers est examinée. Dans ce chapitre, où il est souligné que les prisons sont des institutions d'exclusion spatio-

temporelle et de contrôle qui opèrent sur des corps contraires, les effets de l'emprisonnement sur les individus et les activités temporelles et spatiales des prisonniers qui définissent leur statut d'acteur sont mutuellement analysés. Ainsi, il est conclu qu'en développant des interventions multidimensionnelles avec des méthodes adaptées aux conditions dans lesquelles ils se trouvent, les prisonniers sont capables de reproduire leurs espace-temps personnels qui leur permettent de maintenir leur statut de sujet. Le jugement selon lequel cette pratique de production, qui révèle la nature fictive et variable de l'espace carcéral, est la clé du statut d'acteur des prisonniers est l'un des principaux arguments de l'étude.

La troisième et dernière partie de l'étude s'interroge sur la validité de cet argument pour les prisonniers queer. La prison, avec sa structure institutionnelle organisée selon le régime binaire du genre, peut conduire à la marginalisation des prisonniers queer, à la fois par rapport à la société en général et au sein de leurs propres communautés. C'est pourquoi, dans les études traitant des expériences d'incarcération des prisonniers queer, les problèmes qu'ils rencontrent et la question de la satisfaction de leurs besoins spécifiques sont mis en avant. Dans le premier chapitre consacré à l'examen de ces études, il a été révélé que les prisonniers queer devaient faire face quotidiennement à une discrimination systématique, à la violence, à l'isolement et à l'insécurité. D'autre part, l'approche correctionnelle basée sur le genre, qui est la plus critique pour les prisonniers queers parmi les méthodes disciplinaires mises en œuvre dans les prisons, a nécessité que les expériences d'emprisonnement soient abordées en dehors du thème de la victimisation. En effet, il est possible de dépasser la discussion sur les fonctions et l'efficacité supposées des prisons en menant une analyse des pratiques des individus marginalisés sous le contrôle de ces institutions qui remettent en question toutes sortes de systèmes normatifs et rendent inefficaces les définitions données du temps et de l'espace. En conséquence, dans le deuxième chapitre de cette partie, on examine comment les expériences d'incarcération des prisonniers queers produisent des alternatives dans l'espace hétéronormatif des prisons.

L'examen des expériences d'incarcération des prisonniers queer se heurte à certaines difficultés méthodologiques. Outre le fait qu'il s'agit d'un groupe quantitativement limité et hétérogène, les restrictions créées par les conditions politiques actuelles ont rendu difficile l'accès aux individus queer ayant un passé carcéral. En outre, étant donné que la protection de la vie privée est un besoin urgent dans ces conditions, il n'était pas intéressant pour les anciens prisonniers de participer à une étude qui reconnaît a priori leur statut social marginalisé. Pour ces raisons, l'étude a utilisé différents types de sources qui ont transmis les récits de vie des prisonniers queer et partagé leurs lettres et leurs entretiens. Les données obtenues à partir de ces sources ont été codées, catégorisées et analysées thématiquement à l'aide d'un logiciel de recherche qualitative. L'interprétation des données est basée sur les explications et les perspectives de la théorie queer sur des concepts tels que le corps, l'identité, la performance, le temps, l'espace et la vie.

En conséquence, dans le dernier chapitre de l'étude, les récits subjectifs des prisonniers queers concernant leurs expériences d'incarcération ont été analysés. Ainsi, il a été déterminé que les prisonniers queers ont développé diverses méthodes d'intervention temporelle et spatiale afin de se protéger et de maintenir leur statut de sujet. En outre, il a été établi que ces méthodes, qui permettent aux prisonniers de rester en conflit constant avec la structure hétéronormative des prisons, sont un reflet

des concepts, pratiques et approches qui établissent le statut d'acteur des individus queer à l'extérieur des murs. Dans ce contexte, il a été avancé que les prisonniers queers construisent leur statut d'acteur en produisant des modes de relation et de vie qui transcendent les limites temporelles et spatiales de la prison, ou en faisant de leur corps l'espace de l'irréconciliabilité politique. Ces méthodes, qui offrent aux prisonniers queers la possibilité de négocier et de transformer les conditions dans lesquelles ils se trouvent, sont expliquées dans deux sous-sections qui ont émergé de l'analyse thématique des données obtenues à partir des sources pertinentes. Dans la première sous-section, qui présente les méthodes permettant aux prisonniers d'établir et de maintenir des relations de solidarité, les thèmes de la correspondance, de la lutte pour la cellule (espace) et de la production d'un imaginaire de vie queer (famille choisie) sont abordés. Dans la deuxième sous-section, où sont présentées les méthodes utilisées par les prisonniers pour faire de leur corps un outil de leur statut d'acteur, il est avancé que les individus queer produisent des formes performatives de résistance en adoptant la visibilité comme mouvement stratégique au sein d'un mécanisme qui les nie ou tente de les détruire.

L'importance de cette étude réside dans le fait qu'elle traite des expériences d'incarcération des prisonniers queers dans le contexte de la Turquie dans une dimension qui n'a jamais été étudiée auparavant. À cet égard, on espère que l'étude, qui est davantage une évaluation générale complète sur le sujet, fournira également une base pour différentes analyses sur les éléments qui construisent le statut d'acteur des prisonniers queers. En outre, on estime que l'étude, qui propose d'autres façons d'analyser et de combattre l'hétéronormativité, profondément ancrée dans la structure sociale et les institutions qui la reflètent, peut contribuer à la littérature dans ce domaine. Le fait que l'attention portée aux prisonniers queers en Turquie, tant au niveau académique que public, se concentre largement sur leurs problèmes et leurs besoins, c'est-à-dire sur leur victimisation, rend unique cette étude qui les définit comme des acteurs qui font des choix et agissent en interagissant avec le contexte dans lequel ils vivent.

Mots-clés : Prison, Incarcération, Prisonnier queer, LGBTI+, Performativité, Statut d'acteur politique.

ABSTRACT

Queer prisoners in the heteronormative system: Resistance and political agency in prison.

This study examines the experiences of queer prisoners, who are subject to dual social marginalization due to their sexual orientation and gender identity as well as their confinement, in terms of their political agency. The prison, which has emerged as a modern institution within the historical development of penal systems, is a space of confinement characterized by the perpetual operation of surveillance and control over the bodies it encloses. In this regard, prison is primarily a disciplinary institution for the incarcerated, confiscating their personal time and space. However, when the experience of incarceration is handled as a part of the prisoners' lifespan, this institutional apparatus becomes a living space that can be formed through individual or collective practices. With the claim that prison is not only a discipline and domination mechanism but also a living space, this study focuses on the potential of queer prisoners' practices to transform their conditions. Accordingly, it analyses the life histories, correspondences, and interviews of queer prisoners, which provide their personal accounts of incarceration. Thus, it reveals that queer prisoners can create their distinctive lifestyles and resistance practices through temporal and spatial interventions and performative practices they carry out under carceral circumstances. In conclusion, the study argues that queer prisoners create and sustain their political agency by remaining in disagreement and contestation with the institutional and societal processes.

The study employs a variety of sources and methods to explain the vital and daily factors that affect and form the incarceration experiences of queer prisoners. For the theoretical discussion on prisons and the experience of incarceration, printed and digital academic publications constituted the main sources. In this section, the explanations produced by the relevant academic literature on the social and political context of prisons, the concepts of power and resistance that describe this context, and the conceptions of time and space that form the experience of incarceration are critically evaluated and discussed. In the section focusing on the incarceration experiences of queer prisoners, life histories, correspondences and interview records obtained from secondary sources are examined. These materials, mostly obtained through digital sources, are thoroughly reviewed to find discourses and concepts that demonstrate queer prisoners' definitions of both their self-understanding and their interactions with the environment. The discourses and concepts thus obtained are described, thematically analyzed, and interpreted for the purpose of explaining how queer prisoners construct their agency.

The study reviews the factors and actors that cause the status of confinement before examining the experiences of queer prisoners through their potential to transform their conditions of incarceration. In the first chapter, the processes that the

practice of incarceration, whose function has changed to become a penal procedure within the historical transformation of penal systems, has undergone and the social and political motives that determine these processes are discussed. Examining the themes emerging within the historical development of the prison, which is a product of the efforts to modernize penal systems, this chapter consists of three sections. In the first two sections, it is explained how the prison has developed and become established in the world and in Turkey respectively, which elements its institutional structure includes, the scope of the practices and policies it has put into practice, and their effects on prisoners' experiences of incarceration. In the third section, the meaning and extent of disciplinary power, as one of the core elements structuring the experience of incarceration, and the conditions that constitute the prisoners' agencies are reviewed.

The emergence of the prison as an indispensable part of modern penal systems is a manifestation of the paradigmatic transformations in the social and political context. The adoption of incarceration as the main method of punishment in the 19th century is explained in the relevant literature by the importance of the principles of freedom and equality in this era. Moreover, the institutionalization of incarceration is attributed to the development of modern institutions that enable the spread of industrial society and capitalism. In this respect, what makes the prison a permanent element of the modern state is that it responds to the needs of the emerging information and disciplinary society, contrary to what was argued by penal reformers who presented incarceration as a more humane method of punishment. In line with these needs, what gives the prison the power to transform social dissidents into individuals conforming to the prevailing norms and objects of knowledge (i.e. criminological phenomena) is its strictly regulated institutional structure that enables constant surveillance and control. The transformation of the institutional structure and functions of the prison is explained in detail in the first section of the first chapter.

On the other hand, the institutional structure of prisons is defined as a bureaucratic apparatus with clear boundaries that prevent prisoners from interacting with the outside, operating according to a plan based on official rules, and restricting the diversity of individual activities in line with this plan. Accordingly, prisons are the scene of hierarchies and power relations constructed in the context of strict temporal and spatial arrangements, and the practices that enable prisoners, who are generally considered to be on the passive side of those relations, to maintain their autonomy, establish the unstable connection between power and resistance. The literature on incarceration experiences produced in Turkey mostly explains this connection through political prisoners. These explanations, in which the prison is interpreted as an all-encompassing mechanism of discipline and domination and the political prisoners as the ultimate subjects of resistance, overlook the agency of a significant part of the prison population. This neglect, or lack thereof, of the current literature discussed in the second section of the first chapter is the main reason for the selection of queer prisoners in this study to examine their experiences of incarceration in terms of their potential for agency.

In the last section of the first chapter, the definitions attributed to power and resistance in the prison are also questioned to move beyond the discussion of the social and political function or efficacy of the prison as a place of elimination and disciplining social dissidents. This inquiry, which emphasizes the relationality of

power and the micro-forms of resistance, creates the possibility of treating prison as a living space, confinement as a stage of life course, and prisoners' daily or ordinary activities as signs of the political agency. This section, which explores the dilemmas and contributions of the power/resistance theme that the literature on Turkish prisons has utilized to explain the experiences of political prisoners, is followed by an analysis of the time and space that give shape to the institutional framework of the prison and to the experiences of incarceration.

Time and space constitute the essence of both human experience and intellectual efforts to comprehend this experience. In this respect, understanding and transforming the temporal and spatial arrangements that enable the control of individuals as well as their marginalization, and the institutional structures such as prisons that rise on the basis of these arrangements, requires a review of the general and subjective definitions of these phenomena. The second chapter of the study is therefore allocated to a discussion of the definitions of time and space in various contexts. The first section of the discussion addresses how the philosophical and scientific definitions of time and space affect the comprehension of subjective experiences. In this context, it is concluded that historicism, which conceives of time as a flow from the past to the future and makes sense of events only in terms of their fixed position in this flow, and the understanding of space defined by a representational closure and inertia appear as obstacles to the comprehension of human experience. On the other hand, queer approaches to time and space indicate that these obstacles, which have been overcome to some extent, especially through the work of radical geographers, reappear with unique representations when the temporal and spatial positions of gendered bodies are in question. In this regard, the second section of the chapter examines queer theory's interpretations of time and space representations that construct the processes of sexual and gender-based normalization and the extent of normative systems. In these interpretations, which form the basis for the evaluation of the practices of queer prisoners that construct their agency, the defense of queer temporality against the life teleologies of the heteronormative system and the defense of corporeality as the space of subjective experiences come to the fore.

In the last section of the second chapter, the interaction between the time-space of the prison and the personal time-spaces of the prisoners is explored. In this section, where it is emphasized that prisons are spatio-temporal institutions of exclusion and control operating on the deviant bodies, the effects of confinement on individuals and the temporal and spatial practices of prisoners that define their agency are analyzed reciprocally. Thus, it is concluded that prisoners can reproduce their personal time-spaces, which enable them to sustain their agency, by developing multidimensional interventions with methods adapted to their circumstances. It is one of the core arguments of the study that this production practice, which reveals the fictional and variable nature of the prison space, is the key to the prisoners' agencies.

The third and final chapter of the study questions how valid this argument is for queer prisoners. Prison, with its institutional structure regulated in accordance with the gender binary regime, can result in the marginalization of queer prisoners both from the society at large and from their own communities. This is why, the problems and special needs of queer prisoners are highlighted in the studies focusing on their incarceration experiences. In the first section of the chapter allocated to the analysis of these studies, it is revealed that queer prisoners face systematic

discrimination, violence, isolation, and insecurity on a daily basis. Meanwhile, the gender-based rehabilitation approach, which is the most critical for queer prisoners among the disciplinary methods implemented in prisons, requires addressing the incarceration experiences beyond the theme of victimization. It is possible to transcend the discussion of the presumed functions and effectiveness of prisons by conducting an analysis of the practices of marginalized individuals under the control of these institutions, which question all normative systems and disable the prescribed definitions of time and space. Accordingly, the second section of the chapter discusses the alternatives that the incarceration experiences of queer prisoners produce within the heteronormative space of prisons.

The attempt of analyzing the incarceration experiences of queer prisoners has some methodological difficulties. Besides they are a quantitatively limited and heterogeneous group, the constraints created by the political conjuncture in Turkey have made it difficult to access formerly incarcerated queer individuals. Moreover, since the provision and protection of privacy appears to be an urgent issue in such conditions, it has not been appealing for former prisoners to participate in a study that recognizes their marginalized social status in advance. Therefore, the study utilizes various sources that narrate the life histories of queer prisoners and share their letters and interviews. The data obtained from these sources were coded, categorized, and analyzed thematically through a qualitative research tool. The data are interpreted on the basis of queer theory's explanations and perspectives on concepts such as body, identity, performance, time, space, and life.

In the final section of the study, the subjective narratives of queer prisoners regarding their incarceration experiences are analyzed. Thus, it is found that queer prisoners employ various temporal and spatial intervention methods to protect and sustain their subjectivity. In addition, it is determined that these methods, which enable prisoners to remain in constant contestation with the heteronormative structure of prisons, are the manifestation of the concepts, practices and approaches that construct the agency of queer individuals beyond the walls. In this regard, it is argued that queer prisoners constitute their agency by creating ways of engagement and lifestyles that transcend the temporal and spatial boundaries of the prison or by turning their bodies into the space of political contestation. These methods, which offer queer prisoners the opportunity to negotiate and transform their circumstances, are explained under two sub-headings that emerge from the thematic analysis of the data obtained from relevant sources. Under the first heading, which conveys the methods that enable prisoners to establish and maintain solidarity-based relationships, the themes of correspondence, ward (space) struggle and the imagination of queer life (chosen family) are covered. Under the second heading, which presents the methods of prisoners' turning their bodies into a tool of their agency, it is argued that queer individuals produce performative forms of resistance by adopting visibility as a strategic act within a mechanism that denies or tries to destroy them.

The significance of the study is that it addresses the incarceration experiences of queer prisoners in the context of Turkey in a way that has not been covered before. In this respect, it is expected that the study, which is rather a comprehensive review of the subject, can provide a basis for further analyses about the elements that constitute the political agency of queer prisoners. Furthermore, it is assumed that the study, which reveals the alternative ways of examining and challenging the

heteronormativity that is deeply embedded in the social structure and the institutions that reflect it, can contribute to the literature in this respect as well. In Turkey, both academic and general interest in queer prisoners mostly reside on their problems and needs, i.e. their victimization. Therefore, what makes this study unique is that it defines queer prisoners in Turkey as political actors who make choices and act by interacting with their circumstances.

Keywords: Prison, Incarceration, Queer prisoner, LGBTI+, Performativity, Political agency.

ÖZET

Bu çalışmada, hem cinsel yönelimleri ile cinsiyet kimlikleri hem mahpusluk hâlleri nedeniyle toplumsal düzeyde ikili marjinalleştirme sürecine konu olan kuir mahpusların kapatılma deneyimleri, politik failliklerini kuran unsurlar bağlamında incelenmektedir. Ceza infaz sistemlerinin tarihsel dönüşümünde modern bir kurum olarak ortaya çıkan hapishane, kapsadığı bedenler üzerinde gözetim ve denetim pratiklerinin sürekli biçimde işletilmesine dayanan bir kapatılma mekânıdır. Bu bakımdan, kapatılan kimseler için hapishane öncelikle kişisel zaman-mekânlarına müsadere yoluyla el koyan disipliner bir kurumdur. Ancak bu kurumsal düzenek, kapatılma deneyimi mahpusların yaşam süreçlerinin bir parçası olarak ele alındığında, bireysel veya kolektif etkinliklerle biçimlendirilebilen bir yaşam alanı hâline gelmektedir. Hapishanenin yalnızca disiplin ve tahakküm mekanizması değil, aynı zamanda bir yaşam alanı olduğu iddiası ile yola çıkan bu çalışmada, kuir mahpusların hayata geçirdikleri etkinliklerin içinde bulundukları koşulları dönüştürme potansiyellerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerine ilişkin öznel anlatımlarını sunan yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtları çeşitli kaynaklardan elde edilmiş ve çözümlenmiştir. Böylece hapishane koşullarında yürüttükleri zamansal ile mekânsal müdahaleler ve performatif etkinlikler aracılığıyla kendilerine özgü yaşam biçimlerini ve direniş pratiklerini üretebildikleri belirlenmiştir. Sonuç olarak, kuir mahpusların kurumsal ve toplumsal süreçlerle uzlaşmazlık ve çekişme hâlinde kalarak politik failliklerini kurdukları ve sürdürdükleri tezine ulaşılmıştır.

Çalışmada, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini etkileyip biçimlendiren yaşamsal ve gündelik unsurları açıklayabilmek üzere çeşitli kaynak ve yöntemlerden faydalanılmıştır. Çalışmanın hapishaneler ve kapatılma deneyimi üzerine yürütülen kuramsal tartışmayı içeren kısmı için basılı ve dijital akademik yayınlar temel kaynakları oluşturmuştur. Bu kısımda ilgili akademik literatürün hapishanelerin toplumsal ve siyasal bağlamına, bu bağlamı betimleyen iktidar ile direniş kavramlarına ve kapatılma deneyimini biçimlendiren zaman ile mekân kavrayışlarına dair ürettiği açıklamalar eleştirel bir bakışla değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Çalışmanın kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin ele alındığı kısmında ise ikinci elden ulaşılan yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtları incelenmiştir. Büyük ölçüde dijital kanallardan elde edilen bu kaynaklar, kuir mahpusların hem kendilerine dönük kavrayışlarını hem de içinde bulundukları çevreyle olan etkileşimlerine yönelik tanımlamalarını ortaya koyan söylem ve kavramlara ulaşmak üzere ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Böylece ulaşılan söylem ve kavramlar, kuir mahpusların failliklerini nasıl kurduklarını açıklamak amacıyla betimlenmiş, tematik açıdan çözümlenmiş ve yorumlanmıştır.

Kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini içinde bulundukları koşulları dönüştürme potansiyelleri üzerinden incelemeyi önce çalışma, genel kapsamıyla mahpusluk statüsüne yol açan etmenlere ve aktörlere göz atmaktadır. Bu doğrultuda birinci bölümde, ceza infaz sistemlerinin tarihsel dönüşümünde işlevi değişerek bir

ceza usulü hâline gelen hapsedme uygulamasının geçirdiği süreçler ve bu süreçleri belirleyen toplumsal ve siyasal saikler ele alınmıştır. Ceza infaz sistemlerini modernleştirme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan hapishanenin tarihsel gelişiminde beliren temaların incelendiği bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. İlk iki kısımda, hapishanenin sırasıyla dünyada ve Türkiye özelinde nasıl gelişip yerleştiği, kurumsal yapılanmasının hangi öğeleri içerdiği, hayata geçirdiği uygulamalar ve politikaların kapsamı ile mahpusların kapatılma deneyimleri üzerindeki etkileri açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise kapatılma deneyimini biçimlendiren asli unsurlardan olan disiplinler iktidarın anlamı ve kapsamı ile mahpusların failliklerini kuran koşullar gözden geçirilmiştir.

Modern ceza infaz sistemlerinin vazgeçilmez bir parçası olan hapishanenin ortaya çıkış süreci toplumsal ve siyasal bağlamdaki paradigmatik dönüşümlerin bir yansımasıdır. Hapsedme ya da kapatma uygulamasının 19. yüzyılla birlikte başlıca cezalandırma yöntemi olarak yerleşmesi, ilgili literatürde, özgürlük ile eşitlik ilkelerinin bu çağdaki belirleyiciliğiyle açıklanmaktadır. Ayrıca hapishanenin kurumsallaşması sanayi toplumu ile kapitalizmin yayılmasını sağlayan modern kurumların gelişimine bağlanmaktadır. Bu bakımdan, hapishaneyi modern devletin kalıcı unsuru hâline getiren, bu dönemde kapatmayı daha insancıl bir cezalandırma yöntemi olarak sunan ceza reformcularının savunduğunun aksine, gelişmekte olan bilgi ve disiplin toplumunun ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda hapishaneye toplumsal aykırıları genelgeçer normlara uyumlu bireylere ve bilgi nesnelere (kriminolojik olguya) dönüştürme gücünü kazandıran ise sürekli gözetim ve denetimi mümkün kılan, kati olarak düzenlenmiş kurumsal yapılanmasıdır. Hapishanenin kurumsal yapılanmasının ve işlevlerinin bu dönüşümü birinci bölümün ilk kısmında ayrıntısıyla aktarılmıştır.

Diğer yandan, hapishanelerin kurumsal yapılanması, mahpusların dışarıyla etkileşime geçmelerini önleyen belirgin sınırlara sahip, resmî kurallara dayalı bir plana göre işleyen ve bu plan doğrultusunda bireysel etkinliklerin çeşitliliğini kısıtlayan bürokratik bir düzenek olarak tanımlanmaktadır. Buna göre kati zamansal ve mekânsal düzenlemeler bağlamında kurgulanmış hiyerarşilere ve iktidar ilişkilerine sahne olan hapishanelerde, genellikle bu ilişkilerin edilgen tarafında yer aldıkları düşünülen mahpusların özerkliklerini ayakta tutmalarını sağlayan pratikleri, iktidar ile direniş arasındaki kararsız bağlantıyı kurmaktadır. Türkiye özelinde üretilmiş kapatılma deneyimlerine ilişkin literatürde bu bağlantı büyük ölçüde siyasi mahpuslar üzerinden açıklanmaktadır. Hapishanenin topyekûn şekilde işleyen bir disiplin ve tahakküm mekanizması, siyasi mahpusların ise nihai direniş özneleri olarak yorumlandığı bu açıklamalar, mahpus nüfusunun önemli bir kısmının etkinliğini gözden kaçırmaktadır. Birinci bölümün ikinci kısmında ele alınan mevcut literatürün bu ihmali ya da eksikliği, bu çalışmada kapatılma deneyimlerini faillik potansiyelleri açısından incelemek üzere kuir mahpusların seçilmesinin temel nedenidir.

Hapishanenin toplumsal aykırıların elenmesi ve terbiye edilmesi şeklinde beliren toplumsal ve siyasal işlevini ya da etkinliğini tartışmanın ötesine geçebilmek için birinci bölümün son kısmında, hapishane koşullarında iktidar ile direnişe atfedilen tanımlar da sorgulanmıştır. İktidarın ilişkiselliğini ve direnişin mikro biçimlerini öne çıkaran bu sorgulama, hapishaneyi bir yaşam alanı, kapatılmayı yaşam sürecindeki bir aşama ve mahpusların gündelik ya da sıradan sayılan etkinliklerini politik failliğin emareleri olarak ele almanın imkânını yaratmıştır.

Türkiye hapishaneleri üzerine literatürün özellikle siyasi mahpusların kapatılma deneyimlerini açıklamakta kullandığı iktidar/direnış temasının açmazlarını ve katkılarını irdeleyen bu kısmı, hapishanenin kurumsal çerçevesine ve kapatılma deneyimlerine biçim kazandıran zaman ile mekâna dair bir inceleme izlemiştir.

Zaman ile mekân hem insan deneyiminin hem bu deneyimi kavramaya yönelmiş düşünsel çabaların özünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan, bireylerin marjinalleştirilmelerine olduğu kadar denetim altına alınmalarına da imkân tanıyan zamansal ve mekânsal düzenlemeleri ve bu düzenlemeler temelinde yükselen hapishaneler gibi kurumsal yapılanmaları anlamak ve dönüştürebilmek için bu olguların genel ve öznel tanımlamalarına göz atmak gereklidir. Çalışmanın ikinci bölümü, bu nedenle, zaman ile mekâna dair farklı bağlamlarda üretilmiş tanımların tartışılmasına ayrılmıştır. Tartışmanın ilk kısmında zaman ile mekânın felsefî ve bilimsel tanımlamalarının öznel deneyimleri kavramak konusunda nasıl etkili olduğu ele alınmıştır. Bu çerçevede, zamanı geçmişten geleceğe doğru bir akış olarak kavrayan ve olayları yalnızca bu akıştaki sabit konumları üzerinden anlamlandıran tarihselcilik ile temsili bir kapanmayla ve durağanlıkla tanımlanan mekân anlayışının, insan deneyimini kavramanın önünde birer engel olarak belirlediği yargısına ulaşılmıştır. Öte yandan, zaman ile mekâna dair kuir yaklaşımlar, özellikle radikal coğrafyacılara çalışmalarıyla bir ölçüde aşılın bu engellerin, cinsiyetli bedenlerin zamansal ve mekânsal konumlanmaları söz konusu olduğunda özgün temsillerle yeniden hayat bulduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, bölümün ikinci kısmında, kuir kuramın cinsellik ve cinsiyet temelli normalleştirme süreçleri ile normatif sistemlerin kapsamını kuran zaman ve mekân temsillerine dair yorumları incelenmiştir. Kuir mahpusların failliklerini kuran etkinliklerinin değerlendirilmesine zemin oluşturan bu yorumlarda heteronormatif sistemin yaşam teleolojilerine karşı kuir zamansallığın ve öznel deneyimlerin mekânı olarak bedenselliğin savunusu öne çıkmaktadır.

İkinci bölümün son kısmında ise hapishanenin zaman-mekânıyla mahpusların kişisel zaman-mekânlarının etkileşimi gözden geçirilmiştir. Hapishanelerin aykırı bedenler üzerinde işleyen zaman-mekânsal dışlama ve denetim kurumları olduğunun vurgulandığı bu kısımda, kapatılmanın bireyler üzerinde bıraktığı etkilerle mahpusların failliklerini tanımlayan zamansal ve mekânsal etkinlikleri karşılıklı olarak incelenmiştir. Böylece mahpusların içinde bulundukları koşullara uyarlanmış yöntemlerle çok boyutlu müdahaleler geliştirerek, özne oluşlarını sürdürmelerini sağlayan kişisel zaman-mekânlarını tekrar tekrar üretebildikleri sonucuna varılmıştır. Hapishane uzamının kurgusal ve değişken niteliğini ortaya koyan bu üretim pratiğinin mahpusların failliklerinin anahtarı olduğu yargısı çalışmanın temel argümanlarından biridir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü, bu argümanın kuir mahpuslar açısından ne derece geçerli olduğunu sorgulamaktadır. İkili cinsiyet rejimine göre düzenlenmiş kurumsal yapılanmasıyla hapishane, kuir mahpusların hem toplumun genelinden hem de kendi toplulukları içinde marjinalleşmelerine yol açabilmektedir. Bu nedenle, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini ele alan çalışmalarda yaşadıkları sorunlar ve özel ihtiyaçlarının karşılanması meselesi öne çıkmaktadır. Bölümün bu çalışmaların incelenmesine ayrılmış olan ilk kısmında, kuir mahpusların sistematik hâle gelmiş ayrımcılık, şiddet, tecrit ve güvensizlikle gündelik olarak yüzleşmek durumunda oldukları ortaya koyulmuştur. Diğer yandan, hapishanelerde uygulamaya geçirilen disiplinler yöntemler arasında kuir mahpuslar açısından en kritiği olan toplumsal

cinsiyet bazlı ıslah anlayışı, kapatılma deneyimlerinin mağduriyet temasının dışında da ele alınmasını gerektirmiştir. Zira hapishanenin varsayılan işlevlerinin ve etkinliğinin tartışılmasının ötesine geçmek, bu kurumların denetim altında tuttuğu marjinalleştirilmiş bireylerin her türlü normatif sistemi sorgulamaya açan ve verili zaman ile mekân tanımlarını etkisiz kılan pratiklerine dair bir analiz yürütmekle mümkündür. Bu doğrultuda, bölümün ikinci kısmında kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin hapishanelerin heteronormatif uzamında nasıl alternatifler ürettiği tartışılmıştır.

Kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini inceleme çabası metodolojik açıdan birtakım zorluklar barındırmaktadır. Niceliksel açıdan sınırlı ve heterojen bir grup olmalarının yanı sıra mevcut siyasal koşulların yarattığı kısıtlamalar hapishane geçmişi bulunan kuir bireylere erişmeyi güçleştirmiştir. Ayrıca, söz konusu koşullarda mahremiyetin sağlanması ile korunması acil bir ihtiyaç olarak belirlediği için, ulaşılabilen eski mahpuslar açısından marjinal toplumsal statülerini önsel olarak tanıyan bir çalışmaya katılmak ilgi çekici olmamıştır. Bu nedenlerle çalışmada, kuir mahpusların yaşam öykülerini aktaran, mektuplarını ve röportajlarını paylaşan farklı türden kaynaklara başvurulmuştur. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, bir nitel araştırma yazılımı aracılığıyla kodlanmış, kategorilere ayrılmış ve tematik olarak çözümlenmiştir. Verilerin yorumlanmasında ise kuir kuramın beden, kimlik, performans, zaman, mekân ve yaşam gibi kavramlara getirdiği açıklamalar ve bakış açıları temel alınmıştır.

Bu doğrultuda, çalışmanın son kısmında, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerine ilişkin öznel anlatıları analiz edilmiştir. Böylece kuir mahpusların benliklerini koruyup özne oluşlarını sürdürmeye yönelik çeşitli zamansal ve mekânsal müdahale yöntemleri geliştirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca, mahpusların hapishanelerin heteronormatif yapılanmasıyla sürekli çekişme hâlinde kalmalarını sağlayan bu yöntemlerin, duvarların dışındaki kuir bireylerin failliklerini kuran kavramların, pratiklerin ve yaklaşımların bir yansıması olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, kuir mahpusların failliklerini hapishanenin zamansal ve mekânsal sınırlarını aşan ilişkilene ve yaşam biçimleri üreterek ya da bedenlerini politik uzlaşmazlığın uzamı hâline getirerek kurdukları öne sürülmüştür. Kuir mahpuslara içinde bulundukları koşulları müzakereye açma ve dönüştürme imkânı sunan söz konusu yöntemler, ilgili kaynaklardan elde edilen verilerin tematik olarak çözümlenmesiyle ortaya çıkan iki alt başlıkta açıklanmıştır. Mahpusların dayanışma temelli ilişkilerini kurup sürdürmelerini sağlayan yöntemleri aktaran ilk başlıkta mektuplaşma, koğu (mekân) mücadelesi ve kuir yaşam tahayyülünün üretilmesi (seçilmiş aile) temaları işlenmiştir. Mahpusların bedenlerini failliklerinin aracı hâline getirme yöntemlerinin sunulduğu ikinci başlıkta ise kendilerini yadsıyan veya yok etmeye çalışan bir mekanizma dâhilinde kuir bireylerin görünürlüğü stratejik bir hamle olarak benimseyerek direnişin performatif biçimlerini ürettikleri savunulmuştur.

Çalışmanın önemi, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini Türkiye bağlamında daha önce işlenmemiş boyutuyla ele almasıdır. Bu bakımdan daha çok konuya dair genel kapsamlı bir değerlendirme niteliğinde olan çalışmanın, kuir mahpusların failliklerini kuran unsurlara ilişkin farklı analizlere zemin oluşturmada umulmaktadır. Bunun yanında, toplumsal yapıya ve onu yansıtan kurumlara derinlemesine işlemiş olan heteronormatifliği incelemenin ve onunla mücadele etmenin alternatif yollarını ortaya koyan çalışmanın literatüre bu açıdan da katkı

sunabileceği tahmin edilmektedir. Türkiye’de hem akademik hem kamusal düzeyde kuir mahpuslara yönelik ilginin büyük ölçüde sorunları ve ihtiyaçları, yani mağduriyetleri ekseninde kalması, onları içinde bulundukları bağlamla etkileşimde kalarak seçimler yapan ve eyleme geçen failler olarak tanımlayan bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hapishane, Kapatılma, Kuir mahpus, LGBTİ+, Performatiflik, Politik faillik.

GİRİŞ

Ceza infaz sistemlerinin tarihsel dönüşümünde modern bir kurum olarak ortaya çıktığı belirtilen hapisane, gözetim ve denetim pratiğinin sürekli biçimde işletildiği, içerdikleri için zaman ile mekânı sabitlemeye dönük uygulamaları hayata geçiren bir kapatılma mekânıdır. Hapishanelerin toplumsal ve siyasal bağlamına odaklanmış analizlerde çoğu zaman göz ardı edilmiş olan kapatılan kimseler içinse, yalnızca kendilerini hedef alan kurumsal bir düzenek değil, ayrıca yaşam döngülerindeki bir aşama, bir dönüşüm mekânı, bireysel deneyimlerle şekillenen ve gündelik etkinliklerle dönüştürülen bir yaşam alanıdır. Dolayısıyla belirli zamansal-mekânsal düzenlemeler ile onlar üzerinden işleyen hiyerarşilere ve iktidar ilişkilerine dayalı olan kapatılma deneyimini, mahpusların failliklerini kurmalarını ve sürdürmelerini sağlayan pratikler çerçevesinde ele almanın hapishanelerin toplumsal ve siyasal bağlamına yönelik daha derinlikli bir analiz üretmenin anahtarı olduğu ileri sürülebilir.

Gözetleme yoluyla denetimin ve daimî gözetimle birlikte gelişen otokontrolün distopik ölçüde yaygınlaşıp sıradanlaştığı günümüz koşullarında hapishaneler ve kapatılma deneyimi üzerine tekrar düşünme çabası birçok açıdan önem taşımaktadır. Hapishanelere dair literatürde, bu kurumların kapatmayı bir cezalandırma yöntemine dönüştüren modern toplumsal aygıtlar olarak ortaya çıktıkları yargısı genel kabul görmektedir.¹ Buna göre, günümüzde ceza infaz sistemlerinin asli unsuru olan hapishaneler, Avrupa’da modern devletin oluşum sürecine paralel bir şekilde gelişip yerleşmiştir. Bu süreçte hem bedensel cezaların hem de zindan ve kalebentlik gibi arkaik kapatma uygulamalarının yerini alan modern hapisane kurumunu bu denli yerleşik kılan etken ise bağlı bulunduğu devlet yapılanmasının demokrasi ve eşitlik

---

¹ Michel Foucault, **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**, trans. A. Sheridan, London, UK: Penguin Books, 1991; Erving Goffman, **Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates**, New York, NY: Anchor Books, 1961; Michael Ignatieff, **A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850**, London, UK: Macmillan, 1978; Dario Melossi & Massimo Pavarini, **The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System**, trans. G. Cousin, London, UK: The Macmillan Press, 1981.

ideallerine cevap veriyor gibi görünmesidir. Bununla birlikte, ortaya çıkış sürecinin başlarından itibaren yöneltlen eleştiriler, yürürlükteki toplumsal ve siyasal işlevlerinin hapishanenin ütöpik bir tasarı olma koşullarını geçersiz kıldığını göstermektedir. Zira dönemin ideallerine bağılı bir yenilikten çok toplumsal aykırılıkların cezalandırılma yöntemlerindeki görece istikrarlı ve kalıcı bir değışiklik olarak öne çıkan hapishane, içinde geliştiğı toplumsal ve siyasal bağlamın dayandığı hiyerarşileri ve iktidar ilişkilerini meşrulaştırmakla daha fazla ilgilidir. Dolayısıyla hapishaneler ve kapatılma deneyimleri üzerine tekrar düşünmek öncelikle yoğunlaştırılmış gözetim ve denetim pratiğinin mevcut toplumsal uzam ve süreçler içinden nasıl türediğine ve onları nasıl etkileyip dönüştürdüğüne dair fikir vermesi nedeniyle önemlidir.

Toplumsal gözetim ve denetim pratiğinin temel kurumsal yapıların dışına taşacak ölçüde yaygınlaşmasının yanı sıra 21. yüzyılla birlikte hapishane nüfusunun hem küresel hem yerel düzeyde olağan dışı bir artış eğilimi göstermesi konuyu güncel kılmaktadır. Son raporlara göre dünya genelinde hapishane nüfusu 11,5 milyon kişiyi bulmaktadır.² Raporlar, 2000 yılından bu yana dünya çapındaki mahpus sayısının genel nüfus artışıyla benzer bir seyir izlediğini göstermektedir. Bununla beraber, artış eğilimi ve oranları açısından bölgeler ile ülkeler arasında göze çarpan farklılıkların bulunması, ceza infaz sistemlerinin giderek artan kalabalıklaşmayla birlikte ortaya çıkan yetersizliğini geniş çaplı bir sorun hâline getirmektedir. Zira ülkelerin yarısından fazlasında (yaklaşık 120 ülkede) ceza infaz sistemlerinin kapasitesini aşan bir mahpus nüfusu mevcuttur.³ Ancak mahpus nüfusu kapasitesini aşmayan ülkelerde de kalabalıklaşma ceza infaz sistemlerinin birincil sorunudur. Bu ülkelerin başında gelen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 2021 yılı itibarıyla hem mahpus sayısının hem de bu sayının genel nüfusa oranının (her yüz bin kişi içindeki tutuklu ve hükümlü sayısı) yüksekliğı bakımından ilk sırada yer almaktadır.⁴ Mahpus sayısı açısından öne çıkan diğer ülkeler Çin, Brezilya, Hindistan ve Rusya Federasyonu'dur. Mahpusların genel nüfusa oranı açısından ise

² Penal Reform International, **Global Prison Trends 2023**, June 2023, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf>; Helen Fair & Roy Walmsley, **World Prison Population List**, 13th Edition, London, UK: Institute for Crime & Justice Policy Research, 2021, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition.pdf.

³ Penal Reform International, **Global Prison Trends 2023**, p. 10.

⁴ Fair & Walmsley, **World Prison Population List**, p. 2.

Ruanda, Türkmenistan, El Salvador ve Küba üst sıralarda yer almaktadır. COVID-19 pandemisinin etkisiyle 2020'nin ikinci yarısından itibaren belirli ülkelerde mahpus nüfusunda bir azalma olduğu tespit edilmiş olsa da dünya genelindeki yükseliş eğiliminin seyri değişmemiştir. Bu bakımdan, hapishaneler üzerine yapılacak bir çalışmayla günümüz toplumlarının nüfuslarının azımsanamayacak bir kısmını *“dışarıya itiş sürecini açıklayan bir sistem eleştirisi sunmak”*⁵ hâlâ önemini korumaktadır.

Uluslararası raporlara ve istatistiklere göre Türkiye 340 binin üzerindeki mahpus sayısı ile dünya genelinde altıncı sırada yer almaktadır.⁶ Ülkedeki ceza infaz kurumlarının kapasitesinin Aralık 2023 itibarıyla yaklaşık 300 bin olduğu hesaba katıldığında, kalabalıklaşmanın Türkiye hapishaneleri için de başlıca sorun olarak belirdiği söylenebilir.⁷ Bunun yanında, 85 milyonu aşkın nüfusuyla dünyanın en kalabalık 18. ülkesi olan Türkiye’de mahpus sayısının bu genel nüfusa oranı 2000 yılından bu yana dramatik bir artışla yaklaşık altı katına çıkmıştır: Her yüz bin kişi içindeki tutuklu ve hükümlü sayısı 2000 yılında 73 iken, 2005’te 77’ye, 2010’da 164’e, 2015’te 226’ya ve 2023 yılı itibarıyla 400’e yükselmiştir.⁸ Bu oran, Türkiye’de hapishaneler üzerine üretilen akademik literatürde en çok üzerinde durulan, kitlesel kapatılmanın had safhada olduğu 1980 darbesini izleyen dönemde ise 140-156 aralığındadır. Mahpus sayısının genel nüfusa oranının yüksekliği bakımından dünyada 13. olan Türkiye, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) yayımladığı son verilere göre Avrupa ülkeleri arasında açık arayla ilk sırada yer almaktadır.⁹

Diğer yandan, Türkiye’deki kalabalık mahpus nüfusunun cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi demografik kriterler açısından dağılımının dünyadaki eğilimlerle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Örneğin, mahpus nüfusunun büyük bir kısmını

⁵ Michel Foucault, “Büyük Kapatılma,” **Büyük Kapatılma** içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 115.

⁶ “Highest to Lowest - Prison Population Total,” **World Prison Brief**, erişim 29 Aralık 2023, <https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total>.

⁷ “Genel Bilgi,” **T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü**, erişim 29 Aralık 2023, <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-genel-bilgi>.

⁸ Fair & Walmsley, **World Prison Population List**, s. 14; “World Prison Brief Data: Turkey,” **World Prison Brief**, erişim 29 Aralık 2023, <https://www.prisonstudies.org/country/turkey>.

⁹ “Highest to Lowest - Prison Population Rate,” **World Prison Brief**, erişim 29 Aralık 2023, https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison_population_rate; European Commission, **Prison Statistics**, April 2023, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Prison_statistics.

erkeklerin oluşturması dünya genelindeki bir eğilimdir. Bařka bir deyişle, genel olarak kadınların hapsedilme oranları erkeklere kıyasla oldukça dūřuktur. Son verilere göre kadınların mahpus nüfusu içindeki oranı dünya genelinde %7 iken, Avrupa lkelerindeki mahpusların %5,3' ve Türkiye'deki mahpusların %4,1'i kadındır.¹⁰ Ayrıca Eurostat verilerine göre Türkiye'deki tutuklu mahpus sayısının genel hapishane nüfusu içindeki oranı da Avrupa lkelerinin ortalamasıyla denklik göstermektedir.¹¹ Bununla birlikte, Türkiye'de tutukluluk hâlinin yasal olarak ele alınışı ve uygulanmasıyla ilgili süregiden tartışmalar ve eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda, anılan denkliğin ceza infaz sisteminin işleyişi açısından bir gelişim göstergesi olarak kabul edilmemesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Tüm bu istatistiki değerler ve çıkarımlar, hapishanelerin toplumsal ve siyasal işlevlerini Türkiye bağlamında tekrar değerlendirmenin aciliyetini ne çıkarmaktadır. Özellikle son on yıllık dönemde hapishane nüfus oranlarında beliren daha önce görülmemiş ölçülerdeki artış eğiliminin nedenleri ve sonuçları tartışmaya açıktır. Ancak bu konu, burada sunulan çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu alışma, Türkiye'de giderek büyüyen mahpus nüfusuyla daha da belirginleşen hapishane sorununu, söz konusu nüfusun czi ve müstakil bir parçasını oluşturan kuir mahpusların deneyimleri aracılığıyla kavrayıp çözümlmeyi hedefe koymaktadır.¹²

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Çalışmada, kuir mahpusların kapatılma deneyimleri, içinde bulundukları çevreyle olan etkileşimleri ve onu dönüştürme potansiyelleri açısından incelenmiştir.

¹⁰ Penal Reform International, **Global Prison Trends 2023**, p. 6; European Commission, **Prison Statistics**; T.C. Adalet Bakanlığı, **Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2022**, 22 Mayıs 2023, <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cte-istatistikleri-bulteni29092022032841>.

¹¹ Tutuklu mahpusların Avrupa lkelerindeki ortalama oranı 2020 yılında %19,2 ve 2021 yılında %18,7'dir. Türkiye'de tutuklu mahpusların genel hapishane nüfusu içindeki oranı ise 2020'de %18,6, 2021'de %19,4 ve 2022'de %12,4'tür.

European Commission, **Prison Statistics**; T.C. Adalet Bakanlığı, **Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2022**.

¹² Kuir (*queer*) kavramı, bu çalışmada, cinsel yönelimi ve/veya cinsiyet kimliği nedeniyle farklı muamele gören tüm mahpusları kapsayacak şekilde, şemsiye bir terim olarak kullanılmıştır. Bu kullanım kimi zaman yadsıyıcı bir genelleme olarak nitelense bile, kavramın heteronormatif sistemle karşıtlık içinde kurulan politik bağlamını ne çıkarmak bu çalışma açısından gerekli görülmüştür. Zira hapishanelerde uygulamaya geçirilen toplumsal cinsiyet bazlı ışlah anlayışı hâlâ heteronormatifliğin en temel söylem ve kurallarının işletilmesine dayanmaktadır. Bununla beraber, çalışma boyunca, özellikle referans verilen yayınlardan tercihlerini yansıtmak amacıyla kimi zaman LGBTİ+ terimi de kullanılmıştır.

Türkiye’de hapishaneler üzerine üretilmiş literatürde siyasi mahpuslar dışında kalan mahpus gruplarının kapatılma deneyimlerinin içeriğini ve taşıdığı politik anlamı analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca kurumsal yapılanması ikili cinsiyet rejimine göre düzenlenmiş hapishaneleri, verili toplumsal cinsiyet rollerinin dışında konumlanmış bireylerin gözünden ele alan araştırmalar da sınırlıdır. Dolayısıyla kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin öne çıkarılması literatürdeki bu eksikliklere cevap vermektedir. Hapishanenin yalnızca bir tahakküm mekanizması değil, aynı zamanda bir yaşam alanı olduğu iddiası ile yola çıkan çalışmada, kuir mahpusların yürüttükleri zamansal ve mekânsal müdahaleler ve performatif etkinlikler aracılığıyla kendilerine özgü yaşam biçimlerini ve direniş pratiklerini üretebildikleri ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda, kuir mahpusların kurumsal ve toplumsal süreçlerle uzlaşmazlık ve çekişme hâlinde kalarak politik failliklerini kurdukları ve sürdürdükleri savunulmaktadır.

Toplumdaki belirli grupları marjinalleştiren polisiye tedbirlerin ve hapishane gibi kurumsal yapılanmaların çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara çare olduğu düşüncesi günümüzde kapatılma oranlarının artışındaki en önemli etkidir.¹³ Kapatma mantığının bu ölçüde normalleşmesi, konuya ilişkin güncel analizler üretmeyi gerekli kılmaktadır. Hapishanelerin ve kapatılma deneyiminin birlikte incelendiği literatürde öne çıkan eğilim, mahpusları ya bu kurumsal düzenekte yer alan sessiz ve edilgen birer unsur olarak görüp analiz dışında bırakmak ya da üzerlerinde işletilen disiplin ve tabi kılma pratiklerine başkaldıran birer siyasal fail olarak ele almak yönündedir. Her iki yaklaşımda da fark edilir ölçüde sorunlu olan kısım, hapishanenin toplumsal uzamdan koparılmış, sınırları belirgin, toplumsal aykırılığın yerleştirildiği, kendi içine kapalı sistemler olarak tasavvur edilmesidir. Buna karşılık, birer “*toplumsal mikrokozmos*”¹⁴ olarak nitelendirilebilecek olan hapishaneler, toplumsal uzam ve süreçlerden tam anlamıyla soyutlanmış olmadığı gibi, en saf biçimiyle ötekiliğin temsil edildiği kapalı mekânlar da değildir.

Sıkı bir şekilde düzenlenen ve denetlenen toplumsal bir uzam olarak hapishanede uygulamaya geçirilen disipliner stratejilere karşı mahpusların aldığı

¹³ Sarah Lambie, “Transforming Carceral Logics: 10 Reasons to Dismantle the Prison Industrial Complex Using a Queer/Trans Analysis,” in **Captive Genders: Trans Embodiment and the Prison Industrial Complex**, eds. Eric A. Stanley & Nat Smith, Oakland, CA: AK Press, 2011, p. 248.

¹⁴ Michel Foucault, “Attica Hapishanesi Hakkında,” **Büyük Kapatılma** içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, ss. 155-156.

tavır yalnızca başa çıkma ya da karşı koyma kapasiteleri bağlamında değerlendiren literatürün açmazı iktidar ile direniş arasına koyduğu karşıtlıktır. Hapishanenin baskılayan ve cezalandıran topyekûn bir tahakküm mekanizması olarak atandığı bu karşıtlıkta, mahpuslar tahakküm altına alınmaya önceden belirlenmiş araçlarla karşı koydukları takdirde fail olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, hapishanelerde etkili olan disipliner iktidar hem kurumsal düzenlemelerin hem mahpusların karşılıklarının koşullara uyarlanabilir olmalarını gerektirmektedir. Zira mahpusları yaptıkları ve yapabilecekleri şeyler açısından denetleyip, fiziksel ve davranışsal olarak terbiye etmek üzere işleyen disipliner iktidar sabit konumlanmalardan çok müzakereye açık ilişkilere dayanmaktadır.¹⁵ Bu bakımdan, kapatılma deneyimlerine ilişkin bir analizde, hapishane idaresini yegâne muktedir ve belirli bir mahpus grubunu direnişin nihai aktörü olarak işaretlemekten kaçınmak önemlidir.

Türkiye hapishanelerine ait literatür, büyük ölçüde, disiplin pratiklerinin en görünür, en tespit edilebilir olduğu koşulları ve zaman dilimlerini ele almaktadır. Bu çalışmalar ayrıca, disipliner iktidarın doğrudan hedefinde oldukları ve açık direniş olarak yorumlanan bir eylem repertuarına sahip bulundukları gözlenen siyasi mahpusları analize dâhil etmektedir. Siyasi mahpusların disipliner kontrol ve düzenleme stratejilerine karşı ürettikleri mekânsal ve zamansal pratikleri karşıt kamusalılık, kolektif eylem kapasitesi, alternatif müşterek mekân gibi farklı kavramsal çerçeveler üreterek ele alan bu çalışmalar, diğer mahpus gruplarının kapatılma deneyimlerini kapsam dışında bırakarak hapishane koşullarında direnişe ve faillığe dair sınırlı bir tanım sunmaktadır.¹⁶

Türkiye’de yayımlanan resmî istatistiklerde siyasi mahpuslara ilişkin ayırıcı veriler ve oranlar bulunmamaktadır. Adalet Bakanlığı’nın yayımladığı son cezaevi istatistiklerine göre hırsızlık, gasp, öldürme, yaralama, dolandırıcılık, sahtecilik, uyuşturucu madde imal ve ticareti gibi adli suçlardan hüküm giyen mahpusların sayısı, “diğer suçlar” kategorisi içinde değerlendirilen siyasi mahpusların sayısını

¹⁵ Foucault, **Discipline and Punish**, pp. 24-31; Michel Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler,” **Büyük Kapatılma** içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, ss. 222-223.

¹⁶ Meral Akbaş, **Mamak Askeri Cezaevi’nde Bir Kadın Koğuşunda “Kamusal”ı Tartışmak**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009; Başak Gemici Ay, **Dynamics of Collective Action in Turkish Prisons: Comparative Analysis of Mamak and Diyarbakır Prisons Between 1980 and 1985**, Master’s Thesis, University of Pittsburgh, 2016; Sarah Caunes, “1990’lı Yıllarda Siyasi Koğuşlar: ‘Müşterek Mekânın Üretimi’,” **Teorik Bakış**, sayı 4 (Mayıs 2014): 107-130.

katlamaktadır.¹⁷ Alternatif raporlar ise Türkiye cezaevlerinde bulunan mahpusların yaklaşık yüzde onunun siyasi suçlardan hüküm giymiş olduğunu göstermektedir.¹⁸ Bu veriler dikkate alındığında, Türkiye’de hapisane ve kapatılma deneyimi konularında üretilen akademik literatürün gözden kaçırdığı büyük bir kitlenin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yine resmî istatistiklere konu olmamakla birlikte, Türkiye’deki cezaevi nüfusunun önemli bir kısmını “özel ihtiyaçlara sahip mahpuslar” oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç ile Mücadele Ofisi (UNODC) tarafından hazırlanan bilgilendirme metinlerinde özel ihtiyaçlara sahip mahpuslar sekiz grupta tanımlanmaktadır: akıl hastalığı olanlar, engelliler, etnik ve ırksal azınlıklar ile yerli halklar, yabancı uyruklular, LGBTİ+ bireyler, yaşlılar, ölümcül hastalığı olanlar ve ölüm cezası almış olanlar.¹⁹ Bununla birlikte, sahip oldukları özgül nitelikler ya da ekonomik, toplumsal ve politik statüleri nedeniyle toplumun geri kalanına göre dezavantajlı sayılan gruplar bu anılanlarla sınırlı değildir. Türkiye’de hapisanelerin şartlarının iyileştirilmesi ve mahpus haklarının korunması amacıyla faaliyet gösteren Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği (CİSST) çocuk, kadın, ağırlaştırılmış müebbet, öğrenci ve işçi mahpusları da bu kategoride değerlendirmektedir.²⁰ Hem mahpusluk hâlleri hem özel durumları sebebiyle hapisane koşullarında ikili bir yok sayma sistemine yerleştirilen bu grupların yaşadıkları sorunlar ile özel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çözüm önerilerini ve talepleri içeren çalışmalar bulunmaktadır. Ancak kadın mahpuslar dışında özel olarak kapatılma deneyimlerinin içeriğini ve taşıdığı politik anlamı inceleyen bir çalışma henüz mevcut değildir. Burada sunulan çalışma, bu eksikliği göz önünde bulundurarak, özel ihtiyaçlara sahip

¹⁷ Adalet Bakanlığı’nın işlenen suçların niteliğine göre hazırladığı istatistiklerde üst sıralar genellikle aynı kalmaktadır: “...ceza infaz kurumlarında 31 Aralık 2022 tarihinde bulunan hükümlülerin %24,4’ü hırsızlık, %8,6’sı konut dokunulmazlığının ihlali, %7,3’ü kasten yaralama, %6,7’si uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti, %5,6’sı ise mala zarar verme suçunu işledi.”

T.C. Adalet Bakanlığı, **Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2022**.

¹⁸ Türkiye’de cezaevi istatistiklerinde “siyasi suçlar” kategorisi yer almamaktadır. Ancak bu alandaki çalışmalar, terörle ilişkilendirilmiş suçlardan tutuklanmış ya da hüküm giymiş kişileri siyasi mahpus kategorisinde değerlendirmektedir. Terörle suçlanan mahpuslara dair istatistiki veriler için bakınız: Marcelo F. Aebi, Edoardo Cocco & Lorena MolnarAebi, **SPACE I 2022 - Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison Populations**, Strasbourg: Council of Europe and University of Lausanne, 2023, p. 51; Mustafa Eren, “Terör İddiasıyla Yargılama Değil Yaftalama,” **Bianet**, 25 Kasım 2021, <https://bianet.org/yazi/teror-iddiasıyla-yargilama-degil-yaftalama-253889>.

¹⁹ **Handbook on Prisoners with Special Needs**, New York, NY: United Nations, 2009, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf.

²⁰ “Faaliyet Alanları,” **CİSST**, erişim 29 Aralık 2023, <https://cisst.org.tr/hakimizda/faaliyet-alanlari/>.

mahpuslar arasında sayılan kuir bireylerin kapatılma deneyimlerinin toplumsal ve siyasal bağlamıyla incelenmesini konu edinmiştir.

Dışsal kısıtlamalarla olduğu kadar kapsadıkları bireylerin ürettikleri pratikler ve tercihlerle biçimlenen birer yaşam alanı olarak hapishaneler ile mahpusların yaşam döngüleri içinde geçicilik ya da devamlılık arz edebilen kapatılma deneyimini, ilgili literatürdeki iktidar ve direniş kalıplarını aşabilen bir bakış açısıyla ele almak sunulan çalışmanın temel hedefidir. Bu çalışmayla, gündelik ve ritmik yaşamsal deneyimlerin, benzerlik ve karşıtlıklara dayalı olarak kurulan her türlü iktidar/direniş mekanizmasının ötesinde tartışılabileceği bir kavramsal çerçeve sunmak ve böylece hem kapatılma deneyiminin çoklu içeriğine hem de deneyimin gerçekleştiği zamansal-mekânsal düzlemin sınır aşan etkileşimlerine ışık tutmak amaçlanmaktadır.

Toplumun marjinalleştirilmiş kesimlerini kapsayan hapishaneler, kurumsal düzeyde çeşitli toplumsal hiyerarşilerin sürdürülmesinde öncü rol oynamaktadır. Bu rolün altını çizmek üzere çalışmada hem cinsel yönelimleri ile cinsiyet kimlikleri hem de mahpusluk hâlleri nedeniyle ikili bir marjinalleştirme sürecine konu olan kuir mahpusların kapatılma deneyimlerine ve maruz kaldıkları sistemde dönüşüm yaratma potansiyellerine odaklanılacaktır. Bu bağlamda, hapishanelerin sınırları dışında kalan kuir bireylerin failliklerini kuran kavramların, söylemlerin ve yaklaşımların bu kapatılma kurumlarının koşullarına ne ölçüde ve nasıl uyarlanabileceği sorgulanacak; kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin ve hayata geçirdikleri zamansal ve mekânsal pratiklerin hapishanelerin heteronormatif uzamında hangi alternatifleri üretebileceği tartışılacaktır.

Hapishanelere atfedilen çeşitli iktidar teknikleri ile konuya ilişkin çalışmalarda çoğu zaman belirli bir bütünsellik içinde ele alınan mahpus profilini açma ve sorgulama girişimi olarak değerlendirilebilecek bu çalışmada yanıtı aranan başlıca sorular şunlardır: Toplumsal aykırılığın elenmesi ile suçlunun zihnen ve bedenen terbiye edilmesi gibi amaçlarla ortaya çıktığı belirtilen bir ceza usulü olarak hapsetmenin ve bu usulün içinde uygulamaya geçirildiği mekân olarak hapishanenin toplumsal ve siyasal işlevini ya da etkinliğini tartışmanın ötesine nasıl geçilebilir? Kapatılma deneyimini açıklamanın bir yolu olarak iktidar/direniş temasının açmazları ve katkıları nelerdir? Duvarların dışındaki kuir bireylerin failliğini kuran

kavramlar, pratikler ve yaklaşımlar hapishane koşullarına nasıl uyarlanabilir? Kuir mahpusların deneyimleri hapishanelerin heteronormatif uzamında nasıl alternatifler üretebilir?

Bu sorular kapsamında çalışmada öncelikle hapishaneleri ve kapatılma deneyimini, mahpuslar üzerinde işletilen sürekli bir tabi kılma pratiği ile buna karşı geliştirilen direniş yolları üzerinden işleyen ikili analizin dışına taşımanın yolları aranmıştır. Bu doğrultuda, mahpusların bu yaşam alanında geçirdikleri dönüşümleri, geliştirdikleri gündelik davranış ile tutumları incelerken, yalnızca direniş hakkı tanınmış olanlara değil, direnişten dışlanmış ya da ihmal edilmiş olanlara da yer verilmiştir. Ayrıca hapishanelerin ve mahpusların belirli bir şekilde temsilinden doğan, kurumsal düzeneklere ya da alternatif düzenlemelere dair ütopyik tasarıların geçerliği sorgulanmıştır. Sonuç olarak, kuir mahpusların kapsamına alınmadıkları toplumsal uzam ve süreçlerin çatlaklarında hayata geçirdikleri, kendilerine dair bir kavrayış oluşturmalarını da sağlayan, zamansal ve mekânsal müdahaleler ile performatif etkinlikler aracılığıyla uzlaşmazlığa dayalı failliklerini kurdukları ve sürdürdükleri yargısına ulaşılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini kuir kuramın sunduğu perspektiften, eleştirel ve etnografik bir yaklaşımla ele almaktadır. Toplumsal kimliklerin kurgusal, akışkan ve değişime açık niteliklerini ortaya koyan kuir kuram, hapishanelerin kurumsal yapısını biçimlendiren geçerli toplumsal cinsiyet sisteminin marjinalleştirdiği kuir mahpusların deneyimlerini anlayıp yorumlamak için etkili bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Buna ek olarak, iktidarı cinsiyetli bedenler üzerinden işleyen ilişkiler ağı olarak kavrayan kuir kuram, hapishane uzamında ortaya çıkan politik çekişmeleri ve uzlaşmazlıkları kuir mahpusların gözünden kritik bir bakışla değerlendirmeye imkân vermektedir. Diğer yandan, kuir mahpusların deneyimlerini paylaşılan değer, davranış ve söylem kalıpları açısından inceleme amacı etnografik bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.²¹ Heterojen niteliği saklı olmakla

²¹ Etnografik yaklaşım, özellikle marjinal toplumsal grupların üyelerinin yaşam süreçlerini ve sosyal etkileşimlerini incelemek, bakış açılarını ve deneyimlerini anlamak ve paylaştıkları davranış ve söylem kalıplarını ortaya çıkarmak için etkili bir yöntem olması nedeniyle bu çalışmada tercih

birlikte toplumsal/kültürel bir grup olarak tanımlanabilecek kuir mahpusların davranışlarını, eylemlerini ve söylemlerini belirli bir bütünsellik içinde açıklamak bu çalışmanın hedefleri arasındadır. Bu hedef doğrultusunda çalışmada, çeşitli kaynaklardan elde edilen yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtları analiz edilmiştir. Kapatılma deneyimlerine ilişkin öznel anlatımları sunan mektup, anı, röportaj gibi kayıtlar, kuir mahpusların hem kendilerini çevreleyen koşulları nasıl algılayıp kavradıklarını betimlemek hem de politik fail olarak portrelerini çıkarmak için gerekli malzemeyi sunmuştur.²² Böylece kuir mahpusları birbirlerine bağlayan davranışsal ve söylemsel temaların yanı sıra bu temalar etrafında hayata geçirdikleri ilişkilerin ve etkinliklerin de politik bağlamı açığa çıkarılmıştır.

Hapishaneler ve kapatılma deneyimi üzerine mevcut literatürün iktidar/direnış eksenli açıklamalarını sorgulamayı ve aşmayı hedefleyen bu çalışmada, kuir mahpusların yaşamsal süreçlerini ve gündelik deneyimlerini kavrayıp açıklayabilmek üzere çeşitli kaynak ve yöntemlerden faydalanılmıştır. Çalışmanın hapishaneler ve kapatılma deneyimi üzerine yürütülen kuramsal tartışmayı içeren kısmı için basılı ve dijital akademik yayınlar temel kaynakları oluşturmuştur. Bu kısımda ilgili akademik literatürün hapishanelerin toplumsal ve siyasal bağlamına, bu bağlamı betimleyen iktidar ile direniş kavramlarına ve kapatılma deneyimini biçimlendiren zaman ile mekân kavrayışlarına dair ürettiği açıklamalar eleştirel bir bakışla değerlendirilmiş ve tartışılmıştır. Çalışmanın kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin ele alındığı kısmında ise ikinci elden ulaşılan yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtları incelenmiştir. Büyük ölçüde dijital kanallardan elde edilen bu kaynaklar, kuir mahpusların hem kendilerine dönük kavrayışlarını hem de içinde bulundukları çevreyle olan etkileşimlerine yönelik tanımlamalarını ortaya koyan söylem ve kavramlara ulaşmak üzere ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Böylece ulaşılan söylem ve kavramlar, kuir mahpusların failliklerini nasıl kurduklarını açıklamak amacıyla betimlenmiş, tematik açıdan çözümlenmiş ve yorumlanmıştır.

---

edilmiştir. Etnografik yaklaşımı diğer nitel araştırma yöntemlerinden ayıran özellikleri için bkz. John W. Creswell, **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches**, 2nd Edition, London, UK: SAGE, 2007, pp. 68-72, 161-163.

²² Saha araştırması genellikle tercih edilen katılımcı gözlem ve görüşmeler yoluyla yürütülebileceği gibi otobiyografi, mektup, günlük, resmi kayıt, fotoğraf, film, belgesel, vb. yazılı ve görsel materyaller üzerinden de gerçekleştirilebilmektedir. Thomas ile Znaniecki'nin *The Polish Peasant* (1918), Sutherland'ın *The Professional Thief* (1937), Shaw'un *The Jack Roller* (1930) isimli çalışmaları sosyoloji alanında bu materyalleri kullanmış klasik eserler olarak kabul edilmektedir.

Robert G. Burgess, **In the Field: An Introduction to Field Research**, London, UK: Routledge, 1984, pp. 100-115.

Çalışmanın planlama aşamasında, kapatılma deneyimlerine dair verilere ilk elden ulaşmak amacıyla, eski mahpuslarla derinlemesine görüşmeler yapılması öngörülmüştü. Bu doğrultuda, gönüllülere erişebilmek için CİSST’in yanı sıra birçok LGBTİ+ derneğiyle ve bu alanda çalışmış kişilerle iletişime geçilmiştir. Ancak bağlantı kurulan derneklerden ve kişilerden yeterli ölçüde olumlu dönüş alınamamış ve gönüllülere ulaşmak mümkün olmamıştır. Dernekler çoğunlukla kişisel verileri paylaşmak ve aracı olmakla ilgili çekincelerini dile getirirken, bireysel olarak ulaşılan az sayıdaki eski mahpus da çalışmaya katılmak istemediklerini bildirmiştir. Görüşme yapma imkânının böylece ortadan kalkması dolayısıyla, kuir mahpusların yaşam öykülerini aktaran, mektuplarını ve röportajlarını paylaşan çeşitli kaynaklara başvurma yoluna gidilmiştir. CİSST’in LGBTİ+ mahpuslar tematik alanı için yürüttüğü çevrim içi blog²³ ile Rosida Koyuncu’nun derlediği “Voltaçark: Hapiste LGBTİ Olmak”²⁴ isimli kitabı bu anlamda birincil kaynaklar olmuştur. Ayrıca kuir mahpuslarla ilgili haberlere yer veren Kaos GL²⁵ ve Bianet²⁶ gibi çevrim içi haber portalları taranmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, bir nitel araştırma yazılımı olan NVivo²⁷ programı yardımıyla kodlanmış, kategorilere ayrılmış ve tematik olarak çözümlenmiştir. Verilerin yorumlanmasında ise kuir teorisinin beden, kimlik, performans, zaman, mekân ve yaşam gibi kavramlara getirdiği açıklamalar ve bakış açıları temel alınmıştır.

Resmî düzeyde “ceza infaz kurumu” olarak adlandırılan Türkiye hapisaneleri, fiziki özelliklerine, kapasitelerine, güvenlik seviyelerine ve uygulanan ceza infaz yöntemlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma kriterleri mahpusların kapatılma deneyimleri üzerinde doğrudan etkilidir. Bununla birlikte, kuir mahpusların sayısının ve konuyla ilgili ulaşılabilen kaynakların kısıtlı olması

²³ **Hapiste LGBTİ+** (blog), <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/>.

²⁴ Rosida Koyuncu, **Voltaçark: Hapiste LGBTİ Olmak**, İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Yayınları, 2015.

²⁵ **Kaos GL – LGBTİ+ Haber Portalı**, <https://kaosgl.org/>.

²⁶ **Bianet**, <https://bianet.org/>.

²⁷ NVivo çeşitli kaynaklardan toplanan nitel verileri bir arada kontrol etmeye, karşılaştırmaya, tanımlamaya ve çözümlemeye yardımcı olan bir nitel araştırma yazılımıdır. NVivo, MAXQDA, ATLAS.ti gibi nitel araştırma yazılımları, fenomenolojik ve etnografik analizlerde, vaka çalışması ya da temellendirilmiş kuram çözümlemelerinde verilerin düzenlenmesini ve işlenmesini kolaylaştırmaktadır. Programa yüklenen kaynaklar ve veriler kodlama ve kategorilendirme yoluyla ayrıştırılıp gruplandırılabilir. Program ayrıca atanmış kodlar ve kategoriler arasında ilişkisel analizler yapmaya ve bu analizleri tablo ve grafikler yoluyla görselleştirmeye imkân tanımaktadır. Bu çalışmada program yalnızca verileri bir araya getirip düzenlemek ve ele alınacak temaları belirlemek amacıyla kullanılmıştır. NVivo yazılımının kapsamı ve kullanımı için bkz. Pat Bazeley & Kristi Jackson, **Qualitative Data Analysis with NVivo**, 3rd Edition, London, UK: SAGE, 2019.

sebebiyle çalışmada belirli tip hapishanelerin temel alınmasından özellikle kaçınılmıştır. Aynı sebeple, Türkiye’de toplumsal ve siyasal yapıdaki zamansal değişimlerin hapishanelerin işleyişine belirgin bir biçimde etki etmesine rağmen, mahpusların kapatılma süreçlerine ilişkin dönemsel bir ayrım da yapılmamıştır. Ayrıca çalışmanın amaçları kısmında aktarıldığı üzere, literatürde siyasi mahpuslara atfedilen direniş pratiğini açıklamak hedeflendiğinden, mahpuslar arasında suç temelli bir ayrım gözetilmemiştir. Bu doğrultuda, farklı suçlardan hüküm giymiş ya da tutuklanmış ve farklı tipteki açık ve kapalı yetişkin cezaevlerinde kalmış kuir mahpusların deneyimleri incelenmiştir.

Hem cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimleri hem mahpusluk hâlleri nedeniyle toplumsal düzeyde çifte marjinalleşme sürecine maruz kalan kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini inceleme çabası metodolojik açıdan birtakım zorluklar barındırmaktadır. Bu çalışma kapsamında söz konusu zorluklar saha araştırması için atılan ilk adımdan itibaren etkili olmuştur. Sayıca az olan ve homojen bir topluluk oluşturmayan kuir mahpuslardan bir örneklem çıkarmak hâlihazırda zorken, içinde bulunduğumuz siyasal konjonktür onlara erişmeyi daha da güçleştirmiştir. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıkla ve şiddetle mücadeleyi öngören İstanbul Sözleşmesi’nin 2021 yılında bir Cumhurbaşkanı Kararı ile Türkiye bakımından feshedilmesi bu konjonktürün zirve noktasını oluşturmaktadır.²⁸ Heteronormatif sistemin dışında kalan cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği kategorilerinin anayasal düzeyde tanınıp korunmadığı ülkemizde kuir bireyler için gündelik deneyimler olan ayrımcılık ve şiddetin ilgili kararın ardından meşru bir zemin kazandığı söylenebilir. LGBTİ+ topluluklarının ve derneklerinin açık hedef hâline geldiği bu süreç sonucunda kuir bireyleri görünmez kılmaya yönelik koşullar yoğunlaşmıştır. Diğer yandan, marjinalleştirilmiş bir grubun üyeleri olmaları sebebiyle, bu koşulların kuir bireyler için mahremiyetin sağlanması ile korunmasını acil bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarttığı da öne sürülebilir. Bu ihtiyaç nedeniyle kuir mahpusları kapatılma deneyimleri hakkında bir araştırmaya katılmaya ya da ilgili dernekleri bunun için aracı olmaya ikna etmek mümkün olmamıştır. Ayrıca marjinal toplumsal statülerini önsel olarak tanıyan bir çalışmaya katılmanın kendileri açısından bir fayda sağlamadığı, içinde

²⁸ Kadının İnsan Hakları Derneği’nin İstanbul Sözleşmesi’nin kapsamı ve önemi ile Türkiye’nin sözleşmeden çekilme sürecini aktardığı çevrim içi platform için bakınız: **İstanbul Sözleşmesi**, <https://istanbulsozlesmesi.org/>.

bulundukları koşulları iyileştirmedeği düşüncesi bağlantı kurulan eski mahpusların gönüllü olmaktan kaçınmalarının diğer sebebidir.

Kuir mahpuslarla yapılacak görüşmelerden, yani birincil kaynaklardan veri toplanamamış, sahaya inilememiş olması bu çalışmanın sınırlılığını kuran başlıca etmendir. Bu sınırlılığı aşmak amacıyla, yukarıda anılan güvenilir kanallardan elde edilen, kuir mahpusların deneyimleri, söylemleri ve eylemleri hakkında zengin veri sunan yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtları gibi kaynaklar ayrıntısıyla incelenmiştir. Bu kaynakların ortak noktası, kuir mahpusların kapatılma süreçlerinde yaşadıkları sorunları ve ihtiyaçlarını tespit etmek üzere alanda çalışan araştırmacılar ve dernekler tarafından toplanmış ya da hazırlanmış olmalarıdır. Bununla birlikte, söz konusu kaynaklar, kuir mahpusların kapatılma süreçleri içindeki bakış açılarını, duygularını, niyetlerini, eylemlerini, yaşamsal ve gündelik deneyimlerini de kayda geçirmektedir. Dolayısıyla, kuir mahpusların mağduriyet durumlarını olduğu kadar failliklerini kuran koşulları da gözlemlemeyi sağlayacak verilere ulaşmayı olanaklı kılmaktadırlar.

Bu çalışmada, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini mağduriyet durumları dışında tanımlayıp açıklayabilecek kavramsal kategorilere ve bunları ilişkili kılan kuramsal bağlama ulaşmak amacıyla sözü edilen veriler karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiş ve mahpusların söylemlerinde öne çıkan temalar belirlenmiştir. Ardından bu temalar arasındaki ilişkiler benzerlikleri ve farklılıkları bağlamında tanımlanmış, eldeki verileri temsil eden örneklerle ve bu örnekleri birbirlerine bağlayan tematik çıkarımları ortaya koyan tümevarımsal bir yaklaşımla açıklanmıştır. Bu doğrultuda, kuir mahpusların yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtlarından elde edilen veriler üzerine temellenmiş, kavramsal yönü ağır basan, tutarlı bir analiz üretilmeye çalışılmıştır.

Hapishaneye ve Kapatılma Deneyimine Dair İncelemeler

Hapishaneler ve kapatılma deneyimleri üzerine yapılmış güncel çalışmalar, mahpusların deneyimlerini etkileyen ve dönüştüren etkenlere genellikle nasıl cevap verdikleriyle ilgilenmektedir. Bu açıdan mahpusların hapishaneyi oluşturan

aktörlerle kurdukları ilişkilerin yanı sıra bir bütün olarak bu kurumsal mekanizmayla etkileşime geçme yöntemleri de incelenmektedir. Ancak bu konuda Türkiye bağlamında üretilmiş çalışmalar ile uluslararası örnekler arasında bazı tematik farklılıklar bulunmaktadır. Uluslararası çalışmalar, ağırlıklı olarak, kapatılma deneyimine ilişkin mekânsal ya da zamansal öğeleri değerlendiren kuramsal nitelikli analizler ortaya koymaktadır. Buna karşılık, konuyu Türkiye özelinde ele alan çalışmalar, mekânsal ve zamansal unsurlara dair atıflar içermekle birlikte, daha çok belirli bir mahpus grubunun kendilerini hedef alan kurumsal mekanizmaya verdikleri cevapların anlamını bulmaya yönelmişlerdir.

Hapishanelere ilişkin uluslararası düzeyde üretilmiş sosyolojik ve kriminolojik literatürde, kapatılma deneyiminin zamansal boyutunu işleyen birçok nitelikli araştırma mevcuttur. Yakın dönemde bunlara, eleştirel teorideki mekânsallaşmayı hapishane literatürüne yansıtan, bu kurumların mekânsal düzenlenişinin mahpuslar ve iktidar yapılanmaları üzerindeki etkileri üzerinde duran beşerî coğrafya alanından katkılar eklenmiştir. Moran'ın vurguladığı gibi, tüm bu çalışmalar zaman ile mekânın hapishanelerin kısıtlı uzamında bile mutlak çerçeveler olarak belirmediğini kanıtlamaktadır.²⁹ Hem zaman hem mekân mahpuslar için idarenin kuralları ve düzenlemeleriyle başa çıkmak yolunda aynı ölçüde ve kesişen şekillerde araçsallaştırılan unsurlardır. Bununla birlikte, ilgili literatür kapatılma deneyimini zamansal ve mekânsal boyutlarına ayırarak inceleme eğilimindedir.

Kapatılmanın zamansal boyutu

Mahpusların kapatılma deneyimlerini zamansal açıdan inceleyen çalışmalarda iki tema öne çıkmaktadır: mahpuslar için zamanın anlamı ile hapishanelerin zamansal düzenlemesiyle başa çıkma yöntemleri. Ancak bu temalar ilgili çalışmaların ayrı ayrı üzerinde durdukları konular değildir. Zira çoğunlukla mahpusların yaşam süreçlerinin bir parçası olarak ele alınan kapatılma deneyiminde zamanın pek çok işlevi ve anlamı vardır. Yaşam süreçlerinin bir parçası olarak tanımlandığında kapatılma deneyiminin öncelikle kişisel zaman algısıyla etkileşimi

²⁹ Dominique Moran, **Carceral Geography: Spaces and Practices of Incarceration**, New York, NY: Ashgate Publishing, 2015, pp. 45-48.

açığa çıkmaktadır. Söz gelimi Paredes³⁰, Meksika’da 2006 yılında uyuşturucu kartellerine karşı başlatılan operasyonlar kapsamında tutuklanan kimselerle yaptığı yüz yüze görüşmelerden yola çıkarak, kapatılmanın bireylerin hayat akışlarında rastlantısal ve beklenmedik şekilde ortaya çıkan gündelik bir risk olarak belirttiği yargısına varmaktadır. Hapishaneleri toplumdan soyutlanmış mekânlar olarak ele almaya karşı çıkan Paredes, hayat akışındaki zamansal bir kesit olarak tanımladığı kapatılma deneyimini mahpusların hapishaneye girmeden önceki ve hapishaneden çıktıktan sonraki deneyimleriyle birlikte değerlendirmeyi önermektedir. Mahpusların yaşam deneyimleriyle birlikte ele alındığında kapatılma, bireylerin çeşitli şekillerde anlam kazandırdığı ve kendi hayatları bağlamında tanımladığı bir olgu hâline gelmektedir. Bu doğrultuda Paredes, kapatılmanın belirsiz ve farklı olasılıklara açık niteliğini vurgulayarak, mahpusların deneyimlerini onların ahlaki yargıları ve anlatılarının penceresinden kavramaya yönelmiştir.

Mahpusların kişisel zaman algılarını ön plana almak, kapatılma deneyiminin kişiler ve koşullar bağlamında pek çok farklı biçim alabileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, uzun dönemli mahpusların yaşam süreçlerini diğer insanlardan farklı şekillerde tanımlayıp deneyimlediklerini tespit eden Cohen ile Taylor³¹, zamanın taşıdığı anlam ile ürettiği etkinin koşullu olduğunu açığa çıkarmaktadır. Yazarlar, uzun dönemli hapis cezası alan kimselerde geçmişe ve geleceğe dair tasavvurun önemini yitirirken, şimdiye dair planlamanın ön plana çıktığına dikkat çekmektedir. Geleceğe dair açık ve kesin bir tanım yapamayan ve geçmişi arkada bırakmak isteyen mahpuslar için anın içeriğini yoğunlaştırmak ve etkili kılmak üzere dışarıdaki gündelik yaşamda anlamsız sayılan pratikleri uygulamak adeta bir mecburiyettir. Yazarlar, hayatlarının uzun bir dönemini hapishanede geçiren mahpusların zamanın geçişini ölçmek üzere farklı ayırıştırma ve bölümlleme teknikleri uyguladıklarını belirtmektedir. Kendilerini zamansal belirsizliklerden koruyabilmek ve zamanın akışını düzenleyebilmek üzere mahpuslar, şahsi zaman çizelgelerini farklı aktiviteler (okuma, ders çalışma, spor, eğitim, vb.) aracılığıyla kurmaktadır. Bu doğrultuda yazarlar, mahpuslar için zamanın, yararlanılacak bir kaynak olmaktan çok, üzerine düşünülmesi ve biçimlendirilmesi gereken bir olgu olduğu sonucuna varmaktadır.

³⁰ Carolina Corral Paredes, **Being in the Wrong Place at the Wrong Time: Ethnographic Insights Into Experiences of Incarceration and Release From a Mexican Prison**, Doctoral Thesis, University of Manchester, 2013.

³¹ Stanley Cohen & Laurie Taylor, “Time and the Long-term Prisoner,” in **The Sociology of Time**, ed. John Hassard, New York, NY: Palgrave Macmillan, 1990, pp. 178-187.

Hapishanelerde zaman yalnızca kişisel olarak tanımlanan ve deneyimlenen bir olgu değildir. Mahpuslar için zamanın bir de dışsal boyutu vardır. Bu açıdan, bir yönüyle mahpusluk hâlinin ne kadar devam edeceğinin ölçüsü olan zaman, diğer yönüyle bu hâli biçimlendiren ya da ortaya koyan uygulamaların kaynağı ve aracıdır. Bu nedenle araştırmacılar kapatılmanın zamansal boyutunu kişisel ve kurumsal zamanların etkileşimi bağlamında da ele almaktadır. Örneğin, kurumsal bir yapıya gönülsüz şekilde katılan bireyler olarak mahpusların zamanı nasıl deneyimlediklerini inceleyen Brewster Freeman³², zamansal ve mekânsal kapanmanın söz konusu olduğu hapishanelerde mahpusların zamanın geçişini tanımlamak ve onun üstesinden gelebilmek için yeni yollar türetmek zorunda oldukları sonucuna varmaktadır. Yazara göre, mahpuslar için zaman verili değildir. Mahpuslar kendilerine verilen süreyi geçirmekle kalmamaktadır; onlar için zaman, içinde bulundukları koşullara maruz kalan diğer bireyler karşısında sergilenmesi gereken bir uğraştır. Bu uğraş kapsamında mahpuslar, geçmişlerini, şimdiyi ve geleceklerini kendilerince anlamlı biçimde ortaya koymak eğilimindedir. Freeman, bu çerçevede, mahpusların bireysel ve kolektif kapatılma deneyimlerini zamanı hem metaforik düzeyde tanımlama hem de pratik düzeyde konuşmaya dâhil etme yoluyla biçimlendirdiklerini öne sürmektedir.

Yaşlı kadın ve erkek mahpusların hapishanede geçirdikleri sürede zamanı nasıl deneyimledikleri üzerine bir çalışma yürütmüş olan Wahidin³³ ise hapishane idaresi tarafından bir disiplin aracı olarak kullanılan zamanın, mahpuslar için hayatta kalma çabasında bir pazarlık aracı olduğunu ifade etmektedir. Wahidin'in görüştüğü mahpuslar, dışarıdaki zamanla bağlantılarını nasıl kaybettiklerinden, içerideki zamanın sabitliğinden ve bunlara karşılık kendi zamanlarını nasıl tekrar tekrar biçimlendirdiklerinden bahsetmektedir. Hapishanenin kurumsallaşmış zamanına uyumsuz kalmak için düş alma zamanlarını ayarlamak; uyuma ve uyanma saatlerini kurumsal düzenin dışına çıkararak düzenlemek; günleri, haftaları ve ayları ziyaret zamanlarına göre kendileri için yeniden kurgulamak mahpusların zamansal nitelikli başa çıkma yöntemleridir. Tüm bu verilere dayanarak Wahidin, hapishanede deneyimlenen zamanı farklılaştırma ve yeniden biçimlendirmeye dönük stratejiler

³² Clyde Brewster Freeman, **Doing Time: An Ethnomethodological Investigation of Time in a Prison**, Master's Thesis, University of Calgary, 1997.

³³ Azrini Wahidin, "Time and the Prison Experience," **Sociological Research Online**, Vol. 11, No. 1, 2006, pp. 1-10.

yoluyla mahpusların, dışarıdaki hayatla bağlarını koparmamaya yarayan, içeriyle dışarıyı arasında bir tür akış sağlayan arabuluculuk mekânları üretme kabiliyetine sahip oldukları yargısına varmaktadır.

Kapatılmanın mekânsal boyutu

Yukarıdaki çalışmalar, hapishane koşullarında zamanın hem deneyimlenen bir olgu hem de kapatılma deneyimini dönüştürmek üzere kullanılan bir araç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan, kurumsal düzenlemelerle ne kadar sabitlenmiş olursa olsun, hapishane zamanının mahpusların müdahalelerine daima açık olduğu ifade edilebilir. Benzer bir yargıyı hapishane mekânı için de öne sürmek mümkündür. Zira hapishanelerin mekânsal boyutuna odaklanan çalışmalar, mahpusların hapishane mekânını hangi saik ve yöntemlerle kullanıp, nasıl dönüştürdüklerini sıklıkla ele almaktadır. Ancak bu çalışmalarda beliren birincil tema hapishanelerin mekânsal düzenlemesinin toplumsal ve siyasal bağlamıdır. Söz gelimi Story³⁴, hapishaneleri toplumsal düzeyde gözden çıkarılabilir olarak tanımlanan hayatları [*disposable life*] hem üreten hem yöneten mekânlar olarak ele almaktadır. Hapishanelerin neoliberal çağdaki işlevini sorgulayan Story, kapitalist liberal demokrasilerde toplumsal fazlalığın işaretlenmesine yarayan “suçlu” kategorisinin, ABD örneğinde ırkçı politikalarla kesiştiğini vurgulamaktadır. İçsel yapılanmalarıyla her türlü direnişi baskılamaya yönelik olan hapishanelerin, kentsel uzamı yeniden biçimlendirmeye dönük projelere aynı yönde ilham verdiğini aktaran Story, bu çabaları neoliberal devletin ekonomik ve politik anlamda harcanabilir olan hayatları kapsam dışı bırakmayı sağlayan mekânsal düzenlemeler olarak yorumlamaktadır. Bu çerçevede, neoliberal devletin söz konusu mekânsal düzenlemelerle teşvik ettiği, ırkçılığa ve tutsaklığa yol açan toplumsal ilişki biçimlerinin asıl tehlike olduğu sonucuna varmaktadır.

Diğer yandan, hapishanelerin mekânsal niteliğini daha ön plana çıkaran çalışmalarında Moran ile Jewkes³⁵, bu kurumların mekânsal tasarımı ile devletin kontrol ve cezalandırma mekanizmaları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

³⁴ Brett Story, **Dis-placing the Prison: Carceral Space, Disposable Life, and Urban Struggle in Neoliberal America**, Doctoral Thesis, University of Toronto, 2015.

³⁵ Dominique Moran & Yvonne Jewkes, “Linking the Carceral and the Punitive State: A Review of Research on Prison Architecture, Design, Technology and the Lived Experience of Carceral Space,” **Annales de Géographie**, No. 702-703, 2015, pp. 163-184.

Yazarlara göre, hapishane mimarisinin gelişimi, cezalandırıcı devletin doğasına ve onun cezalandırma gücünün meşruiyetine ilişkin mesajlar sunmaktadır. Bu mesajların alıcısı ise hem cezalandırılan hem de cezalandırıcı güce meşruiyetini sağlayan toplumdur. Bu nedenle, Moran ile Jewkes, hapishanelere ilişkin mekânsal analizin öncelikle bu yapılanmanın ardındaki kontrol ve yönetim mantığını ortaya çıkarmak durumunda olduğunu belirtmektedir. Yazarlar ayrıca hapishanelerin mekânsal düzleminde hayata geçirilen iktidar taktiklerinin etkinlikleri bağlamında değil, mahpusların benliklerini ve kimliklerini dönüştüren varoluşsal etkenler olarak ele alınmalarını önermektedir.

Hapishane mekânını içinde geliştiği toplumsal ve siyasal bağlamla etkileşim hâlinde ele alan bu çalışmalar, söz konusu mekânın kapsadığı bireylerin aynı bağlamdaki faaliyetlerini irdeleyen analizlere açılmaktadır. Örneğin, ABD’deki bir hapishanede gerçekleştirdikleri ampirik çalışmadan yola çıkan Sibley ile van Hoven³⁶, disipliner iktidarın hapishane mekânında yarattığı etkiden çok, mahpuslar arasındaki ilişkilerin mekânsallığına ve bizzat mahpuslar tarafından gündelik pratikler aracılığıyla üretilen mekâna odaklanmak gerekliliğini öne sürmektedir. Bu kurumlarda uygulanan disiplin rejiminin etkisini göz ardı etmenin imkânsızlığını kabul etmekle birlikte yazarlar, mahpuslar arasındaki yatay etkileşimlerin, dikey kontrol süreçleri kadar hapishane mekânının kuruluşunda etkili olduğunu belirtmektedir. Yazarlar, mahpusların gündelik rutinlerini mekânsal bir bakışla incelemek amacı çerçevesinde yaptıkları görüşmelerden, kapatılan bireylerin hapishanelerin kati olarak biçimlendirilmiş zamansal ve mekânsal düzlemiyle başa çıkmak üzere sosyalleşme, etkileşime geçme, gözlemleme, kişisel alanlarını belirleme ve koruma gibi yöntemler geliştirdikleri sonucunu elde etmişlerdir.

Hapishaneler özelinde kapatılma deneyiminin zamansal ve mekânsal boyutlarını ayrı ayrı ele alan yukarıdaki çalışmalar, mahpusların idari ve disipliner taktikler karşısında sessiz ya da eylemsiz kalmadıklarını, uysal bedenlere dönüşmediklerini kayda almakta ve bu doğrultuda sergiledikleri faillik biçimleri üzerine düşünmeyi zorunlu kılmaktadırlar. Bununla birlikte, kapatılma deneyiminin zamansal boyutuna odaklı çalışmalar mahpusların takvimsel zamanın akışına olan

³⁶ David Sibley & Bettina van Hoven, “The Contamination of Personal Space: Boundary Construction in a Prison Environment,” *Area* 41, No. 2, 2009, pp. 198-206.

müdahalelerini ön plana çıkarırken, mekânsal analizler ise kapatılmanın toplumsal ve siyasal bağlamına ağırlık vermektedir. Sonuç olarak, literatüre yaptıkları katkılar büyük olmakla birlikte bu çalışmalar, mahpusların kapatılma sürecinde edindikleri deneyimleri, geçirdikleri dönüşümleri ve uygulamaya koydukları öznel stratejileri tek boyutlu olarak ele almaktadırlar. Benzer bir eğilim, hapishaneleri ve kapatılma deneyimlerini Türkiye bağlamında inceleyen çalışmalarda da söz konusudur. Ancak Türkiye özelinde üretilen çalışmalarda öne çıkan tek boyutluluk, zamansal ve mekânsal deneyimler arasında yapılan tercihle değil, mahpuslara atfedilen toplumsal aykırılığın içeriğiyle ilişkilidir.

Kapatılmanın Türkiye boyutu

Türkiye'nin siyasi tarihinde tartışmalı bir konuma sahip olan hapishanelerin akademik literatürde ele alınışı da bu bağlamdaki ayrımlardan etkilenmektedir. Literatürün bir kısmı suçluluğun tanımı ve yasal konumuna dair yorumlamaları içeren hukuki çalışmalara, Türkiye'de hapishanelerin tarihsel gelişimini aktaran anlatılara ve mahpusların içinde bulundukları koşullar ile bunların geliştirilme imkânlarına ilişkin sosyolojik ve psikolojik çözümlemelere ayrılmıştır. Diğer yanda ise farklı kuşaklardan muhalif hareketlerin yolu sıklıkla hapishanelerden geçen temsilcilerinin anılarından ve yaşam öykülerinden beslenen ve iktidar ile direniş ekseninde analizler içeren bir literatür birikimi bulunmaktadır.

Hapishanelerin bir disiplin ve tahakküm mekanizması olarak ele alınıp, mahpusların ürettikleri yaşamsal pratiklerin ise bu mekanizmaya yöneltilmiş direniş olarak yorumlandığı ikinci kısım literatürün başlıca eğilimi, bu kurumları ötekinin, aykırının, muhalifin temsil edildiği sembolik bir mekân olarak sunmasıdır. Bu bakımdan, Türkiye özelinde kapatılma deneyimleri üzerine üretilmiş çalışmalar analizlerini büyük ölçüde belirli bir mahpus grubunun, yani siyasi mahpusların açık direniş anlamı taşıyan belirli türdeki eylemlerine yoğunlaştırmışlardır. Siyasi mahpusların deneyimlerini benzer kavramsal ve teorik bağlamlarda analiz eden bu çalışmaları birbirlerinden farklı kılan unsur ele aldıkları tarihsel dönemlerdir.

Türkiye'nin siyasi tarihinde bir dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 darbesi, siyasi mahpusların kapatılma deneyimlerini ele alan literatürde öne çıkan ilk tarihsel

dönemin başlangıcıdır. Darbe yönetiminin toplumsal ve siyasal sorunları kitlesel kapatma yoluyla çözmeye yönelmesi, siyasi mahpusluk kavramının Türkiye’deki hapishane literatürünün asli teması hâline gelmesine ön ayak olmuştur. 12 Eylül hapishanelerinde siyasi mahpusların kendilerini tahakküm altına almaya çalışan darbe yönetimine ve onun doğrudan uzantısı olan hapishane idarelerine karşı geliştirdikleri direniş pratikleri bu alandaki çalışmaların başlıca temasıdır. Örneğin, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Mamak Askeri Cezaevi’ne kapatılan kadın siyasi mahpusların deneyimlerini inceleyen Akbaş³⁷, mahpusların maruz kaldıkları tahakküm pratiklerine ve şiddetine karşı geliştirdikleri başa çıkma yöntemleriyle hapishane mekânında ortak deneyimde temellenen kolektif bir kimlik ve karşıt bir kamusalılık ürettiklerini savunmaktadır. Akbaş’a göre, Mamak Cezaevi’ndeki kadın mahpuslar *“acıyı gülerek gidermek”*, *“gözetimi saklanarak alt etmek”*, *“hayal ederek ve paylaşarak çoğalmak”* gibi yaratıcı direniş pratikleri aracılığıyla karşı karşıya bulundukları iktidarın *“mutlak gücünü tartışmaya açmış”*, dayanışmalarını güçlendirmiş ve kendileri açısından alternatif bir kamusalılık üretmişlerdir.

Yine 12 Eylül sonrasında, fakat farklı bir kurumda, Diyarbakır Cezaevi’nde kalmış ve işkence görmüş eski hükümlülerin geliştirdikleri başa çıkma mekanizmalarını inceleyen Yarkın³⁸ ise, bu açıdan zengin bir repertuvara sahip olduklarını belirttiği mahpusların siyasal farkındalık, anlamlandırma ve dayanışma pratiklerine yoğunluk verdiği sonucuna varmaktadır. Yarkın’a göre, mahpusların geliştirdikleri başa çıkma mekanizmaları kurallara boyun eğmekten, açık direniş göstermeye kadar oldukça geniş bir yelpazede çeşitlenmektedir. Söz konusu mekanizmaları iki grupta toplayarak açıklayan Yarkın, mahpusların içinde bulundukları koşulları boyun eğme, yadsıma, ihtiyaçlarını asgariye indirgeme gibi sorun odaklı taktiklerle ve kendi kimliğini sahiplenme, bir gruba dâhil olma, fedakârlıkta bulunma gibi bilişsel ve duygusal süreçlerle karşıladıklarını belirtmektedir. Yarkın ayrıca, anılan süreç ve taktiklerin mahpusların politik bir duruşa ve ideolojik bağlılığa sahip olmalarıyla yakından ilişkili olduğunu ve söz konusu sahipliğin bir anlamda onlar için koruyucu bir çerçeve sağladığını öne sürmektedir.

³⁷ Akbaş, **Mamak Askeri Cezaevi’nde Bir Kadın Koğuşunda “Kamusal”ı Tartışmak**.

³⁸ Günseli Yarkın, **Coping Mechanisms and Emotions of the Ex-convicts in Diyarbakir Prison**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.

Akbaş ve Arkin ile aynı dönemi ve hapishaneleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyen Gemici Ay³⁹, bu yıllardaki siyasi mahpusların içinde bulundukları “yüksek riskli ve anti-demokratik” koşullarda, karşılıklı iletişim ve ortak bir kimlik geliştirmek yoluyla kolektif eylem kapasitesine ulaştıklarını aktarmaktadır. Yazar, farklı cezaevlerindeki görece farklı koşulların yarattığı kolektif eylem imkânının yanı sıra, aynı koşulların politik iktidarın muhalifleri bastırma yolundaki çabalarını ne yönde etkilediğini de araştırmaktadır. Bu çerçevede, eski hükümlülerle yaptığı görüşmelere dayanarak, risk alabilen ve insan merkezli olan bir liderlik modeli ile ortak bir kimliğin mevcudiyetini hapishane koşullarında kolektif eylemin oluşması için gerekli koşullar olarak öne sürmektedir.

12 Eylül hapishanelerini genel kapsamda ele alan Topaloğlu ve Muti ise yoğun bir tecrit ve işkence uygulamasına maruz kalmış mahpusların, bu uygulamalara karşı geliştirdikleri mücadele pratiklerini Goffman’ın çalışmalarına referansla analiz etmektedir.⁴⁰ Hapishaneleri “*siyasetin en baskıcı uçlarının yaşandığı kurumlar*” olarak tanımlayan yazarlar, mahpusların benlik tanımlamalarını ve iradelerini yıkma girişimlerine karşı “yeni bir yaşam pratiği” geliştirdiklerini öne sürmektedir. Kurumsal düzenlemelere ve yasaklara karşı alternatif iletişim yöntemlerinin ve dayanışma pratiklerinin geliştirilmesi; bireysel iradenin muhafazası için işkenceye direnme, açlık grevi ve ölüm orucu gibi eylemlerin sergilenmesi Topaloğlu ile Muti’nin üzerinde durduğu direniş usulleridir.

Türkiye’deki siyasi mahpusların kapatılma deneyimlerini ve bu bağlamda ürettikleri direniş yöntemlerini ele alan literatürde öne çıkan ikinci dönem ise ceza infaz sistemi için kapsamlı bir yeniden yapılandırma planının uygulamaya geçirildiği 1990’ların ikinci yarısıdır. Koğuş sisteminden oda tipi hapishanelere geçişi öngören bu plan, siyasi mahpusların hapishanelerdeki iktidar mekanizmasına nasıl karşılık verdiklerini inceleyen bir dizi çalışmaya kaynaklık etmiştir. Söz gelimi, koğuş sisteminden F tipi olarak adlandırılan hücre sistemine geçiş sürecini hapishane kültürü tartışmaları kapsamında değerlendiren Karagöl⁴¹, Türkiye’de idarenin hapishaneleri toplumsal muhalefetin kaynağı olarak gördüğünü ifade etmekte ve bu

³⁹ Gemici Ay, **Dynamics of Collective Action in Turkish Prisons**.

⁴⁰ Hande Topaloğlu & Öndercan Muti, “12 Eylül Hapishanelerinde Gündelik Hayat: Hayatta Kalmanın ve Direnmenin Yolları,” **Teorik Bakış**, Sayı 4, Mayıs 2014, ss. 67-83.

⁴¹ Elif Yağmur Karagöl, **Political Prison Culture in Turkish Prisons: From the Ward to the F Type System**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2017.

nedenle mimari dönüşüm ve yüksek güvenlik uygulamaları aracılığıyla siyasi mahpuslar arasında kurulmuş söz konusu muhalif kültürü bastırmayı amaçladığını öne sürmektedir. Bu karşılık, önceki deneyimlerine dayanarak koğuş sistemi dâhilinde örgütlenme ve dayanışma pratiklerini daha da geliştirmiş olan mahpusların, benzer yollar izleyerek tecride dayalı hücre sisteminin zorluklarıyla başa çıkmayı belirli bir ölçüde başardıklarını belirtmektedir. Bu açıdan Karagöl, mahpusların kapatılma öncesinden gelen siyasal kültürlerini farklı mekânsal düzenlemeler içinde yeni yollarla da olsa sürdürebildikleri sonucuna varmaktadır.

Parlak⁴² ise Aralık 2000’de cezaevlerine yönelik olarak gerçekleştirilen Hayata Dönüş Operasyonu’na giden süreci, siyasi mahpusların bu süreçte geliştirdikleri direniş ve örgütlenme pratikleri üzerinden değerlendirmektedir. 1990’lı yıllarda idarenin hapisaneleri mekânsal olarak yeniden düzenleme tasarılarına karşı nasıl bir mücadele sürdürüldüğünü araştıran Parlak, önceki yirmi yıllık süreçte örgütlenme pratiklerini geliştirmiş olan sol görüşlü siyasi mahpusların hapisaneleri birer direniş mekânına dönüştürmeyi başardıkları sonucuna varmaktadır. Ayrıca operasyonlar öncesinde siyasi mahpusların hayata geçirdikleri ölüm orucu, açlık grevi ve kendini yakma/asma gibi eylemleri, devrimci şiddet ve feda kavramları kapsamında açıklamakta ve bunları siyasal katılımın bir şekli olarak tanımlamaktadır. Parlak’a göre, idare ile siyasi mahpuslar arasında 1990’lı yıllar boyunca devam eden bu süreç, Hayata Dönüş Operasyonu ile son bulan bir hâkimiyet mücadelesidir.

Türkiye özelinde mahpusların kapatılma deneyimlerini hapisanelerde işletilen iktidar mekanizmaları ile bunlara yöneltilen direniş pratikleri bağlamında yorumlayan yukarıdaki çalışmalar, direniş imkânını yalnızca belirli bir mahpus grubuna atfetmekle öne çıkmaktadır. Kapatılma deneyimlerine göz atmak için hapisanelerin kapsayıp toplumsal sınırların dışına taşıdığı aykırılıkların arasından özellikle siyasi mahpusların seçilmesi, bu mahpus grubunun üyelerinin herhangi bir iktidar odağıyla başa çıkmak için gerekli eylem repertuvarına hâlihazırda sahip olan ve dolayısıyla eylemlerinin amaçları ile sonuçlarını gözeterek davranan bilinçli aktörler olarak tanımlanmalarıyla ilişkilidir. Ancak bu tanımlama farklı veya sıradan sayılabilecek direniş türlerini ve aktörlerini kapsam dışı bırakmaktadır. Bu açıdan,

---

⁴² Cansu Parlak, **Türkiye’de Siyasal Hayat ve Cezaevleri: Hayata Dönüş Operasyonları Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018.

belirli bir grubun direniş hâlini olumlamaktan uzak bir tavırla, yalnızca hapishanelerde değil başka birçok modern kurumsal aygıtta işleyen bir disiplin yöntemi olan kapatılmaya karşı üretilen mekânsal ve zamansal pratikleri daha kapsamlı bir şekilde ele almak çabası öne çıkarılmalıdır. Bunun için, özellikle Türkiye bağlamındaki hapishane literatüründe ihmal edilen ya da gözden kaçırılan bir grup olan kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini direniş temasıyla birlikte incelemek önem taşımaktadır.

Kuir mahpusluk

Hapishane, toplumsal iktidar ilişkilerini yansıtan, görünür ve işler kılan bir kurumdur. Bu bakımdan, kurumsal yapılanması ve hayata geçirdiği uygulamalarla söz konusu ilişkilerin dayanaklarından biri olan ikili cinsiyet rejiminin sürdürülmesinde de stratejik bir role sahiptir. Hapishanenin heteronormatifliğini kuran bu rol, ikili cinsiyet rejiminin standartlarına uyum sağlamayan kuir mahpuslar üzerinde özellikle iki açıdan etkilidir: kimliğin kurumsal düzeyde reddi ve toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışı. Kuir mahpusların anlatıları, hapishaneye girdikleri andan itibaren cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle genellikle sistematik ve kronik bir hâl alan sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Bunların kaynağında, dâhil olmaya zorlandıkları, kimliklerini yadsıyan ya da dönüştürmeye çalışan heteronormatif kurumsal yapı bulunmaktadır. Kuir mahpusların deneyimlerini inceleyen çalışmalar, bu doğrultuda, kapatılma süreçleri içinde uğradıkları ayrımcılığa ve şiddete daha fazla yer ayırmaktadır. Bununla birlikte, kuir mahpusların deneyimlerini heteronormatif sistem ile etkileşimleri üzerinden ele alan çalışmalar sınırlıdır.

Söz gelimi, kuir mahpusların kurumsal ve gündelik düzeylerde uğradıkları ayrımcılığı tarihsel olarak ele alan Vitulli⁴³, ABD’de trans [*transgender*] ve toplumsal cinsiyet normlarına uyum göstermeyen [*gender nonconforming*] bireylerin, hapishane idareleri tarafından geçmişten bugüne kurumsal güvenliğe yöneltilmiş birer tehdit olarak algılandıklarını vurgulamaktadır. Vitulli’ye göre kuir mahpuslar, bu nedenle, idari uygulamalar ve politikalar aracılığıyla sistematik

---

⁴³ Elias Walker Vitulli, **Carceral Normativities: Sex, Security, and the Penal Management of Gender Nonconformity**, Doctoral Thesis, University of Minnesota, 2014.

şiddete maruz kalmaktadırlar. Vitulli, hapishanelerin kurumsal mantığı içinde normalleştirilmiş olan bu şiddeti “ırksallaştırılmış cinsel normatiflik” olarak adlandırmakta ve bu normatif sistem içinde kurumsal şiddetin kolaylıkla diğer mahpusları da içine alan gündelik bir etkinliğe dönüştüğünü açığa çıkarmaktadır.

Cinsel yönelim ile cinsiyet kimliğine ilişkin yasal tanımlamaların İngiltere, Galler ve İtalya özelinde kuir mahpusların deneyimlerini nasıl biçimlendirdiğini inceleyen Zago⁴⁴ da bu yöndeki normatif düzenlemelerin hapishanelerde kimlikler bazında işletilen dışlayıcı şemanın kaynağı olduğunu işaret etmektedir. Buna göre, hapishaneler geleneksel normlarla uyumlu, tutarlı cinsellikleri ve cinsiyet kimliklerini teşvik ederek devletlerin aykırı özneleri inşa etme süreçlerine katkı sunmaktadır. Bununla birlikte Zago, kendilerini LGBTQ olarak tanımlayan katılımcılarla yaptığı görüşmelere dayanarak, yasalar tarafından büyük ölçüde görmezden gelinen kuir mahpusların çeşitli direniş mekanizmaları sayesinde kısmi bir tanınma elde ettiklerini açıklamaktadır.

Diğer yandan, Birleşik Krallık özelinde kuir mahpuslar ve hapishane personeliyle yaptığı görüşmelere dayanan çalışmasında Harris, toplumsal cinsiyet ile cinselliğin hapishanelerde nasıl kavramsallaştırıldığını ve deneyimlendiğini ele almaktadır.⁴⁵ Hapishanelerinin heteronormatif doğasının, kuir bireylerin kimliklerini ifade etme biçimlerinin yanı sıra personelin bunlara verdiği tepkileri de etkilediğini vurgulayan Harris, bu bakımdan, cinsellik ve toplumsal cinsiyet bazlı kimliklerin hapishane koşullarında kurulan dikey (idare ile mahpus arasında) ve yatay (mahpuslar arasında) ilişkiler aracılığıyla müzakere edilebildiğini ve dönüştürülebildiğini öne sürmektedir.

Ceza infaz sisteminin çeşitli sektörleriyle (kolluk, mahkemeler, hapishaneler) etkileşime girmiş trans ve toplumsal cinsiyet normlarına uyum sağlamayan bireylerin bu sisteme dair algılarını inceleyen Hamilton⁴⁶ ise kuir mahpusların barınma, korunma ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda yaşadıkları

⁴⁴ Giuseppe Zago, **Experiences of Sexual Orientations and Gender Identities During Imprisonment: A Queer Critique on the Enforcement of Human Rights Norms in England and Wales, and Italy**, Doctoral Thesis, Northumbria University, 2020.

⁴⁵ Mia Harris, **Queer in the Prison?: What Does it Mean to Be ‘Out’ Inside?**, Doctoral Thesis, University of Oxford, 2019.

⁴⁶ DeLisa Shundra Hamilton, **Transgender and Gender Nonconforming Individuals’ Perceptions of the Criminal Justice System**, Doctoral Thesis, Walden University, 2019.

sorunların kapatılma deneyimleri üzerinde belirleyici olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, ceza adaleti sisteminin kuir bireylerin ve onların özgül ihtiyaçlarını karşılamak veya uygun şekilde ele almak için yeterince hazırlıklı olmadığını belirten Hamilton, bir bütün olarak sistemin ve dolayısıyla mahpus deneyimlerinin iyileştirilebilmesi için personele yönelik özel eğitim programlarının geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.

Hapishanelerinin heteronormatif yapılanması, Türkiye’deki kuir mahpusların da kapatılma deneyimlerinin ayrımcılık ve şiddet ekseninde biçimlenmesine yol açan başlıca etkidir. Mahpusların içinde bulundukları koşullara, yaşadıkları sorunlara ve ihtiyaçlarına ilişkin olarak sivil toplum örgütlerince hazırlanmış raporlar⁴⁷ ve konuyla ilgili akademik çalışmalar⁴⁸, kuir bireylerin hem toplumsal düzeyde hem hapishanede uğradıkları çeşitli seviye ve biçimlerdeki ayrımcılık ve şiddeti veri kabul edebileceğimizi göstermektedir. Bununla beraber, Türkiye’deki kuir mahpusların hapishanelerin heteronormatif yapılanmasıyla etkileşimlerini ve bu bağlamda geliştirdikleri karşılıkları ya da pratikleri inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Burada sunulan çalışmanın, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini zamansal ve mekânsal boyutlarıyla birlikte ve heteronormatif sistemle etkileşimleri bağlamında ele alarak literatürdeki bu boşluğu doldurması umulmaktadır.

Çalışmanın Planı

Verilere ulaşmak konusunda karşılaşılan zorluklara ve sınırlılıklarına rağmen bu çalışmanın, kuir mahpuslara dair mevcut yaklaşım ve argümanları tartışmaya açarak ve ayrıca onların yaşamları, kimlikleri ve bedenleri üzerinde iz bırakan kapatılma deneyimleri ile bu çerçevede geliştirdikleri zamansal ve mekânsal pratiklere dair çok boyutlu bir analiz ve kavrayış üreterek literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kuir mahpusların sınırlandırılmış ve sürekli olarak denetlenen bir

⁴⁷ Hilal Başak Demirbaş, **Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak (TCPS Kitaplığı 2)**, İstanbul: Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği, 2018; Selin Berghan, **Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar**, Ankara: Pembe Hayat LGBTT Dayanışma Derneği, 2017.

⁴⁸ Esin Zengin Taş, **LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları, Cezaevi Süreçleri ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019; Alper Bülbül, Koray Başar, “Hapsedilme, Cinsel Kimlik ve Sağlık,” **Toplum ve Hekim**, Cilt 38, No 1, Ocak-Şubat 2023, ss. 43-58.

uzamdaki gündelik, zamansal ve mekânsal deneyimlerine odaklanmak, hapishaneleri yalnızca disiplinler iktidarın ve buna karşı direnişin uygulamaya konulduğu uzamlar olarak değil aynı zamanda birer yaşam alanı olarak kavramak, içerisi/dışarısı ayırımından başlayarak bu kurumlara ilişkin benzer tüm düalist tanımlamaları gözden geçirmeyi sağlayacaktır. Bu doğrultuda, hapishaneler ve kapatılma deneyimi üzerine hem siyasal ve toplumsal teori içinden hem de beşerî coğrafya ile suç ve ceza sosyolojisi gibi alanlardan yapılan katkıların eleştirel değerlendirmesi ilk bölümde sunulacaktır. Kapatılma deneyimlerinin toplumsal ve siyasal bağlamıyla incelenmesinde sıklıkla başvuru alan iktidar/direniş temasının geçerliliği de bu bölümde tartışmaya açılacak ve Türkiye hapishanelerinin bu tartışmadaki yeri üzerinde durulacaktır.

Kuramsal tartışmanın diğer aşamasını içeren ikinci bölümde, hapishanenin kurumsal yapılanmasının çerçevesi ve kapatılma deneyiminin boyutları olarak zaman ile mekâna dair farklı kuramsal bağlamlarda üretilen tanımlar gözden geçirilecektir. Bu bakımdan, zaman ile mekânın siyasal ve toplumsal teoride nasıl ele alındığının değerlendirildiği kısmı; heteronormatif sistemin sınırlarını zorlayan kuir teorisinin zaman ile mekâna dair yorumlarının incelenmesi takip edecektir. Ayrıca disiplinler iktidarın kısıtlayıcı zaman-mekânıyla mahpusların kişisel zaman-mekânları arasındaki ilişkinin irdelenmesiyle çalışmanın kuramsal bağlamı tamamlanmış olacaktır.

Kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin ele alınacağı son bölümde ise LGBTİ+ bireylerin marjinalleştirilme süreçlerini işleme koyan kurumsal bir mekanizma olarak hapishanenin ürettiği etkiler ve mahpusların bunları dönüştürme potansiyelleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, öncelikle kuir mahpusların ceza infaz sistemi dâhilinde karşılaştıkları sorunlar açıklanacak; ardından hapishanelerin heteronormatif düzlemine karşı hayata geçirdikleri pratikler mevcut literatürün iktidar/direniş temasını açacak biçimde, zamansal ve mekânsal boyutlarıyla analiz edilecektir.

1. HAPİSHANEDE İKTİDAR VE DİRENİŞ: YOĞUNLAŞTIRILMIŞ GÖZETİM VE DENETİM ALTINDA POLİTİK FAİLLİĞİN İNŞASI

Hapishaneler ve mahpus deneyimleri üzerine gün geçtikçe zenginleşen bir literatür birikimi söz konusudur. Sosyoloji, antropoloji, psikoloji, kriminoloji ve beşerî coğrafya gibi alanlarda yoğunlaşan bu çalışmalar, hapishanelerin kurumsal yapılanmalarına, işlevlerine, fiziki koşullarına ve bunların mahpuslar üzerindeki etkilerine dönük analizler üretmektedir. Bunların yanı sıra yakın dönemde, hapishaneler başta olmak üzere hastaneler, askeri kompleksler, mülteci kampları gibi farklı kurumlarda biçimlenen kapatılma deneyiminin çok boyutlu analizini hedefleyen, “*carceral geography*” adı verilen güncel bir akademik ilgi alanı ortaya çıkmıştır.⁴⁹ “Kapatılma kurumları coğrafyası” olarak çevrilebilecek bu alanda, hapishaneler başta olmak üzere tüm kapatılma kurum ve mekânları beşerî coğrafya, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi bilim dallarının kavramsal ve teorik yaklaşımlarını bir araya getiren bir yaklaşımla incelenmektedir. Bu alandaki çalışmalar, kapatılma mekânlarının tasarımlarının ve işlevlerinin kapsadıkları sosyal ilişkiler açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadırlar. Alanın öne çıkan isimlerinden Dominique Moran, kapatılan bireylerin failliğini tanıyan ve kapatılma deneyimini zaman ile mekânın ilişkiselliğini ortaya koyarak inceleyen analizler üretmenin önemini vurgulamıştır.⁵⁰

⁴⁹ Bu alandaki başlıca çalışmalar: Dominique Moran, **Carceral Geography: Spaces and Practices of Incarceration**, New York, NY: Ashgate Publishing, 2015; Yvonne Jewkes, **Captive Audience: Media, Masculinity and Power in Prisons**, London, UK: Routledge, 2002; Ben Crewe, **The Prisoner Society: Power, Adaption, and Social Life in an English Prison**, Oxford, UK: Oxford University Press, 2009; Jennifer Turner, **The Prison Boundary: Between Society and Carceral Space**, London, UK: Palgrave Macmillan, 2016; Dominique Moran, Nick Gill & Deirdre Conlon (Eds.), **Carceral Spaces: Mobility and Agency in Imprisonment and Migrant Detention**, Oxon, UK: Routledge, 2013; Dominique Moran & Anna K. Schlieke (Eds.), **Carceral Spatiality: Dialogues Between Geography and Criminology**, London, UK: Palgrave Macmillan, 2017; Karen Morin & Dominique Moran (Eds.), **Historical Geographies of Prisons: Unlocking the Usable Carceral Past**, Oxon, UK: Routledge, 2015.

⁵⁰ Moran, **Carceral Geography**, pp. 27-28.

Burada sunulan çalışmanın başlıca hedefi, belirli bir tarihsel dönemde ütopyik bir tasarı olarak ortaya çıkmış hapishaneyi⁵¹, kapsadığı bireysel deneyimleri ve bu deneyimlerden gelişen politik eylem türlerini anlamak ve açıklamak üzere, mevcut literatürün iktidar/direnış temasına dayalı açıklamalarını aşan güncel bir bakış açısı sunmaktır. Böylelikle mahpusların kendilerine dair bir kavrayış oluşturmalarını da sağlayan performatif etkinliklerini, zamansal ve mekânsal deneyimlerini, dayandıkları uzlaşmazlık hâllerini verili karşıtlıklara dayanmadan kavramak ve açıklamak imkânı doğacaktır. Bu amaç doğrultusunda hapishanenin ortaya çıkış sürecini ve bu süreci mümkün kılan toplumsal ve siyasal saikler öncelikli olarak gözden geçirmek önem taşımaktadır. Genel kapsamda hapishanenin tarihsel gelişiminin ve bu gelişimde öne çıkan temaların değerlendirileceği bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, hapishanenin Avrupa ve ABD bağlamında modern ceza infaz sistemlerinin vazgeçilmez parçası olmasını sağlayan süreç kısaca aktarıldıktan sonra; bu kurumun toplumsal, siyasal ve iktisadi işlevleri ile idari yapılanmasına dair eleştiriler ve analizler ele alınacaktır. Hapishanenin Türkiye bağlamındaki gelişimini odağına alan ikinci kısımda, Osmanlı modernleşmesinin parçası olarak hayata geçirilen hapishane reformunun günümüze uzanan gelişiminin yanı sıra, bu alandaki idari düzenlemelerin içeriği ve mahpusların kapatılma deneyimleri üzerindeki etkileri incelenecektir. Üçüncü ve son kısımda ise kapatılma deneyimine ilişkin literatürde sıklıkla başvurulmuş iktidar/direnış teması bu kavramların açıklanması yoluyla sorgulanacak ve hapishane bağlamında direniş ile faillığe dair alternatif bir tanımlama sunulmaya çalışılacaktır.

1.1. Hapishane Çalışmalarına Giriş: Toplumsal Aykırılığa Yasal ve Kurumsal Çözümler

Hapishaneler üzerine literatürde genel kabul gören husus, bir cezalandırma yöntemi olarak kapatılmanın, sürgün ve idam gibi diğer yöntemlere kıyasla daha

---

⁵¹ Hapishane, kapsadığı bireyler için zamanı ve mekânı sabitleyen, onları daimî şekilde gözetim ve kontrol altında tutan kurumsal bir mekanizmadır. Bu mekanizma, hapsetmenin başlıca cezalandırma yöntemi olarak benimsenmesinden sonra, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de vuku bulan tartışmalar dâhilinde ideal bir mekânsal form olarak kurgulanmıştır. Foucault, İngiliz hukukçu Jeremy Bentham’ın bu bağlamda ürettiği *Panopticon* tasarısını “fiilen gerçekleşmiş bir toplum ve iktidar ütopyası” olarak tanımlamaktadır. Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler,” s. 224.

yakın bir dönemde uygulanmaya başlanmasıdır.⁵² Kapatılmanın zindan ya da kalebentlik gibi çok daha eski tarihli formları bulunmakla birlikte genel kanı, bunların çoğunlukla geçici bir nitelik arz ettiği, yani diğer yöntemlere geçiş sürecinde zanlıların firarını önleme amaçlı olduğu; buna karşılık kapatma uygulamalarının standartlaşmasını sağlayan modern bir kurum olarak hapishanenin suçluların cezalandırılması maksadını öne çıkardığı yönündedir. İngiltere’de hapishanelerin mevcut işlevini kazanma sürecini tarihsel olarak ele alan Soothill, suçluların ıslah edilmesi ve topluma geri kazandırılması gibi amaçlarla kapatılmasına yönelik taleplerin ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında gündeme geldiğini belirtir.⁵³ Foucault’nun hapishanelerin modern bir kurum olarak doğuşu üzerine yaptığı çalışmasının önemli bir parçası olan, İngiliz hukukçu Jeremy Bentham’ın yirmi yıllık bir tartışmanın ardından rafa kaldırılan *Panopticon* tasarısı da bu dönemin ürünüdür.⁵⁴ Diğer ülkelerde ise hapishanelerin fiili bir kurum olarak ortaya çıkışı biraz daha geriye götürülmektedir. İlk örnekleri 16. yüzyıl sonlarında Amsterdam’da kurulan modern hapishane⁵⁵, sonraki yüzyıllarda pek çok ülkede yürütülen reform tartışmalarıyla geliştirilmiş ve bugünkü şeklini ve işlevini kazanmıştır.

Ceza infaz sistemlerindeki yerini ve ağırlığını uzun bir süredir korumakta olan hapishanelerin ortaya çıkış sürecine göz atmak, bu kurumları çevreleyen toplumsal ve siyasal bağlamı kavrayabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda aşağıda öncelikle hapsetme/kapatılma uygulamalarının başlıca cezalandırma yöntemi olarak yerleşmesine giden tarihsel süreç kısaca aktarılacaktır. Hemen ardından kapatılma mekânı olarak hapishanenin kurumsal mekanizmasının işleyişi ile toplumsal, hukuki, siyasi ve iktisadi işlevlerini çözümleyen çalışmalar ele alınacaktır.

⁵² Foucault, **Discipline and Punish**, pp. 7-21; Pieter Spierenburg, “The Body and the State: Early Modern Europe,” in **The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society**, eds. N. Morris & D. J. Rothman, Oxford, UK: Oxford University Press, 1995, pp. 49-77; Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi,” **Hapishane Kitabı** içinde, ed. E. Gürsoy Naskali & H. Oytun Altun, 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, ss. 5-11; Gültekin Yıldız, **Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**, İstanbul: Kitabevi, 2012, ss. 55-66.

⁵³ Kevin Soothill, “Prison Histories and Competing Audiences, 1776-1966,” in **Handbook on Prisons**, eds. Yvonne Jewkes, Devon, UK: Willan Publishing, 2007, pp. 27-48.

⁵⁴ **Ibid.**, pp. 31-35.

⁵⁵ Spierenburg, “The Body and the State,” p. 73; Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi,” ss. 11-18.

1.1.1. Ceza İnfaz Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümünde Hapishane

Tarihsel gelişim süreci yerel bağlamlarda farklılıklar ve sapmalar içermekle birlikte, hapishanenin Avrupa genelinde modern devlet yapılanmasıyla paralel ve bu yapılanmaya atfedilen bir dizi demokratik ve ahlaki ilkeyle uyumlu olarak ortaya çıktığı savunulmaktadır.⁵⁶ Hapishaneyi ceza infaz sistemlerinin dönüşümündeki bir yenilik olarak ele alan çalışmalarda, hapsetmenin cezalandırma yöntemleri arasında daha eşitlikçi, medeni ve insani bir uygulamaya karşılık geldiği hususu genel kabul görmektedir. Spierenburg, bu ceza usulünü alternatifleri arasında tercih edilir kılan özelliklerin Avrupa’da erken modern dönemde (16. ve 19. yüzyıllar arasında) ve tedrici biçimde öne çıktığını aktarmaktadır.⁵⁷

Avrupa bağlamında hapsetmenin başlıca cezalandırma yöntemi hâline gelmesi sürecinde dikkati çeken ilk husus işkencenin ve bedensel cezaların yaygınlığıdır.⁵⁸ Hapishane öncesi olarak adlandırılabilir bu dönemin asıl özgünlüğü ceza infazının kamusal gösteri biçiminde yürütülmesine atfedilen önemdir. “*Acıyı ve ölümü seyirlik bir oyuna dönüştüren*” ve egemenin gücünü tebaasının bedeni üzerinde görünür kılan bu infaz biçimi⁵⁹, Spierenburg’ün belirttiğine göre, seyircileri üstünde arzu edilen etkiyi uyandıramamasına ve zamanla yükselen tepkilere rağmen 19. yüzyılın ortalarına dek terk edilememiştir.⁶⁰ Bununla birlikte, bedensel cezaların kamusal

⁵⁶ Patricia O'Brien, “The Prison on the Continent: Europe, 1865-1965,” in **The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society**, eds. N. Morris & D. J. Rothman, Oxford, UK: Oxford University Press, 1995, p. 199.

⁵⁷ Spierenburg, “The Body and the State,” pp. 49-77.

⁵⁸ Suçlunun yaşamını ya da vücut bütünlüğünü hedef alan bu cezalar farklı derecelerden oluşan oldukça geniş bir yelpazede uygulamasını bulmaktadır. Kırbaçlanma, yakılma, mühürlenme, uzuvların kesilmesi, boynun vurulması, asılmak, boğulmak, canlı canlı gömülmek bu cezaların başlıcalarıdır.

Ibid., pp. 52-54.

⁵⁹ Foucault kamusal infazı hem yargısal hem de politik bir ritüel olarak tanımlamaktadır. Buna göre kamusal infaz, bir yönüyle, suçun varlığının/hakikatinin bizzat suçlunun bedeni aracılığıyla kamuya duyurulması ve bu hakikate dayalı olarak adaletin tesis edildiği mesajının verilmesi hedeflerini karşılayan yargısal bir ritüeldir. Diğer yandan kamusal infaz, egemenin gücünün seremonik bir şekilde yeniden tesis edilmesini sağlaması bakımından ayrıca politik bir ritüeldir. Ona politik niteliğini kazandıran, suçun yalnızca kurbanı değil aynı zamanda egemenin yasa koyma ve uygulama gücünü de hedef almasıdır. Foucault, yasayı egemenin iradesinin ve gücünün bir ürünü olarak tanımlamakta ve bu açıdan suçlunun hem kişisel hem de fiziksel düzeyde egemenin karşısında konumlandığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, egemenin sahip olduğu cezalandırma hakkı, kamusal infazın karşıtlar arasındaki bir mücadele biçiminde değil, egemenin bizzat suçlu üzerinde iktidarını uyguladığı bir ritüel biçiminde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Foucault, kamusal infazın adaleti yeniden sağlamaktan çok egemenin zedelenmiş iktidarının yeniden faaliyete geçirilmesiyle ilgili olduğunu öne sürmektedir.

Foucault, **Discipline and Punish**, pp. 43-54.

⁶⁰ Spierenburg, “The Body and the State,” pp. 52-61.

infazına süreç içinde yöneltilen itirazlar ve eleştiriler daha insani yönüyle hapsedmenin öne çıkmasını sağlayan öncelikli dayanaklardır.⁶¹

Aynı dönemde Avrupa’da bedensel cezaların yanı sıra uygulamada olan pranga⁶² [*bondage*] cezaları ise zaman içinde modern hapishanelere evrilecek olan ilk kurumsal yapılanmalara yol açmaları bakımından öne çıkmaktadır.⁶³ Spierenburg, erken modern dönemdeki ceza reformcularının esas gayesinin, ahlaki yoksunluğu işaret ettiği düşünülen “aylaklığın” giderilmesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Aylaklığın giderilmesi gayesi pranga cezalarının uygulanmasında ifadesini bulmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa genelinde giderek yaygınlaşan pranga cezaları dört biçimde uygulanmaktadır: kürek cezası, kamu hizmeti, zorla çalıştırma ve sürgün.⁶⁵ Bu cezaların ortak özelliği suçluları hem belirli bir yerde sabitlemeye (hareket özgürlüğünün yitirilmesine) hem de çalıştırarak ıslah etmeye (disipline) dönük olmalarıdır. Bu bakımdan, pranga cezalarının uygulamaya geçirildiği kadirga, tersane, atölye ve koloni yerleşimleri gibi mekânlar, çalışmanın da aralarında yer aldığı bir dizi disiplinler tekniğiyle mahpusların ıslahını hedefleyen modern hapishanelerin prototipi olarak gösterilebilir.⁶⁶

⁶¹ Foucault, cezalandırma yöntemlerinde “insanileşme süreci” olarak sunulan bu dönüşümün hangi koşullarda ortaya çıktığını, böyle bir dönüşüme neden gerek duyulduğunu araştırmıştır. Ona göre, bu dönüşümde rol oynayan iki süreç bulunmaktadır. İlk süreç, infazın bir gösteri hâlinde sunulmasından aşamalı olarak vazgeçilmesidir. Foucault’nun “infazın cezai sürecin en gizli kısmı hâline gelmesi” olarak tanımladığı bu geçiş, etkinliği kamusal görünürlüğünden ya da vahşetinden değil kaçınılmazlığından kaynaklanan ve böylece bireylerin gündelik algılarından sıyrılıp genel bir şuur yaratabilen bir ceza sistemi türetmiştir. Foucault’nun ceza sisteminin dönüşümünde rol oynadığını düşündüğü ikinci süreç de yine kamusal infazın tedavülden kalkmasıyla ilişkilidir. Kamusal infazda doğrudan hedef alınan beden, Foucault’ya göre, yeni sistemde yalnızca bir araç konumundadır; bedenin hapsedilmesi ya da çalışmaya zorlanması “hem bir hak hem de mülk olarak özgürlük”ten mahrum etmek hedefine yöneliktir. Dolayısıyla, işkence etme ya da acı verme artık cezanın ve infazın kurucu ögesi değildir. Hem gösterinin hem de acı unsurunun ceza infaz sistemlerinden çıkarılması, Foucault’ya göre, 19. yüzyıldan itibaren tüm Batı toplumlarında yürürlüğe konulmuştur.

Foucault, **Discipline and Punish**, pp. 8-16.

⁶² *Bondage* teriminin sözlük karşılığı olmamakla birlikte, bu terimle ifade edilen cezalandırma yöntemlerinin Osmanlı ceza infaz sistemindeki karşılığını göstermesi nedeniyle *pranga* terimi tercih edilmiştir. Burada anılan sınıflandırmayla büyük ölçüde benzerlik gösteren *prangabentlik* uygulaması, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Osmanlı ceza infaz sisteminin önemli bir parçasıdır.

Bu uygulamaya dair ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Saner, “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma,” **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18. – 20. Yüzyıllar** içinde, der. N. Levy & A. Toumarkine, İstanbul: Tarih VakfıYurt Yayınları, 2007, ss. 163-189.

⁶³ Spierenburg, “The Body and the State,” pp. 64-67.

⁶⁴ **Ibid.**

⁶⁵ **Ibid.**, p. 66.

⁶⁶ **Ibid.**, p. 68; O’Brien, “The Prison on the Continent,” pp. 203-204.

Öte yandan Spierenburg, basit tanımıyla suçluların hareket özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik olan pranga cezalarının uygulandığı mekânlardan modern hapishanelere geçişi sağlayan asıl örneklerin, toplumun ayrıcalıklı kesimlerinden gelen ahlaki açıdan “aykırı kimselerin” kapatılması için özellikle inşa edilen yerleşimler olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Aykırıların toplumdan soyutlanarak cezalandırılmalarına yönelik olan bu yerleşimlerin ilk örnekleri yine Amsterdam’da açılmıştır.⁶⁸ Bu nedenle modern ceza infaz kurumlarının öncülerinin Hollanda’da ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

16. yüzyıldan itibaren bedensel cezaların yerini tedrici biçimde çalışma yoluyla ıslah uygulamalarına bıraktığı Avrupa’da, 19. yüzyıl boyunca bu uygulamalar hukuki ve idari bir çerçeveye yerleştirilmiş, böylece ulusal ceza infaz sistemlerinin ve modern hapishanelerin ilk gerçek örnekleri kurulmuştur. 19. yüzyıl dönümünde bu tedrici geçişi bir hapishane reformu hareketi hâline getirenler, bir tarafta suçluların kötü alışkanlıklar ve ahlaki kusurlardan manevi düzeyde arındırılmasını ön plana koyan çeşitli dinsel gruplar; diğer tarafta ise yargılama ve cezalandırma süreçlerinin belirli bir standarda kavuşturulması yoluyla merkezi/ulusal ceza infaz sistemlerinin kurulmasını amaçlayan hukukçulardır. Hapishanelere dair çalışmalarda ismi sıklıkla anılan Jeremy Bentham (1748-1832) sözü edilen reformculardan yalnızca biridir.⁶⁹

19. yüzyıl reformcuları, çalışma rejiminin uygulandığı, ıslah potansiyeli yüksek, belirli sağlık ve hijyen standartlarına sahip ve güvenli hapishanelerin inşa edilmesi yönünde ortak bir vizyon geliştirebilmiştir.⁷⁰ Bu vizyonun revizyonu ve hapsetmenin suçluların ıslahı konusundaki etkinliği yüzyıl boyunca gündemdedir. Bu doğrultuda ulusal ölçekte farklı uygulamalar ve düzenlemeler de ortaya çıkmıştır. Söz gelimi Fransa yüzyıl sonlarında, hapsetmeye alternatif olarak, itiyadi ve ağır

⁶⁷ *Ibid.*, pp. 72-73.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 73.

⁶⁹ Bentham’ın *Panopticon* olarak adlandırılan hapishane tasarımı, İngiltere’de 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ıslah işlevi öne çıkan hapishaneler kurma tartışmalarının ürünlerinden biridir. Soothill, 1791 yılında yayımlanan planın, benimsenmesi için sürdürülen yirmi yıllık bir kampanyanın ardından, mahpus emeğinin sömürsünü teşvik ettiği gerekçesiyle rafa kaldırıldığını aktarmaktadır. Soothill’in belirttiğine göre, Bentham’ın kardeşinin Rusya’da inşa ettiği bir fabrikadan esinlendiği *Panopticon* planı, mekânsal tasarımın yanı sıra mahpusların gündelik etkinliklerinin düzenlenmesini de içermektedir. Merkezi bir denetim kulesinin etrafında dairesel şekilde sıralanan çok katmanlı hücre seti, mahpusların görüşünü kısıtlarken, onları sürekli gözetime açık hâle getirmekteydi. Bu yerleşim dâhilinde mahpusların, ürettikleri değer yönetime kalmak koşuluyla, günde 16 saate kadar çalışması beklenmekteydi.

Bkz. Soothill, “Prison Histories and Competing Audiences,” p. 34.

⁷⁰ O’Brien, “The Prison on the Continent,” p. 199.

suçluları ceza kolonilerine sürgün etme uygulamasını yürürlüğe koymuştur.⁷¹ Amerika'daki kolonilerini yitirmesiyle sürgün cezasını gözden geçirmek zorunda kalan İngiltere, ilk modern ulusal hapishanesini (*Millbank*) 1816 yılında, ikincisini (*Pentonville*) 1842'de kurmuş ve yüzyıl boyunca bu alandaki idari ve iktisadi sorunlarla uğraşmıştır.⁷² Bedensel cezaların yüzyıl ortalarında yasaklandığı Rusya'da ise sürgün ve zorla çalıştırma gibi pranga cezalarının uygulanmasına büyük ölçüde devam edilmiştir.⁷³

Reformcuların ulusal ölçekte model hapishaneler inşa etme vizyonunun etkili şekilde hayata geçirildiği ülke ABD olmuştur. Bu süreci ayrıntısıyla inceleyen Rothman, demokratik ilkelerin ve eşitlik idealinin yükselişe geçtiği bir dönemde kamuoyunun da desteğiyle ardı ardına yüksek güvenlikli hapishanelerin açılmasını paradoksal bulduğunu ifade etmektedir.⁷⁴ Rothman'a göre, sömürge dönemi uygulamalarından kurtulup yeni bir toplum kurmaya ve buna uygun yeni bir yönetim anlayışı yerleştirmeye çalışan Amerikalı reformcular okul, kilise ve hapishane gibi disiplinler kurumlara özel bir önem vermiştir.⁷⁵ Bu bağlamda, suçlulara düzen ve disiplin aşılayacak, "toplumsal aykırıları" yasalara bağlı saygın vatandaşlara dönüştürecek hapishanelerin inşası öncelikleri olmuştur.⁷⁶

New York ile Pennsylvania bu amaçla harekete geçen ilk eyaletlerdir.⁷⁷ New York'ta açılan *Auburn* (1818) ve *Ossining* (*Sing Sing* – 1826) hapishaneleri mahpusların gündüzleri konuşma yasağı altında bir araya gelip çalıştığı, geceleri hücrelerinde yalnız kaldığı topluluk sistemini [*congregate system*] hayata geçirmiştir.⁷⁸ Pennsylvania'da kurulan *Pittsburgh* (1826) ve *Philadelphia* (1829) hapishaneleri ise mahpusların tüm etkinliklerini hücrelerinde yalnız kalarak gerçekleştirdiği tecrit sistemini [*separate system*] yürürlüğe koymuştur.⁷⁹ Mahpusları dış dünyadan ve diğer insanlardan kesin olarak soyutlayan mekânsal düzenlemeleri

⁷¹ *Ibid.*, p. 212.

⁷² Soothill, "Prison Histories and Competing Audiences," pp. 31-38.

⁷³ O'Brien, "The Prison on the Continent," pp. 213-214.

⁷⁴ David J. Rothman, "Perfecting the Prison United States, 1789-1865," in **The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society**, eds. N. Morris & D. J. Rothman, Oxford, UK: Oxford University Press, 1995, p. 111.

⁷⁵ *Ibid.*, pp. 114-115.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 116.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 117.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*

ve kati şekilde planlanmış gündelik rutinleriyle her iki sistem de ilerleyen dönemde başka ülkelerdeki hapishane reformlarına model oluşturmuştur. Öte yandan bu modellerin yayılışı hapishanelerin mahpuslar üzerindeki etkisinin yanı sıra, toplumsal ve siyasal işlevlerine dair sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu sorgulamaların içeriği izleyen kısımda aktarılacaktır.

1.1.2. Hapishanelerde Kurumsal Disiplin ve Kültür

Hapishane reformunun içeriğine ve bu kapsamda kurulan hapishanelerin toplumsal ve siyasal işlevlerine dair en güçlü eleştiriden biri anarşist kuramcı Kropotkin'den gelmiştir. Rusya ve Fransa hapishanelerindeki deneyimlerinden⁸⁰ yola çıkan Kropotkin'e göre hapishaneler birer “*suçlu yetiştirme okulu*”dur: Farklı hapishane sistemlerinin denenmesi, ardı arkası kesilmeyen hapishane ve ceza sistemi reformları pek bir şeyi değiştirmemektedir; cezalandırma sistemi nasıl olursa olsun suçluluk oranları aynı kalmakta, hapishanelerdeki koşullar iyileştirilse bile eski hükümlülerin tekrar suç işleme eğilimi azalmamaktadır.⁸¹ Bu doğrultuda Kropotkin, reform projeleri aracılığıyla daha iyi bir ceza infaz sisteminin üretilmesinin mümkün olmadığını yargısına varmaktadır.⁸²

Kropotkin'in hapishanenin kurumsal yapılanmasına ve bu yapılanmayı iyileştirmek adına atılan adımları kapsayan hapishane reformuna yönelttiği eleştirilerin temelinde bunların mahpuslar üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler yer almaktadır. Kropotkin'e göre hapishaneler, mahpusun tüm yaşamının kendi iradesi dışında düzenlendiği ve ona ancak içerideki akıntıyla birlikte ilerleme şansını bırakan cezalandırma kurumlarıdır.⁸³ Reformcuların daha insani koşullara sahip, suçluyu ıslah ederek topluma geri kazandıran hapishaneler yaratma hedefi, mahpusların şahsi iradelerini sekteye uğratan kurumsal mekanizma içinde eriyip gitmektedir. Çok

⁸⁰ Kropotkin 1887 yılında Londra'da yayımlanan *In Russian and French Prisons* kitabında Rusya ve Fransa hapishanelerindeki deneyimlerinin yanı sıra, resmi görev ile gittiği Sibirya'daki sürgün kamplarına ve Rus ceza infaz sisteminde o dönemde yaşanan değişimlere dair gözlemlerini de aktarmaktadır. Kropotkin 1874-1876 yılları arasında Rusya'da çeşitli hapishanelerde tutuklu kalmış; 1882-1886 yılları arasında üç yılını Fransa'nın iki yeni ceza infaz kurumunda geçirmiştir.

Pyotr Kropotkin, *In Russian and French Prisons*, London, UK: Ward and Downey, 1887, <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-in-russian-and-french-prisons>.

⁸¹ Pyotr Kropotkin, *The Essential Kropotkin*, eds. E. Capouya & K. Tompkins, Basingstoke, UK: Macmillan Press, 1975, p. 44.

⁸² *Ibid.*, pp. 44-45.

⁸³ *Ibid.*, p. 46.

sayıdaki suçluyu, iktisadi sebeplerle, en az sayıdaki gardiyan ile denetlemek üzerine kurulu olan bu mekanizmada mahpuslar ancak gardiyanların kontrolünde harekete geçen otomatlara dönüşmekte ve süreç sonunda topluma asla tekrar uyum sağlayamayacak ya da toplumda kendine yer bulamayacak olan birer “daimî potansiyel suçlu” hâline gelmektedirler.⁸⁴

Kropotkin’in eleştirilerinin gösterdiği kadarıyla, reformcuların insani amaçlarını karşılamadığı ortaya çıktığı ilk andan beri belli olan hapisanenin, modern ceza infaz sistemlerinin vazgeçilmez bir unsuru olmasını sağlayan diğer sebepler üzerinde durmak gereklidir. Foucault’ya göre, 18. yüzyıla hâkim olan ceza reformu tartışmalarının, sonraki yüzyılda vuku bulan beklenmedik sonucu olarak modern hapisane kurumu, toplumsal yapının doğal parçası sayılmasını sağlayan ayırıcı bir özelliğe sahiptir.⁸⁵ Herkes için temel ülkü hâline geldiği bir çağda “özgürlüğün yitimi” anlamına gelen hapsedilme, bu bakımdan “*eşitlikçi bir ceza usulü*”dür.⁸⁶ Foucault’nun “*toplumsal ortopedi çağı*” olarak tanımladığı bir dönemin ve uygulamalarının başlangıcı olan ceza usulündeki bu yenilik, bireyleri artık yalnızca yaptıkları şey nedeniyle değil, yapabilecekleri ya da yapmaya muktedir oldukları şeyler nedeniyle, yani potansiyel “tehlikelilikleri” ölçüsünde denetlemenin önünü açmıştır.⁸⁷ Mahpusları tecrit ederek bireyselleştiren ve çalışma yoluyla bedensel ve davranışsal olarak terbiye eden modern hapisaneler, yalnızca kapatılan bireyin ıslah edildiği bir disiplin mekanizması olarak işlememekte, ayrıca sürekli gözetim ve bilgi toplama yoluyla yeni bir “bilgi nesnesinin” yani “suçlunun” yaratıldığı alanı sunmaktadır.⁸⁸ Bu ikili mekanizmadan geçen birey ise sonuçta tüm varlığıyla terbiye edilmesi gereken kriminolojik bir olguya dönüşmektedir.⁸⁹

Foucault’nun hapisane analizi, bu kurumların tarihini şiddeti görselleştiren bedensel cezalardan daha insani cezalara geçişi işaret eden bir reform anlatısı olarak sunan ortodoks tarihyazımına 1970’lerde yöneltilen Marksist/revizyonist eleştirinin bir örneğidir.⁹⁰ Bu bakımdan Foucault’nun hapisaneler üzerine çalışması, onun çok daha kapsamlı toplumsal analizinin bir parçasıdır. Foucault, 19. yüzyılla birlikte

⁸⁴ *Ibid.*, pp. 46-50.

⁸⁵ Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler,” s. 222.

⁸⁶ Foucault, *Discipline and Punish*, p. 232.

⁸⁷ Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler,” ss. 222-223.

⁸⁸ Foucault, *Discipline and Punish*, pp. 250-256.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 254.

⁹⁰ Ignatieff, “State, Civil Society, and Total Institutions,” pp 153-156.

yaygınlaşmaya başlayan tımarhaneler, fabrikalar, atölyeler, yetimhaneler ve hapishaneler gibi modern kurumların, sanayi toplumunun ve kapitalizmin işleyiş koşullarından biri olduğunu, bu kurumların aynı türden iktidar sistemlerinin toplumsal düzeydeki zorlama aygıtları olduğunu öne sürmektedir.⁹¹ Tüm bu zorlama aygıtlarının temel amacı, eski dönemlerde olduğu gibi aykırılığı toplumun dışına çıkararak yok etmek değil, onu belirli bir yerde sabitlemek ve dönüştürmektir. Dolayısıyla bu kurumlar, ilk bakışta bireyleri toplumun geri kalanından ayırıyor ve hatta onları dışlıyor gibi görünse de aslında onları, Foucault'nun Bentham'ın *Panopticon* tasarısına referansla *panopticism* olarak adlandırdığı, bir “*normalleştirme aygıtına*” bağlamaktadır.⁹²

Foucault, panoptik mekanizmayı, yan yana dizilmiş pek çok küçük sahne üzerinde yerini almış tekil aktörlerin tam anlamıyla görünür olduğu mimari bir düzenek olarak tanımlamaktadır.⁹³ Panoptik mekanizma içinde yer alan her bir uzamsal birim tek bir bakışın gözetimi altındadır; buna karşılık birimlerin içerdiği kimselerin bakışı kördür. Ne kendini gözleyen ne de diğer birimleri göremeyen kişi bir bilgi nesnesi olmakla birlikte, herhangi bir iletişim sürecinin öznesi değildir.⁹⁴ Bireyleri birbirinden ayrı, tespit edilebilir ve tanımlanabilir koşullarda tutmaya yönelik olan panoptik düzenek, bireyselleştirici etkisinin yanında gözlemlenebilen, hesaplanabilen ve böylece kontrol altında tutulabilen bir kolektivite de üretir. Foucault'ya göre bu düzeneğin yarattığı öncelikli sonuç, gözlenen bireyi iktidarın zorlama olmaksızın kendiliğinden işlemesini sağlayacak ölçüde kalıcı bir görünürlüğe ve bilince yöneltmesidir.⁹⁵ Diğer bir deyişle panoptik mekanizma, uygulayanın önemsiz olduğu bir iktidar ilişkisi/durumu yaratmaktadır; çünkü iktidarı bireyselleştiren ve otomatik hâle getiren bu mekanizmayı herhangi biri, herhangi bir motivasyona bağlı olarak işletme imkânına sahiptir.⁹⁶

Foucault panoptik mekanizmanın, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişte, hapishaneler, okullar ve hastaneler gibi uzmanlaşmış kurumlarca, aile gibi kendi içsel iktidar mekanizmalarını yürüten geleneksel otoriteler tarafından ve polis gibi

⁹¹ Michel Foucault, “Hapishaneler ve Hapishane İsyanları,” **Büyük Kapatılma** içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, ss. 125-126.

⁹² Foucault, “Hakikat ve Hukuksal Biçimler,” ss. 238-239.

⁹³ Foucault, **Discipline and Punish**, p. 200.

⁹⁴ **Ibid.**, p. 201.

⁹⁵ **Ibid.**

⁹⁶ **Ibid.**, pp. 201-202.

devlet aygıtına bağlı merkezi kuruluşlarca toplumun geneline yayıldığını ve böylece “*disiplin toplumunun*” doğuşuna zemin hazırladığını belirtir.⁹⁷ Ona göre, 19. yüzyıl dönümünde ceza sisteminde gerçekleşen dönüşüm, ahlaki sistemle değil, üretim süreçlerinin bir parçası olarak bireylerle ilgilidir.⁹⁸ Dolayısıyla, ceza sisteminin dönüşümü etik kuralların değil, beden tarihini bir parçasıdır. Bu dönüşümle hapisane işkencenin yerini alarak cezalandırmanın genel yöntemi olduğunda, beden yalnızca cezanın işaretlendiği alan olmaktan çıkmış, eğitilerek üretici kılınması gereken bir işgücü unsuru haline gelmiştir. Disiplin toplumu, bu çerçevede hem fiziksel hem de manevi düzeyde bedeni, onun işleyişini ve gücünü hedef alan, mikro düzeyde çalışan, çok çeşitli ve pozitif içerikli uygulamalarla hayata geçirilen disiplinler iktidarın yaygınlaşmasıyla kurulmuştur.⁹⁹ Disiplinler iktidarın hedefi hem işleyen hem de tabi olan “*uysal bedenler*” üretmektir.¹⁰⁰

Foucault’nun hapishanelerin hangi tarihsel koşullarda ve hangi gayelerle kurulduğuna ilişkin sorgulaması zamanın, mekânın ve bedenlerin daimî kontrolünü sağlayan belirli mekanizmalara dayalı olarak işleyen ve tüm toplumu saran bir iktidar ağının mevcut olduğu sonucuna varmaktadır. Bu iktidar ağının içinde yerini alan “*bütüncül ve kati kurum*”¹⁰¹ olarak hapisane yalnızca “*özgürlükten yoksun bırakma*” cezasının uygulamaya konulduğu yer değil; ayrıca bu cezanın koşullara göre düzenlenip değiştirilmesini ayarlayan bir mekanizmadır [*apparatus*].¹⁰² Tecrit ve zorunlu çalıştırma prensiplerinin yanı sıra sahip olduğu bu tadil yetkisi, genel anlamıyla hapishanenin “*cezaevine [penitentiary]*” dönüşme sürecinin anahtarıdır.¹⁰³ Kurumsal mekanizmasındaki bu dönüşüm sayesinde hapisane disiplinler iktidarın ve dolayısıyla modern ceza infaz sistemlerinin vazgeçilmez parçası hâline gelmiştir.

Hapishanenin aralarında yer aldığı kapatılma kurumlarının toplumsal işlevini ve kapsadığı bireyler üzerindeki etkisini inceleyen Goffman da analizinde kurumsal

⁹⁷ *Ibid.*, pp. 215-216.

⁹⁸ Michel Foucault, *The Punitive Society: Lectures at the Collège de France, 1972-1973*, ed. B. E. Harcourt, trans. G. Burchell, London, UK: Palgrave Macmillan, 2015, pp. 261-262.

⁹⁹ Foucault, *Discipline and Punish*, pp. 24-25.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 138.

¹⁰¹ Foucault, Louis-Pierre Baltard’ın 1829 tarihli *Architectonographie des Prisons* başlıklı metnine referansla bu nitelemeyi [*complete and austere institutions*] kullanmaktadır.

Foucault, *Discipline and Punish*, p. 235.

¹⁰² *Ibid.*, p. 244.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 248.

mekanizmaların işleyişini ön plana çıkarmaktadır.¹⁰⁴ Goffman, “*belirli bir tür etkinliğin düzenli olarak sürdürüldüğü yerler*” şeklinde tanımladığı toplumsal kurumlardan bir kısmının kapsayıcılığının, yani kapsadığı bireylerin çıkarlarını ve zamanlarını kısmen de olsa zapt etme eğiliminin, daha yoğun olduğunu gözlemlemiştir.¹⁰⁵ Bunlar, Goffman’ın adlandırmasıyla “*bütüncül kurumlar [total institutions]*”dır; temel nitelikleri ise kapalı kapılar, yüksek duvarlar, tepeler ya da nehirler gibi içeride kalanlar için dışarıyla toplumsal etkileşime geçmeyi engelleyen kati sınırlara sahip olmalarıdır.¹⁰⁶

Goffman, hapishaneler, bakımevleri, akıl hastaneleri, yatılı okul, kışla ve çalışma kampı gibi oluşumlarla örneklediği bütüncül kurumların, bireysel etkinliğin toplumsal seviyede düzenlenmesi açısından da ayırıcı bir niteliğe sahip olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁷ Buna göre bütüncül kurumları özel kılan, bireysel etkinliğin toplumsal koşullarda gözlemlenebilen çeşitliliğini ortadan kaldırmalarıdır. Bu kurumlarda tüm etkinlikler aynı mekânda, benzer niteliklere sahip bir grup insanla birlikte ve aynı otoriteye bağlı olarak yerine getirilmekte; dâhil olunan kurumun resmî amacını karşılayacak biçimde, açık ve resmî kuralları içeren bir sisteme, kati şekilde düzenlenmiş bir plana göre ve daimî gözetim sağlayan bürokratik bir düzenek altında yürütülmektedir.¹⁰⁸

Goffman, kapsayıcı bürokratik aygıtlar olarak gördüğü bütüncül kurumların nasıl işlediğini kavramak amacıyla, bu kurumlara dâhil olan kimselerin geçirdiği dönüşümü ayrıca incelemektedir.¹⁰⁹ Bu açıdan özellikle vurguladığı husus, bütüncül kurumların kendilerine özgü bir kültürü üyelerine dayatmaktan çok, onların mevcut kültürel varlığını dağıtmakla ilgilenmeleridir. Goffman, bütüncül kurumlarda “*küçük düşürme süreci [process of mortification]*” olarak da adlandırdığı, kültürlenme [*acculturation*] ya da asimilasyondan çok farklı bir kültürsüzleştirme [*disculturation*] politikasının yürütüldüğünü öne sürmektedir.¹¹⁰ Ona göre, küçük düşürme süreci her tür bütüncül kurumda büyük ölçüde standart olarak işlemektedir ve dış dünya ile yeni

¹⁰⁴ Erving Goffman, “On the Characteristics of Total Institutions: The Inmate World,” in **The Prison: Studies in Institutional Organization and Change**, ed. D. R. Cressey, New York, NY: Holt, Rinehart and Winston, INC, 1961, pp. 15-67.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 15.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 16.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 17.

¹⁰⁸ *Ibid.*, pp. 17-20.

¹⁰⁹ *Ibid.*, pp. 22-51.

¹¹⁰ *Ibid.*, pp. 22-23.

üyenin arasına koyulan bariyer sürecin ilk adımını oluşturmaktadır. Bariyerin iç tarafına geçen üye ilk olarak toplumsal rollerini yitirmektedir; bunun yasal olarak karşılığı ise “*sivil ölüm*”dür.¹¹¹ Küçük düşürme sürecinin bir sonraki adımı “katılım prosedürleri” olarak anılan, yeni üyenin bütüncül kuruma ilk girişinde karşılaştığı, onu programlanabilir ve işlenebilir kılan (fotoğraf çekimi, parmak izi alımı, saç kesimi, dezenfekte etme, kurumsal üniforma giydirme, vb.) tekniklerin uygulanmasıdır.¹¹² Sonuç olarak tüm bu pratikler, Goffman’a göre, bütüncül kuruma dâhil olan bireyden özerkliğini söküp almaya yöneliktir.

Öte yandan Goffman, bütüncül kurumların işleyişine hâkim olan küçük düşürme pratiklerine karşı, bu kurumların üyelerinin geliştirdikleri bir dizi yöntem aracılığıyla kendilerine has bir “*kurumsal kültür*” ürettiklerini öne sürmektedir.¹¹³ Hem yetkililer hem de kurum hakkında bilgi birikimi oluşturan “*kurumsal argo*”, imtiyaz sistemlerini zorlayan “*ihlal*”, ayrı bir imtiyaz sistemi oluşturan “*dayanışma*”, doğrudan yetkilileri hedef almayan eylemleri içeren “*ikincil uyum*” gibi yöntemler kurum sakinlerine görece bir rahatlama sağlayan kurumsal kültürün birer parçasıdır. Goffman, bu doğrultuda, bütüncül kurumları üzerinde küçük canlı ve hareketli adacıklar bulunan ölü bir deniz olarak betimlemektedir.¹¹⁴

Bireylerin gözaltına alınması, tutuklanması, hapsedilmesi veya karantina altına alınması her zaman için politik bir uygulamadır; bu uygulama gerçek ve sembolik etkileri olan iktidarın ifadesidir ve toplumsal hayatın temelleri hakkında derinlemesine yerleşmiş inançları yansıtmaktadır.¹¹⁵ Dolayısıyla, ister dışlayarak yok etme isterse içererek normalleştirme hedefine dönük olsun, yukarıda anılan çalışmaların gösterdiği üzere kurumsal bağlamda hapishaneler, belirli zamansal-mekânsal düzenlemeler ile onlar üzerinden işleyen hiyerarşileri ve iktidar ilişkilerini içermektedir. Bununla birlikte, söz konusu iktidar ilişkilerinin çoğunlukla edilgen tarafında yer aldığı farz edilen bireyler, denetlenebilir ve dönüştürülebilir “uysal” bedenlerden fazlasıdır. Kapatılan bireyler özerkliklerini yıkmaya yönelik olarak işleyen bir mekanizma içinde failliklerini ayakta tutmayı sağlayan çok çeşitli

¹¹¹ *Ibid.*, p. 24.

¹¹² *Ibid.*, pp. 25-26.

¹¹³ *Ibid.*, pp. 52-64.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 64.

¹¹⁵ Sarah Armstrong & Andrew M. Jefferson, “Disavowing ‘the’ Prison,” in **Carceral Spatiality: Dialogues between Geography and Criminology**, eds. D. Moran & A. K. Schlieke, London, UK: Palgrave Macmillan, 2017, p. 241.

pratikler geliştirebilmektedir. Bu pratiklerin hapishanenin kurumsal mekanizması bağlamında taşıdığı anlamların detaylarına inmeden önce, izleyen bölümde Türkiye’de ceza infaz sisteminin dönüşümü ve bu dönüşümün mahpuslar üzerindeki etkisi incelenecektir.

1.2. Türkiye Hapishanelerinde Kapatılma: Reformlar ve Direnişler

Türkiye’nin mevcut ceza infaz sisteminin temelleri, hapsetmenin tek başına cezalandırma yöntemi olmadığı koşullarda kurumsal bağlamıyla hapishanenin Osmanlı modernleşmesinin unsurlarından biri hâline getirilmesiyle atılmıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanını (1839) izleyen yıllarda Osmanlı bürokrasisinin ana gündem maddeleri arasında yerini alan hapishane reformu, Türkiye hapishanelerinin güncel meselelerini de içinde barındıran bir dizi sorunun çözümüne yönelik adli ve idari düzenlemeleri kapsamaktadır. İhtiyaç durumunda ortaya çıkmış pratik tedbirler gibi anılsa da bu düzenlemeler, idarenin rasyonelleştirilmesi ve standartlaştırılmasıyla kurulacak modern devlet aygıtının toplumsal yaşamın her detayına nüfuz edebilmesini sağlamaya dönük girişimler olarak değerlendirilmelidir.¹¹⁶

İkinci Meşrutiyet yıllarında ceza infaz sisteminde yapılan yenilikleri inceleyen Schull, bu dönemde hız kazanmış olan hapishane reformunu “*Osmanlı modernleşmesinin mikrokozmosu*” olarak nitelendirmektedir.¹¹⁷ Mahpusları içinde bulundukları “insanlık dışı” koşullardan kurtarıp ıslah yoluyla topluma yeniden kazandırmak üzere “çağın gereklerine uygun” hapishanelerin inşa edilmesi hedefini öne çıkaran Osmanlı bürokrasisi için hapishane reformu bir yönüyle Batılı uzmanların tavsiyeleriyle şekillenen “medenileşme” hamlesine¹¹⁸, diğer yönüyle

¹¹⁶ Kent F. Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity**, Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2014, pp. 60-61; Hasan Şen, “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu,” **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar** içinde, der. N. Levy & A. Toumarkine, İstanbul: Tarih VakfıYurt Yayınları, 2007, ss. 200-203.

¹¹⁷ Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire**, pp. 43-44.

¹¹⁸ Uzun süre İstanbul’da yaşamış, 1842-1852 yılları arasında Büyük Britanya’nın büyükelçiliğini yapmış Stratford Canning anılan uzmanların öncüsü sayılabilir. Canning, hapishane reformunun gündeme geldiği ilk yıllarda kendi taşra teşkilatı aracılığıyla Osmanlı hapishanelerinin içinde bulunduğu duruma ilişkin bir araştırma yürütmüş ve sonuçları 1851 yılında “Türkiye’deki Hapishanelerin İyileştirilmesi [*Improvement of Prisons in Turkey*]” başlığı altında bir rapora dönüştürmüştür. Yıldız’ın aktardığına göre, Canning raporunda “medeniyet ile hapishaneler arasındaki bağlantıya” özellikle dikkat çekmiş; hapishaneleri tövbe ve çalışma yoluyla suçluların

nüfusun idaresini sağlayacak kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını içeren “merkezileşme” tasarısına karşılık gelmektedir. Bu anlamda, Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet Türkiye’sine miras kalan hapishane reformu, Schull’un adlandırmasına uygun bir biçimde, Batı ile olan kararsız ilişki üzerinden tanımlanan ve beka kaygısıyla hayata geçirilen modernleşme projesinin¹¹⁹ âdeta küçük ölçekli bir modelidir.

Bu bölümde, Osmanlı’dan Türkiye’ye modernleşme sürecinin sınındığı başlıca alanlardan olan ceza infaz sistemini bir bakıma baştan yaratan hapishane reformu ana hatlarıyla incelenecektir. İncelemenin iki ayağı bulunmaktadır: İlki, merkezden yürütülen idari ve yasal düzenlemeler ile bunlara hâkim olan temaların açıklanmasıdır. İkincisi ise söz konusu düzenlemelerin muhatabı olan mahpusların bu kapsamdaki etkinliğinin irdelenmesidir.

1.2.1. Türkiye’de Hapishane Reformu

Osmanlı-Türkiye hapishanelerinin kuruluş sürecine dair araştırmalar, öncelikle hapsetme uygulamaları ile kurum olarak hapishanenin farklı tarihlere sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁰ Hapsetme uygulamalarının, “hürriyeti bağlayıcı ceza” mahiyeti kazanmadan önce, farklı hukuk sistemlerinde zanlıların zaptını sağlamak amacıyla ya da diğer cezalandırma usulleriyle birlikte kullanılan geçici tedbirler olarak yer aldığı bilinmektedir.¹²¹ Yıldız, Osmanlı hapishanelerinin kuruluşuna ilişkin kapsamlı çalışmasında, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz mekânına karşılık gelen “hapishane” yerine “mahbes” terimini kullanmayı önermekte ve mahbesi suçlunun kaçmasını önleyecek her türlü uygulamayı içeren bir “*muhafaza mekânı*” olarak tanımlamaktadır.¹²² Bu bakımdan, aşağıda ayrıntıları kısaca aktarılabak olan hapishane reformunun esasını mahbeslerden hapishanelere geçiş oluşturmaktadır.

---

ahlaki ve fiziki ıslahını sağlayan kurumlar olarak ele alan “hapishane biliminin” benimsenmesini tavsiye etmiştir.

Yıldız, **Mapusâne**, ss. 110-145.

¹¹⁹ Tanıl Bora, **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, ss. 65-83.

¹²⁰ Yıldız, **Mapusâne**, s. 1.

¹²¹ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi,” ss. 3-11.

¹²² Yıldız, **Mapusâne**, s. 9.

Mahbeslerden modern hapishanelere geçişin ilk adımı, Tanzimat Fermanı'nın vaatlerini yürürlüğe sokan bir dizi yasal ve idari düzenlemeyle atılmıştır. 1840 yılında bu kapsamda çıkarılan ilk ceza kanunu, Yıldız'ın aktardığına göre, hapishanelerin kurumsal yapılanmasına dair hükümler içermemekle birlikte, tüm tebaanın can ve mal güvenliğini teminat altına almış, kişiler arası uyuşmazlıkların çözümlenmesinde idarenin etkinliğini artırmış ve ayrıca İmparatorluk bazında modern anlamda kamu hukukunun temellerini atmıştır.¹²³ Bu yasal düzenlemeyi çok geçmeden ceza infaz sisteminin idari yapılanmasına ilişkin girişimler izlemiştir. Hem başkentte hem de taşrada mahpusları suçlarına göre ayıracak ve firarları önleyecek, aylıklı zaptiye memurlarının görevlendirildiği, düzenli olarak denetlenecek mahbeslerin inşa edilmesi bu kapsamdaki en önemli girişimdir. Yıldız'ın ayrıntısıyla ele aldığı yazışmalardan anlaşıldığı üzere, bedensel cezalardan¹²⁴ suçluların ıslahını öne çıkaran “doğrudan şiddet içermeyen cezalara” geçişin kurumsal yansıması olan bu yeni mahbesler için “hapishane” teriminin tercih edilmeye başlanması da dikkate değerdir.¹²⁵

Hapishane reformunun 1850 sonunda yeni bir ceza kanununun kabul edilmesiyle başlayan ikinci adımı, modern ceza infaz sisteminin asıl temellerinin atıldığı dönem olarak kabul görmektedir. Bu yıllarda yabancı uzmanların reformlara yol göstermek gayesiyle hazırladığı Osmanlı hapishanelerine dair raporları, tüm ceza infaz sisteminin revizyonunu öngören Islahat Fermanı (1856) ile mülki idare

¹²³ *Ibid.*, ss. 66-80.

¹²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda hapishanelerin kurumsal yapılanmasına geçilmeden önce uygulanan başlıca cezalandırma yöntemleri kalebentlik, prangabentlik ve kürek cezasıdır. Bir tür hapsetme uygulaması olan *kalebentlik cezası*, hükümlünün belirli bir şehri ya da kasabayı çevreleyen surların dışına çıkmasının yasaklanmasını içermektedir; hükümlü kale sınırları dâhilinde gündelik hayatını sürdürmekte büyük ölçüde serbesttir. Esirleri, zanlıları ve hükümlüleri kaçmalarını önlemek üzere bağlamaya yarayan zincir, demir veya ağaçtan yapılan araçlara (pranga) atıfla türetilmiş olan *prangabentlik*, çoğu zaman diğer cezalandırma usullerine eşlik eden, hem işkence hem de tedbir amacını karşılayan bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. İçeriği değişmemekle birlikte prangabentlik, ilki Tanzimat Fermanı'nın ertesinde çıkarılan Osmanlı ceza kanunlarında cinayet, yaralama, hırsızlık, kalpazanlık gibi suçlara karşılık verilen bir ağır ceza olarak yeniden tanımlanmıştır. Denizcilik alanındaki gelişmeler doğrultusunda zaman içinde biçim değiştirmiş olan *kürek cezası* ise yine ağır suçlara karşılık verilen, kadırgalarda kürek çekme ya da tersane zindanlarında alıkonma ve çalıştırılma biçiminde uygulanan bir ceza usulüdür. Bu kısımda ayrıntıları aktarılan hapishane reformu, bu ceza uygulamalarını topyekûn biçimde ortadan kaldırmak yerine dönüştürerek yeni kurulmakta olan modern ceza infaz sisteminin parçası hâline getirmiştir. Prangabentlik mahpusları zapt etmeye dönük yeni araçlarda yansımaları bulurken; kürek cezası mahpusların çalışma yoluyla ıslahını hedefleyen modern ceza infaz kurumlarına model oluşturmuştur.

Mustafa Eren, **Kapatılmanın Patolojisi: Osmanlı'dan Günümüze Hapishanenin Tarihi**, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014, ss. 101-112; Saner, “Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi,” ss. 164-173.

¹²⁵ Yıldız, **Mapusâne**, ss. 74-97.

amirlerinin ve kadıların yetkilerini kısıtlayıp, ayrıntılı suç ve ceza tanımlamaları sunarak ceza muhakemesinin standartlaşmasını sağlayan ve dahası hapsetmeyi başlıca ceza olarak öne çıkaran 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin ilanı izlemiştir.¹²⁶

Öte yandan, mevcut mahbeslerin ıslahı ve yeni hapishanelerin kurulmasına yönelik girişimlerin sürekli olarak mali yetersizlikler nedeniyle sonuçsuz kalması da ikinci dönemin bir özelliğidir. Yıldız'ın aktardığına göre, hapishanelerin içinde bulunduğu koşullarla ilgili süregiden sıkıntılar merkezin 1865'te pratikte yansımaları fazla bulamayan bir talimatname çıkarmasına yol açmıştır. Mahpusların hapishaneye girişinde izlenecek prosedürleri, mahpusların gündelik etkinliklerine dair zamansal düzenlemeleri, uymaları gereken kuralları, çalışma ve dinlenme rejimlerinin planlamasını, yiyecek ve temizlik ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik talimatları ve ayrıca tüm bu kural ve talimatlara uyulmaması halinde idarece alınacak önlemleri, hapishane memurlarının görev ile yetkilerini belirleyen bu talimatname İmparatorluğun ilk hapishane yönetmeliği olması açısından önemlidir.¹²⁷

Yıldız, 1866'da başlayan Girit isyanının hapishane reformunda yeni bir dönemi açtığını belirtmektedir.¹²⁸ Batılı güçlerin reform baskılarının yükselişe geçtiği bu yeni dönemde Fransız siyasi ve idari sisteminden esinlenen düzenlemeler hayata geçirilmiş; 1864'te yapılan mülki idare düzenlemesi ile tüm vilayetlerde tebaanın her bir üyesini bağlayan ceza ve hukuk davalarına bakmakla görevli nizamiye mahkemeleri kurulmuş; yine her vilayette birer tevkifhane ve hapishane açılmasını öngören 1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi¹²⁹ ilan edilmiş; Ocak 1871'de İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda çağdaş düzene göre hazırlanmış koğuşları, çamaşırhanesi, mutfak, hamam, bahçe, ibadet alanları, mektep ve

¹²⁶ Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire**, p. 42.

¹²⁷ Yıldız, **Mapusâne**, ss. 253-261.

¹²⁸ **Ibid.**, s. 263.

¹²⁹ Yıldız'ın aktardığına göre fiili olarak uygulanmasına rağmen ancak 1917 yılında resmîyete kavuşmuş olan Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi, ufak değişikliklerle birlikte 1930'a dek yürürlükte kalmıştır. Nizamnamede tevkifhane ve hapishane olarak ayrılmış ceza infaz kurumlarının genel idari düzenlemesi, hapishane personelinin görev ve yetkileri, mahpusların gündelik etkinliklerinin düzenlenmesi, gerekli durumlarda uygulanacak disiplin cezaları yer almaktadır. Bunların yanında mahpuslar ile hapishane personelinin ilişkileri de resmî düzeyde belirlenmiş; mahpusların dış dünyayla etkileşimi de eskisine oranla önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Yıldız'a göre 1880 Nizamnamesi "o güne dek görülmemiş bir bürokratizasyon ve disiplin" içinde işleyen yeni bir hapishane rejimi yaratmıştır.

Ibid., ss. 380-405.

atölyeleriyle dönemin yazarlarınca “medeniyet” temsili olarak anılan ilk umumi hapishane açılmış; uluslararası hapishane konferanslarına hem gözlemci hem de iştirakçi statüsünde katılım sağlanmıştır.¹³⁰

Hapishane reformunun Osmanlı idaresi altındaki dördüncü ve son dönemi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kontrolünde tamamlanmıştır. Schull, milliyetçi ideolojilerin yanı sıra politik aktivizmin yükselişe geçtiği İkinci Meşrutiyet yıllarının, modern devlet yapılanmasını kurmaya çalışan İttihat ve Terakki’ye hapishane reformunu kararlı bir şekilde hayata geçirmesi için gerekli zemini sağladığını belirtmektedir.¹³¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu alanda gerçekleştirdiği yenilik ve girişimler hapishaneyi merkezine alan modern ceza infaz sisteminin oluşturulmasına yöneliktir. Bu kapsamda öncelikle 1911’de çıkarılan nizamnameyle, ülke genelindeki tüm hapishaneleri tek bir bürokratik merkeze bağlamak üzere, “Hapishaneler İdaresi” kurulmuştur.¹³² Hemen ardından 1858 tarihli Ceza Kanunu’nda, hakimlerin bağımsızlığını kayda alan, yeni suçlar tanımlayan, cezalarda standartlaşma sağlayan bir değişikliğe gidilmiş; bu yolla hapsedme asli ceza usulü olarak yerleşmiştir.¹³³ Ayrıca 1912 yılında mahpusları ve hapishane personelinin içine alan bir dizi kapsamlı sayım ve araştırma yürütülmüş; böylece edinilen istatistiki bilgiler baştan tasarlanan hapishane reformunun altyapısını oluşturmuştur.¹³⁴ Aynı yıl duyurulan reform programıyla hapishanelerin toplumsal sağlık politikalarının geliştirilmesindeki paydasının yanı sıra, mahpusların eğitim ve çalışma yoluyla ıslahının önemi vurgulanmıştır.¹³⁵ Müttefiki Almanya’dan sağlanan fonlar sayesinde İttihat ve Terakki yönetimi, Birinci Dünya Savaşı sırasında hapishane reformuna kaynak aktarabilmiş; ayrıca 1916’da hapishane müfettişi olarak atadığı Alman kriminolog Dr. Paul Pollitz’in önerileriyle mahpusların hapishanelerde kurulan atölyelerde veya hapishane dışında kamu hizmetinde çalıştırılması zorunlu hâle getirilmiştir.¹³⁶

İşgal yıllarında Mütareke Komisyonu’nun idaresi altında rafa kalkmış olan hapishaneler reformu İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e miras kalan konulardan

¹³⁰ *Ibid.*, ss. 267-297; Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire*, pp. 45-49.

¹³¹ Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire*, p. 50.

¹³² *Ibid.*, p. 52.

¹³³ *Ibid.*, p. 53.

¹³⁴ *Ibid.*, pp. 67-68.

¹³⁵ *Ibid.*, pp. 130-133.

¹³⁶ *Ibid.*, pp. 54-60.

biridir.¹³⁷ Ancak modernleşme projesinin merkezileşme aşamasını hızlı bir şekilde tamamlayan yeni yönetim de artık köklü bir sorun hâline gelmiş olan hapishane mevzusunun çözümünde yeterince etkili olamamıştır. Sorunun aciliyeti çeşitli vesilelerle vurgulanmış olsa da, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yalnızca hapishanelerin fiziki koşullarının iyileştirilmesine öncelik verilmiş ve Osmanlı mevzuatının uygulanmasına devam edilmiştir.¹³⁸ Bu yıllarda hapishane reformu konusunda atılan ilk somut adım, 1 Temmuz 1926’da yürürlüğe giren 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile çalışma yoluyla ıslahın temel ilke olarak benimsenmesidir.¹³⁹ Ceza Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından önce Haziran 1929’da hapishanelerin idaresi İçişleri Bakanlığından Adalet Bakanlığına devredilmiş; bir yıl sonra da 1721 sayılı “Hapishaneler ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun” ilan edilmiştir. Bu yasal düzenlemeler bağlamında çalışma esasına dayalı ilk hapishane Ekim 1936’da İmralı Adası’nda açılmıştır.¹⁴⁰

Tanzimat döneminden beri “hapishane reformu” meselesinin karakteri hâline gelen, uzman ve müfettişlerin görevlendirilmesi, teftiş raporlarının hazırlanması, bu raporlara dayanılarak bir yandan “modern” hapishanelerin inşası için projeler hazırlanması, diğer yandan birtakım yasal ve idari düzenlemelerin çıkarılması şeklinde işleyen ve arzu edilen değişimi ancak cüzi miktarda karşılayabilen döngünün, Cumhuriyet’in ilk elli yılında da sürekli olarak tekrarlandığı söylenebilir. Bu yıllarda ceza infaz sisteminin adli-idari yapılanması artık yerleşmiş olsa bile, hapishane reformunun ilk adımından bu yana gündemde olan mahpusların ıslahını sağlayacak çağın gereklerine uygun, “medeni” hapishanelerin kurulması hedefinden geri kalınmıştır. Eren’in verdiği bilgilere göre, 1968 yılı itibarıyla Türkiye’de kullanımda olan 608 hapishanenin yarısından fazlasını harap hâldeki Osmanlı hapishaneleri meydana getirmektedir.¹⁴¹ Buna rağmen, 1970’lerden itibaren aralıklı

¹³⁷ Eren, **Kapatılmanın Patolojisi**, ss. 166-172.

¹³⁸ *Ibid.*, ss. 178-180.

¹³⁹ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi,” s. 34.

¹⁴⁰ Eren, Cumhuriyet’in ilk döneminde hapishanelerin yetersizliği sebebiyle mahpusların çalışma yoluyla ıslahı gayesine ulaşamadığını belirtmektedir. “Çalışma yoluyla ıslah” ilkesi, hapishanelerin büyük ölçüde “eski tipte” olduğu 1930’larda mahpusların “işgücü açığını kapatmak” üzere madenlerde, demir-çelik ve tekstil fabrikalarında istihdam edilmeleri şeklinde yürürlüğe konmuştur. Eren, **Kapatılmanın Patolojisi**, ss. 186-187.

¹⁴¹ Eren, 1968 yılı itibarıyla mevcut hapishanelerin türlerine ve yapısal durumlarına ilişkin tablolar sunmaktadır. Bunlara göre, kullanımda olan 608 hapishanenin 241’i Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllarda inşa edilmiş, 367’si ise Osmanlı döneminden kalmıştır. Ayrıca Osmanlı’dan kalan hapishanelerin yalnızca 37’si kullanıma elverişli durumdadır.

Eren, **Kapatılmanın Patolojisi**, ss. 196-197.

olarak devreye giren askeri yönetimlerin katkısıyla artan mahpus nüfusunun idaresi “hapishane reformu” başlığı altında tartışılan başlıca konu hâline gelmiştir.

Eren, 1970’li yıllardan günümüze izlenebilen bu dönüşümü “*hapishanelerden cezaevlerine geçiş süreci*” olarak yorumlamaktadır.¹⁴² Askeri disiplin pratiklerinin hapishane rejimine dâhil edildiği bu süreçte mahpusların gündelik etkinliklerinin önceki dönemlere göre çok daha ayrıntılı bir biçimde programlanıp denetlenmesine geçilmiş; hapishane mekânı da bu denetlemelerin sorunsuz yürütülmesini sağlayacak biçimde yeniden tasarlanmıştır.¹⁴³ Bu süreçte üzerinde durulması gereken en çarpıcı değişim, mahpusların topluma geri kazandırılmaları için izlenen ıslah politikalarıyla ilişkilidir. Islah ya da güncel düzenlemelerde yer aldığı şekliyle “iyileştirme” kapatma uygulamalarının hâlâ en görünür amacıdır. Bununla beraber, bu amaca götürecek araçların tanımlanmasında birtakım yenilikler söz konusudur.¹⁴⁴ Mahpuslara yönelik iyileştirme (*tretman*) uygulamaları, artık “yeniden sosyalleşme” olarak adlandırılan, “yasalara saygılı”, “toplumsal ve kişisel sorumluluk duygusu gelişmiş” bireyler yetiştirme hedefine yönelik olarak izlenen, oldukça ayrıntılı bir endoktrinasyon programının parçalarıdır. Ceza infaz kurumları tüzüğüne 1983 yılında yapılan değişikliklerle eklenen bu programın açık amacı ise “*hükümlü ve tutuklulara okuyup yazma öğretmek, bilgilerini arttırmak, yurt ve millet sevgilerini güçlendirmek, Atatürk ilkelerini benimsetmek, anarşi ve terör eğilimlerini yok etmek, manevi kalkınmalarını sağlamaktır.*”¹⁴⁵

¹⁴² *Ibid.*, s. 198.

¹⁴³ *Ibid.*, ss. 213-241.

¹⁴⁴ Mahpusların ıslahı tartışılmaya başlandığı ilk andan beri hapishane reformunun kapsamındadır ve belirli bir işte ya da hizmette çalıştırma ıslah sürecinin en etkili aracı olarak görülmüştür. Bununla beraber, İttihat ve Terakki idaresine kadar bu konuda sistemli bir program hazırlanıp uygulamaya konulmamıştır. Schull’un aktardığına göre, 1911’de Dâhiliye Nezaretince hazırlanan bir talimatnameyle “çalışma sisteminin” tüm hapishaneler için zaruri kılınmasının ardından, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hapishaneleri fabrikalara, mahpusları işçilere dönüştürecek kapsamlı bir dönüşüm ve eğitim planı hazırlanmıştır. Bu planla oldukça ucuz ve kolaylıkla erişilebilir olan mahpus emeğinin kullanıma sokulmasıyla maliyetlerin düşürülmesi ve böylece endüstrileşmenin ülke çapında hız kazanması hedeflenmiştir. Fabrika-hapishaneler planı hem mahpusların topluma kazandırılmasında hem de imparatorluğun endüstriyel ve ekonomik gelişiminde kritik bir role sahip görünmektedir. Edirne hapishanesinde kurulan tekstil atölyesi bu kapsamdaki ilk ve başarılı örnektir. Bununla birlikte savaş koşulları planın ülke çapında yaygınlaştırılmasına imkân tanımamıştır. 1916-17’de yapılan hapishane sayımı mahpusların yalnızca yüzde sekizinin çeşitli işlerde çalışmakta olduğunu göstermektedir.

Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire*, pp. 130-133.

¹⁴⁵ Timur Demirbaş, “Cezaevlerinde Yeniden Sosyalleştirme (Tretman) Sorunları,” **Prof. Dr. Turhan Tûfan Yüce’ye Armağan** içinde, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2001, ss. 400-401.

Ceza infaz kurumlarının idaresine ilişkin olarak yürürlüğe giren son düzenlemelerde¹⁴⁶, mahpuslara uygulanacak endoktrinasyon programının 1980 darbesinin ideolojik yükünden bir ölçüde arındırıldığı; bunun yerine, güncel “kişisel gelişim” yaklaşımlarıyla benzer çizgide olan, mahpusların idare tarafından verilecek “psiko-sosyal” destekle toplumsal yaşama yeniden uyum sağlamalarını temin edecek “bireyselleştirilmiş” bir iyileştirme programının tasarlandığı göze çarpmaktadır. Geçmişten bugüne uygulanmakta olan mahpusları suçlarına göre ayırıştırma pratiğinin daha da yoğunlaştırılmış bir hâlini sunan bu programların uygulamaya geçirileceği hapishaneler ise tedricî olarak mahpusların “bireyselliğini” vurgulayan mekânlara dönüşmektedir. Bu mekânlarda ve birbirini izleyen tüm bu dönüşüm süreçleri içinde mahpus olmanın anlamı devam eden kısımda sorgulanacaktır.

1.2.2. Türkiye’de Mahpus Olmak

Yıldız’ın incelikli “hapsetmek” tanımına¹⁴⁷ referansla hapsolmak, yaşamı ölçülebilir ve hissedilir kılan zaman ile mekân üzerindeki hükmün geçici de olsa kaybedilmesi ve bir başka hükme çoğu defa gönülsüzce tabi olunması ya da sade anlamıyla özgürlüğün ve özerkliğin yitimidir. Bu bağlamda hapishaneler ve diğer kapatılma kurumları, belirli toplumsal normların dışında kalan kimselerin zaman ile mekânına formel olarak el koyan idari yapılanmalardır. Son raporlara göre, 340 binin üzerindeki mahpus sayısı ile dünya genelinde altıncı sırada yer alan Türkiye’de, 2000 yılından itibaren mahpus sayısının genel nüfus içindeki oranı yaklaşık altı katına çıkmıştır.¹⁴⁸ Kurumsal kapasiteyi önemli ölçüde aşan bu kalabalıklaşma, idari çerçeveden bakıldığında Türkiye hapishanelerinin başlıca sorunudur.¹⁴⁹ Türkiye’deki

¹⁴⁶ Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük, **Resmî Gazete**, sayı 26131(6/4/2006), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.200610218.pdf>; Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik, **Resmî Gazete**, sayı 31083 (29/3/2020), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.2324.pdf>

¹⁴⁷ “Hapsetmek, hareket etme kabiliyeti olan bir canlıyı hareket serbestisinden mahrum etmek; hareketin iki boyutu olan zaman ve mekânın biri ya da her ikisini onun dışında belirleyerek onu teslim olmaya mecbur etmektir. Bu şekilde hareketi kısıtlanan özne belirli bir süre için de olsa ‘hür’ olmaktan çıkar ve onu hapsedenin üzerinde kurduğu tahakkümün nesnesi haline gelir.”

Yıldız, **Mapusâne**, ss. 1-2.

¹⁴⁸ “Highest to Lowest - Prison Population Total,” **World Prison Brief**, erişim 29 Aralık 2023, <https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total>; Fair & Walmsley, **World Prison Population List**, p. 14; “World Prison Brief Data: Turkey,” **World Prison Brief**, erişim 29 Aralık 2023, <https://www.prisonstudies.org/country/turkey>.

¹⁴⁹ Mevcut yönetimin hapishanelerdeki kalabalıklaşma sorununu aşmaya yönelik girişimlerinin hukuki eleştirisi için bkz. Galma Akdeniz, İdil Elveriş & Arca Alpan, “Görünen Ceza, Görünmeyen İnfaz:

mahpusların bakışını ele alan çalışmalar açısından ise en temel sorun hapishanelerde işletilen tahakküm mekanizmasının kendisidir. Bu kısım, mahpusları iktidar ile direniş ekseninde konumlandırarak, Türkiye’de mahpus olmanın tanımını belirleyen bu iddianın sonuçlarının değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Suçluların ıslahını sağlamaya dönük, sistemli ve merkezileşmiş bir adli ve idari yapılanma kurmak Osmanlı bürokrasisini hapishane reformu tasarlamaya iten yegâne sebep değildir. Reformların kapsamını belirlemek üzere, özel olarak görevlendirilen uzman ve müfettişler aracılığıyla gerçekleştirilen çok sayıda denetim, İmparatorluğun hedeflenen tarzda bir ceza infaz sistemi kurabilmek için gerekli altyapıya sahip olmadığını kesin bir şekilde göstermiştir.¹⁵⁰ Dolayısıyla mevcut kurumları iyileştirmek ya da yenilerini kurmak suretiyle, mahpusların “insanca” muamele gördüğü “medeni” yapılar meydana getirmek hapishane reformunun önemli bir parçası olmuştur. Ancak “medeniyet” göstergesi hapishaneler kurma hedefinin önünde sonunda bağlandığı nokta mahpusları denetlenebilir kılan mekânlar üretmektir.¹⁵¹ Bu doğrultuda Ocak 1871’de İstanbul’da açılan ilk genel hapishaneyle ilgili bir anekdot özellikle dikkat çekicidir. Tersane zindanının yerini almak üzere, Batı’daki çağdaş örnekler bazında, koğuş sistemine uygun olarak tasarlanmış bu model hapishane, Yıldız’ın aktardığına göre, mahpus sayısındaki artış ve idari aksaklıklar sebebiyle kısa sürede işlemez hâle gelmiştir.¹⁵² Yıldız, bu koşullarla ilgili idareye iletilen dilekçelerde rastladığı “*Mahbushâne-i Umumi*” adlandırmasının zamanla mahpusların lügatine girecek olan “*mapushane*” teriminin kaynağı olduğunu açıklamaktadır. Yıldız’a göre, hapishaneyi kapatılanın bakışından baştan tanımlayan

---

Türkiye’de Ceza ve İnfaz Politikaları Işığında Hükme Riayet,” **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** Cilt 6, Sayı 1, 2019, ss. 5-37.

¹⁵⁰ Yıldız, hapishanelerinin yetersizliğini vurgulayan teftiş raporlarının yanı sıra merkez ile taşra arasındaki yazışmaları ayrıntısıyla incelemektedir.

Yıldız, **Mapusâne**, ss. 110-225.

¹⁵¹ Schull, hapishanelerin ve mahpusların içinde bulundukları “kötü” koşulların farkında olan Osmanlı bürokrasisinin, mahpusları çeşitli kriterlere göre ayırtıran “kapatılma mekânları” üretmek amacıyla olduğunu belirtmektedir. Osmanlı hapishane reformunun bu “mekân üretimi” boyutu ancak İkinci Meşrutiyet yıllarında ivme kazanmış olsa da, kapatılma mekânlarına dair ayrıntılı tasarılar 1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhale Nizamnamesi başta olmak reformlar kapsamında hayata geçirilen çeşitli düzenlemelerde sunulmuştur. Schull, İmparatorluğun ilk kapsamlı hapishane yönetmeliği olan bu nizamnamenin, hapishanelerdeki sağlık ve hijyen standartlarını, mahpusların çalışma rejimini, hapishanelerin idari organizasyonunu ve mekânsal tasarımını ayrıntısıyla içermesi bakımından 19. yüzyıl şartlarına göre oldukça modern ve yenilikçi bir düzenleme olduğu kanısındadır.

Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire**, pp. 120-123.

¹⁵² Yıldız, **Mapusâne**, ss. 267-328.

bu yeni terim, “*kapatan ile kapatılan arasındaki teslim alma-direnme*” ikiliğini gün yüzüne çıkarmaktadır.¹⁵³

Kapatan ile kapatılan arasındaki “tahakküm ve direniş” ilişkisi Türkiye hapishanelerine dair akademik literatürün başlıca temasıdır. Hapishaneleri disiplin ve tahakküm mekanizması, mahpusların ortaya koyduğu yaşamsal ve gündelik pratikleri ise o mekanizmaya yöneltmiş direnişler olarak yorumlayan bu literatür büyük ölçüde farklı kuşaklardan muhaliflerin hapishane anılarına dayanmaktadır. Literatürün temel eğilimi ise “mapushaneleri” toplumsal ötekinin, aykırının, muhalifin temsil edildiği sembolik birer mabet, birer direniş kalesi olarak sunmasıdır. Türkiye’nin toplumsal belleğinde insanlık dışı uygulamaların ve sistematik şiddetin odağı olarak yer alan hapishaneler üzerine yapılan böyle okumalar, bir yandan öze dokunan ve anlamlı bir bakış açısı sunarken, diğer yandan kendi dışlama ve normalleştirme pratiklerini üreten söylemler açığa çıkarmaktadır. Bu tür çalışmalar Türkiye’de hapishane reformunun geçirdiği aşamaları kapatılanların gözünden aktarırken, odak noktası olarak yalnızca 1970’lerle birlikte sayıları artan siyasi mahpusları almakta ve onların deneyimlerini benzer kavramsal ve teorik bağlamlarda işlemektedir.

Türkiye’de hapishane reformunun tarihsel süreci içinde bazı kırılma noktaları saptanabilir. Reformların tedrici gelişimindeki yoğunlaşmaları gösteren bu noktalar idarenin “hapishaneleri kontrol altına alma” güdüsüyle hareket ettiği, mahpusları daha denetlenebilir kılacak mekânsal düzenlemelerin ya da endoktrinasyon programlarının dayatıldığı anlardır. Ancak daha önemlisi, bu noktaların aynı zamanda mahpusların idarenin düzenlemelerine karşı hayata geçirdiği etkinliklerin doğrudan doğruya tespit edilebildiği evreler olmalarıdır. Bunlardan ilkinin İkinci Meşrutiyet yıllarında gerçekleştiği söylenebilir. Schull’un aktardığına göre, dönemin şartları bağlamında oldukça detaylı bir ceza infaz planı sunan 1880 Nizamnamesi’ni uygulamaya geçirmek konusunda kararlı bir duruş sergileyen İttihat ve Terakki yönetimine tepkiler gecikmemiştir: 1912 yılında Sinop hapishanesinden mahpuslar,

---

¹⁵³ *Ibid.*, s. 297.

bu planın öngördüğü koğuş sisteminin maneviyatlarını olumsuz yönde etkilediğine dair şikayetlerde bulunmuşlardır.¹⁵⁴

Türkiye’de hapishane reformunun en öne çıkan kırılma noktaları, endoktrinasyon programlarının başlı başına bir işkence yöntemi hâline getirildiği darbe dönemleri ile koğuşlardan oda tipi hapishanelere geçiş planının yürürlüğe konduğu 1990’ların ikinci yarısıdır. Bu nedenle “tahakküm ve direniş” temasını işleyen literatür özellikle bu dönemlere yoğunlaşmaktadır. Söz konusu literatürün mekânlar ve pratikler temelinde ortak kavram setleri geliştirmiş olduğu göze çarpmaktadır.

Reformlar yoluyla hapishanelerin ve mahpusların denetlenebileceği koşulların yaratılması sürecini destekleyen akademik çalışmalarda koğuş sisteminin sakıncaları sıklıkla dile getirilmektedir. İyileştirme uygulamalarının önündeki en önemli engel olarak görülen koğuş sistemi, bu çalışmalara göre, mahpuslar arasında sosyalleşmeyi ve dolayısıyla dayanışma ile iş birliğini artırmakta; daha da fazlası hapishanelerin mahpusların kontrolüne geçmesine sebep olmaktadır.¹⁵⁵ Öte taraftan, tahakküm ve direniş temasına bağlı kalan literatür için koğuş sisteminin bu “sakıncaları”, mahpusların hapishane mekânını ortak yaşam alanına dönüştürebilmelerinin ve direnişlerinin anahtarıdır. Söz gelimi, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Mamak Askeri Cezaevi’ne kapatılan kadın siyasi mahpusların deneyimlerini ve oluşturdukları dayanışmayı tartışmaya açan Akbaş, kadınların karşılaştıkları iktidar pratiklerine karşı cezaevi mekânında ortak bir deneyimde temellenen “*kolektif bir kimlik*” ve “*karşıt bir kamusalılık*” yarattıklarını savunmaktadır.¹⁵⁶ 1990’lı yıllarda Türkiye hapishanelerinde uygulanan koğuş sistemi ile periyodik denetim rejimine karşı siyasi mahpusların geliştirdikleri kolektif direniş yöntemlerini inceleyen Caunes da mahpusların kurdukları komünler aracılığıyla “*alternatif bir müşterek mekân*” üretmeyi başardıklarını ileri sürmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Schull, **Prisons in the Late Ottoman Empire**, p. 123.

¹⁵⁵ Bu yöndeki görüşlerini temellendirmek üzere Demirbaş ilgili çalışmalara bolca referans vermektedir. Timur Demirbaş, “Cezaevleri Gerçeği,” **Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan** içinde, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000, ss. 243-245.

¹⁵⁶ Akbaş, **Mamak Askeri Cezaevi’nde Bir Kadın Koğuşunda “Kamusal”ı Tartışmak**.

¹⁵⁷ Caunes, “1990’lı Yıllarda Siyasi Koğuşlar: ‘Müşterek Mekânın Üretimi’,” ss. 107-130.

Hapishanelerin idare tarafından düzenlenip denetlenen mekânında esas olarak mahpusların yarattığı dönüşümleri inceleyen bu çalışmalar, kapatılma kurumlarında mekânsal denetimin iktidar süreçlerindeki yerini göstermeleri açısından önemlidir. Benzer çalışmalar, mahpuslar açısından müşterek mekân kadar müşterek yaşam pratiklerinin de vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir. Söz konusu pratikler mahpusların idarenin tahakkümüne karşı geliştirdiği ortak direnişin müstakil araçları olarak yorumlanmaktadır. Örneğin Topaloğlu ve Muti, 12 Eylül hapishanelerinde mahpusların, idarenin baskısına ve yasaklarına karşılık, işkenceye direnme, açlık grevi ve ölüm orucu gibi kişisel iradelerinin altını çizen eylemler yoluyla “*yeni bir yaşam pratiği*” şekillendirdiklerini savunmaktadır.¹⁵⁸ 1990’ların sonlarında kurulmaya başlanan F tipi hapishanelerdeki deneyimleri inceleyen Bekiroğlu ise, mahpusların gündelik yaşama dâhil okuma, egzersiz yapma, resim yapma, yemek yapma, iletişim kurma gibi bir dizi sıradan fakat “*yaratıcı*” etkinlik aracılığıyla idarenin tahakkümüne karşı koyduklarını belirtmektedir.¹⁵⁹

Türkiye hapishanelerinde “teslim alma-direnme” ikiliğinin işleyişini görünür kılan bu çalışmaların, yalnızca belirli bir tür “yasa dışılık” hâlini içermesi ve yalnızca bu hâlden çıkan failliği ve eylemi olumlama üzerinde durulması gereken esas konudur. Siyasi mahpuslardan yana kullanılan bu tercih, aslında hapishane reformunun yoğunlaşma anlarında özellikle bu mahpus kategorisinin hedef alınmasıyla kaynaklanmaktadır. Bu durum elbette ilgili çalışmaları hükümsüz veya değersiz kılmamaktadır. Bununla beraber, belirli bir yasa dışılık hâline içkin olarak direniş imkânını ortaya koymakla ve tanımakla bu çalışmalar, farklı direniş imkânlarını kapsam dışı bırakmakta ve hatta yadsımaaktadırlar.

Foucault, 1972 yılında Attica hapishanesine (ABD) yaptığı ziyaretin ardından gerçekleştirilen bir söyleşisinde, Fransa’daki işçi hareketinin bir tür “*ahlaki püritenlik*” inşa edip, bunu kendi eyleminin saygınlığını kanıtlamak üzere ileri sürdüğünü belirtmektedir.¹⁶⁰ Ona göre, “*proletaryayı her türlü ajitasyon ve şiddete dayalı ayaklanma biçiminden*” uzak tutmaya yarayan bu “*halk erdemi*”, burjuvazinin

¹⁵⁸ Topaloğlu & Muti, “12 Eylül Hapishanelerinde Gündelik Hayat,” ss. 67-83.

¹⁵⁹ Sibel Bekiroğlu, **Everyday Life and Resistance Practices in F-Type Prisons of Turkey**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2016.

¹⁶⁰ Foucault, 19. yüzyıl boyunca Fransa işçi hareketinin, hem polisiye baskıdan kurtulmak hem de kamuoyu imajını zedelememek amacıyla, adli suçlular topluluğundan ayrı tutulmak için gösterdiği özeni “*ahlaki püritenlik*” olarak nitelendirmektedir.

Foucault, “Attica Hapishanesi Hakkında,” ss. 158-161.

proletaryaya dayattığı bir imgedir ve asıl önemli olan nokta proletaryanın da bu imgeyi yüklenip kullanmasıdır. Foucault, bu imgeden sürekli olarak dışlanan veya burjuvazinin ahlaki sistemini yadsıyan tüm toplumsal tabakaların hakiki devrimci güçler taşıdığını ifade etmektedir. Buna göre, “*mütemadi işsizler, kadınlar, fahişeler, eşcinseller, uyuşturucu müptelaları*” gibi gruplar politik mücadelelerin ihmal etmemesi gereken eleştirel bir güç meydana getirmektedir.¹⁶¹

Türkiye’de hapisaneler ve kapatılma deneyimi üzerine üretilen kapsamlı literatürde öne çıkarılan siyasi mahpuslara karşılık görmezden gelinen kapatılmış büyük bir kitlenin mevcudiyeti, Foucault’nun Fransız proletaryası hakkındaki düşünceleriyle benzeşen bir devrimci püritenliğin koşullarını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye’de akademik açıdan etik bir duruş atfedilmiş belirli direniş biçimlerini ürettiği veya uyguladığı düşünülen, kütleleşmiş bir mahpus ve hapisane temsilinin var olduğu söylenebilir. Hâlbuki karşı karşıya kaldıkları iktidar pratikleri yoğunluk ve biçim açısından değişmekle birlikte, kapatılma deneyimi mahpuslar üzerinde büyük ölçüde benzer etkiler uyandırmaktadır. Bu bakımdan, hapisaneler aracılığıyla üretilen tahakkümün mahpusların yaşam süreçlerinde yarattığı etkiyi, belirli bir grubun etkinliğini olumlamaktan uzak bir tavırla, iktidar ve direniş kavramlarının anlamlarıyla birlikte gözden geçirmek önem taşımaktadır. Bu doğrultuda devam eden bölümde, bir yandan hapisane bağlamında geliştirilen iktidar ve direniş tanımlamaları irdelenecek, diğer yandan bir bütün olarak mahpusların direniş potansiyelleri değerlendirilecektir.

1.3. İktidar ve Direniş Ütopalarına Karşı Aykırıların Politik Eylemliliğini Kavramlaştırmak

Kapatılan bireylerin hapisanede işleme konulan ayrıştırıcı ve disipline edici iktidar pratikleri karşısında edilgen, dönüştürülebilir bedenler olarak ya da tam tersi söz konusu pratiklere karşı çıkan birer politik aktör, ötekilik temsili olarak ele alınması, kapatılma deneyiminin işlendiği literatürün iki uç bakış açısını oluşturmaktadır. İlk bakışta çoğunlukla genel toplam içindeki bir sayıdan, istatistiki veriden ibaret olan mahpuslar; ikincisinde ise hükmedilen suçlarının niteliğine göre

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 161.

çeşitli ayrımlara konu olmaktadır. Mahpusları sessiz ya da tek sesli oldukları koşullarda görünür kılan her iki bakış da kapatılma deneyimini derinlemesine anlama çabasının önüne engeller koymaktadır.

Mahpusların yaşam döngüleri içinde istisnailik ya da süreklilik arz edebilen kapatılma hâli, yaşama dair birbiriyle kesişen pek çok unsurun etkisiyle biçimlenen bir deneyim ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle kapatılma deneyimi, hapishanenin ayrıştırıcı mekanizmasıyla sınırlı olmadığı gibi, yalnızca bu mekanizma dâhilinde hayata geçirilen faaliyetler üzerinden biçimlenmemektedir. Kapatılma deneyimin içeriği, mahpusların diğer yaşam deneyimleri ve dolayısıyla özneleşme süreçleriyle yakından ilgilidir.¹⁶² Bu nedenle bu deneyimi derinlemesine kavrayabilmenin yolu mahpusların özneleşme süreçlerini incelemekten geçmektedir. Mahpusları ya iktidarın konusu ya da buna dair mücadelenin aktörü kılan kalıpları aşabilen bakış açısını tesis etmek amacıyla, bu bölümde öncelikle literatüre hâkim olan tahakküm-direnış temasına kaynaklık eden tanımlar sorgulanacak, ardından mahpusluğun anlamı ve içerdığı direniş potansiyeli üzerinde durulacaktır.

1.3.1. İktidar, Direniş ve Politik Failliğin İnşası

Tahakküm-direnış temasına dayalı analizlerin çoğunlukla açıklamalarını ödünç aldıkları Foucault, bu analizlerin ima ettiğinin aksine, iktidar ile direniş arasında doğrusal ya da hiyerarşik bir bağlantı kurmamaktadır. Foucault'nun iktidar çözümlemesinin temelinde, bu kavramın modern siyaset teorisinde ele alınış biçimlerine karşı yönelttiği eleştiri yer almaktadır. İktidarın hukuki çerçevede ve devlet merkezli olarak tanımlandığı literatürün hâkim söylemi bugün de etkisini korumaktadır. Foucault, iktidarın nasıl uygulamaya geçirildiği, özgünlüğü, teknikleri ve taktikleri gibi meselelerin ancak 1968 sonrası dönemde, iktidar ağının içinde bizzat yer alanların gündelik mücadeleleri temelinde irdelenmeye başlandığını belirtmektedir.¹⁶³

¹⁶² Armstrong & Jefferson, "Disavowing 'the' Prison," p. 261.

¹⁶³ Michel Foucault, "Truth and Power," in **Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977**, ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon, et.al., New York, NY: Vintage Books, 1980, pp. 115-116.

İktidarı bu meseleler bağlamında inceleyebilmek için Foucault, aşkın kurucu bir özneye referans vermeden, bilginin, söylemin ve kavramların kuruluşuna açıklık getirmeyi hedefleyen soykütük yaklaşımını benimsemeyi salık vermektedir.¹⁶⁴ Foucault'ya göre soykütük, fiilî düzeyde aşkın olan ya da tarihsel süreç boyunca aynı kalan bir özneye referans vermeden, bilginin ve söylemin kuruluşuna açıklama getiren bir tarih biçimidir.¹⁶⁵ Bir başka deyişle soykütük, kurucu bir öznenin reddinin yanında, bizzat o öznenin tarihsel kuruluşunu ortaya çıkarmayı amaçlayan bir analiz yöntemidir.¹⁶⁶ Bu yöntem aracılığıyla Foucault, farklı çalışmalarında, iktidar kavramının anlamının, temsilinin, içerdiği tekniklerin, ürettiği kurumsal aygıtların ve bunlar vasıtasıyla uygulanışının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümleri aktarmaktadır. Bu çerçevede iktidarı, baskılama ve yasaklama gücü temelinde tanımlanan negatif bir içerikle değil; şeyleri dönüştüren, bilgiyi biçimlendiren, söylem ve hakikat yaratan, tüm toplumsal bünyeyi saran üretici bir ağ olarak ele almayı önermektedir.¹⁶⁷

İktidarı, “*yasalar bütününden ya da devlet aygıtından daha farklı biçimde karmaşık, daha farklı biçimde yoğun ve yaygın*”¹⁶⁸ olarak ele almak, onu tek bir odaktan dağılan düzenleyici bir güç olarak tanımlamanın ötesine geçmek demektir. “*Yerel koşullardan ve özel aciliyetlerden*” yola çıkılarak oluşturulan değişken taktikler aracılığıyla farklı iktidar mekanizmalarının nasıl işler kılındığına ilişkin çözümlemeler yapan Foucault, iktidarın tek taraflı ya da anonim olmadığı, fakat farklı konumları ve eylem kiplerini içeren karmaşık bir oyun içinden çıktığı sonucuna ulaşmaktadır.¹⁶⁹ Oyun, iktidarın ilişkisel niteliğinin bir temsilidir ve bu temsile dâhil edilen direniş unsuru bir tahakküm odağına karşı yürütülen mücadeleden oldukça farklıdır.

Foucault, iktidarı “*her şeyi denetleyen ve özgürlüğe hiçbir şekilde yer bırakmayan bir tahakküm sistemi*” olarak tanımlamaktan kaçınır.¹⁷⁰ Doğrudan baskılayan, düzenleyen, cezalandıran, tahakküm eden bir iktidarın imkânı

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 117.

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 119.

¹⁶⁸ Michel Foucault, “İktidarın Gözü,” *İktidarın Gözü* içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 98.

¹⁶⁹ *Ibid.*, ss. 85-105.

¹⁷⁰ Michel Foucault, “Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği,” *Özne ve İktidar* içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 237.

sorgulandığında, oyun çok biçimli bir mücadele haline gelir.¹⁷¹ Ancak bu mücadele, topyekûn bir tahakküm mekanizmasına karşı sürdürülen, yine topyekûn bir direnişten fazlasıdır. İktidar ile direniş arasında “özel bir uzlaşmazlıktan” ziyade, bir çekişme söz konusudur: Çekişme, “*aynı zamanda hem karşılıklı teşvik etmeyi hem de mücadeleyi içeren bir ilişki*”dir; saf bir biçimde karşı karşıya gelmeyi, yüz yüze bir kapışmayı değil “*sürekli bir kışkırtmayı*” içermektedir.¹⁷² İktidar çekişmeye dayalı bir ilişkisellikte tanımlandığında, herhangi bir alternatif düzene dair umut ve çabayı içeren herhangi bir direniş biçiminin doğrudan olumlanması anlamsız kalır. Foucault’ya yöneltilen “ütopyacılıktan kaçış” eleştirisinin¹⁷³ kaynağında bu vardır. Foucault belirli bir direniş biçimine meşruiyet kazandırmadığı gibi, doğru bir direniş biçimine ilişkin koordinatlar da vermemekte; en iyi ihtimalle farazi çözümler ya da teselliler sunan direniş ütopyaları kurmakla ilgilenmemektedir.¹⁷⁴ Foucault daha çok iktidarı nerede bulabileceğimize ve direnişi nasıl tanıyabileceğimize yönelik bazı işaretler sunmaktadır.

Diğer yandan Rancière, politika ile onun kökeni sayılan *polis* düzeni arasında yaptığı ayrımla, iktidar/direniş ekseninin aktörlerine dayattığı sabit konumlanmaları

¹⁷¹ Michel Foucault, “İktidar ve Bilgi,” **İktidarın Gözü** içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 3. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, ss. 175-178.

¹⁷² Michel Foucault, “Özne ve İktidar,” **Özne ve İktidar** içinde, haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 76.

¹⁷³ David Harvey, içerdiği çelişkiler ile eşitsizliğin ve toplumsal denetimin yoğunlaşmasına yol açan *dejenere ütopyalar* yerine *diyalektik ütopyacılık* anlayışının yerleşmesi gerektiğini savunduğu eserinde, Foucault’nun ütopyacılığı içe kapalılığından kaçınmak gayesiyle reddettiğini ifade etmektedir.

David Harvey, **Umut Mekânları**, çev. Zeynep Gambetti, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2015, ss. 226-227.

¹⁷⁴ Foucault’ya göre ütopyalar, gerçek olmayan mükemmel mevkileriyle ancak sabitlenmiş söylemsel düzenlere yol açmaktadır. Bu nedenle Foucault, ütopyaların yerine, en baştan böyle bir düzenin oluşma imkânına karşı koyan heterotopyaları öne çıkarmaktadır. Ütopyalar ile heterotopyalar, içinde bulundukları kültürün tüm mevkilerini ve tüm ilişki ağlarını eş zamanlı olarak gösteren, yansıtan, temsil eden ve erteleyen, etkisizleştiren, altüst eden mevkilerdir. Bu iki mevki arasındaki farklılık ise, bir toplumun gerçek mekânını mükemmelleştiren ya da tersine çeviren ütopyanın “yersiz yer” olmasına karşılık, heterotopyanın fiili olarak yerleştirilebilen gerçek bir mekâna sahip olmasıdır. Foucault’nun heterotopyalar için kullandığı “karşı mekânlar” nitelemesi, bu mevkilerin birçok çalışmada ötekilik mekânları olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Ancak Foucault heterotopyaları, belirgin sınırlar içinde/dışında kalan ayrı birer ötekilik mekânı olarak sunmadığı gibi, dışarıyla içeriği birbirine bağlayan bir sınır bölgesi, arabuluculuk mekânı ya da eşik olarak da tanımlamamaktadır. Bu bakımdan heterotopya, farklılıkları diyalektik bir biçimde birleştiren direniş ütopyaları yaratma çabalarına karşılık gelemeyecek bir kavramdır; direnişin ve özgürleşmenin belirli bir biçimini, bir umudu ya da vaadi içermemektedir. Heterotopya kavramı Foucault’nun çekişmeye dayalı, ilişkisel iktidar tanımının mekânsal temsilidir.

Michel Foucault, **The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences**, trans. n/a, New York, NY: Vintage Books, 1994, pp. xvi-xxvi; Michel Foucault, “Different Spaces,” in **Aesthetics (Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 2)**, ed. James D. Faubion, trans. Robert Hurley, et.al., London, UK: Penguin Books, 2000, pp. 175-186; Peter Johnson, “Unravelling Foucault’s ‘Different Spaces’,” **History of the Human Sciences**, Vol. 19, No. 4, 2006, s. 87.

daha kesin bir şekilde ortadan kaldırmaktadır. Rancière, genellikle politika ile eşleştirilen bir tanımı, “*bütünlüğü sağlayan ortak paydaların ve rızanın oluşturulması, iktidarın örgütlenmesi, uzamların ve rollerin dağıtılması ve bu dağıtımın meşrulaştırılması*” sistemini *polis* olarak adlandırmaktadır.¹⁷⁵ Bu bakımdan *polis*, belirli yapma, var olma ve söyleme tarzlarını üzerlerine işleyerek bedenlerin uzamsal ve görev bazlı dağılımını sağlayan bir düzenleme olarak öne çıkmaktadır.¹⁷⁶ Hangi etkinliklerin, davranış biçimlerinin ve söylemlerin görünür olacağını belirleyen bir sistem olarak *polis*in karşısında ise bu sistemin yadsımakla meşgul olduğu bedenlerin etkinliğini tanımlayan politika bulunmaktadır. Politika, kendi düzenlemesi içinde herhangi bir boşluğa veya eklentiye izin vermeyen *polis*in karşısına bir uzlaşmazlık hâli [*dissensus*] olarak çıkmaktadır.¹⁷⁷ Rancière, uzlaşmazlık hâlini bir eylemin ya da etkinliğin politik olarak nitelendirilmesi için gerekli koşul olarak sunmaktadır. Ancak ona göre uzlaşmazlık, ortak ya da benzer kavramsal araçlara sahip iki taraf arasında işleyen iletişim sürecinden ya da çıkar çatışmasından oldukça farklıdır. Politik uzlaşmazlık, nesnesi, sahnesi ve tarafları henüz tanımlanmamış bir özneleşme sürecidir.¹⁷⁸ Bu bağlamda politika, *polis* süreçlerinin dışında bırakılmış olan deneyim alanlarını baştan inşa eden yeni tür öznelerin ve onlara bağlı pratikler ile söylemlerin oluşturulmasıdır.¹⁷⁹

Politika, uzlaşmazlığa dayalı bir özneleşme süreci olarak tanımlandığında, daha önce duyulmayan, görülmeyen, yadsınan veya bastırılan benliğin kendine dair bir kavrayış oluşturmalarını sağlayan üretici/yaratıcı etkinliklerini “politik eylem” kategorisinde değerlendirme imkânı doğar. Politik eylem, verili bir toplumsal uzam (deneyim alanı) dâhilinde tanımlanmış tüm yapma, söyleme ve var olma biçimlerinden farklı şekillerde ortaya çıkan, çoğul görünüm alan performatif etkinliklerdir. Bu etkinliklerin, iktidar uygulayan ile ona tâbi olan arasındaki iletişimin bir sonucu, yani belirli bir iktidar öznesine ve onun araçlarına doğrudan verilen cevaplar olmadığı tekrar vurgulanmalıdır.

¹⁷⁵ Jacques Rancière, **Disagreement: Politics and Philosophy**, trans. J. Rose, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999, p. 28.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 52.

¹⁷⁷ Jacques Rancière, **Dissensus: On Politics and Aesthetics**, trans. S. Corcoran, London, UK: Continuum, 2010, pp. 36-37.

¹⁷⁸ *Ibid.*, pp. 38-39.

¹⁷⁹ Rancière, **Disagreement**, pp. 35-37.

Feminizmin bir kimlik politikası olarak tanımlanmasına karşı çıktığı çalışmasında Butler, kimliğin performatif inşasına dikkat çekerek, iktidarın ya da direnişin sabitlenmiş özneler üzerinden işletilemeyeceğini ortaya koymaktadır.¹⁸⁰ Kimliğin performatif inşası, öznenin bir töze referansla değil, ancak fiili olarak kurulabileceği anlamına gelmektedir. Butler, toplumsal cinsiyet temelinde işlediği performatiflik temasını, ne öznenin ve sergilediği edimlerin biricikliğini savunmak ne de toplumsal tanımlamaları öne çıkarmak üzere kullanmaktadır. Performatiflik, kimliğin toplumsal düzeyde belirlenmiş bir dizi anlamın bir ritüel hâline gelene kadar tekrar tekrar sergilenmesi ve sonuçta bir stil olarak beden üzerine kaydedilmesi süreciyle kurulduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹ Bu süreç sonucunda ortaya çıkan kimlik bireysel sapmalara açık olduğu gibi aynı zamanda kamusal bir niteliğe de sahiptir.

Butler, kendi deyişiyle, edimleri önceleyen bir failin bulunmadığını, failin bizzat faaliyet hâlindeyken ve faaliyetleri aracılığıyla kurulduğunu savunmaktadır.¹⁸² Butler'ın böylece karşısında durduğu anlayış, benliği aynı anda verili bir sistem dâhilinde yer alan bir nesne ve o sisteme karşı duran bir özne olarak kavrayan özne/nesne ikiliğidir.¹⁸³ Çeşitli kimlik kategorilerini sabitleyip, onlara kurucu nitelikler atfeden bu ikilik, failliğin önünü tıkayan temel bir engeldir. Kimliğin performatif olarak inşa edildiğini öne sürmek ise bu engeli ortadan kaldıran, faillik imkânına yol açan bir iddiadır.¹⁸⁴ Bu doğrultuda Butler, sabitlenmiş kimliklere ve onların sözde çıkarlarına dayanmayan, fakat hâlihazırda var olan faillik imkânlarını yeniden betimleyen bir politika yaklaşımını önermektedir.¹⁸⁵

Performatiflik temasını sosyolojik açıdan ele alan Goffman da toplumsal rollerin verili kalıpların benimsenmesi yoluyla değil, o role dair “*ifade parçalarının*” dramatik bir şekilde canlandırılmasıyla kazanıldığını aktarmaktadır.¹⁸⁶ Goffman'ın analizinde performans, bireyler arası etkileşimin aldığı bir biçimdir. Diyaloglar üzerine kurulu olan iletişimin aksine performans, kişinin etkileşimde bulunduğu kimselerin kendine karşı olan davranışlarını yönlendirmek üzere işleme koyduğu,

¹⁸⁰ Judith Butler, **Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity**, New York, NY: Routledge, 1990.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 140.

¹⁸² *Ibid.*, p. 142.

¹⁸³ *Ibid.*, p. 144.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 147.

¹⁸⁵ *Ibid.*, pp. 148-149.

¹⁸⁶ Erving Goffman, **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, çev. Barış Cezar, İstanbul: Metis Yayınları, 2020.

“sözsüz, daha dramatik ve bağlamsal olan” etkinliklerden meydana gelmektedir.¹⁸⁷ Goffman, performansların çoğunlukla sunulduğu toplumun anlayışına ve beklentilerine uygun olarak idealleştirilmiş gösterilerden meydana geldiğini belirtmiş olsa da, aktörün ve seyircinin bu gösterilerin biçimlendirilmesi sürecindeki etkinliğini göz ardı etmemektedir. Zira idealleştirilmiş performanslar da esasında aktörün yaydığı izlenim ile gerçekte giriştiği etkinlikler arasındaki farkların üstünü örtmesini sağlayan etkili araçlardır.¹⁸⁸ Goffman’a göre, bireyler arası etkileşim süreçleri “*potansiyel olarak sonsuza kadar sürebilecek bir gizleme, ortaya çıkarma, sahte ifşa ve tekrar ortaya çıkarma döngülerinden oluşan bir çeşit istihbarat oyunu*”ndan ibarettir.¹⁸⁹ Bu oyunda taraflar karşılıklı biçimde ve aktif olarak faaliyet gösteren katılımcılardır.

Goffman ile Butler performans terimini farklı argümanlar çerçevesinde ele almakla birlikte benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Aralarındaki en önemli fark Butler’ın yadsıdığı öznenin, Goffman’ın analizinde kendi davranışları üzerinde denetim sahibi olan ve yaydığı izlenimle başkalarının davranışlarını etkileme gücünü de elinde bulunduran yetkin bir aktör olarak yer almasıdır. Bununla beraber her iki yazar da stereotiplere yol açmakla birlikte, toplumsal rollerin bireylerin üzerlerine giydiği kostümler olmadığını, aksine özgün öğeler de içeren tekrarlanan performanslar aracılığıyla bedenlere işlendiğini açıklamaktadır. Öznelerin, kimliklerin, toplumsal rollerin veya statülerin performatif olarak kurulmasının anlamını Goffman şöyle özetlemektedir:

*“Bir statü, mevki veya toplumsal konum sahip olunacak ve sonra sergilenecek maddi bir şey değildir; tutarlı, süslü ve ustaca dile getirilen bir davranış kalıbıdır. Uсталıkla veya sakarlıkla, farkında olarak veya olmayarak, aldatma amacıyla veya iyi niyetle sahnelenebilir, ama neticede oynanması ve canlandırılması gereken, gerçek kılınması gereken bir şeydir.”*¹⁹⁰

Toplumsal rolleri ve kimlikleri bir oyun içinde gerçek kılan performanslar, benliğin ve failliğin çekişmecî süreçler içinde inşa edildiğinin de göstergesidir. Bu bakımdan, bireylerin tikel veya kolektif olarak iktidar/direnış ekseninin bir tarafına

¹⁸⁷ *Ibid.*, ss. 17-18.

¹⁸⁸ *Ibid.*, ss. 44-58.

¹⁸⁹ *Ibid.*, s. 21.

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 80.

konumlandırılabilen, iktidarın ya da direnişin taşıyıcısı failler olduğu yargısı, iktidar ilişkilerini odağına alan her türlü analizin kaçınması gereken bir iddiadır. Hapishane bağlamında bu iddia, mahpusların yalnızca sabitlenmiş tahakküm ve tabiiyet ilişkileri içinde eyleme geçen aktörler olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Ancak kurumsal yapılanmasıyla hapishaneyi iktidarın merkezi olarak işaretlemek kadar, direnişi mahpusluk durumunun tartışılmaz bir ögesi olarak tanımlamak da yanıltıcıdır. Bedenlerin ve benliklerin esir alındığı hapishane bireyler arası etkileşim süreçlerine dair kati senaryoların dayatıldığı bir mekân olsa bile, sergilenen performansların o senaryoları ihlal etme olanağı daima mevcuttur. Hapishaneye kapatılan bireylerin sahip olduğu düşünülen direniş potansiyeli, gündelik ve sıradan çekişmelerin parçası olarak ortaya çıkan bu ihlallerin içinde aranmalıdır. İzleyen kısımda söz konusu ihlallerin kapsamı, failleri ve genel kapsamlı sonuçları ele alınacaktır.

1.3.2. Politik Failliğin Gündelik Biçimleri ve Mahpusluk

Foucault, modern ceza infaz sistemlerinin baskılama, önleme, dışlama ve ortadan kaldırma imkânı tanıyan negatif içerikli önlemlerden daha fazlasını; hem fiziksel hem manevi düzeyde bedeni, onun işleyişini ve gücünü hedef alan pozitif içerikli işlemleri kapsadığını savunmaktadır.¹⁹¹ Bedenin karmaşık ve karşılıklı düzenlemeler ve araçlar aracılığıyla işler kılınması burada ana temadır. Bedenin işleyişi hakkında bilgiye ve güçleri üzerinde denetime sahip olma imkânını, Foucault, “*bedenin politik teknolojisi*” olarak nitelendirmektedir.¹⁹² Bu teknolojinin yürürlüğe konulması ise, Foucault’ya göre, kapsamlı ideolojik araçlar ya da kurumsal araçlar yoluyla değil, mikro düzeyde işleyen çok çeşitli uygulamalarla gerçekleşmektedir. Foucault’nun “*iktidarın mikrofiziği*” olarak adlandırıldığı bu uygulamalar, iktidarın sahip olunabilecek bir mülk değil, ilişkiler ağı içinde gelişen eğilimler, taktikler, teknikler ve işlemlere dayalı bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹³ Foucault, iktidarı ona sahip olmayanlara karşı uygulanan bir güç olmaktan çıkarıp, yüzleşmeler ve mücadelelerle biçimlenen bir ilişki olarak tanımladıktan sonra, her bir iktidar ilişkisinin belirli bir bilgi alanıyla bağlantılı

¹⁹¹ Foucault, **Discipline and Punish**, pp. 24-31.

¹⁹² **Ibid.**, p. 24.

¹⁹³ **Ibid.**, p. 26.

olduğunu açıklamaktadır.¹⁹⁴ Böylece kurulan bilgi-iktidar ilişkileri belirli bir öznenin kontrolünde ya da ondan bağımsız olarak işlememekte; fakat bizzat bu farklı öznelere bilgi-iktidar süreçlerinin, ona dair mücadelelerin ve tarihsel dönüşümlerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Hem müstakil bedenleri hem de kolektif bünyeyi hedef alabilen mikro iktidar tekniklerinin tanımlanması, bu tekniklere karşı yürürlüğe konulan direniş usullerinin incelenmesini de beraberinde getirmektedir. Direnişin mikro düzeyde işleyen gündelik formuna dair birçok çözümleme bulunmaktadır. Sıradan bireyin gündelik eylemlerinin anlamına dair bir analiz yürüten De Certeau, popüler kültür ve marjinal gruplar üzerine olan çalışmalardan yola çıkarak, farklılığın çoğu zaman kendi ayrıcalıklı alanlarına sıkışmış olan karşıt-kültür gruplarının bir niteliği olarak ele alınmasının gündelik pratikler üzerine çalışmaları sınırlandırdığını vurgulamaktadır.¹⁹⁵ Hâkim iktisadi sistem tarafından tüketici olarak tanımlanan kimselerin tüketim sürecindeki “*üretici*” eylemliliğini inceleyen De Certeau, tüketicilerin en pasif göründükleri anda bile yer aldıkları sistemin düzenleyici ve biçimlendirici çerçevelerini aşındıran bir hareketliliğe sahip olduğunu öne sürmektedir.¹⁹⁶ Tüketicilerin hareketliliğini “*idare etme sanatı*” olarak niteleyen De Certeau, belirli bir mekânda sınırlanmış olan iktidar öznesinin stratejik hamlelerine karşı fırsatları değerlendiren, zamanın ve mekânın ustaca kullanımına dayalı bir oyun olarak beliren “*taktik*” kavramını öne çıkarmaktadır.¹⁹⁷

Tahakküm altındakilerin kamusal görünümünün ardında saklı olan davranış, söz ve eylemleri toplumsal ve siyasal analize dâhil etmenin önemini vurgulayan Scott, De Certeau’nun taktik olarak nitelediği eylemleri, “*alt-politika*” kavramı çerçevesinde değerlendirmektedir.¹⁹⁸ Scott, hâkim olanlar ile onlara tabi olanlar arasındaki gözlemlenebilir (açık) ilişkiyi “*kamusal senaryo*” olarak nitelendirmektedir.¹⁹⁹ Tabi olanın, ihtiyat, korku ya da fayda sağlama gibi nedenlerle sahneye koymayı kabullendiği kamusal senaryonun gerisinde, Scott’a göre, bir de

¹⁹⁴ *Ibid.*, pp. 27-28.

¹⁹⁵ Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, trans. S. Rendall, Berkeley, CA: University of California Press, 1988, p. xi.

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 34.

¹⁹⁷ *Ibid.*, pp. 34-39.

¹⁹⁸ James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance – Hidden Transcripts*, New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

¹⁹⁹ *Ibid.*, pp. 2-3.

“gizli senaryosu” bulunmaktadır.²⁰⁰ Kamusal senaryoya dâhil olan unsurları onaylayan, değiştiren, reddeden ya da onlarla çelişen sözlerden, jestlerden ve eylemlerden oluşan gizli senaryo, muktedirin erişiminin olmadığı, kontrol edemediği edimleri içermektedir. Tahakküm altındakilerin iktidarın dikkatinden uzak ve anonim kalmaya çalışarak ürettiği tüm bu politik edim ve söylemler, Scott’ın “*alt-politika*” olarak adlandırdığı alanı oluşturmaktadır.²⁰¹ Açık protestolar ve direnişlerden çok, tahakküm altındakilerin iktidarın uygulanmasına karşı gündelik olarak ve büyük bir ihtiyatla verdikleri mücadeleleri içeren alt-politika, Scott’a göre, örgütsüz marjinallerin ve ayrıcalıksız azınlıkların kapsamlı fakat sessiz politik eylemliliğinin kavramlaştırılmasıdır.²⁰²

Bütüncül kurumlardaki kapatılma deneyimini bireylerin sosyal topluluklara dâhil olma süreçleri üzerinden inceleyen Goffman ise en sıradan görünen gündelik etkinliklerin bu kurumlarda bir tür gizli yaşama dönüşebildiğini anlatmaktadır.²⁰³ Goffman, akıl hastanesi ve hapishane gibi bütüncül kurumların genel kimlik tasarıları üreten yerler olduğunu öne sürmektedir.²⁰⁴ Buna göre kurumsal eşiği aştıkları anda bireyler, bu tasarılar uygun olarak konumlanma yükümlülüğü ile yüzleşmektedir. Başka bir deyişle bütüncül kurumlar, gündelik etkinliklerin düzenlenmesini içerdiği kadar, üyelerine belirli bir var oluş disiplini de dayatabilmektedir. Goffman, bütüncül kurumlara kapatılan bireylerin işte bu “*tayin edilen oluş*”tan kaçınma hâli üzerinde durmaktadır. Bütüncül kurumların üyelerinin kendilerine atfedilen kimlikten kaçınma hâlini analiz edebilmek için Goffman iki kavram öne sürmektedir: “*birincil ve ikincil uyum*”.²⁰⁵ Birincil uyum, bireylerin kurumsal etkinlikleri olması gerektiği gibi yerine getirip, kurumun “*normal, programlanmış, yerleşik*” birer üyesi hâline gelmelerini ifade etmektedir. İkincil uyum ise bireylerin kurum tarafından kendilerine tayin edilen rollerden ve kimliklerden kaçınma yöntemlerine karşılık gelmektedir. Goffman farklı bağlamlarda oldukça çeşitli biçimde ortaya çıkabilen ikincil uyum süreçlerinin bütüncül kurumların gizli yaşamını [*underlife*] meydana getirdiğini belirtmektedir.²⁰⁶ Gizli yaşamın bir nevi “*özgürlük hareketi*” olduğunu savunan Goffman, dışarıdan sıradan gibi görünen etkinlikleri (örneğin spor

²⁰⁰ *Ibid.*, pp. 4-5.

²⁰¹ *Ibid.*, pp. 18-20.

²⁰² *Ibid.*, pp. 198-201.

²⁰³ Goffman, *Asylums*, pp. 171- 320.

²⁰⁴ *Ibid.*, pp. 186-188.

²⁰⁵ *Ibid.*, pp. 188-189.

²⁰⁶ *Ibid.*, pp. 201.

etkinlikleri) ya da ironik içerikler taşıyan söz ve jestleri (örneğin kurumsal otoriteye yöneltilen aşağılayıcı adlandırmalar) bu yaşamın kurucu öğeleri olarak sunmaktadır.²⁰⁷

Gündelik süreçlere dâhil sıradan etkinliklerin (politik) failliğin inşasındaki yerini öne çıkaran bu çalışmalar uyarınca, mahpusların disipliner iktidar karşısında boyun eğme ya da onunla mücadele etme seçeneklerinden fazlasına sahip olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, mahpusların direniş potansiyelini kendilerine yöneltmiş iktidar araçlarına verdikleri cevaplar üzerinden değil, bizzat bu araçları etkileme ve dönüştürme kapasiteleri açısından değerlendirmek gereklidir. Mahpuslar hapishanelerin kapsayıcı ve biçimlendirici kurumsal mekanizmaları dâhilinde başkaldırı anlamını taşımayan çok çeşitli söylem ve pratikleri hayata geçirebilmektedir. Bunlara daha yakından bakmadan önce, hapishanenin uygulamaya koyduğu mikro iktidar teknikleri aracılığıyla betimlediği suçlu kimliği ile kapatılan bireylerin deneyimlerinden gelişen mahpusluk hâli arasındaki ilişkinin kapsamı belirlenmelidir.

Norveç hapishaneleri bağlamında iktidar ile direnişin tanımlarını sorgulayan Ugelvik, hapishanenin kapatılan bireyleri iktidar ve kontrol tekniklerine tabi kılmak yoluyla belirli bir “*mahpus öznesi*” meydana getirdiğini öne sürmektedir.²⁰⁸ Bununla birlikte, mahpus edilmenin hapishanenin sınırlarından içeri geçişle başladığı öne sürülse bile, mahpusluk hâli yalnızca kurumsal bir mekanizmaya tabi kılınmakla ilişkili değildir. Mahpusluk, kapatılan bireye toplumsal olarak atfedilen suçlu kimliği ile kapatılmanın birey üzerinde yarattığı etkinin bileşiminden doğmaktadır. Sykes bu bileşimi “*kapatılmanın ızdırapları*” başlığı altında ele almaktadır.²⁰⁹ Sykes’a göre, bedensel özgürlüğün yitirilmesinin yanı sıra zihinsel ve ruhsal yoksunluk durumuna yol açan kapatılma “*acı verici*” bir deneyimdir.²¹⁰ Zira kapatılmanın yarattığı

²⁰⁷ *Ibid.*, pp. 308-318.

²⁰⁸ Thomas Ugelvik, **Power and Resistance in Prison: Doing Time, Doing Freedom**, trans. S. G. Evans, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2014, pp. 10-12.

²⁰⁹ Gresham M. Sykes, **The Society of Captives: A Study of A Maximum Security Prison**, New Jersey, NJ: Princeton University Press, 1958, pp. 63-83.

²¹⁰ *Ibid.*, pp. 78.

yoksunluk ve hayal kırıklığı mahpusun benliğine ve haysiyetine yöneltilmiş derin tehditlerdir.²¹¹

Özgürlüğün yitimi kapatılmanın yarattığı öncelikli etkidir. “*Güvenilmez bedeni*”²¹² yok etmek yerine, ona zamansal ve mekânsal açıdan el koyan bir cezalandırma usulü olarak hapsedme, suçluyu toplumdan soyutlayarak dönüştürme projesinin ilk adımını oluşturmaktadır. Muhakeme süreçleri dâhilinde suçlu kimliğinin atfedilmesiyle başlayan soyutlama, hapishanenin kurumsal mekanizması içinde sürekli kılınmaktadır. Sykes’a göre, kapatılmanın etkileri yalnızca sosyal bağların koparılmasıyla ilişkili değildir; toplum tarafından ahlaki olarak dışlanmak mahpus üzerinde daha derin etkiler bırakmaktadır.²¹³ Ahlaki dışlama, mahpusların toplumsal bağları kuran temel ilkeleri ihlal ettiğini teyit etmektedir.²¹⁴ Hapishane ise kapatılan bireyleri anonim kılmaya dönük uygulamalar aracılığıyla mahpusa toplumun saygın bir üyesi olma statüsünü yitirdiğini devamlı biçimde hatırlatmaktadır.²¹⁵ Diğer yandan mahpus, hapishanenin disipliner mekanizması dâhilinde, davranışlarını en ince detayına kadar kontrol altına almaya yönelik bir dizi kural ve buyruğa maruz kalmasının sonucu olarak bağımsız karar alma ve seçim yapma özgürlüğünü, yani özerkliğini de yitirmektedir.²¹⁶ Bu bağlamda mahpusluk, bir yönüyle hapishanenin bireyler arası etkileşim süreçlerine dair dayattığı kesin senaryoların parçasıdır. Ancak diğer yönüyle mahpusluk, kapatılan bireyin failliğini uzlaşmazlıklar ve çekişmeler üzerinden kuran özgün bir performanstır.

²¹¹ *Ibid.*, pp. 64.

²¹² Ugelvik, ceza infaz sistemlerine ait politika belgelerinde kişisel yetersizlikler, riskler ve negatif potansiyeller taşıyan karmaşık bir biyografik birim olarak yorumlanan mahpusların bu doğrultuda “güvenilmez bedenler” şeklinde kodlandığını aktarmaktadır.

Ugelvik, *Power and Resistance in Prison*, pp. 159-168.

²¹³ Sykes, *The Society of Captives*, pp. 65-67.

²¹⁴ Ugelvik hapishaneyi iki ayrı açıdan ahlaki mekân olarak tanımlamaktadır. Birincisi, hapishanenin ahlaki ilkelerden sapmış olanların toplumdan dışlanmasını sağlayan bir araç olmasıyla ilgilidir. Buna göre, hapishanenin tüm yapılanması öncelikle mahpuslara ahlaki olarak düşük, güvenilir ve dolayısıyla toplum açısından tehlikeli bireyler olduklarını hatırlatmak üzere işlemektedir. Ancak ahlaki dışlama, mahpusu toplumdan tam anlamıyla koparan bir pratik değildir; bu yolla mahpus toplumla yeni türden bir ilişki kurmaya yönlendirilmektedir. Hapishanenin ahlaki mekân olmasının ikinci nedeni de bu noktada ortaya çıkmaktadır: Ahlaka aykırı olarak tanımlanmak mahpusların hem kendilerine yönelik tanımlamalarını hem de performanslarını dönüştürmektedir. Ugelvik mahpusların “ahlak dışı” olmadıklarını kayda geçirmek için büyük bir mesai harcadıklarını belirtmektedir. “Diğer mahpuslar gibi değilim!” seslenişleriyle başlayan bu mesaide mahpuslar bir yandan hapishanede bulunma nedenlerini suçun varlığını yadsımak ya da kurbanı suçlamak gibi yollarla geçersiz kılmaya; öte yandan diğer mahpusları etik açıdan eleştirmek ve ayırmak yoluyla kendilerini topluluğun ahlaklı bir üyesi olarak yeniden konumlandırmaya yönelmektedir.

Ugelvik, *Power and Resistance in Prison*, pp. 234-235.

²¹⁵ Sykes, *The Society of Captives*, pp. 65-67.

²¹⁶ *Ibid.*, pp. 74-76.

Ugelvik, hapishane koşullarında dayatılan senaryodan kaçışın ya da onunla baş etmenin kurumsal sınırların dışındaki gibi kolay olmadığını hesaba katarak, mahpus direnişinin hem kontrol süreçlerini katlanılır kılmak hem de kendini kontrol nesnesi olmaktan fazlasına dönüştürmekle ilişkili olduğunu öne sürmektedir.²¹⁷ Buna karşılık, bireylerin kurumsal yapılanmalara uyum sağlama biçimlerinden daha fazlasını içermesi gereken direniş ancak mahpusların failliğini kuran performanslar bağlamında tutarlı bir anlam kazanmaktadır. Mahpusları seçimler yapan ve iktidar ilişkileri dâhilinde aktif olarak müzakereler yürüten failler olarak kavramanın ve ayrıca gündelik etkinliklerin bu müzakerelerdeki yerini benimsemenin önemini vurgulayan Bosworth ile Carrabine, direnişi performatif bağlamıyla kavrayan etkili bir çalışma sunmaktadır.²¹⁸ Direnişi failliğin karmaşıklığını gizleyen, saf bir biçimde tepkisel ve kurumsal bir etkinlik olarak tanımlamaktan özellikle kaçınan yazarlar, mahpusların maruz kaldıkları kısıtlamalara rağmen içinde bulundukları bağlamla etkileşim hâlinde kalarak kendilerini birer fail olarak kurmak durumunda olduklarını açıklamaktadır.²¹⁹ İktidar ile direnişin performatif biçimde kurulan akışkan kimliklerle bağlantısını ortaya koymakla birlikte yazarlar, mahpusluğun daha geniş kapsamlı toplumsal eşitsizliklerle olan bağlantısını açığa çıkarmak gayesiyle, mahpusların hapishane sınırlarının dışındaki deneyimlerini biçimlendiren ırk ve toplumsal cinsiyet temelli toplumsal kimliklerine öncelik vermekte ve bu bakımdan mahpusluğun içsel bağlamını bir ölçüde gözden kaçırmaktadır.²²⁰

Mahpusların kapatılma deneyimlerini gündelik/sıradan etkinliklerin politik boyutuna açılan pencereden incelemek, hapishaneleri yalnızca toplumsal aykırılığı ya da ötekiliği içeren bir mekânsal kapanma olarak değil, fakat performatif etkinliklerin yeni deneyimler ürettiği birer yaşam alanı olarak ele almayı sağlayacaktır.²²¹ Böylece, tek yönlü olarak işleyen bir iktidara ve ona karşı geliştirilen direnişe dair ön kabuller kadar, mahpusların politik failliğine dayalı klasik ayrımlardan yola çıkan argümanları da aşma imkânı oluşmaktadır. Bu noktadan sonra yapılması gereken ise, mahpusların bu disiplin mekanizmasına tabi kaldıkları sürece geliştirdikleri çok boyutlu gündelik etkinliklerin yanı sıra kapatılmanın yaşam döngüleri, kimlikleri ve

²¹⁷ Ugelvik, **Power and Resistance in Prison**, p. 45.

²¹⁸ Mary Bosworth & Eamonn Carrabine, "Reassessing Resistance: Race, Gender and Sexuality in Prison," **Punishment & Society**, Vol. 3, No. 4, 2001, pp. 501-515.

²¹⁹ *Ibid.*, pp. 501-506.

²²⁰ *Ibid.*, pp. 509-513.

²²¹ Leonard D. Baer & Bodil Ravneberg, "The Outside and Inside in Norwegian and English Prisons," **Geografiska Annaler: Series B, Human Geography**, Vol. 90, No. 2, 2008, pp. 207-209.

bedenleri üzerinde bıraktığı izleri derinlemesine incelemektir. Böyle bir inceleme için hapisane mekânının “*canlılığını, ilişkiselliğini ve göreliliğini*” ön plana çıkaran “*uzayzamansal bir yaklaşım*” benimsenmelidir.²²² İnsan deneyiminin ve etkileşiminin boyutları olarak zaman ile mekânı ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş, ancak kapsadığı ilişkiler çerçevesinde tanımlanabilen ve onların etkisiyle dönüşen bir uzayzamansallık olarak betimleyen bu yaklaşımın ayrıntıları devam eden bölümde sunulacaktır.

---

²²² Moran, **Carceral Geography**, pp. 25-28.

2. HAPİSHANEDE ZAMAN İLE MEKÂN: KAPATILMA DENEYİMİNİN MUTLAK ÇERÇEVELERİNİ AŞMAK

Hapishaneler, Foucault'nun Bentham'ın *Panopticon* tasarısına referansla *panopticism*²²³ olarak adlandırdığı bir gözetim ve kontrol mekanizmasının sürekli olarak işletilmesine dayanan, zaman ile mekânı sabitlemeye dönük ütopyik tasarımlardır. Ancak bu tanımın kapsamadıkları için hapishane, yalnızca kendilerini hedef alan kurumsal bir düzenek değil, ayrıca öznel zaman ve mekân kavrayışları üzerinde temellenen gündelik bir yaşam alanıdır. Bu açıdan, mahpus deneyimlerini hapishanenin idari ve disipliner yapılanmasının doğrudan sonucu olarak değerlendiren açıklamaların ötesine geçen, deneyimin öznelerini de hesaba katan bir analizin üretilmesi önem taşımaktadır.

Bu kısımda hem hapishanenin kurumsal çerçevesinin dayanakları olarak hem de öznenin bedensel ve toplumsal deneyimlerini biçimlendiren esas unsurlar olarak zaman ile mekâna dair farklı kuramsal bağlamlarda üretilmiş tanımlar tartışılacaktır. Tartışma üç ayrı bölümde yürütülecektir. İlk bölüm, zaman ile mekânın spekülative ve bilimsel tanımlarının karşılaştırılmasını ve bu karşılaştırmanın öznel deneyimler açısından üretebileceği olasılıkları içerecektir. İkinci bölümde toplumsal bünye ile cinsiyetli bedenler arasındaki çelişkide kurgulanan kuir zaman ve kuir mekân kavramlaştırmaları incelenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise hapishanenin zaman-mekânıyla mahpusların zaman-mekânının etkileşimi gözden geçirilecektir.

2.1. Zaman ile Mekânın Teorisi: İnsan Deneyiminin Boyutlarını Kavramanın Farklı Yolları

Zaman ile mekân hem öznel deneyimlerin hem de kolektif düşünsel birikimin formunu belirleyen temel unsurlardır. Bu iki unsur bir yandan toplumsal ve bireysel

²²³ Foucault, "Hakikat ve Hukuksal Biçimler," ss. 238-239.

düzeylerde kurulan her türden etkileşime biçim vererek kişisel deneyimlere özgül nitelikler kazandırırken, diğer yandan bu deneyimleri kavramaya yönelik çabaları bir araya getiren düşünsel girişimin özünü oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, zaman ile mekânın felsefî ve bilimsel düzeyde nasıl tasvir edildiği ile özneliğin kendini sunuşu arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur.²²⁴ Bununla birlikte zaman ile mekânın kavramsal temsiliinde öznel deneyimleri etkili bir şekilde kavramayı zorlaştıran bazı sınırlılıklar mevcuttur. Bu sınırlılıkların kaynağında ise insan deneyimini bir anlamda ezeli ve ebedi kılmaya yönelmiş bakış açıları bulunmaktadır.

2.1.1. Zamanın Temsili ve Tarihselcilik

Foucault, 19. yüzyılın temel “*takıntısının*” sürekli biriken geçmişe, gelişmeye, döngülere ve krizlere olan ilgiyle biçimlenen “*tarih*” olduğunu söyler.²²⁵ Bu tarih, mutlak olan ve sabit bir hızla yalnızca tek bir yöne, geleceğe doğru ilerleyen toplumların hikâyesidir ve bu hikâyenin alternatif versiyonlarının mümkün olabileceği gerçeği ancak yüzyıl dönümünde fizik, psikoloji, sosyoloji, edebiyat, sinema gibi çok farklı alanlardaki gelişmelerle kavranabilmiştir.²²⁶ Eleştirel toplumsal teoriye dair literatür, insan deneyimini tek boyutlu ve tek yönlü olarak kavrayan bu “*tarih takıntısının*”, zamanın her birey ya da kültür için standart olmadığı düşüncesinin yerleşmesiyle bir ölçüde aşıldığı ve böylece insan deneyiminin diğer boyutu olarak mekâna yer açıldığı konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte, eleştirel toplumsal teoriye mekânın neden ve hangi yöntemlerle dâhil edildiğini inceleyen Soja’nın belirttiği gibi, tarihselcilik o denli baskındır ki zamanın mekân karşısındaki önceliğinin dengelenmesini talep eden girişimler gerekli hegemonik kaymayı hâlâ tamamlayamamıştır.²²⁷ Soja’nın bu tespitini farklı bir açıdan tekrar etmek gereklidir: Tarihselcilik o denli baskındır ki onun kaynağı olarak işlenen zamanın ne olduğu, nasıl tanımlandığı ya da hangi tanımının neden tercih edildiği hususu, tartışma konusu zamanın kendisiyken bile, çoğunlukla göz ardı edilmiştir.

²²⁴ Elizabeth Grosz, *Space, Time and Perversion: Essays on the Politics of Bodies*, New York, NY: Routledge, 1995, p. 97.

²²⁵ Michel Foucault, “Of Other Spaces,” trans. J. Miskowiec, *Diacritics*, Vol. 16, No. 1, 1986, p. 22.

²²⁶ Stephen Kern, *Zaman ve Uzam Kültürü, 1880-1918*, çev. A. Selman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 58-79.

²²⁷ Edward W. Soja, *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi*, çev. Yunus Çetin, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017, s. 20.

Birer soyut felsefi kategori olarak “zaman ile mekânın” nasıl tanımlandığını ve nasıl deneyimlendiğini tarihsel süreçteki bazı dönüm noktalarına ve belirli düşünürlere referansla ele alan Kern, zamanın doğasına ilişkin düşünceleri kendi içinde çelişkili üç ayrı tartışma etrafında incelemektedir: homojen-heterojen zaman, parçalı-akışkan zaman, geri döndürülebilir-döndürülemez zaman.²²⁸ Kern, zamanın doğasına ilişkin olarak aktardığı bu üç ayrı tartışmanın taraflarını birbirine benzer şekilde konumlandırmış ve her tartışmada ikincil olarak sunulan tarafın belirli bir tarihsel dönemeçte ve bir dizi gelişmenin etkisiyle ilk gelenin argümanlarını ve dayanaklarını geçersiz kılmaya yöneldiğini savunmuştur. Ortaya çıkan tabloda, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçişte, saatler ve takvimlerle ölçülebilen mutlak, evrensel, kamusal zamana karşı özel zamanların varlığını ve gerçekliğini öne süren bir hareketlilik söz konusudur. Kern’e göre, zamanın “*heterojen, akıcı ve geri döndürülebilir niteliklerini*” öne çıkaran ikincil yaklaşımın kendini göstermesinde bazı önemli ekonomik, sosyal ve siyasal değişikliklerin etkisi bulunmaktadır: Merkezileşmenin ve bürokrasinin yoğunlaşması, demiryolu ağlarının genişlemesi, iletişim teknolojilerinin ilerlemesi, okur-yazarlığın artması gibi gelişmeler, bir yandan kamusal zamanın kapsayıcılığının artmasına, diğer yandan özel zamanların bu standart zamanın otoritesine karşı direniş başlatmasına neden olmuştur.²²⁹

Kern’in anlatısı, doğa bilimlerinin sosyal bilimler üzerindeki metodolojik hâkimiyetine karşılık, sosyal bilimlerin bilimsellik statüsüne zarar vermeden kendine özgü yöntem ve yaklaşımlarını üretme çabasını zaman kavramı çerçevesinde tekrar ediyor gibi görünmektedir. Zira mutlak, homojen, evrensel, standart, tek yönlü, kamusal zaman anlayışının kaynağını doğa bilimlerinde bulduğu gibi, onun antitezi olarak sunduğu heterojen, akış hâlindeki ve öznel zamanı da özellikle sosyoloji ve psikoloji alanlarındaki çalışmalara dayandırmaktadır. Bunun yanında Kern, zamanın ne olduğuna ya da nasıl deneyimlendiğine ilişkin belirli açıklamaları/tezleri ortaya çıktıkları koşullar bağlamında ele almakla zamanın kendisini tarihsel-toplumsal analize gömmekte; dahası insanın sezgisel kavrayışının yansıması olan geçmiş, şimdi ve gelecek bölümlmesine sadık kalarak zamanı tarihsel süreçle özdeşleştirmekte ve bu anlamda tarihselciliğe katkı sunmaktadır.

²²⁸ Kern, **Zaman ve Uzun Kültürü**, ss. 48-49.

²²⁹ **Ibid.**, s. 79.

Çağdaş toplumsal teoride insan deneyiminin bir boyutu olan zamanla, bu boyutu açıklamanın bir yöntemi olan tarihin arasında böylece kurulan özdeşlik, zaman içinde gerçekleşen toplumsal değişimleri anlamlandırabilmek açısından işlevseldir. Ancak bu özdeşlik, heterojen, çoğul ve kişisel olduğu vurgulandığında bile zamanın ne olduğuna dair tutarlı bir açıklama sunmayı engellemektedir. Zamanın doğasına dair temel bir tartışma, Newton ile çağdaşı Leibniz arasında vuku bulmuş, kaynağı doğa felsefesinde olan tözcülük-ilişkilencilik karşıtlığına dayanmaktadır.²³⁰ Değişimin zamanın koşulu olup olmadığı sorusu üzerinden şekillenen bu tartışmada, Newton'un başını çektiği tözcülük [*substantivalism/absolutism*] tarafı, uzay ve zamanı fiziksel maddelerden ve olaylardan bağımsız olarak var olan, mutlak yapılar olarak kavramaktadır. Buna karşılık ilişkilencilik [*relationism/relationalism*] açısından zaman, fiziksel maddeler ile arasındaki ilişkilere, yani değişime koşulludur. Değişim, fiziksel maddelerin zamansal hareketidir; bu nedenle zaman, özsel olarak değişimden ya da değişimin ölçümünden ibarettir ve değişim yoksa zaman da yoktur.²³¹ Newton'un insan deneyiminden bağımsız, kendi başına var olan, boş ve mutlak uzay-zaman kavrayışı hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde artık büyük ölçüde terk edilmiştir. Einstein'ın eş zamanlılığı gözlemi yapana bağlı kılan özel görelilik (izafiyet) teorisi, herkesin üzerinde hemfikir kalacağı evrensel ve mutlak zaman anlayışını ortadan kaldırmıştır.²³² Bununla birlikte, bu temel tartışmanın ötesinde, zamanın nasıl temsil edilebileceğine dair tartışmalar çok sayıda farklı açıklama üreterek sürmektedir.

1908 yılında yayımlanan, zamanın gerçekliğini sorguladığı ve reddettiği makalesinde McTaggart, zamanın nasıl temsil edildiğine ya da başka bir deyişle değişimin nasıl ifade edildiğine dair mevcut felsefi açıklamaları iki ayrı grupta toplamaktadır.²³³ McTaggart'ın sınıflandırmasının, makalenin yayımlanmasından sonra geliştirilen zaman temsilleri için de uygulanabilir olduğunu söylemek mümkündür. Bu sınıflandırmada, A-serisi olarak nitelenen ilk grupta yer alan zaman teorileri olayları geçmişte, şimdide veya gelecekte var olmalarına göre

²³⁰ Nina Emery, Ned Markosian & Meghan Sullivan, "Time," **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Winter 2020 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/time/>; Bradley Dowden, "Time," **The Internet Encyclopedia of Philosophy**, <https://iep.utm.edu/time/>; Nick Huggett & Carl Hoefer, "Absolute and Relational Theories of Space and Motion," **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Spring 2018 Edition, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/spacetime-theories/>.

²³¹ Craig Callender & Ralph Edney, **Introducing Time**, London, UK: Icon Books, 2012, pp. 13-14.

²³² **Ibid.**, pp. 26-27.

²³³ J. Ellis McTaggart, "The Unreality of Time," **Mind**, Vol. 17, No. 68, 1908, pp. 457-474.

sıralamaktayken; B-serisi olarak nitelenen ikinci grup zaman teorileri olayları öncelik ve sonralık değerlerine göre açıklamaktadır.²³⁴ Olayların geçmişten geleceğe doğru akan zamanın neresinde konumlandığına göre belirli zaman kipleriyle işaretlendiği A-serisi (kipli) teoriler, gerçeklik ve önem atfedilen zaman kipine göre çeşitlenmektedir: şimdıcilik, fütürizm, tarihselcilik, vb.²³⁵ Zamanı parçalı olarak ele alan kipli teorilerde geçmişte, şimdide veya gelecekte olmak olayın kendisine içkin, tözsel bir zamansal nitelik iken; zamanı blok hâlinde kavrayan, olayların sıralamasını birbirlerine göre nasıl konumlandıkları (önce-sonra) bilgisi üzerinden yapmayı tercih eden B-serisi, kipsiz teorilerde ise anılan her türlü zamansal nitelik olaylara görelî, yani ilişkiseldir.²³⁶

İnsanların sezgilerine, algılama ve ifade etme biçimlerine daha bağımlı olan kipli teoriler zamanı daha kişisel ve daha görelî bir şekilde tanımlıyor gibi görünse de zamanın içerdiği fiziksel öğelere duyarlı olduğunu öne sürdüğümüzde, Newton'un insan deneyiminden bağımsız mutlak zamanının yanı sıra deneyimlerimiz üzerinde hâlâ etkili olan ve iletişimimizi biçimlendiren geçmiş, şimdi ve gelecek kiplerine dayalı zaman tanımlamalarını da reddetmeliyiz. Zira kişisel zamanların standart kamusal zaman karşısındaki üstünlüğünün teorik dayanağı olarak gösterilen izafiyet, uzayzamanın gözlemciye bağılı olarak farklı şekillerde dilimlenmesine izin vererek, olayların tözel olarak geçmiş, şimdi ya da gelecek kiplerini taşıyamayacağını, her bir zamansal sıralamanın yine gözlemciye bağılı olduğunu açıklamaktadır.²³⁷ Dolayısıyla, uzayzamana ilişkin matematiksel ve bilimsel formülasyonlardaki değişiklikler ile zaman ve mekâna dair gündelik ve kültürel kavrayışlarımızın dönüşümü arasında kurulacak olan bağ da bunları imleyen olaylar arasındaki nedensel bir sıralamaya yani tarihselliğe değil, söz konusu değişimlerin niteliğine atfedilmelidir.

Bu çerçevede, “tarih takıntısının” geride bırakılıp mekâna yer açılması çabasını, daha dikkatli bir okumayla, eleştirel toplumsal teoride mekânın yanı sıra

²³⁴ *Ibid.*, p. 458.

²³⁵ Kipli ve kipsiz zaman teorilerinin ayrıntılı açıklaması için bkz. McTaggart, “The Unreality of Time”; Callender & Edney, *Time*, pp. 17-23; Bradley, “Time”; Huggett & Hoefer “Absolute and Relational Theories of Space and Motion”; Emery, Markosian & Sullivan, “Time”.

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ Callender & Edney, *Time*, p. 29.

zamanın da “*yeniden öne sürülmesi*”²³⁸ olarak kavramak daha yerindedir. Ancak bunun için öncelikle zaman ile tarihi, zamansallık ile tarihselliği kavramsal olarak birbirinden ayırmak gereklidir. Tarih takıntısının teorik düzeydeki adlandırması olan tarihselcilik, insan deneyiminin boyutu olarak zamanın yalnızca kipli tanımlamalarının geçerliliğine yaslanmaktadır. Zamanı geçmişten bugüne, bugünden geleceğe doğru bir akış olarak kavrayan ve olayları yalnızca bu akıştaki sabit konumları üzerinden anlamlandıran tarihselcilik, mekânın olduğu kadar zamanın da tarihsel bağlama tabi kılınmasına neden olmuştur. Bu bakımdan, çoğul tasvirleriyle birlikte zamanın eleştirel toplumsal teorideki mekânsal açılıma dâhil edilmesinin insan deneyimini kavramanın yeni ve farklı yollarını açacağı iddia edilebilir.

2.1.2. Mekânın Temsili ve Uzayzamansal Bakış

Mekânın insan deneyiminin yadsınamaz bir boyutu olarak toplumsal analize nasıl ve ne zaman dâhil edildiği konusunda farklı görüşler vardır. Kern’e göre mekânın pozitif bir unsur olarak toplumsal teoride yerini alması, “*evrensel, değişmez ve geri döndürülemez kamusal zamana yönelik saldırı*” ile senkronik bir şekilde gerçekleşmiştir.²³⁹ Buna karşılık Lefebvre, toplumsal ve bilimsel analizde çoğunlukla göz ardı edilen mekânın, bir kavram olarak ilgi çekmeye başlamasının ardından bile “*bir soyutlamadan, içeriksiz bir içerikten başka bir şey*” çağrıştırmadığını ileri sürer.²⁴⁰ Soja da dönüm noktası olarak belirlediği Mayıs 1968 sonrasına kadar mekânın, çevresel determinizm ile bölgesel bağlılık gibi sorunlardan korunmak adına, toplumsal analizde dışsal bir etken olarak ele alındığını belirtir.²⁴¹

Mekânın dönüşümünü yine felsefe, fizik, geometri, sosyoloji, antropoloji, edebiyat, estetik gibi dallardan seçtiği örneklerle anlatan Kern, önceleri bir boşluk olarak tanımlanan mekânın pozitif bir içerikle işlevsel ve dinamik olarak nitelenmeye başlanmasının, “*siyasal demokrasinin gelişimi, aristokratik ayrıcalıkların yıkılışı ve yaşamının dünyevileşmesi*” gibi bir dizi siyasal gelişmeyle arasında toplumsal

²³⁸ Soja, *Postmodern Coğrafyalar*, ss. 20-22.

²³⁹ Kern, *Zaman ve Uzam Kültürü*, s. 449.

²⁴⁰ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, 4. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016, s.21.

²⁴¹ Soja, *Postmodern Coğrafyalar*, ss. 39-42.

“hiyerarşileri eşitlemek” bakımından bir paralellik olduğunu saptamaktadır.²⁴² Bu süreci coğrafya alanındaki gelişmeler bağlamında ele alan Valentine, 20. yüzyıl başlarına dek kaşifler ve kartograflar tarafından ölçülebilen, haritalandırılabilen ve sınıflandırılabilen bir materyal olarak ele alınan mekânın İkinci Dünya Savaşı izleyen yıllarda, evrensel yasalar arayışında olan coğrafyacılar tarafından, üzerinde toplumsal kimliklerin ve kategorilerin planlandığı belirli niteliklere sahip nesnel bir fiziki yüzey olarak tanımlanmaya başlandığını açıklamaktadır.²⁴³ Farklı toplumsal mekânlar gibi farklı toplumsal kimlik kategorilerinin de verili, sabitlenmiş ve karşılıklı olarak dışlayıcı olduğu bu tanımlama 1970’lerle birlikte, Marksist eleştiriye benimsemiş beşeri coğrafyacıların katkısıyla, yerini toplumsal kimliklerin ve kategorilerin olduğu kadar mekânların da uzlaşmalar ve çatışmalar yoluyla kurulan çoğul ve akışkan ürünler olduğu yargısıyla değiştirmiştir.²⁴⁴

Mekânsal analize olan ilgisini “*ikircikli*” olarak nitelemekle birlikte Soja, “*eleştirel toplumsal teorinin mekânsallaştırılması*” çabasının ilk adımlarından birini *heterotopya* kavramı ile Foucault’nun attığını söylemektedir.²⁴⁵ Foucault, çeşitli vesilelerle mekânın toplumsal analizin dışında tutulmasına yönelik eleştirilerde bulunmuş ve mekânsal düzenlemelerin iktidar süreçlerinin bir parçası olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶ Ancak Soja açısından mekânın etkili ve faal bir unsur olarak ele alınmasında kilit isim Lefebvre’dir.²⁴⁷

Lefebvre, mekânın kavramsal olarak basitçe bir ürüne ya da nesneye değil, fakat bir ilişkiler bütününe karşılık geldiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda mekân, ulusal planlama programları ile ortaya koyulan mekânsal pratik bağlamında üretilen ve tüketime sunulan bir çıktı, bir ürün olmadığı gibi, yalnızca teorik düzeyde kavranılabilecek olan boş bir çerçeve de değildir.²⁴⁸ Mekân, üretim tarzlarına ve güçlerine ilişkisel bir şekilde dâhil olan ve bu nedenle onlarla birlikte dönüşen “*ürün-*

²⁴² Kern, *Zaman ve Uzam Kültürü*, ss. 265-266.

²⁴³ Gill Valentine, “Queer Bodies and the Production of Space,” in *Handbook of Lesbian and Gay Studies*, eds. Diane Richardson & Steven Seidman, London, UK: SAGE, 2002, pp. 145-146.

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ Soja, *Postmodern Geographies*, pp. 16-21.

²⁴⁶ Michel Foucault, “Questions on Geography,” in *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*, ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon, et.al., New York, NY: Vintage Books, 1980, pp. 63-77; Michel Foucault, “Space, Knowledge, and Power,” in *Power (Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 3)*, ed. James D. Faubion, trans. Robert Hurley, et.al., London, UK: Penguin Books, 2000, pp. 349-364.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 47.

²⁴⁸ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, ss. 22-24.

üretici”dir.²⁴⁹ Mekânı üretim süreçlerine bağlamakla birlikte Lefebvre, herhangi bir üretim tarzının verili bir toplumsal, mekânsal ya da zamansal ilişki tarzına sahip olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Ona göre, baştan düzenlenmiş bir mekânı bir kalıp olarak sunmaktan çok, her yeni üretim tarzı üzerinde şekillendiği toplumsal mekânı sahiplenmekte ve kendi amaçlarına göre tekrar tekrar düzenlemektedir.²⁵⁰ Bu açıdan Lefebvre, mevcut kapitalist üretim tarzı içinde küresel iş bölümünü yeniden kurgulamaya dönük uzamsal homojenleştirme süreçleriyle alternatif bir dünya düzenine yönelik çabalar arasındaki çekişme ve çelişkiyle kurulan görece tutarlı bir toplumsal mekânda yaşadığımızı ve bu mekânın analizinde önemli olanın, homojenliği oluşturan ilişki ağları ile parçalanmayı tetikleyen mücadeleleri aydınlatmak olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹

Lefebvre’in üretim ilişkileri bağlamında yeniden tanımladığı mekân kavramını temel alan radikal coğrafyacılar, modernitenin ve kapitalizmin mekânsal kültürünü ve kentsel uzamı inceleyerek, küreselleşme ve bölgesel eşitsizlikler üzerine düşünerek, toplumsal kimliklerin ve iktidar ağlarının kuruluşunda mekânın etkisini tartışarak, insan deneyiminin çoğunlukla göz ardı edilen mekânsal boyutunu toplumsal ve siyasal analize farklı yollarla dâhil etmişlerdir.²⁵²

Radikal coğrafyacılar arasında öne çıkan isimlerden olan Harvey, kendi ütopyacı vizyonunun konumunu kesinleştirmek üzere Lefebvre’in geliştirdiği “ürün-üretici” mekân anlayışını küçük bir değişiklikle, onu olasılıklara yer veren ucu açık bir süreç olarak tanımlamadan, benimsemeyi önermiştir.²⁵³ Her iki düşünür de mekânı toplumsal analize dâhil etme çabalarının bir parçası olarak, diyalektik yöntemle biçimlendirilen ütopyik tasarımlara yer vermektedir. Lefebvre, tarımsal üretimi massederek hâkimiyetini kuran sanayileşmenin ortaya çıkardığı “kent toplumu”nun oluşum sürecini diyalektik, ulaştığı sonucu ise ütopyik olarak betimlemektedir.²⁵⁴ Ona

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 25.

²⁵⁰ *Ibid.*, s. 28.

²⁵¹ *Ibid.*, s. 29.

²⁵² Soja, *Postmodern Geographies*; Edward Soja, *Thirdspace*, Massachusetts, MA: Blackwell, 1996; David Harvey, *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Massachusetts, MA: Blackwell, 1996; David Harvey, *Spaces of Hope*, Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2000; Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*, Massachusetts, MA: Blackwell, 1984; Doreen Massey, *For Space*, London, UK: SAGE, 2005.

²⁵³ Harvey, *Umut Mekânları*, s. 225.

²⁵⁴ Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, trans. Robert Bononno, Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press, 2003, pp. 1-15.

göre, kentin farklı üretim güçleri ve tarzları tarafından mekânsal olarak tekrar tekrar üretildiği bu sürece hâkim olan diyalektik mantık, çağdaş formuyla kentsel mekânın sabit bir bütün hâline gelmesini önlemektedir. Lefebvre, kentin içeriğine sızan diyalektik mantığı, hiyerarşiye ve dolayısıyla eşitsizliğe yol açan merkezileşmeye karşılık “farklılıklar mekânı [*differential space*]” üzerinde temellenen kentsel demokrasinin ön koşulu olarak görmektedir.²⁵⁵ Harvey ise ütopyacı vizyonu yeni biçimlenmelere imkân tanıyan böyle bir sürece bağlamaktan kaçınmaktadır. Onun ütopyası, mevcut fiziksel ve kurumsal yapıları nasıl alaşağı edeceğini bilen, yolun ilerleyen aşamalarını öngörebilen, varacağı limanı seçebilen bir vizyona dayanmaktadır.²⁵⁶ “Daha diyalektik bir tür ütopyacılık formüle etmek, hatta ütopyacı bir diyalektik inşa etmek” içinse önerisi, idealleştirilmiş mekânsal formlardan veya zamansal süreçlerden uzak duran, bugünde temellenen ancak mevcut mekânsal eşitsizliklere farklı bir gelecek yörüngesi çizebilen “*uzayzamansal ütopyacılığı*” yürürlüğe koymaktır.²⁵⁷

Lefebvre ile Harvey’nin ütopya tasarılarında göze çarpan ortak nitelik, mekân ile zaman arasında kurulan ikiliği bir anlamda reddeden, onları bir tür ortaklık içinde kavrayan analizler ortaya koymalarıdır. Lefebvre, kent toplumunun oluşum sürecini uzay-zaman eksenini olarak tasvir ederken,²⁵⁸ Harvey kendi vizyonunu “*dejenere*” olarak nitelediği diğer zamansal ve mekânsal ütopyalardan ayrı kılmak üzere “*uzayzamansal*” bir ütopya tasarısı öne sürmektedir.²⁵⁹ Bu anlamda, eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi çabasının öncü isimlerinin zamansallığı mekânsallığa tabi kılacak yeni bir tür analizden özellikle kaçındıkları ifade edilebilir. Ancak mekânın toplumsal ilişkilerin ve siyasetin etkin ve üretken bir parçası olarak ele alındığı bu noktadan sonra, zamanı mekânsal analizin bir parçası kılmanın ötesine geçecek, zaman ile mekânın bağlantılarına ve bu bağlantıların bireysel deneyimlerimiz ile olan etkileşimine ışık tutacak bir kavrayışa odaklanmak gereklidir.

İktidarın, toplumsal kimliklerin, mekânın ve dolayısıyla tarihin karşılıklı olarak inşa edildiğini savunan Massey, ayrı ayrı zaman ve mekândan değil, artık bir uzay-

²⁵⁵ *Ibid.*, pp. 124-125.

²⁵⁶ Harvey, *Umut Mekânları*, ss. 228-232.

²⁵⁷ *Ibid.*, ss. 240-242.

²⁵⁸ Lefebvre, *Urban Revolution*, p. 7.

²⁵⁹ Harvey, *Umut Mekânları*, ss. 220-223.

zamandan bahsedilmesi ihtiyacını öne sürmektedir.²⁶⁰ Siyasal ve toplumsal teoride, mekânın zamanın dinamikliğiyle karşıtlık içinde olduğu, dolayısıyla temsili bir kapanmaya ve durağanlığa karşılık geldiği yargısı radikal coğrafyacıların çalışmalarıyla aşılmıştır.²⁶¹ Bununla birlikte, insan deneyiminin bağlantılı boyutları olarak zaman ile mekân arasındaki kanıksanmış ikiliğin devamlılığı söz konusudur. Massey, bu ikiliğin basit bir farklılığı dile getirmekten ya da şeyler arasındaki karşılıklı ilişkiyi vurgulamaktan ziyade, varlığa ve yokluğa referans vermeye devam ettiğini öne sürmektedir.²⁶² Mekânsallığı yok sayılan zaman ile zamansallığı yok sayılan mekânın yan yana fakat ayrı unsurlar olarak analize dâhil edilmesi, toplumsal ilişkilerin ve iktidar yapılanmaların tek boyutlu olarak ele alınması sonucunu doğurmaktadır. Bu çerçevede Massey, zaman ile mekâna ilişkin güncel çalışmalarda vurgulanan “bir arada var olma [*coexistence*]” hâlini, çatışmayı kapsam dışında bırakmayan “birlikte biçimlenme [*coformation*]” kavrayışı ile ele almayı önermektedir.²⁶³ Bu yeni kavrayış, geleneksel karşıtlıkların belirleyiciliğinden kurtularak, zaman ile mekânı ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş, ancak kapsadığı ilişkiler çerçevesinde tanımlanabilen ve onların etkisiyle dönüşen bir uzayzamansallık olarak betimlemeye imkân tanımaktadır.

Massey insan deneyimini bu yeni boyutsal kavrayışla ele alabilmek için benimsenmesi gereken dört temel bakış açısı sunmaktadır.²⁶⁴ Birincisi, zaman içinde ilerleyen üç boyutlu toplum tasavvurundan kurtulmak; birbirinin eksikliği üzerinden tanımlanmayan zaman ile mekânı birlikte içeren uzayzamansallığı toplumsal ilişkilerin esas formu olarak göstermektir. İkincisi, toplumsal ve bireysel, küresel ve yerel, her türden etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkan uzayzamanı, farklı bölümlemelere açık ve kendini kuran ilişkiler kadar dinamik saymaktır. Üçüncüsü, çok çeşitli toplumsal etkileşimlerle dolu olan uzayzamanın hem düzen hem de kaos öğelerini birlikte içermekle birlikte karşılıklı olarak dışlayıcı ikilikler üzerinden tanımlanamayacağını kabul etmektir. Sonuncusu ise içerdiği kaotik öğeler sayesinde uzayzamanın her zaman değişime ve dolayısıyla siyaset imkânına açık olduğunu tanımaktır.

²⁶⁰ Doreen Massey, **Space, Place, and Gender**, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1994; Doreen Massey, **For Space**, London, UK: SAGE, 2005.

²⁶¹ Massey, **Space, Place, and Gender**, pp. 251-255.

²⁶² *Ibid.*, pp. 255-260.

²⁶³ Massey, **For Space**, pp. 147-148.

²⁶⁴ Massey, **Space, Place, and Gender**, pp. 264-269.

Ürettiği tüm toplumsal ilişkiler, süreçler ve kurumlarla birlikte insan deneyimini kavramanın yeni ve farklı bir yolu olarak uzayzamansallığı öne çıkardıktan sonra, ilgili deneyimin öznesinin, yani bakışını temel aldığımız gözlemcinin, yukarıda ele alınan zaman ve mekân temsilleriyle nasıl bağlantılandırıldığını ve bu bağlantıların öznelliğe dair kavrayışları nasıl etkilediğini ve/veya dönüştürdüğünü çözümlemek gereklidir. Bu amaçla izleyen bölümde, burada sunulan anlatı kuir kuram bağlamında, cinsiyetli bedenlerin zamana ve mekâna göre nasıl konumlandıklarını ve bu konumlanmaların hangi türden öznellikler ürettiğini anlamak üzere, gözden geçirilecektir.

2.2. Kuir Zaman, Kuir Mekân: Heteronormatif Sistemin Boyutlarının Sorgulanması

Zaman ile mekân temsillerinin öznellik tanımlarıyla etkileşimini inceleyen Grosz, öncelikle toplumsal ve siyasal analizlerdeki güncel teorik kaymaya işaret etmektedir: Felsefenin yanı sıra toplumsal ve siyasal teorinin geleneksel yorumlarında akla ve bilince yapılan vurguyla şekillendirilmiş öznellik [*subjectivity*] tanımının yerini artık bedenselleşmeye [*embodiment*] dair kavrayışların dâhil edildiği, ikici olmayan [*non-dualist*] öznellik açıklamaları almıştır.²⁶⁵ Bununla birlikte, Grosz'a göre, öznelliği özcü ve ikici analizlerin dışına çıkarmak yeterli değildir; cinselliğin öznenin toplumsal konumlanmasındaki büyük etkisi de hesaba katılarak, bedenler cinsiyetlenmiş hâllerleriyle ele alınmalı ve ayrıca bedenselliğin zaman ve mekân temsilleriyle etkileşimi de cinsiyetlenmiş bedenlerin deneyimlerine ve toplumsal konumlanmalarına dair analizlere dâhil edilmelidir.²⁶⁶ Kısaca Grosz, (cinsiyetli) bedenlerin zamansal-mekânsal bağlamda, zaman ile mekânın da bedensellik bağlamında ele alınmasını önermektedir.

Bu öneri doğrultusunda, cinsiyetli bedenlerin zaman-mekânsal konumlanışını ve farklı zaman ve mekân temsilleriyle etkileşimini ayrıntısıyla ele almak üzere, bu bölümde, söz konusu temsillere kuir kuram içinden yöneltilen itirazlar ve eleştirilerle birlikte aynı çerçevede sunulan kavramlar ve yaklaşımlar da incelenecektir. İsmi 1980'li yıllarda AIDS/HIV odaklı kampanyalar aracılığıyla bir araya gelen LGBTİ+

²⁶⁵ Grosz, *Space, Time and Perversion*, pp. 83-84.

²⁶⁶ *Ibid.*

gruplara aşağılayıcı bir tavırla atfedilmiş sıfattan alan kuir kuram, zaman içinde, hem toplumsal ve siyasal teorinin mevcut yaklaşımlarının hem de içinden çıktığı gey ve lezbiyen çalışmalarının sınırlılıklarını ortaya koyan; toplumsal cinsiyet, kimlik, iktidar gibi temel sorunsalları baştan ele alan yeni bir teorik bakış hâline gelmiştir.²⁶⁷ Kuir kuram, normal tanımlayan standartlar ve kurallar ile birlikte, normalleşme süreçleriyle ve bu süreçler sonucunda ulaşılan normatif sistemlerle aktif mücadele hâlinindedir.²⁶⁸ Bu bakımdan, normatif sistemlerin çerçevesini kuran zaman ve mekân temsilleriyle yakından ilgilidir. Bu ilginin ayrıntıları ve çıktıları aşağıda önce zamansal, sonra mekânsal bağlamıyla incelenecektir.

2.2.1. Kuir Zaman

Kuir kuram, doğaya atıfla öne sürülen kadınlık ve erkeklik figürlerinin toplumsal düzeyde işlenerek norm hâline getirilmesine dayalı ikili cinsiyet sistemine (heteronormativiteye) yöneltilmiş bir eleştiri, bir yapıbozum pratiğidir. Bu çerçevede öncelikle heteronormatif mantığı işler kılan her türlü temsile meydan okumaktadır. Söz konusu temsillerin başında ise heteronormatif sistemin tarihsel olarak kurulmasını, bireysel ve toplumsal düzeylerde nüfuz etmesini ve böylece devamlılığını sağlayan zamana dair tanımlamalar gelmektedir. Kuir kurama dâhil çalışmaların, heteronormatif zamansallığın işleyişini de görünür kılan, zamana dair kavramsal ve teorik açıklamalarını birbiriyle ilişkili üç tema etrafında sunduğu söylenebilir: (1) heteronormatif yaşam teleolojilerine karşılık kuir yaşam tahayyülü; (2) zamanın sezgisel parçaları olan geçmişin, şimdinin ve geleceğin kuir yorumlaması; (3) tarihselcilik eleştirisi bağlamında geliştirilen kuir zamansallık savunusu. MacCann ile Monaghan, zamansallığın bu temalar etrafında kuir kuram tartışmalarının önemli bir parçası hâline getirilmesini “zamana dönüş” olarak nitelemektedir.²⁶⁹

Heteronormatif sistemin zamansal düzenlemelerini nasıl yürürlüğe koyduğunu ve bu düzenlemeler aracılığıyla nasıl bir öznellik temsili ürettiğini ele alan kuir

²⁶⁷ Hannah MacCann & Whitney Monaghan, **Queer Theory Now: From Foundations to Futures**, London, UK: Red Globe Press, 2020, pp. 1-3.

²⁶⁸ *Ibid.*, p. 11.

²⁶⁹ *Ibid.*, pp. 213-235.

literatür, üçüncü kuşak feminizmin önde gelen isimlerinden sayılan Kristeva'nın Avrupalı kadınların zamansallıkla ilişkisini ele aldığı metnine²⁷⁰ sıklıkla referans vermektedir. Kristeva, bu metninde öncelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa uluslarının tarihsel birikim yoluyla (zamanın çizgiselliğine ve akışkanlığına dayalı olarak) kurulan ulusal kimlikleriyle, daha kapsamlı bir kültürel ve mekânsal belleğe (anıtsal zamana) karşılık gelen ulus-ötesi konumlanmalarını birlikte içeren bir “*simgesel payda*” oluşturmayı başardıklarını aktarmakta; ardından geleneksel olarak tarihin dışında bırakılıp mekânla (yani durağanlıkla) özdeşleştirilen ya da yalnızca annelik/doğurganlık vasfı üzerinden zamanla ilişkilendirilen kadınların anılan paydayı nasıl devralıp dönüştürdüğünü tartışmaktadır.²⁷¹ Kristeva'ya göre feminizm, kadın özelliğinin bu arada kalmışlığını daha keskin, daha uzlaşmaz bir zaman nosyonu ile aşmaktadır.²⁷²

Zamansallığı eril tahakkümün sorgulanması çabasının bir parçası olarak sunan Kristeva gibi, heteronormatif zamansallığın eleştirisine odaklanmış kuir çalışmalar da alternatif yaşam ve zaman tahayyüllerine yol açmak üzere öncelikle bu sistemin kendine özgü yaşam biçimlerini üretme ve uygulama tekniklerini incelemektedir. Zamansal düzenlemeler yoluyla vücudun toplumsal olarak anlamlandırılmış bedenlere dönüşme süreçlerini irdeleyen Freeman, kurumsal güçlerin bireysel bedenlere bu şekilde işlemlerini sağlayan tekniğe “krononormativite [*chrononormativity*]” adını vermektedir.²⁷³ Freeman, ayrıca, tekil bedenleri yine zamansal düzeyde tutarlı bir kolektivite oluşturabilmeleri için bir araya getiren düzenlemeyi ise “kronobiyopolitika [*chronobiopolitics*]” olarak adlandırmaktadır.²⁷⁴ Ona göre bu teknikler çizelgeler, takvimler, zaman kuşakları ve hatta kol saatleri gibi oldukça doğal görünen zamansal deneyim biçimlerini, gizli ritimler olarak cinsiyetlenmiş bedenlere işlemekte; böylece heteronormativite gibi belirli bazı asimetrik iktidar rejimlerini, zamanın anlamını ve değerini de belirleyecek biçimde, sıradan bedensel rutinler hâline dönüştürmektedir.²⁷⁵

²⁷⁰ Julia Kristeva, “Kadınların Zamanı,” çev. İskender Savaşır, **Defter**, Sayı 21, 1994, ss. 7-29.

²⁷¹ **Ibid.**, ss. 7-13.

²⁷² **Ibid.**, s. 9.

²⁷³ Elizabeth Freeman, **Time Binds: Queer Temporalities, Queer Histories** (Durham, NC: Duke University Press, 2010), p. 3.

²⁷⁴ **Ibid.**

²⁷⁵ **Ibid.**

Freeman, krononormatif bir toplumda, devletin ve kamusal kurumların yanı sıra toplumsal düzeyde işleyen diğer temsil aygıtlarının da (örneğin bilimsel kuruluşların ya da tıp ve psikoloji gibi uzmanlık alanlarının) bedenleri hareket ve değişim anlatılarıyla zamansal olarak biçimlendirdiğini öne sürmektedir.²⁷⁶ Evlilik, üreme, çocuk yetiştirme, emeklilik, ölüm gibi yaşam stratejilerine dair belirli teleolojik şemaları nüfusun tümüne atayan bu anlatılar, verili bir yaşam çizgisi oluşturmakta ve nihai olarak bireyler ve jenerasyonlar arasında taşınan kolektif bir mirasa dönüşmektedir.²⁷⁷ Freeman, sonuç odaklı bu üretici zaman mantığının bir geleceği öngörmedikçe ya da onun hammaddesine dönüşmedikçe geçmişi yararsız addettiğini belirtmektedir.²⁷⁸ Dolayısıyla zaman, hem cinsiyetli bedenleri bir kolektiviteye dâhil etmenin hem de onlara belirli erekler aşılamanın aracı olarak öne çıkmaktadır. Geçmişten geleceğe doğru ilerlemekle ve bu süreçte karşılaştığı belirli dönüm noktalarını önceden tanımlanmış standartlara göre aşmakla yükümlü kılınan cinsiyetli bedenler böylece normatif zamansallığın taşıyıcısı hâline gelmektedir. Başka bir deyişle, yaşam süreçleri normatif zamansallığın standartları çerçevesinde kurgulanan cinsiyetli bedenler dâhil oldukları toplumsal bünyenin tarihsel akışının aynı çerçevede seyretmesinde rol sahibidir. Bu bakımdan kuir teori, normatif zamansallığın kısıtlamalarını aşan yaşam biçimleriyle özel olarak ilgilenmektedir.

Kuir hâli [*queerness*] bir yaşam biçimi olarak tanımlamanın yollarını arayan Halberstam, özellikle Batı kültürlerinde zamanın, ergenlikten yetişkinliğe geçişi tanımlayan olgunlaşmayı ya da yaşam sürecini geleceğe taşıyan uzun ömürlülüğü ölçen bir birim olarak öne çıktığını belirtmektedir.²⁷⁹ Bu açıdan yaşam döngüsü ölçülebilir istikrarlılıklardan kurulu olduğu sürece toplumsal düzeyde kabul edilebilir kılınan Batılı birey, yaşam sürecini verili toplumsal zaman çizelgelerine uygun olarak programlamadığında ise çuvallamanın [*failure*] temsili olarak toplumsallığın dışında konumlandırılmaktadır.²⁸⁰ Halberstam, heteronormatif sistemin yetişkinlik, ilerleme, birikim, aile gibi unsurlar dolayısıyla “başarılı” kıldığı yaşam süreçlerine karşılık, kuir kuramın kendi yaşam biçimini tam olarak bu çuvallama hâlini

²⁷⁶ *Ibid.*, pp. 4-5.

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ *Ibid.*

²⁷⁹ Jack Halberstam, *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*, New York, NY: New York University Press, 2005, pp. 4-5.

²⁸⁰ Jack Halberstam, *Çuvallamanın Queer Sanatı*, çev. İpek Tabur, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.

kucaklayarak üretmesi gerektiğini savunmaktadır.²⁸¹ Ona göre, çuvallamaya dayalı yaşam biçimi heteronormatif sistemle olduğu kadar kapitalist sistemle de uyumsuzluk içindedir. Zira kuir birey, hem kapitalizmin üretim ve üreme arasında kurduğu bağlantıyı hayata geçiremeyen bir özne olarak hem de psikanalitik çerçeve içinde arzusunu sürdürülebilir kılamayan eksik kalmış bir fail olarak çuvallamanın taşıyıcısıdır.²⁸² Bu nedenle Halberstam, en saf biçimiyle bir reddiye olmaktan çıkarılmış, her türlü toplumsal dışlamanın etkisini tersine çevirecek, “*çuvallamaktan korkmayan ve başarıyı kayırmayan*” bir kuir olumsuzluk [*queer negativity*] hâlinin kuir yaşamın esas tavrı olması yanlısıdır.²⁸³

Halberstam’ın yeni bir tür yaşam biçiminin kurucu unsuru olarak üretici bir işlev yüklediği “kuir olumsuzluk” kavrayışını Edelman, heteronormatif sistemin esası saydığı “üremeci fütürizm [*reproductive futurism*]” vizyonuna yöneltilecek kuir direnişin temel yaklaşımı olarak ele almaktadır.²⁸⁴ Heteronormatifliğin mutlak ayrıcalığını koruyan ve politik söyleme bu yönde ideolojik sınır koyan bir tavır olarak öne çıkan “*üremeci fütürizmin*” esası, geleceğin ve dolayısıyla toplumsal sürekliliğin teminatı olarak kodlanmış “*çocuk imajının*” politik bir zorunluluk hâline getirilmesidir.²⁸⁵ Her politik eylemin ve müdahalenin ebedi ufku hâline gelmiş “çocuk imajı”, şu anda mevcut olan tüm vatandaşların haklarının sınırlandırılması pahasına, ulusun refahından alacağı gelecek payı üzerinde hakkını kesin olarak talep etmeye yetkili kılınmıştır. Edelman, “makbul vatandaşı” somutlaştırdığı gibi, heteronormatif sisteme “*fetişistik bağımlılığın*” da işareti olan bu çocuk imajına dayalı bir gelecekte kuirlere yer olmadığını düşünmektedir.²⁸⁶ Bu nedenle, iyiye dair hiçbir garanti sunamayacak olan fütürizme sadakati, kimliğin değerli kılınmasını ve tarihin çizgisel anlatısını olduğu kadar kendi yapısal belirteçlerini de reddeden kuir olumsuzluğu kesin bir tavırla hayata geçirmeyi önermektedir.²⁸⁷

Kuir çalışmalar içinde, şimdiye ve geleceğe yönelik Edelman tarzı koşulsuz karamsarlığı veya farklı tanımlamalarıyla kuir olumsuzluğu benimsemeyi reddeden

²⁸¹ *Ibid.*, ss. 128-129.

²⁸² *Ibid.*, ss. 136-138.

²⁸³ *Ibid.*, ss. 165-168.

²⁸⁴ Lee Edelman, *No Future: Queer Theory and the Death Drive*, Durham, CA: Duke University Press, 2004.

²⁸⁵ *Ibid.*, pp. 1-2.

²⁸⁶ *Ibid.*, pp. 24-31.

²⁸⁷ *Ibid.*, p. 7.

zamansal tasarılar da mevcuttur. Kuir hâli [*queerness*] “geçmişten damıtılmış ve geleceği hayal etmeye yarayan bir ideal” olarak tanımlayan Muñoz, kuir kuramı umuda dayalı bir gelecek tasavvuruna bağlı kılarak bir tür ütopyacılaşma dönüşümünü amaçlamaktadır.²⁸⁸ Bu doğrultuda, tarihsel dayanağını 1969 Stonewall ayaklanmaları olarak gösterdiği, “henüz bilinç düzeyine ulaşmamış” bir ütopyacı hissiyatı gündeliğin içinden kuir sanat aracılığıyla çıkarmaya yönelmiştir.²⁸⁹ Muñoz, Bloch’tan alıntılardığı ütopyacı vizyonunu, kuir hareketin tarihsel mücadelesinin içinden çıkacak “potansiyel bir kolektivitinin politik idealizmine” bağlamaktadır. Bu ideale ulaşmak için ise toplumsallık düşüncesini parçaladıktan sonra yerine yalnızca bireyselliğe dayalı bir romantizmi koyduğunu iddia ettiği kuir olumsuzlamanın “radikal siyasetini” kesin bir dille reddetmektedir.²⁹⁰ Muñoz “şimdiye eleştirme amacıyla geçmişe dikkatle yaklaşan bir kuir gelecek” tasarısı sunduğu iddiasındadır.²⁹¹ Bununla birlikte, mevcut zamansal bölümlenmelerin sabitliğine, zamanın kiplerini tözel şekilde taşıyan olaylara bağlanmış böyle bir tasarı, yeni ve farklı bir zaman kavrayışı üretmediği gibi, sonuçta kuir olumsuzlamadan daha kapsayıcı olan ve dolayısıyla olasılıklara açmaya çalıştığı politik süreçler için alternatif bırakmayan bir vizyona ulaşmaktadır. Bu açıdan, siyaset potansiyeline açılabilir türden kuir zamansallığın kaynağının yine tarihselcilik eleştirisinde saklı olduğu söylenebilir.

Halberstam, hayal edilmiş bir tarihsel birliktelik anına dair her türlü nostaljik girişime ve tutucu politik projeye karşı alt kültürler üzerine tekrar düşünmenin acil bir ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir.²⁹² Bu çerçevede öncelikle kuir alt kültürün ve kuir zamansallığın nasıl ilişkili olduğuna değinmektedir. Ona göre kuir zamansallık, insanlığa ilişkin tüm tanımlamaların zeminini kuran normatif zamana sekte vurmaktadır. Batılı kültürlerde tekinsiz ve hatta tehlikeli olarak nitelenen ergenlik döneminden çıkıp yetişkinliğe erişme, olgunlaşma arzusunun kurumsal yansıması olan geleneksel aile yapılanmasına karşı alternatif kuir hayat tarzlarının incelenmesini bu nedenle önemli bulmaktadır. Halberstam, kuir alt kültürlerin “uzatılmış ergenlik [*stretched-out adolescence*]” yoluyla gençlik ile yetişkinlik

²⁸⁸ José Esteban Muñoz, *Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity*, New York, NY: New York University Press, 2009, p. 1.

²⁸⁹ *Ibid.*, pp. 2-4.

²⁹⁰ *Ibid.*, pp. 10-11.

²⁹¹ *Ibid.*, p. 18.

²⁹² Halberstam, *In a Queer Time and Place*, p. 154.

arasındaki sınırları ihlal edip, hayata ve kültüre ilişkin geleneksel anlayışları yerinden ettiğini öne sürmektedir. Bu noktada Butler'ın ritüellerin kültürel normları güçlendirme ve altüst etme etkisini ele aldığı çalışmasına²⁹³ atıfla, kültürel normların sınırlarında kalan “eşik öznelerin [*liminal subjects*]” bir yandan normatif biçimde tanımlanmış insan kategorisine tutarlılık sağlarken, diğer yandan dışlanmışlıklarını bir “stil” hâline getirerek hayatta kalmayı başardıklarını belirtmektedir. Halberstam bu bakımdan, dışlanmışların zamansal olarak biçimlendirilmiş ve ritüelleştirilmiş dilini içeren kuir alt kültürleri, “*insan topluluğunun organik doğasına*” yöneltilmiş eleştiri olarak yorumlamaktadır.²⁹⁴

Halberstam'ın kişisel ve toplumsal zamanlar arasındaki etkileşim üzerinden tanımladığı kuir zamansallık, heteronormatif bir gelişim çizgisi/döngüsü olarak yazılmış mevcut insanlık tarihinin içinde saklı olan kuir hâli keşfetmeye dönük çalışmaların başlattığı çabanın kuramsal uzantısıdır. “*Tarihi kuirleştirmek*” üzere atılan bu ilk adımda, geçmiş üzerine düşünmenin verili yollarının yanı sıra geleneksel tarihsel dönemselleştirmelere karşı çıkan, tarihselciliğin hegemonyasına direnen ve kimlikler ile arzuların sözde doğrallığını bozan çalışmalar üretilmiştir.²⁹⁵ *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*²⁹⁶ isimli kitabıyla kuir tarih örneği sunan Dinshaw, böyle bir tarihin, çizgisel zamandan ve nedensellikten bağımsız, tekil ve anlık bir şimdiyle tanımlanmayan zamansal deneyimleri kavramayı sağlayan, zamanın sonundaki gerçekliğe ya da anlama ulaşmayı hedeflemeyen, fakat geçmişe dokunan bir anlayışa yaslandığını ifade etmektedir.²⁹⁷ *Queer/Early/Modern*²⁹⁸ isimli kitabıyla bedenlere verili çizgisel ve homojen zamanın fantezilerle altüst edilme imkânına dikkat çeken Freccero ise çizgisel olmayan her kronolojik düşünüşün kuir olarak nitelenemeyeceğine ayrıca vurgu yapmaktadır.²⁹⁹

²⁹³ Judith Butler, “Agencies of Style for a Liminal Subject,” in **Without Guarantees: In Honour of Stuart Hall**, ed. Paul Gilroy, Lawrence Grossberg & Angela McRobbie, London, UK: Verso, 2000, pp. 30-37.

²⁹⁴ Halberstam, **In a Queer Time and Place**, pp. 152-162.

²⁹⁵ Valerie Traub, “The New Unhistoricism in Queer Studies,” **PMLA**, Vol. 128, No. 1, 2013, pp. 23-27.

²⁹⁶ Carolyn Dinshaw, **Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern**, Durham, NC: Duke University Press, 1999.

²⁹⁷ Carolyn Dinshaw, et al., “Theorizing Queer Temporalities: A Roundtable Discussion,” **GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies**, Vol. 13, No. 2, 2007, pp. 185-186.

²⁹⁸ Carla Freccero, **Queer/Early/Modern**. Durham, NC: Duke University Press, 2006.

²⁹⁹ Dinshaw, et al., “Theorizing Queer Temporalities,” p. 187.

Bu çalışmalar kuir zamansallığı, yalnızca heteronormatif koşullamalar yoluyla yaratılan yaşam süreçlerine karşı değil, aynı zamanda bu süreçlerin biçimlendirdiği kimlik temsillerine karşı da konumlandırmaktadır. Bu nedenle, tarihin içindeki kuir hâli yakalama çabası, bir yandan alternatif bir tarih anlayışının ve tarih yazımı pratiğinin nasıl hayata geçirilebileceğine dair argümanlar sunarken, diğer yandan cinsiyetli bedenler ile kimliklerin tarihselliğine ve bu tarihlerin hangi yollarla yerinden edilebileceğine dair kavrayışlar üretmektedir. Butler, “*şimdiki zamanda asla tamamıyla sahip olunamayan, ama her zaman yeniden tertiplenebilen, bükülebilen, çarpıtılabilen, bir önceki kullanımından acil ve genişleyen siyasal amaçlar doğrultusunda kuirleştirilebilen*” bir kuir eleştiri tarzını söz konusu kavrayışların zemini olarak görmektedir.³⁰⁰ Bu bakımdan, yaşam süreçlerinin gelişimci ve ilerlemeci şemalarını sekteye uğratan kuir zamansallık kadar, bu süreçleri toplumsal uzamın yatay ve dikey bölümlenmeleriyle ilişkili kılan mekânsallık da kuir eleştirinin kritik bir parçasıdır.

2.2.2. Kuir Mekân

Zaman ile mekânın siyasal ve toplumsal teoride ele alınışına dair kritik bir itiraz sunan Halberstam, Marksist gelenek içinden çıkan radikal coğrafyacıların mekânı toplumsal teorinin bir parçası hâline getirmeyi başarmakla birlikte, onun hangi süreçler aracılığıyla doğallaştırıldığını açıklamayı ihmal ettiklerini belirtir.³⁰¹ Halberstam’ın bu eleştirisiyle işaret ettiği, tüm bireysel ve toplumsal pratiklerin zamansal olduğu kadar mekânsal bağlamı da olduğunu ortaya koyan radikal coğrafyacıların, bu pratiklerin üretiminde rol oynayan farklı hiyerarşik konumlanmaları göz ardı etmesidir. Söz konusu okumalar, kapitalizmin ve sınıfsal ayrımların toplumsal pratiklerin ve dolayısıyla mekânın üretimindeki rolünü öne çıkarırken, örneğin heteronormativiteyi, cinsel, ırksal, yaşa dayalı ayrımcılıkları kapsam dışında bırakmıştır. Bu dışlamaların üstesinden gelmek üzere Halberstam, hem zaman ile mekâna ilişkin doğallaştırılmış kavrayışları heteronormatif içerikleri açısından incelemeyi, hem de bu kavrayışlara karşı sunulabilecek kuir zaman ile kuir mekânın imkânı üzerine düşünmeyi önermektedir.

³⁰⁰ Judith Butler, “Kritik Queer,” **Queer Tahayyül** içinde, der. Sibel Yardımcı & Özlem Güçlü, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013, s. 127.

³⁰¹ Halberstam, **In a Queer Time and Place**, pp. 1-21.

Halberstam'ın bu temel eleştirisine rağmen kuir kuramın mekânsallığa olan ilgisi yine radikal coğrafyacıların argümanları üzerinden şekillenmiştir. Kuir çalışmalarının eleştirel toplumsal teorideki mekânsal dönüş katkısının, radikal coğrafyacıardan ödünç alınan “mekân üretimi” yaklaşımını Butler'ın performatiflik tartışmasıyla ilişkilendiren araştırmalar etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Bu araştırmalar hem cinsiyetlenmiş mekânların üretimine hem de mekânsal dışlama pratiklerinin belirli cinsiyet rejimlerinin (heteronormativitenin) sürdürülmesine nasıl bir katkı sunduğuna odaklanmaktadır. Mekânı daha kuramsal bir çerçevede ele almaya yönelmiş kuir çalışmalar ise bedenselleşmeye dair tartışmalara ağırlık vermektedir.

İnsanların mekânla olan ilişkisinin sanıldığı gibi pasif olmadığını vurgulayan Grosz, Merleau-Ponty'nin fenomenolojik çözümlemelerine referansla, mekânın içerdiklerinden bağımsız olarak var olan boş bir kap değil, ancak içerdiği nesnelerin konumu ve ilişkisi bağlamında algılanıp temsil edilebilecek bir unsur olduğunu belirtmektedir.³⁰² Bu bakımdan, boş bir mekân temsil edilebilir olmadığı gibi, mekânı temsil edilebilir kılan da kendisinin değil, asıl olarak içerdiklerinin mekânsal niteliğidir. İnsanlar hem kendi bedenleriyle hem de diğer bedenler ve nesnelerle ilişkileri bağlamında mekâna biçim ve boyut kazandırmaktadır. Diğer taraftan, bir insana tutarlı bir kimlik ve şeyleri yönlendirme yetisi kazandıran da aynı anda kendi perspektifine göre bir özne ve başkalarının perspektifine göre bir nesne olarak mekânsal konumlanmasıdır.³⁰³ Bu çerçevede özneliliğin kurulduğu öncelikli zemin bedensel uzamdır.

Kuir kuram, birbirlerine göre mekânsal durumlarını tahlil etmeden önce, bedenlerin öznel deneyimlerin kapsamı ve toplumsal bünyenin bir parçası olarak nasıl kurulduğunu incelemektedir. Ancak bedenlerin toplumsal süreçler ve ilişkiler yoluyla imlenerek kimliklerin taşıyıcısı hâline gelmesine yönelik açıklamalarda, Butler'ın tespit ettiği, toplumsal ve siyasal analizde mekânın nasıl temsil edildiğine dair sorgulamalarda da karşımıza çıkan bir sorun mevcuttur: Cinsiyete dair hemen her açıklama, kültür-doğa ikilemine sıkışan bir kavrayışla bedeni üzeri işlenebilecek boş bir yüzey olarak ele almaktadır.³⁰⁴ Bedenin pasif, sessiz, boş bir yüzey olarak ele

³⁰² Grosz, **Space, Time and Perversion**, pp. 91-93.

³⁰³ **Ibid.**, p. 93.

³⁰⁴ Butler, **Gender Trouble**, p. 129.

alınması, Butler’a göre, ancak aşkın bir bilincin onu tanımlayarak önemli ve anlamlı kılabilceği anlamını taşımakta; bu da zihin ile beden arasındaki süregelen ikiliği ve onun hiyerarşik düzenlemelerini kalıcı kılmaktadır.³⁰⁵ Bu çerçevede Butler, her zaman tarihsel bir bağlam taşıyan kimliklerin bedenler tarafından nasıl içselleştirildiğini değil; fakat içselliğin nasıl tanımlandığını, hangi bedensel tasvirler aracılığıyla anlamlandırıldığını ve bedenin derinlerini gizleyen bu görünmezliğin nasıl olup da yüzeye yansıdığını anlayıp açıklamanın önemli olduğunu dile getirmektedir.³⁰⁶

Butler, bir imleme pratiği olan (toplumsal) cinsiyetlenmenin içsellik olarak kavranma ve dışa vurulma süreçlerini incelemektedir.³⁰⁷ Onun için bir cinsiyetle özdeşleşme, öznenin kendisinden kaynaklanan doğal bir eğilimin sonucu olmaktan ziyade, belirli edimlerin toplumsal düzeyde sürekli olarak tekrarlanmasına dayalıdır. Butler, bu tür edimleri belirli bedensel işaretlerin ve hareketlerin sergilenmesine dayalı olmaları bağlamında “*performatif*” olarak nitelemektedir. Bedenlerin toplumsal olarak cinsiyetlenmesini sağlayan bu performatif edimler, bir içsellik imajı sunmayı başarsalar bile, Butler’a göre, hakikatte bağlayıcı bir iktidar pratiğine dayanan ve söylemsel düzeyde sürdürülen üretimlerdir.³⁰⁸ Kısaca toplumsal cinsiyet, sürdürdüğü performatif edimlerden ayrı bir ontolojik statüsü bulunmayan bedenin verili bir cinsiyet sistemi dâhilinde konumlandırılması sürecidir.³⁰⁹

Butler’ın bedenin performatif biçimlenmesi olarak sunduğu toplumsal cinsiyet tanımından ilham alarak, mekânın da performanslar aracılığıyla kurulduğunu belirten ve bu doğrultuda gündelik ve kamusal mekânlara sızmış heteronormatifliği irdeleyen bir dizi kuir çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar, mekânın cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve arzusun heteroseksüel matrisi üzerinden işleyen bir dizi kimliğin sürekli ve aktif performansı aracılığıyla kurulmuş heteronormatif bir üretim olduğu konusunda hemfikir olmakla birlikte, bu türden mekânlara yöneltilmiş kuir ihlallerin çoğu zaman muğlak kaldığını göstermektedir.³¹⁰ Valentine, heteronormatif mekânların

³⁰⁵ *Ibid.*, pp. 129-130.

³⁰⁶ *Ibid.*, p. 134.

³⁰⁷ *Ibid.*, pp. 128-141.

³⁰⁸ Butler, “Kritik Queer,” ss. 123-125.

³⁰⁹ Butler, *Gender Trouble*, p. 146.

³¹⁰ David Bell, Jon Binnie, Julia Cream & Gill Valentine, “All hyped up and no place to go,” *Gender, Place and Culture*, Vol. 1, No. 1, 1994, pp. 44-45; Nicky Gregson & Gillian Rose, “Taking Butler

yalnızca uygun ya da normal sayılan belirli performatif toplumsal cinsiyet edimlerinin performansına imkân tanıyan düzenleyici uzamsal rejimler olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.³¹¹ Dolayısıyla heteronormatif mekânlar, ancak içerdiği cinsiyetli bedenlerin edimleri ve karşılıklı ilişkileri bağlamında nitelik kazanmaktadır. Bununla birlikte, Valentine’in ifade ettiği gibi, gündelik ve kamusal mekânların heteronormatifliği, içerdikleri toplumsal cinsiyet figürleri kadar belirsiz ve istikrarsızdır.³¹²

Mekânın cinsiyetli bedenlerin performansları aracılığıyla kurulmuş olduğu vurgusu, yani mekânın cinsiyetlendirilmesi, hem kuir mekânların oluşumuna hem de heteronormatif olarak işaretlenmiş olanların kuir ihlaline imkân tanımaktadır. Butler’ın toplumsal cinsiyetlerin özelliğine yaptığı itiraz ile değerlendirildiğinde, bir mekânın heteronormatif ya da kuir olarak işaretlenmesinin o mekânın kurucu niteliğine referans vermediği açıktır. Mekânın cinsiyetlendirilmesi, mekânın içerdiği ilişkiler kadar dinamik bir üretim olduğunu onaylamaktadır. Bu çerçevede, mekânın üretim süreçlerine odaklanmış kuir çalışmalar, mekânların heteronormatif kuruluşu kadar kuir mekânların ortaya çıkışıyla da ilgilenmektedir. Toplumsal cinsiyet rejiminin aykırı figürlerinin yürüttüğü “mekânı kuirleştirme” stratejileri arasında verili bir (heteronormatif) mekânı aktif olarak benimseyip dönüştürmek³¹³, kentsel mutenalaştırma programlarına dâhil olmak³¹⁴, kentsel uzamı bölerek geçiş mekânları yaratmak³¹⁵, özgül iletişim ve dayanışma pratikleri geliştirerek kendi mekânını üretmek³¹⁶ gibi girişimler yer almaktadır.

Öte yandan, heteronormativitenin dayattığı ikili cinsiyet modeline uymayan, bu modele uygun davranış kodlarını benimsemeyen ya da cinsiyetli bedeninden beklenen performansa aykırı davranan öznelere için, toplumsal cinsiyet farklılıklarına ilişkin sınırları açıkça çizen ve koruyan heteronormatif mekânlar ayrımcılığın,

---

Elsewhere: Performativities, Spatialities and Subjectivities,” **Environment and Planning D: Society and Space**, No. 18, 2000, pp. 433-452.

³¹¹ Valentine, “Queer Bodies,” pp. 154-155.

³¹² **Ibid.**

³¹³ Bell, et al., “All hyped up,” pp. 34-43.

³¹⁴ Valentine, “Queer Bodies,” pp. 146-149.

³¹⁵ Cenk Özbay, “Rent Boy’ların Queer Özneliği: İstanbul’da Norm-Karşıtı Zaman, Mekân, Cinsellik ve Sınıfsallık,” **Cinsellik Muamması: Türkiye’de Queer Kültür ve Muhalefet** içinde, haz. Cüneyt Çakırlar & Serkan Delice, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, ss. 281-300.

³¹⁶ Alp Biricik, “Kamusal Alanda Mahrem Taktikler,” **Başkaldıran Bedenler: Türkiye’de Transgender, Aktivism ve Altkültürel Pratikler** içinde, haz. Berfu Şeker, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 187-202.

dışlamanın, ötekileştirmenin temsili olarak öne çıkmaktadır.³¹⁷ Mekânsal dışlama pratiklerinin uygulanması ile benliğin bedensel sınırlarının oluşturulması arasında bir ortaklık vardır. Butler, kimliğin bir parçasının öteki olarak atanması ve böylece benliğin bedensel sınırlarının oluşturulması sürecini, bu sınırları muhafaza eden toplumsal düzenleme ve kontrol mantığının yürütülmesi sürecine bağlamaktadır.³¹⁸ Bu bağlantı sayesinde bedensel sınırların muhafazası toplumsal bünyenin muhafazasına dönüşürken, bireysel ya da kolektif düzeylerde işleyebilen mekânsal dışlama pratikleri de gündelik ve kamusal mekânları arındırma girişimlerine dönüşebilmektedir.³¹⁹

Zaman ile mekâna dair kuir açıklamalar, hem bu olguların normalleştirilmiş tanımlarını altüst etmiş, hem de farklı koşullarda ve şekillerde marjinalleştirilmiş cinsiyetli bedenlerin zamansal ve mekânsal deneyimlerini gündeme taşımıştır. Böylece, yalnızca alternatif zaman ve mekân tanımlamalarına değil, ayrıca cinsiyetli bedenlerin denetimini ve dışlanmasını sağlayan zamansal ve mekânsal düzenlemeler üzerinde temellenmiş bir dizi kurumsal yapıyı dönüştürme imkânına da yol açmıştır. Bu imkânın söz konusu kurumsal yapıların başında gelen hapisaneler için ne derecede geçerli olduğunu ölçmeden önce, içerdiklerinin yaşamsal süreçleri ve deneyimleri üzerinde derin etkiler bırakan bu kapatılma mekânlarının zamansal-mekânsal niteliklerine göz atmak faydalı olacaktır.

2.3. Kapatılmanın Zamansal ve Mekânsal Boyutları: Hapishanenin Sınırlarını Yeniden Düşünmek

Foucault bütün işlevsizliğine ve kurumsal hantallığına rağmen hapishanenin genel bir cezalandırma yöntemi olarak yerleşmesinin ardındaki nedenleri ve etkenleri sorguluyordu. Bauman bu sorgulamayı günümüze, küreselleşme çağına taşımakta ve Foucault'nun tanımladığı biçiminden ciddi bir gelişme kaydedememiş olmasına

³¹⁷ Lynda Johnston & Robyn Longhurst, **Space, Place, and Sex: Geographies of Sexualities**, Maryland, MD: Rowman & Littlefield, 2010, pp. 23-24.

³¹⁸ Butler, **Gender Trouble**, p. 133.

³¹⁹ Pınar Selek'in 1996 yılında İstanbul Ülker Sokakta ikamet eden travesti ve transeksüellerin yaşam alanlarından dışlanma süreçlerini incelediği çalışması, toplumsal mekânları arındırma girişimlerinin nasıl işlediğine dair bir örnek sunmaktadır.

Pınar Selek, **Maskeler Süvariler Gacılar Ülker Sokak: Bir Alt Kültürün Dışlanma Mekânı**, 2. Baskı, Ankara: Ayizi Yayınları, 2014.

rağmen hapishanenin cezalandırma sistemleri arasındaki hâkim pozisyonunu neden ve nasıl koruduğunu tartışmaktadır.³²⁰ Hapsetmenin esas cezalandırma yöntemi olarak konumunu korumasının yanı sıra küresel düzeyde kapatılma oranlarında önemli bir artış söz konusudur. Hapishanelerin sayısındaki ve hapsedilme oranlarındaki güncel artışın nedeninin hapishanelerin bugüne dek gösterdikleri kurumsal bir başarıda saklı olmadığını savunan Bauman, bu durumun temel etmeni olarak küreselleşmeyi işaret etmektedir. Küreselleşmenin etkisi altında giderek daha büyük bir belirsizliğin hâkim olduğu dünyada, ona göre, kişisel emniyetsizlik hâline eşlik eden güvenlik kaygısı tek geçerli kural haline gelmiştir.³²¹ Bu bakımdan, hapishanelerin ve diğer kapatılma kurumlarının bir anlamda varlık nedeni olan aykırıların mekânsal dışlanması meselesi güncelliğini henüz yitirmemiştir.

Bauman ayrıca günümüzde özellikle siyasal iktidarların prestijini ve güvenilirliğini yükseltmek amacıyla “*yeni hapishaneler inşa etmek, hapisle cezalandırılması gereken yasa ihlallerinin sayısını arttıran yeni yasa maddeleri kaleme almak ve hapis cezalarını arttırmak*” gibi uygulamaların yoğunlaştırıldığını belirtmektedir.³²² Masrafı işlevini aşan bu uygulamaların yaygınlaşmasında etkili olan unsur ise yine küreselleşmedir. Bauman’a göre, günümüzde “*küresel-yerel hiyerarşisi içine çekilmiş*” olan varoluşun küresel kanadı hareketliliği ve başarıyı temsil ederken, yerel kanat ise durağanlığa, korkuya ve başarısızlığa karşılık gelmektedir. Özgürlüğün yalnızca “*seçme özgürlüğü*” kapsamında tanımlandığı bu koşullarda hapishane, yasal ve idari süreçlerden geçerek birer suçlu haline gelen toplumsal aykırıları “*hareketsiz kılarak*” başarısızlığa mahkûm etmekle kalmamakta, ayrıca bu yolla yaşamdan da tahliye etmektedir.³²³

Diğer yandan Bourdieu, farklı ülkelerde bir bütün olarak ceza infaz sistemlerindeki büyümeyi küreselleşmenin etkilerinden çok hedefleriyle ilişkili bulmaktadır. Bourdieu’ye göre, asli işlevi neoliberalizmin gün yüzüne çıkardığı “*en eski kapitalist fikirlerin restorasyonunu*” dünya çapında sağlamak olan küreselleşme,

³²⁰ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.

³²¹ Bauman, **Küreselleşme**, ss. 129-133.

³²² **Ibid.**, ss. 133-135.

³²³ **Ibid.**, ss. 136-137

sosyal refah devletinin kazanımlarına yöneltilmiş bir silahtır.³²⁴ Zira maksimum büyüme, verimlilik, rekabetçilik, esneklik gibi ilkeleri tedavüle çıkararak iktisadi ve toplumsal alanlar arasındaki ayrımı derinleştiren neoliberalizmin Bourdieu açısından en kritik sonucu, devletin sosyal politikalar alanından çekilmesidir.³²⁵ Buna göre neoliberalizm, toplumsal eşitsizlik ve ayrışmaları derinleştirmenin yanı sıra, devletin eğitim, sağlık ve sosyal yardımlaşma gibi toplumsal işlevlerinden geri çekilerek küçülmesine sebep olmaktadır. Ancak, daha önemlisi, toplumsal işlevlerinden geri çekilen devletin kolluk kanadının, neoliberalizmin yarattığı sosyo-ekonomik tahribattan duyulan hoşnutsuzluğu bastırmak adına gün geçtikçe güçlendirilmesidir.³²⁶

Bu çerçevede Wacquant, medeni hakların ve sosyal refah devletinin çözüldüğü neoliberal dönemde, özellikle ABD ile Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinde, hapishanenin nüfusu kontrol altında tutacak kurumsal bir araç olarak öne çıktığını belirtmektedir.³²⁷ Batılı metropollerde, neoliberal politikaların etkisiyle, geçmişteki sınıfsal ve etnik mekânsal ayrışmalardan (banliyö ve gettolardan) farklı şekillerde gelişen yeni “*kent yoksulluğu rejimi*”, Wacquant'ın “*ileri marjinallik*” olarak adlandırdığı sorunu gündeme taşımıştır.³²⁸ İleri marjinallik, geleneksel üretim tarzlarını geçersiz kılan ve emeği güvencesiz bırakan neoliberal dönüşüme koşut olarak devletin sosyal politikalardan geri çekilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.³²⁹ Devletlerin mahrumiyetle, ahlaksızlık, yasa dışılık ve şiddetle özdeşleştirilmiş kentsel mekânlarda yükselmekte olan ileri marjinallikle mücadele için benimsediği başlıca yöntem ise bu mekânlarda yaşamlarını sürdüren “*damgalanmış bedenleri*” ceza infaz sistemlerine dâhil ederek kesin bir şekilde tecrit etmektir.³³⁰ Wacquant'a göre neoliberal çağda hapishane, Avrupa'nın banliyölerinde ve ABD'nin gettolarında yaşamış emekçi topluluklardan geride kalanları depolayan bir kurumdur.³³¹

³²⁴ Pierre Bourdieu, **Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time**, trans. Richard Nice, Cambridge, UK: Polity Press, 1998, pp. 34-38.

³²⁵ *Ibid.*, pp. 31-32.

³²⁶ *Ibid.*

³²⁷ Loïc Wacquant, **Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity**, Durham, UK: Duke University Press, 2009, pp. 195-197.

³²⁸ Loïc Wacquant, **Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi**, çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 253-257.

³²⁹ *Ibid.*, ss. 289-294.

³³⁰ *Ibid.*, ss. 301-303.

³³¹ Wacquant, **Punishing the Poor**, pp. 204-208.

Ceza kuramına dâhil edildiği 19. yüzyıl başından bu yana hapishane toplumsal gözetim ve kontrol sistemlerinin asli unsurudur. Foucault'ya referansla hapishaneyi asli unsur olarak kuran birbiriyle bağlantılı üç temel özelliğinden söz edilebilir. Foucault, 19. yüzyılda hapishaneyi bir ceza usulü olarak atayan dönüşümün, ahlaki sistemle değil, üretim süreçlerinin bir parçası olarak bedenlerle ilgili olduğunu belirtmektedir: Hapishane, işkencenin yerini alarak, cezalandırmanın genel yöntemi olduğunda, beden yalnızca cezanın işaretlendiği alan olmaktan çıkmış, eğitilerek üretici kılınması gereken bir iş gücü unsuru haline gelmiştir.³³² Dolayısıyla hapishanenin öncelikli niteliği tikel bedenler üzerinde üretici şekilde işleyen bir mekanizma olmasıdır.

Foucault'ya göre, hapishanenin aralarında yer aldığı kapatma uygulamalarını bir bütün olarak tercih edilir kılan bir diğer sebep, nüfusu oluşturan bedenlerin mekânsal dağılımının kontrolünde oldukça elverişli araçlar olmalarıdır: Bu uygulamalar, üretim ve pazar süreçlerini sekteye uğratanlar başta olmak üzere belirli (aykırı) bedenleri önce mekânsal düzeyde ayıklamakta, sonra toplumsal sapkınlık [*delinquency*] kategorisi olarak yeniden üretmektedir.³³³ Sapkınlığı “*kamusal düzeyde etiketlenmiş kabahat*” olarak tanımlayan Becker, hapishane gibi kapatma uygulamalarının hatlarını kesinleştirdiği sapkınlık kategorilerinin üretiminin toplumsal kuralların yaratım süreciyle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.³³⁴ Becker, verili bir toplumsal kuralı ihlal eden her aykırı eylemin her koşulda sapkınlık kategorilerine dâhil edilmediğine dikkat çekerek, sapkınlığın ancak bir topluluğun üyelerinin aykırı bir eyleme verdiği karşılık bağlamında tanımlanabileceğini belirtmektedir.³³⁵ Çoğunlukla aykırı bir eylemin failini toplumsal yaşamın gündelik rutinlerini “normal” şekilde sürdürmekten alıkoymaya dönük olan bu karşılıklar, sapkınlığın kategorik biçimde tanımlanmasının esas öğeleridir.³³⁶ Bu bakımdan hapishanenin ikinci temel özelliği, toplumsal kuralları ihlal ettiğine hükmedilen bedenleri mekânsal boyutta gündelik yaşamın dışına taşıyarak kategorik olarak tanımlayan bir kurumsal yapılanma olmasıdır.

³³² Foucault, **The Punitive Society**, p. 261.

³³³ **Ibid.**, pp. 256-257.

³³⁴ Howard S. Becker, **Outsiders: Studies in The Sociology of Deviance**. New York, NY: The Free Press, 1966, pp. 147-163.

³³⁵ **Ibid.**, pp. 1-18.

³³⁶ **Ibid.**, pp. 25-39.

Foucault kapatma uygulamalarını ayrıca, öznenin kendi bedeni üzerindeki denetim hakkına etkili bir şekilde el koymaları nedeniyle, disiplinler iktidarın en etkili araçları olarak tanımlamaktadır. Disipliner iktidar, kişisel zamanları müsadere yoluyla üretim sistemine tabi kılmakla, bireylerin yaşam döngülerini üretimin zamansal süreçlerine dâhil etmekle ilgilidir; böylece kişisel zamanı herhangi bir yatırımı kârlı hâle getirecek derecede, tam anlamıyla iş gücüne dönüşen özne, toplumsal düzeyde normun taşıyıcısı hâline gelmektedir.³³⁷ Dolayısıyla hapishanenin öne sürülmesi gereken son temel özelliği kişisel zamanları zapt etme kapasitesidir.

Foucault'nun ele aldığı şekliyle hapishanenin ıslah ederek normalleştirmeye dönük disiplinler kurum olma niteliği hem zaman içinde hem de uygulamaya konduğu toplumsal/siyasal bağlam açısından değişiklik gösterse bile temel işleyiş mantığı aynı kalmıştır: Hapishaneler (aykırı) bedenler üzerinden işleyen zaman-mekânsal dışlama ve denetim kurumlarıdır. Bu çerçevede, hapishaneye ve diğer kapatılma kurumlarına (hastane, askerî kompleks, mülteci kampı, vb.) dair güncel çalışmalar, bu kurumların genel işlevlerinden çok, hukuki ve idari yapılanmalarına, fiziki koşullarına ve kapatılmanın bireyler üzerinde bıraktığı duygusal ve bedensel etkilere odaklanmaktadır. Hapishane uzamını durağanlıktan, zapt ettiği bedenleri de pasiflikten kurtaran bu çalışmalar, mahpusların failliğini tanıyan ve kapatılma deneyimini zamansal ve mekânsal boyutlarıyla inceleyen analizler sunmaktadır.³³⁸

Zaman ile mekân hapishanenin hem kurumsal mantığı ve yapılanması hem de kapsamında işleme koyulan pratikler açısından sınırlayıcı çerçeveler ya da kontrol araçları olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte ne zaman ne de mekân hapishanelerin kısıtlı uzamında bile mutlak çerçeveler olarak belirmemektedir.³³⁹ Aksine her bir hapishane kendine has mikro-coğrafyalar, özel nitelikleri haiz olan sosyal ilişkiler, farklılaşan gündelik deneyimler ve dolayısıyla çoğul zamansallıklar ve mekânlar üretmektedir.³⁴⁰ Disipliner iktidarın kısıtlayıcı zaman-mekânıyla mahpusların kişisel zaman-mekânları sürekli çekişme hâlinde kalarak hapishanelerin özgül mikro-coğrafyalarını kurmaktadır. Dolayısıyla zaman ile mekân hem hapishane idaresi hem de mahpuslar için aynı ölçüde ve kesişen şekillerde

³³⁷ Foucault, **The Punitive Society**, pp. 231-239.

³³⁸ Moran, **Carceral Geography**, pp. 17-28.

³³⁹ **Ibid.**, p. 45.

³⁴⁰ **Ibid.**, p. 33.

araçsallaştırılan unsurlardır. Buna rağmen ilgili literatür hem zaman ile mekânı hem de idarenin uygulamaları ile mahpusların etkinliğini birbirlerinden ayrı olarak ele almaktadır.

2.3.1. Hapishane Mekânının Analizi

Kapatılma deneyiminin mekânsal boyutu belirli ölçülerde birbiriyle kesişen üç ayrı tema üzerinden incelenmektedir: hapishanelerin mimari/mekânsal düzenlemesi ve mahpuslar üzerindeki etkisi, hapishane sınırlarının bağlayıcılığı, mahpusların mekânı dönüştürme ve üretme faaliyetleri.

Foucault, mekânsal düzenlemesiyle hapishanenin mimari bir yapıdan öte toplumsal bir form olduğunu öne sürmektedir: Bir toplumda iktidarın uygulanış biçimini görünür kılan hapishane, iktidarın kendini ortaya koymak üzere ihtiyaç duyduğu bilgiyi edinme yöntemini ve bu bilgiye dayalı olarak belirlediği normlarını ve talimatlarını yayma biçimini ortaya koyan toplumsal bir formdur.³⁴¹ Hapishaneyi bütüncül kurumlar [*total institutions*] kategorisine dâhil eden Goffman ise ismiyle müsemma bu kurumların, tüm etkinliği planlanmış ve tüm ihtiyaçları karşılanan bir topluluğun dışarıyla etkileşime geçmesini engelleyen, kapalı kapılar, yüksek duvarlar, tepeler ya da nehirler gibi kati sınırlara sahip yapılanmalar olduklarını belirtmiştir.³⁴²

Bu iki ayrı tanımlama hapishanelerin mimari yapısı ile mekânsal düzenlemesinin mahpuslar üzerindeki etkisini gündemine alan çalışmalar için hâlâ büyük oranda belirleyicidir. Söz gelimi Moran ve Jewkes, hapishanelerin iç tasarımlarının mahpusların gündelik deneyimleri üzerinde doğrudan etkili olduğunu, bunun yanında bu kurumların genel mimarisinin de toplumsal/kültürel bir sembolizm taşıdığını öne sürmektedir.³⁴³ Yazarlara göre, hapishane mimarisinin gelişimi, cezalandırıcı devletin doğasına ve onun cezalandırma gücünün meşruiyetine ilişkin

³⁴¹ Foucault hapishanenin mekânsal yapısını şöyle tarif etmektedir: "...merkezinde daimi ve genel bir gözetim aygıtının, kanatlarında mahpusların yaşam alanlarının bulunduğu; merkezin kanatlardan gelen bilgiyi işleyerek otoritesini kurduğu ve kuralları dolaşıma soktuğu yıldız biçimli bir yapı..."

Foucault, *Punitive Society*, pp. 226-227.

³⁴² Goffman, "On the Characteristics of Total Institutions," pp. 15-22.

³⁴³ Moran & Jewkes, "Linking the Carceral and the Punitive State," pp. 163-184.

mesajlar sunmaktadır. Bu mesajların alıcısı ise hem cezalandırılan hem de cezalandırıcı güce meşruiyetini sağlayan toplumdur.

Hapishanelerin mekânsal/mimari düzenlemesinin etkisini Türkiye örneği üzerinden ele alan çalışmalarda ise tartışmalar koğuş-tecrit uygulamaları ile F tipi hapishaneler bağlamında sürdürülmektedir. Örneğin Türkiye hapishanelerinde koğuş sisteminden F tipi olarak adlandırılan hücre sistemine geçiş sürecini hapishane kültürü tartışmaları kapsamında değerlendiren Karagöl, Türkiye’de idarenin hapishaneleri toplumsal muhalefetin kaynağı olarak gördüğünü ifade etmekte ve bu nedenle mimari dönüşüm ve yüksek güvenlik uygulamaları aracılığıyla siyasi mahpuslar arasında kurulmuş muhalif kültürü bastırmayı amaçladığını öne sürmektedir.³⁴⁴ Bu tür okumalarda, hapishane mekânı genellikle cezalandırıcı güç olarak beliren devletin ya da hapishane idaresinin tasarrufunda sayılırken, mahpusların etkinliği negatif direniş düzeyinde kalmaktadır. Hapishanelerin mekânsal niteliğini bu şekilde yalnızca kurumsal yapılanması bağlamında tanımlamak, mekânı radikal coğrafyacıların aştığı durağanlığına geri döndürmektedir.

Diğer yandan, hapishanelerin mekânsal niteliklerini onları diğer toplumsal mekânlardan ayıran dışsal sınırların ne ölçüde etkili ya da bağlayıcı olduğu üzerinden değerlendiren çalışmalar hem mahpus deneyimlerini daha ön plana çıkarmakta hem de hapishane mekânına atfedilen sabitliği bir ölçüde bozmaktadır. Baer ile Ravneberg, Goffman’ın kapatılma kurumlarının dış dünyadan kesin kopuşu sağlayan kati sınırlara sahip olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır.³⁴⁵ Tam anlamıyla geçirgen olmayan bir sınırın mevcut olmadığı iddiasıyla yazarlar, kapatılmayı içerisi ile dışarı arasında belirsiz ve değişken bir birleşim ya da arada kalmışlık hâli olarak tanımlamanın daha tutarlı olduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde Armstrong ile Jefferson da hapishanelere dair verili tanımlamaları ortadan kaldırmak için önerdikleri akışkanlık [*fluidity*] kavramıyla, hapishane ile ev arasındaki, kurumsallaşmış yaşam ile “normal” yaşam arasındaki sınırları yok sayarak,

³⁴⁴ Karagöl, **Political Prison Culture in Turkish Prisons**.

³⁴⁵ Baer & Ravneberg, “The Outside and Inside in Norwegian and English Prisons,” pp. 205-216.

kapatılma deneyimini diğer gündelik deneyimlerle birlikte mahpusların yaşam döngülerine bağlamayı amaçlamaktadır.³⁴⁶

Hapishane mekânını ancak dışsal müdahalelerle düzenlenebilecek ya da sınırları bağlamında tanımlanabilecek bir çerçeve olarak tanımlamanın ötesine geçen çalışmalar ise bu kurumların zapt ettiği aykırı bedenlerin failliğini en etkin biçimde tanıyanlardır. Sibley ve van Hoven, Foucault'nun tanımladığı haliyle disiplinler iktidarın hapishane mekânında yarattığı etkiden çok, mahpuslar arasındaki ilişkilerin mekânsallığına ve bizzat mahpuslar tarafından gündelik pratikler aracılığıyla üretilen mekâna odaklanmanın gerekliliğini öne sürmekte ve bu doğrultuda, mahpuslar arasındaki yatay etkileşimlerin, dikey kontrol süreçleri kadar hapishane mekânının kuruluşunda etkili olduğu sonucuna ulaşmaktadır.³⁴⁷ 1990'lı yıllarda Türkiye hapishanelerinde uygulanan koğuş sistemi ile periyodik denetim rejimine karşı siyasi mahpusların kurdukları komünleri ve geliştirdikleri direniş yöntemlerini inceleyen Caunes da ortak deneyimlerin ve bakış açılarının hapishaneler gibi kısıtlı şartlar altında bile mekânı kolektif olarak yeniden üretebileceğini göstermektedir.³⁴⁸ Mekânı içerdikleri tarafından dönüştürülebilen bir üretim olarak kavrayan bu çalışmalar, hapishane mekânına dair analizi bir adım daha ileri taşımakla birlikte; hapishane mekânının hem içerdiği bedenlere ve ilişkilere biçim kazandıran bir boyut, hem değişime açık bir üretim, hem de aynı anda birden çok ve farklı mekânı yan yana getiren bir çokluk olarak ilişkiselliğini kapsam dışında bırakmaktadır.

Bir kapatılma kurumu olması dolayısıyla hapishaneye dair genelgeçer imgenin öncelikle hapishanenin mekânsal sınırlarını belirleyen yüksek duvarlar ve büyük kapılar gibi öğelerden beslendiği söylenebilir. Bu bakımdan, mahpusların deneyimlerini ve izlenimlerini ele alan çalışmalarda, aşılması mümkün olmayan engeller tarafından kısıtlanmış olma hâli genellikle ön plana çıkarılmaktadır. Aşılabilir engellerle kısıtlanmış olma vurgusu, mahpus deneyimlerinin ortak noktasının, belli başlı ihtiyaçları giderememek anlamında, maddi ve manevi yoksunluk olduğu yargısını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, bir yaşam alanı olarak hapishane mekânsal açıdan, sınırlarını belirleyen duvar ve kapılardan

³⁴⁶ Armstrong & Jefferson, "Disavowing 'the' Prison," pp. 237-267.

³⁴⁷ Sibley & van Hoven, "The Contamination of Personal Space," pp. 198-206.

³⁴⁸ Caunes, "1990'lı Yıllarda Siyasi Koğuşlar," ss. 107-130.

ibaret olmadığı gibi, kapsadığı bireylerin ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda gerçekleştirecekleri müdahalelere de açıktır.

Bir yaşam alanı olarak hapisane mekânının pek çok açıdan işlevsel olduğu öne sürülebilir. Hapishanelerin mekânsal düzenlemesi öncelikle idareye kontrol ve disiplin sağlama imkânını sunmaktadır. Hapishane mimarisinin vazgeçilmez öğeleri olan birbiri üstüne kapanan kapılar, hareketi yönlendiren koridorlar, birimleri gözetlenebilir kılan pencereler ve parmaklıklar, aykırı bedenleri tespit edilebilir kılan hücreler idarenin mekânsal kontrolünün anahtarlarıdır. Ancak aynı öğeler mahpuslara mekânsal dönüştürme ya da yönlendirme yoluyla failliklerini kurma imkânı da sunabilmektedir.

Trans mahpusların kapatılma deneyimlerinin mekânsal boyutunu inceleyen Sanders ve Gildersleeve, hapisane mekânının kontrol ile manipülasyon arasında gidip gelen bu ikili işlevine dair bir örnek sunmaktadır.³⁴⁹ Bulunduğu hücrenin penceresinden diğer mahpuslara ve hapisane personeline bedenini sergileyerek temel ihtiyaçlarını karşılayan bir trans mahpusun anlatısına dayanarak yazarlar, hücrenin dört duvarıyla trans bedenini çevrelerken, penceresiyle trans kimliğini etkileşime açtığını belirtmektedir.³⁵⁰ Yazarlara göre, bir yanıla trans mahpusları kontrol altına almaya dönük olan ve onları hedef hâline getirerek trans bedenine yönelik korkuyu ve tiksintiyi besleyen hücre ve tecrit uygulamaları, diğer yanıla trans kimliği için performans imkânı ve alanı yaratmaktadır.³⁵¹ İdarenin başlıca mekânsal gözetim ve denetim araçlarından olan hücreyi ve penceresini, başkalarının perspektifini yönlendirmek üzere kullanan ve bundan artı fayda sağlayan mahpus, hem kendi bedeni hem de bulunduğu mekân üzerindeki hâkimiyetini özgün bir biçimde kurgulayarak failliğini yeniden üretmektedir.

Mahpusların hapisane mekânına yönelik müdahaleleri, idarenin gözetim ve denetim araçlarını manipüle etmekle sınırlı değildir. Mahpuslar doğrudan hapisane mekânını yeniden üreterek kendi sahnelerini yaratabilmektedir. Bunun bir yolu, mevcut mekânsal öğeleri kişisel tercihler ve ihtiyaçlar doğrultusunda dönüştürerek ya

³⁴⁹ Tait Sanders, Jessica Gildersleeve, et al., “Trans Architecture and the Prison as Archive: ‘Don’t Be a Queen and You Won’t Be Arrested’,” *Punishment & Society*, Vol. 25, No. 3, 2022, pp. 742-765.

³⁵⁰ *Ibid.*, pp. 756-757.

³⁵¹ *Ibid.*

da tekrar düzenleyerek kendi mekânını üretmektir. Mahpusların deneyimlerini inceleyen çalışmalarda, kendine ait özel bir alan yaratmak çoğunlukla bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. Zira kendilerini tam anlamıyla görünür ve tespit edilebilir kılmak üzere tasarlanmış bir kurumsal yapı dâhilinde mahpusların öncelikli kaygısının benliklerini muhafaza etmelerini sağlayacak alanlar bulmak olması kaçınılmazdır. Kendi kapatılma deneyiminden yola çıkarak hazırladığı çalışmasında Ulutaş, hapishanedeki kısıtlı imkânlarla rağmen mahpusların özel mekânlarını üretmek konusunda ne derece yaratıcı olabildiklerini göstermektedir:

“...Rojan odasında kendi dünyasını yaratma konusunda çok hevesliydi. Kantinden Colgate, masa örtüleri ve birkaç seccade aldı. Masa örtülerini kendi tasarımına göre parçalara ayırdı, duvar kâğıdı gibi görünmesi için Colgate ile tüm duvara yapıştırdı ve tüm seccadeleri yere serdi, böylece insanlar yere serilmiş süsleri görecektik, odaya çıplak ayakla girecek ve kendilerini evlerinde hissedeceklerdi.”³⁵²

Mahpusların özel alanlarını üretmek konusundaki yaratıcılıkları, hapishanenin ortak alanlarının kullanımına dair yaptıkları müdahalelerle yeni bir boyut kazanmaktadır. Hapishanelerde koğuş, yemekhane, banyo ve tuvalet, avlu, atölye, kütüphane gibi farklı işlevlere ve tasarımlara sahip birçok ortak mekân bulunmaktadır. Hapishane yaşamının kamusallığını kuran bu mekânlarda mahpusların görünürlüğü temel ilkedir.³⁵³ Bu koşullarda mahpuslar için hapishanenin kamusallığından kaçma ve görünmez olma fırsatlarını bulmak ya da yaratmak hapishane mekânını çeşitli müdahalelerle yeniden üretmenin bir diğer yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Kadın mahpusların hapishanenin sürekli gözetim altındaki kamusal alanlarında “anonim” kalmak üzere geliştirdikleri taktikleri bu bağlamda inceleyen Rowe, ortak alanların önceden belirlenmiş işlevleri dışında kullanımına dair örnekler sunmaktadır.³⁵⁴ Bir “arınma” mekânı olarak sunulan cezaevi şapelini kimi zaman bir buluşma yeri, kimi zaman özellikle kaçak ürünlerin ticaretinin

³⁵² Mete Ulutaş, **An Ethnographic Study of Social Bonds in Collective Confinement**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2022, 65-66.

³⁵³ Abigail Rowe, “Tactics, Agency and Power in Women’s Prisons,” **British Journal of Criminology**, Vol. 56, No. 2, 2016, pp. 332-349.

³⁵⁴ **Ibid.**

yapıldığı bir alışveriş merkezi olarak kullanan mahpuslar, hapishane mekânının özel ihtiyaçlar ve istekler doğrultusunda nasıl dönüştürebildiğini göstermektedir.³⁵⁵

Mahpuslar için hapishanenin kamusallığını aşıp kendilerine özgü ya da anonim kalabilecekleri mekânlar üretmek önemli olsa da bir ortak yaşam alanı olması dolayısıyla hapishane mekânını içerdiği ilişkilerden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Zira bir koğuştta yabancılarla birlikte yaşamak zorunda kalmak ya da bir hücrede sosyal etkileşimden mahrum olmak kapatılma deneyimine farklı biçimler verebilmektedir. Bu bakımdan mahpuslar arasında kurulan ilişkiler de içinde bulundukları mekânı dönüştürebilmektedir. Farklı çalışmalar, mahpuslar arasındaki sosyal etkileşimin hapishane mekânını kamusal ile özel arasındaki çelişkide ve özgün biçimlerde tekrar tekrar kurgulayabildiğini göstermektedir. Söz gelimi Ulutaş, birlikte kaldığı siyasi mahpusların ortak yönlerine dayalı olarak kurdukları yakın ilişkilerle koğuşt bir nevi ev hâline getirerek, kamusal alandan özel alana dönüştürdüklerini belirtmektedir.³⁵⁶ Akbaş ise 1980’li yıllarda Mamak Askeri Cezaevi’nde tutuklu kalan kadın mahpuslarla yaptığı görüşmelerden, koğuştaları yaşam alanına çeviren asıl unsurların birlikte gülmek, hayal etmek ve paylaşmak gibi sosyal etkileşim biçimleri olduğu sonucunu çıkarmakta ve sosyal etkileşim yoluyla bizzat mahpuslar tarafından kurulan bu yaşam alanını “alternatif kamusalılık” olarak yorumlamaktadır.³⁵⁷

Mahpusların içinde bulundukları koşullara uyarlanmış yöntemlerle, kendilerine özgü olan, kaçış imkânı tanıyan veya paylaşmaya ve bağ kurmaya dayalı alanlar üretebilmeleri hapishane mekânının kurgusal ve değişken niteliğini ortaya koymaktadır. Hapishane mekânının bu çok yönlülüğünü ve işlevselliğini kavramanın en iyi yolu ise doğrudan onu deneyimleyenlere söz vermektir. 1980’li yıllarda farklı cezaevlerinde beş yıl geçiren yazar Sezai Sarioğlu, hapishaneyi oldukça zengin ve karmaşık bir ortam olarak tanımlamaktadır.³⁵⁸ Sarioğlu kapatıldığı hapishanelerin mekânsal özelliklerini karşılaştırarak “mekân yoğunlaşması” olarak adlandırdığı olgunun kapatılan birey üzerinde nasıl bir etki bıraktığını aktarmaktadır. Buna göre, mahpusların deneyimleri belirli bir süre, belirli bir kapalı mekânda kalmak

³⁵⁵ Ibid., p. 337.

³⁵⁶ Ulutaş, *An Ethnographic Study of Social Bonds in Collective Confinement*, s. 54.

³⁵⁷ Akbaş, *Mamak Askeri Cezaevi’nde Bir Kadın Koğuştında “Kamusal”ı Tartışmak*.

³⁵⁸ Nurdan Gürbilek & İskender Savaşır, haz., “Hapishane Tanıklıkları - Zihni Anadol, Elif Toron, Sezai Sarioğlu, Veli Devcioğlu, Ertugrul Kürkçü,” *Defter*, Sayı 9, 1989, ss. 58-69.

bakımından benzeşse bile, hapishanelerin birbirlerinden farklı tasarımlara sahip olması deneyimleri de farklılaştırmaktadır. Örneğin Sarıoğlu, Samsun'daki E tipi cezaevinde alt katta tuvaleti ve yemekhaneyi içeren bir gazinonun, üst katta ise yatakhanelerin bulunduğu ve bu tasarımın gündelik hayatın farklı süreçlerini uyarlamak açısından mahpuslara imkân tanıması sebebiyle daha tercih edilir olduğunu belirtmektedir. Onun deyimiyle, bu tasarımda mahpuslar gündelik süreçlerini planlayabilmekte, kendilerini yeniden üretebilmekte ve böylece mekân yoğunlaşmasını parçalayabilmektedir. Bunların yanında Sarıoğlu, mekân yoğunlaşmasının bireyi sıradan saydığı deneyimlere gereken değeri vermeye, yeni bir dünyaya açılmaya, farklı ütopyalar yaşamaya ve sınırlandırmalarla mücadele etmeye yönelttiğini de belirtmektedir. Kısaca hapishane mekânı, bir taraftan içerdiklerinin deneyimlerini biçimlendirmekteyken diğer taraftan bu deneyimler aracılığıyla dönüştürülebilmekte, ancak daha da önemlisi daima zamansallığa açılmaktadır.

2.3.2. Zapt Edilen Zaman

Kapatılma deneyiminin zamansal boyutuna dair çalışmalar, mekânsal analizlerin ilk örnekleriyle benzer şekilde, hapishanenin kurumsal olarak düzenlenmiş zamanı ve mahpuslar üzerindeki etkisini ön plana almaktadır. Hapishanelerde zaman, genel anlamda, mahpusların cezasının niteliğine ve bulundukları hapishanenin koşullarına göre yasalar ve yönetmeliklerle net bir şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere mahpusların hapishane sınırları içindeki etkinlikleriyle birlikte dışarıyla ilişkileri de dâhildir. Zaman, mahpusun cezasının esas niteliği olmasının yanı sıra, gündelik deneyiminin, başkalarıyla etkileşiminin ve hatta ıslah edilebilirliğinin ölçüsü ve belirleyicisidir.³⁵⁹ Üstelik, Türkiye'deki askerî cezaevleri deneyiminin gösterdiği gibi, zamanın düzenlenmesi belirli koşullarda çok daha yoğun olarak uygulanabilmektedir; gündelik etkinliklerin sıkı biçimde programlanmasını, her etkinliğin kendi içindeki ritminin de programlanması

³⁵⁹ Örneğin, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun uyarınca hükümlülerin gündelik etkinliklerini nasıl planlayacakları, temsilcileriyle ve yakınlarıyla hangi sıklıkla ve ne kadar süre görüşebilecekleri belirlenmiş; bunun yanında, idarece ıslah olduğuna kani olunan hükümlüler için de “teşvik esaslı” bir dizi zamansal ödül tanımlanmıştır. Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (5275), **Resmî Gazete**, Sayı 25685, 29/12/2004, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5275.pdf>.

izleyebilmektedir.³⁶⁰ Bu bakımdan zaman, her şeyden önce, mahpuslar için kendi bedenleri ve deneyimleri üzerinde söz sahibi olabilmekle ilgilidir.

Wahidin, mahpuslar için zamanın, dışarıdaki insan için taşıdığından çok daha farklı bir anlama ve öneme sahip olduğunu belirtmektedir.³⁶¹ Ona göre, dışarıdaki insan için kullanılabilir ve kontrol edilebilir olan zaman, üzerinde şahsi kontrolü olmayan mahpuslar için harcanabilir ya da saklanabilir bir kaynak olmaktan çıkması nedeniyle negatif bir içeriğe sahiptir. Bu bakımdan Wahidin, hapisane zamanının iki şekilde belirttiğini ifade etmektedir: idarenin disiplin aracı hâline gelmiş olan zaman ile mahpusların deneyimledikleri ve yaşadıkları zaman.³⁶² Mahpusların zamansal deneyimine yer vermekle birlikte Wahidin, bu deneyimin dayanağını yine idarenin düzenlediği zaman olarak göstermekte ve dolayısıyla mahpusların faillliğini ancak bu verili zamanı manipüle edebilme kapasitesi üzerinden tanımaktadır.

Mahpuslar için zamanın üzerinde pazarlık edilebilecek bir düzenleme olduğu iddiasının ötesine geçebilmek için, öncelikle hapisane zamanının (ya da deneyimlenen zamanın) çift anlamlılığı vurgulanmalıdır. Moran'ın belirttiği gibi, hapisane zamanı bir yanıla takvimseldir: Mahpuslar, günler, aylar ya da yıllarla ölçülen cezalara çarptırılır ve ceza süreleri dolana kadar kapatılırlar.³⁶³ Bunun yanında, hapisane zamanının bir de gözlemciye göre değişen statüsü vardır; olayları ne küresel çapta düzenlenmiş takvimsel zamana ne de hapisanenin kurumsal zamanına uygun olarak işaretleyip sıralamayan mahpusun kişisel zamanı.

Çizgisel olarak akan ve ilerlemeci bir niteliğe sahip olan takvimsel zaman, temel olarak mahpusların yaşam süreçlerinin geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bölünmesiyle ilişkilidir. Zira kapatılma deneyimlerini inceleyen pek çok çalışmaya göre, dışarıdaki yaşamdan koparılmış ve gelecekteki belirli bir ana dek kapatılmış olmak, mahpusların büyük ölçüde şimdiki zamana odaklanmalarına yol açmaktadır. Örneğin, Cohen ile Taylor, özellikle uzun dönemli mahpuslarda geçmiş ile geleceğe dair tasavvurun önemini yitirdiğine ve şimdiki zamana dair planlamanın ön plana

³⁶⁰ Ali Yılmaz, **Kara Arşiv: 12 Eylül Cezaevleri**, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, ss. 193-225.

³⁶¹ Wahidin, "Time and the Prison Experience," pp. 1-10.

³⁶² **Ibid.**

³⁶³ Moran, **Carceral Geography**, pp. 50-51.

çıkacağına dikkat çekmektedir.³⁶⁴ Yazarlara göre, geleceğe dair açık ve kesin bir tanım yapamayan ve geçmişi arkada bırakmak isteyen mahpuslar, anın içeriğini yoğunlaştırmak ve etkili kılmak üzere, hapishane dışındaki gündelik yaşamda anlamsız sayılan pratikleri hayata geçirmeye yönelmektedir.³⁶⁵ Bununla birlikte, mahpusların zamansal deneyimini dışarıdaki gündelik yaşamdan ayıran, hapishanede gerçekleştirilen bir dizi pratikten fazlasıdır.

Mahpusların şimdiki zamanına odaklanmak, zamansal deneyimlerini gündelik ölçekte tanımlanmış etkinlikler üzerinden yorumlamaya yol açmaktadır. Bu tür yorumlarda öne çıkan temalar rutin hayat ile boş zamandır. Zamanlaması genellikle idare tarafından belirlenen sayıma katılmak, yemek yemek, banyo yapmak, görüşe gitmek gibi belirli aralıklarla tekrarlanan etkinliklerin hapishanelerde rutin hayatın temellerini oluşturduğu düşünülmektedir.³⁶⁶ Bu rutinlerden arta kalan zaman ise “boş vakit” olarak nitelendirilmekte ve mahpusların okumak, eliş yapmak, spor yapmak, oyun oynamak gibi uğraşlarla geçirdiği zamana karşılık gelmektedir.³⁶⁷ Dolayısıyla, mahpusların zamansal deneyimlerini incelemenin zeminini sunan hapishane gündelik yaşamı, rutinler ve hobilerle geçirilmesi bakımından dışarıdaki yaşamdan pek farklı değildir.

Hapishane zamanının, her gün tekrarlanan rutinlerle biçimlenen ve her koşulda yoğunlaşmış ve durağan, akıp giden ancak hiç değişmeyen bir şimdiki zamanda sabitlenmiş olduğu yargısı mahpusların kişisel zaman algılarıyla önemli ölçüde çelişmektedir. Zira mahpusların anlatılarında hapishane zamanının durağanlığından duyulan sıkıntılar kadar bu zamanı hayallerini ve beklentilerini gerçekleştirmeye yönelik olarak kullanmaya yapılan vurgular da ön plandadır. Bu bakımdan mahpuslar için hapishane zamanının öncelikle içinde bulunulan koşulları kavramak, deneyimlemek ve dönüştürmekle bağlantılı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, mahpuslar için zamansallık, mekânsal konumlarından koparılamayacak ve ancak uzayzamansal bir bakışla analiz edilebilecek bir tahayyüldür. Bu tahayyülü anlamayı sağlayacak olan ise programlanmış gündelik etkinliklerden ziyade, kişisel zamanı

³⁶⁴ Cohen & Taylor, “Time and the Long-term Prisoner,” pp. 178-187.

³⁶⁵ *Ibid.*

³⁶⁶ Eski mahpuslarla yaptığı görüşmelere dayanarak hapishanede gündelik yaşamın işleyişini inceleyen Sönmez, sözü edilen rutin etkinliklere dair örnekler sunmaktadır.

Hülya Sönmez, **Eski Tutuklu ve Eski Hükümlülerin Cezaevindeki Gündelik Hayat Deneyimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021, ss. 128-130.

³⁶⁷ *Ibid.*, 130-137.

gündeliğin dışında tekrar tekrar kurmaya yarayan hayal kurmak, düşünmek, bir gruba dâhil olmak, bir mücadeleye atılmak gibi edimlerdir.

Zaman ile mekân hapishanenin kurumsal varlığının ve işleyişinin asli dayanağı olmakla birlikte, kapatılma deneyimini bu kurumsal çerçevenin sınırlamalarının dışına çıkaracak bir analizin de anahtarıdır. Zaman ile mekâna dair felsefi ve bilimsel tanımlamalar, öznel deneyimlerin ve bu deneyimleri kuran etkileşimlerin nasıl tasvir edilebileceğine ilişkin düşünsel bağlamı sunmaktadır. Bu bağlamın toplumsal teoriye dâhil edilmesinde hâkim yaklaşım olarak öne çıkan tarihselciliğin etkisi, her türlü normatif yapılanmayı derinlemesine sorgulayan kuir kuram gibi güncel yaklaşımlarla giderilmiş ve böylece alternatif zaman ile mekân tanımlarına ve bu tanımlara bağlı yeni anlatılara yer açılmıştır. Bununla birlikte, teorik zeminde gerçekleşen bu dönüşümün pratik alanda da etkili olduğunu söylemek güçtür. Zira toplumsal normların kurgulanması ve korunmasının araçları olan hapishane gibi kapatılma kurumlarının aykırılığın toplumsal yaşamın dışına çıkarılması konusundaki etkinliği artarak sürmektedir.

Hapishane kapsadığı bedenlerin kişisel zaman-mekânına müsadere yoluyla el koyan bir disiplin aygıtıdır. Tarihsel ve toplumsal düzeylerde farklı işlevleri ortaya çıkıp dönüşmüş olsa bile, bu esas tanımı hemen her koşul için hâlâ geçerlidir. Hapishane öncelikle bedenler üzerinde işleyen bir disiplin aygıtıdır. Bedenlerin hem kendilerine hem de diğer bedenlerle olan ilişkilerine dair bir kavrayış kazanmalarını sağlayan, onları özne olarak kuran en temel unsuru, yani uzayzamansal konumlarını ele geçirip dönüştürmektedir. Bu zorlayıcı koşullarda öznenin kendini yeniden konumlandırmaya yönelik olarak sergilediği her davranış, hayata geçirdiği her eylem yaşamsal ve bir o kadar da politiktir, çünkü dâhil olduğu iktidar ağlarıyla daimî bir uzlaşmazlık içindedir. Bu bakımdan, mahpusların işleyip dönüştürdükleri birer materyal olarak zaman ile mekânı değil, onların özne oluşlarını sürdürmelerini sağlayan zaman-mekân tahayyüllerini kavramak çok daha önemlidir.

3. HETERONORMATİF SİSTEMDE KUİR MAHPUS OLMAK

Hapishaneler hem idari yapılanmaları hem de dâhilinde hayata geçirilen uygulamalar ve politikalar bağlamında heteronormatif kurumlardır. Bu argüman yalnızca hapishanelere ilişkin mimari, idari ve yasal düzenlemelerin ikili cinsiyet rejimine göre ayarlandığını belirtmemekte; ayrıca bu rejimin toplum üzerindeki belirleyiciliği nedeniyle kuir mahpusların maruz kaldığı çifte marjinalleşmeye dikkat çekmektedir. Kuir bireylerin kriminoloji alanında geçmişten bugüne nasıl ele alındığını inceleyen Dennis, iki savaş arası dönemde, eşcinsellerin özel olarak tehlikeli ve suça eğilimli olduğu fikrinin yoğunlaşmasıyla, genelgeçer bir “*eşcinsel suçlu*” profilinin ortaya çıktığını öne sürmektedir.³⁶⁸ Dennis ayrıca, savaş sonrası yıllarda aktif eşcinsel hayat tarzının her koşulda (ifşa edilme ile ölüm arasında değişen derecelerde) mağduriyetle sonuçlanacağı düşüncesinin yaygınlaşmasıyla, “*eşcinsel suçlu*” profilinin sönümlenerek yerini “*eşcinsel mağdur*” profiline bıraktığını ve kriminoloji alanında kuir bireylerin suçluluk hâllerine ilişkin, bugün de etkisini sürdüren, bir sessizliğin hâkim olmaya başladığını belirtmektedir.³⁶⁹

Kuir bireylerin birer suç öznesi/konusu hâline gelmeleri sürecini aktaran Dennis’ten farklı olarak Kunzel, hapishanelerde gözlemlenen eşcinsel davranışın nasıl ele alındığını incelemektedir.³⁷⁰ Buna göre, ilk çalışmalar mahpuslar arasındaki eşcinsel ilişkiyi ahlâki bir kusur, doğal olmayan bir davranış, bir günah olarak tanımlarken; sonraki yıllarda içeride ve dışarıda görünürlüğünün artmasıyla eşcinsellik epistemolojik bir problem hâline gelmiştir. Artık heteroseksüel olarak tanımlanan bireylerin eşcinsel arzularının ve eylemlerinin açıklanması ve hatta bu meseleyi önemsiz kılacak bazı stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir.³⁷¹ Bu amaçla, toplumu tehdit eden bu “*hastalığın*” kaynağı olarak görülen hapishaneler incelenir ve

³⁶⁸ Jeffrey P. Dennis, “The LGBT Offender,” in **Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice**, eds. Dana Peterson & Vanessa R. Panfil, New York, NY: Springer, 2014, pp. 87-91.

³⁶⁹ *Ibid.*, pp. 91-93.

³⁷⁰ Regina G. Kunzel, “Situating Sex: Prison Sexual Culture in the Mid-Twentieth-Century United States,” **GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies**, Vol. 8, No. 3, 2002, pp. 253-270.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 260.

tamamen farklı bir dünya olarak nitelenen bu kurumlarda gözlemlenen “eşcinsel davranışın”, içinde bulunulan koşullardan kaynaklanan ve geçici niteliğini vurgulamak üzere “koşullu eşcinsellik [*situational homosexuality*]” tanımlaması geliştirilir.³⁷²

Kuir mahpusların ya da hapishanelerdeki kuirliğin toplumsal zararlarına ilişkin “bilimsel” açıklamalar ve bunları önemsiz kılma çabası, ironik bir şekilde, toplumları saran heteronormatifliğin kurgusal içeriğini ve açmazlarını ortaya çıkarmaktadır.³⁷³ 1970’lerden bu yana LGBT topluluklarının ve aktivizminin giderek güçlenmesi sayesinde heteronormatif mantığın ve onu toplumsal düzeyde uygulamaya sokan tüm kurumsal yapıların geçerliliği sorgulanmaktadır. Hatta bu çerçevede kriminoloji alanındaki tüm söylem ve politikaların sınırlarını zorlayacak bir tavır ya da yaklaşım olarak “kuir kriminoloji” önerisi ortaya atılmıştır. Kuir bireylerin kriminoloji alanına yalnızca “*cinsel sapkınlık*” kategorisinde dâhil edilmesine yönelik bir itiraz olarak beliren kuir kriminoloji, Woods’a göre, cinsel yönelim ile cinsiyet kimliğine dair kategorileri sapkınlık vurgusu dışında tanıyan; kuir bireylerin suçluluk ile mağduriyet statülerini cinsiyet ve cinselliğin yanı sıra ırk, etnisite, sınıf gibi diğer kimlik kategorileri bağlamında da inceleyen bir yaklaşımdır.³⁷⁴ Kuir teriminin kriminoloji alanına yalnızca bir kimlik kategorisi olarak dâhil edilmesine karşı çıkan Ball ise normlara ve normallığe yöneltilmiş bir yapıbozum pratiği olarak kuir teorisinin kriminoloji alanında da işletilmesi gerektiğini savunmaktadır.³⁷⁵ Bununla birlikte, kuir mahpusların deneyimlerini heteronormatif sistem ile etkileşimleri üzerinden ele alan çalışmalar hâlâ büyük ölçüde kuir kimliğini ve kavramlarını kriminolojinin konusu yapmakla yetinmektedir.³⁷⁶

Bu alandaki uluslararası çalışmalar çoğunlukla kuir bireylerin kapatılma süreçleri içinde uğradıkları ayrımcılık ile şiddeti konu edinmekte ve bu çerçevede büyük ölçüde mağduriyetlerine odaklanmaktadır. Örneğin, farklı suçlardan hüküm giymiş, farklı cinsel yönelimlere sahip, transeksüel eski mahpuslarla yaptığı

³⁷² *Ibid.*, pp. 260-262.

³⁷³ *Ibid.*

³⁷⁴ Jordan Blair Woods, “‘Queering Criminology’: Overview of the State of the Field,” in **Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice**, eds. Dana Peterson & Vanessa R. Panfil, New York, NY: Springer, 2014, pp. 15-44.

³⁷⁵ Matthew Ball, “What’s Queer About Queer Criminology?” in **Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice**, eds. Dana Peterson & Vanessa R. Panfil, New York, NY: Springer, 2014, pp. 531-556.

³⁷⁶ *Ibid.*, p. 534.

görüşmelere dayanan çalışmasında Enoch, şiddet, baskı ve tecrit etrafında biçimlenen ayrımcılık ile mağduriyetin kuir mahpusların kapatılma deneyiminde öne çıkan iki tema olduğunu belirtmektedir.³⁷⁷ Trans mahpusların ceza adalet sisteminin hem genel işleyişi hem de farklı birimleri ile etkileşimleri hakkındaki algı ve düşüncelerini inceleyen Hamilton da kuir mahpusların deneyimlerini biçimlendiren temel unsurlar olarak ayrımcılık ile güvenlik kaygısını öne çıkarmaktadır.³⁷⁸ Son olarak, trans erkek ve *tomboy* (maskülen) kadın mahpuslarla gerçekleştirdiği görüşmeler bağlamında Girshick de, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin en uç şekillerde geçerli olduğu hapishane ortamında, kuir mahpusların yoğun bir şiddet ve ayrımcılıkla yüzleştiklerini aktarmaktadır.³⁷⁹

Türkiye özelinde ise kuir mahpusların içinde bulundukları benzer koşullara ilişkin sivil toplum örgütlerince hazırlanmış raporlar ve akademik incelemeler bulunmaktadır. CİSST adına Hilal Başak Demirbaş'ın hazırladığı “Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak” başlıklı rapor³⁸⁰ ile Pembe Hayat LGBTİ+ Dayanışma Derneği için Selin Berghan'ın hazırladığı “Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar” başlıklı rapor³⁸¹ bu kapsamda örnek olarak verilebilir. Her iki çalışmada da kuir mahpusların kapatılma süreçlerinde maruz kaldıkları ayrımcılık, şiddet ve kötü muameleler konu edilmekte ve bu sorunların giderilmesi için farklı talep ve öneriler sunulmaktadır. Bunların yanında, kuir bireylerin kapatılma öncesi, sırası ve sonrasında yaşadığı sorunları ve bu kapsamdaki sosyal hizmet ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik tez çalışmasında Esin Zengin Taş, kuir bireylerin sosyal yaşantılarında maruz kaldıkları ekonomik, mekânsal ve kültürel ayrımcılığın, kapatılma deneyimleri üzerinde de belirleyici olduğunu açıklamakta ve bu çerçevede kuir mahpusların hem içeride hem de dışarıda psikolojik destek, bireysel danışmanlık, ekonomik destek ve ayrımcılıklarla mücadele gibi gereksinimlerinin doğduğunu kaydetmektedir.³⁸²

³⁷⁷ Robert Enoch, *Understanding the Lived Experiences of Transgender Inmates*, Doctoral Thesis, University of California, 2015.

³⁷⁸ Hamilton, *Transgender and Gender Nonconforming Individuals' Perceptions*.

³⁷⁹ Lori Girshick, “Out of Compliance: Masculine-Identified People in Women’s Prisons,” in *Captive Genders: Trans Embodiment and the Prison Industrial Complex*, ed. Eric A. Stanley & Nat Smith, Oakland, CA: AK Press, 2011, pp. 189-208.

³⁸⁰ Demirbaş, *Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak*.

³⁸¹ Berghan, *Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar*.

³⁸² Zengin Taş, *LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları*.

Öte yandan, *homonormativite* tartışmalarının gösterdiği gibi LGBTİ+ aktivizminin temel hedeflerinden olan yasal tanınma ve korunma sağlama çabaları bazı öngörülemeyen sonuçlara yol açabilmektedir. Homonormativite tartışmaları, LGBTİ+ aktivizminin içinden çıkan kendine dönük eleştirileri kapsamaktadır.³⁸³ 1990’larda kuir görünürlüğün artışıyla birlikte kuir bireylerin sisteme entegrasyonunu sağlama yolundaki dışsal girişimler hız kazanmıştır. Bu girişimlerin bazı LGBTİ+ topluluklarca heteronormatif sisteme ve kurumlarına yönelik başkaldırıyı ortadan kaldırmak pahasına sahiplenilmesi tartışmaların başladığı noktadır. Söz konusu topluluklar, bireysel özgürlükler uğruna kamusal alanı dönüştürecek kolektif özgürlüklerden vazgeçmek, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştiren neoliberal ideolojiyi desteklemek, kendi kimliklerini normalleştirmek ve böylece homonormatif bir sistem kurmakla suçlanmaktadır. Bu tartışmalar ayrıca LGBTİ+ toplulukların içindeki ırksal, etnik, sınıfsal, dini vb. farklılıklara ve homonormatif girişimlerin bu farklılıkları ayrımcılığa dönüştürme potansiyeline dikkat çekmektedir.

Bu tartışmalar bağlamında, Kanada özelinde gerçekleştirdiği çalışmasında Kirkup³⁸⁴, kuir bireylerin yasal olarak tanınma ve korunma gayesiyle ceza-adalet sistemine başvurdıklarında, aslında kendilerine karşı ön yargılı olan bir sistemi topluluklarının diğer üyelerine karşı harekete geçmeye teşvik etme riskine girdiklerini tespit etmiştir. Kirkup, bu durumun kuir topluluğunun daha dezavantajlı üyelerinin sistematik bir şekilde marjinalleşmesine yol açtığını bildirmekte ve topluluğun haklar bazında kazanımlarının en üst düzeyde olduğu koşullarda dahi çeşitli disiplin kurumlarının kuir kimliğini etkisiz kılmaya yönelik girişimlerinin sürdüğü sonucuna varmaktadır.³⁸⁵ Bu bakımdan, LGBT topluluklar içindeki farklılıkları öne çıkaracak biçimde, çoğu zaman kendi topluluklarındaki bireyler tarafından da marjinalleştirilen kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini mevcut literatürün kapsamının dışına çıkacak şekilde ele almak önem kazanmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında, cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimleri ile mahpusluk hâlleri nedeniyle toplumsal düzeyde ikili marjinalleşme sürecine maruz

³⁸³ MacCann & Monaghan, *Queer Theory Now*, pp. 157-162.

³⁸⁴ Kyle Kirkup, *Sex Crimes: Queer Engagements with the Criminal Law from the Street to the Prison*, Doctoral Thesis, University of Toronto, 2017.

³⁸⁵ *Ibid.*

kalan kuir mahpusların kapatılma deneyimleri mağduriyet eksenine dışına taşan yönüyle ele alınacak ve içinde bulundukları koşulları dönüştürme potansiyelleri üzerinden değerlendirilecektir. Ancak öncelikle kuir mahpusların ceza infaz sistemi dâhilinde karşılaştıkları başlıca sorunlar ile mevcut literatürün bu sorunlar bağlamında sunduğu açıklamalar tematik olarak incelenecektir.

3.1. Sistemik Ayrımcılık ve Şiddetle Başa Çıkmak: Kuir Mahpusların Ortak Sorunları ve Sunulan Çözümler

Kuir mahpuslara ilişkin resmî istatistikler bulunmamakla birlikte, Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği'nin bilgi edinme başvuruları sonucunda edindiği bilgilere göre Türkiye hapisanelerinde 2016 yılı itibarıyla ağırlıklı adli suçlar kapsamında tutuklu ya da hükümlü olan 137 kuir birey bulunmaktadır.³⁸⁶ Kasım 2018'de yapılan bir haberde ise Türkiye genelinde 200 civarında kuir mahpusun bulunduğu belirtilmektedir.³⁸⁷ Kapatılan geniş kitlenin içinde sayıca marjinal kalan bir grup olarak kuir mahpusları bu çalışma için özel kılan unsur, farklı alanlardan akademik çalışmaların onlar hakkında bir bakıma sessiz kalmaları ya da onlara yalnızca mağduriyetleri ölçüsünde ses olmalarıdır. Bununla beraber, sözü edilen çalışmaların kuir mahpusların kapatılma süreçlerinde yaşadıkları sorunları ve bunların kaynaklarını kapsamlı bir şekilde değerlendirdikleri ve ayrıca bu sorunların giderilmesinde izlenebilecek yöntemlere ilişkin çeşitli öneriler sunmuş oldukları belirtilmelidir. Bu bölümde tüm bu sorun ve öneriler genel hatlarıyla ve örnekler yardımıyla özetlenecektir.

Hapishaneler, dâhilinde belirli toplumsal normların dışına çıkmış bireylerin bedenlerine ve yaşamlarına, özgürlüklerine ve özerkliklerine geçici ya da kalıcı olarak ve resmî düzeyde el koyulan idari yapılanmalardır. Bu bakımdan hapsedilmenin tüm mahpuslar için ortak sayılabilecek bir etkisi bulunmaktadır: “*Toplumsal dışlanma mekânı*” olarak hapishanenin mahpuslar üzerinde yol açtığı

³⁸⁶ Demirbaş, *Türkiye'de LGBTİ Mahpus Olmak*, ss. 40-41.

³⁸⁷ “TBMM İnsan Hakları Komisyonu'nda Mahpus LGBTİ'ler Brifingi,” *Pembe Hayat*, 16 Kasım 2018, <https://www.pembehayat.org/haberler/tbmm-insan-haklari-komisyonu-rsquo-nda-mahpus-lgbti-rsquo-ler-brifingi-1973>.

öncelikli etki özgürlükten mahrumiyet, yalıtılmışlık ve sosyal tecrittir.³⁸⁸ Bunun yanı sıra hapsedilme ya da kapatılma, bireylerin zaman ile mekân algısını kökünden değiştiren ve böylece bir anlamda benliklerini dönüştüren bir deneyimdir. Dolayısıyla bu deneyimin içeriği ve sonuçları mahpusların diğer yaşamsal deneyimleri ile özneleşme süreçlerini de kapsamaktadır. Kısaca, kapatılma deneyiminin mahpusluk hâline özgü sayılabilecek kolektif yanları olduğu kadar hem grup hem de birey düzeyinde gözlemlenebilen özgün tarafları da bulunmaktadır. Bu açıdan, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ve normlarının dışında kalan özneleşme süreçleriyle kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinin diğer mahpuslara kıyasla daha özgün bir biçim aldığı söylenebilir.

UNODC tarafından hazırlanan bilgilendirme metinleri uyarınca “*özel ihtiyaçlara sahip mahpuslar*”³⁸⁹ arasında sayılan kuir mahpuslar yalnızca mahpusluk hâlleri nedeniyle değil, ayrıca sahip oldukları özgül nitelikler açısından da toplumsal uzam ve süreçlerin dışında tutulmakta ve böylece ikili bir yok sayma sistemine yerleştirilmektedir. Bu bakımdan kuir mahpusların kapatılma sürecinde yaşadıkları sorunların, diğer mahpuslara kıyasla hem daha özel hem de daha sistematik bir biçim aldığı söylenebilir. Zira kuir mahpuslar için hapishaneler, yaşamları boyunca maruz kaldıkları toplumsal dışlama pratiklerinin ve dolayısıyla ayrımcılık ve şiddetin yoğunlaşarak sürdüğü mekânlardır.

Cinsiyet kimlikleri ya da cinsel yönelimleri nedeniyle çoğunlukla aileleri ve toplum tarafından dışlanan ve bu doğrultuda her türlü yasal, sosyal ve ekonomik destekten mahrum kalan kuir bireylerin kapatılma deneyimi, büyük ölçüde, gündelik yaşantılarının sabit parçaları olan sosyal tecrit ve yoksunluk durumlarının derinleşmesiyle şekillenmektedir. Buna ek olarak, gündelik olarak yüzleştikleri toplumsal ön yargılar ve sosyal damgalanmışlıkları nedeniyle kuir bireyler mağdur konumunda oldukları hâllerde bile kolaylıkla suçlu olarak etiketlenebilmekte ve bu durum hapishanenin hiyerarşik ilişki ağları dâhilinde bir kısır döngüye

³⁸⁸ Seçil Doğuç Ergin, “Hapishanede Gündelik Yaşam: Kapatılmanın Zaman-Mekânsal Rejimiyle Baş Etmenin Gündelik Halleri,” **Dört Duvar Kadına Ne Yapar?** içinde, İpek Merçil & Seçil Doğuç Ergin, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020, s. 65.

³⁸⁹ **Handbook on Prisoners with Special Needs**, New York, NY: United Nations, 2009, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf.

dönüşebilmektedir.³⁹⁰ Sosyal tecrit ve damgalamaların ötesinde, kuir mahpusların kapatılma süreçlerinde yaşadıkları sorunların kaynağında ayrıca hapishanelerin kurumsal yapılanması yer almaktadır. Kurumsal bağlamda hapishaneler, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini ve bu hiyerarşileri kuran ve besleyen baskılayıcı normları sürdürmekte ve sağlamlaştırmakta rol oynamaktadır.³⁹¹ İkili cinsiyet rejimine göre düzenlenmiş kurumlar olarak hapishaneler, kuir mahpuslara yönelik ayrımcılık ve şiddeti olduğu kadar, toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışını da körüklemektedir.³⁹² Bu çerçevede, kuir mahpusların sorunlarını ve ihtiyaçlarını ele alan çalışmalar, ayrımcılık ile şiddet skalası üzerinde tanımlanan ve çoğunlukla iç içe geçmiş olan, kimliğin reddi, istismar ve taciz, tecrit ve mahrumiyet, güvensizlik gibi temaları öne çıkarmaktadır.

3.1.1. Cinsel Yönelimin ve Cinsiyet Kimliğinin Kurumsal Düzeyde Reddi

Tüm kurumsal yapılanması ve işleyiş kuralları ikili cinsiyet rejiminin sınırları dâhilinde belirlenmiş olan hapishane, kapsadığı bedenleri de bu rejimin kıstaslarına göre düzenleyip denetlemektedir. Cinsiyet ve cinselliğin benlik tanımlamalarının vazgeçilmez bir parçası olduğu hesaba katıldığında, cinsel yönelimi veya cinsiyet kimliği nedeniyle sözü edilen kıstaslara uymayan mahpuslar için kapatılma deneyimi, benliğin sürekli olarak yadsınması ve zedelenmesi hissiyatı ile özdeşleşmektedir. Bu bakımdan, kuir mahpusların kapatılma süreçlerinde yaşadıkları zorlukların kökeninde hapishanelerin heteronormatif ve tek cinsiyetli yapılanmasının yer aldığı söylenebilir.

İkili cinsiyet rejiminin sınırlarının dışına çıkan cinsel yönelimlerin yasa dışı olmadığı ve cinsiyet uyum ameliyatlarının 1988'den beri yasal olduğu Türkiye'de kuir bireyler halen anayasal düzeyde tanınmamakta ve korunmamaktadır.³⁹³ Bu durum, adalet ve ceza infaz sistemleriyle etkileşimlerinde kuir bireyler için genellikle bir dezavantaj yaratmaktadır. Bununla beraber, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği

³⁹⁰ Ece Canlı, "Prison Heterocissexual Complex: Sociospatial Politics of Queer Incarceration and the Case of Turkey," in *The SAGE Handbook of Global Sexualities*, ed. Zowie Davy, et al., London, UK: SAGE, 2020, pp. 320-323.

³⁹¹ Sarah Lambie, "Transforming Carceral Logics," pp. 241-242.

³⁹² *Ibid.*

³⁹³ Canlı, "Prison Heterocissexual Complex," p. 323.

farklılıklarının yasalarca tanındığı ve korunduğu örneklerde de hapishanelerin kurumsal işleyişine hâkim olan heteronormatif mantık çoğunlukla etkisini sürdürmektedir. Zira cinselliğe ve cinsiyete dair temsiller, her koşulda, mahpusların birbirleriyle ve personelle olan etkileşimlerini, hapishanede sunulan hizmetlere ve programlara erişimlerini ve ayrıca mahpuslara yönelik bireysel ya da kurumsal düzeydeki her türlü uygulamanın içeriğini belirleyen asli unsurdur.³⁹⁴

Kuir mahpusların, hapishaneye girişlerinden itibaren, cinsel yönelimlerinin ve cinsiyet kimliklerinin yadsınması temelinde pek çok ayrımcı ve yasaklayıcı uygulamayla yüzleştiği çeşitli vesilelerle tespit edilmiştir. Bu uygulamaların başında, özellikle trans mahpusların cinsiyet kimliklerine göre değil, ikili cinsiyet rejimi uyarınca atanmış cinsiyetlerine göre hapsedilmeleri yer almaktadır. Bu durumdaki mahpuslar bir yandan kendi benliklerini tanımlama ve ifade etme imkânından mahrum kalırken, diğer yandan cinsiyet kimlikleriyle alakalı sürekli baskı ve aşağılamalara maruz kalmaktadır. ABD’li bir trans kadın, kadın kıyafetleriyle girdiği erkek cezaevinde giriş işlemleri sırasında gördüğü muameleyi (iki yüzün üzerindeki erkek mahpusun bakışları altında tüm giysilerinin çıkartılıp saçlarının kazınmasını) “*kimliğinden ve haysiyetinden soyutlanma*” olarak nitelendirmektedir.³⁹⁵ Türkiye hapishanelerindeki trans mahpuslar da benzer sorunlarla karşılaşmaktadır. Trans kadın Hazal hapishaneye giriş deneyimini şöyle aktarmaktadır:

*“Kasım ayında Kartal E Tipi Cezaevi’nin girişinde tekrar arama adı altında çırılçıplak soyuldum. Bir erkeğin beni araması beni çok kötü bir duyguya sürüklüyordu. Çünkü ameliyatlı değildim. Allah kimsenin başına vermesin. Arama esnasında göğsüme bakıp gülüyor ve dalga geçiriyorlardı. Utanç verici bir şeydi...”*³⁹⁶

Aynı suçtan üç sene arayla iki defa hapse giren trans kadın Beyza da hapishaneye giriş prosedürlerini “*onur kırıcı*” olarak nitelendirmektedir:

“Önce Bayrampaşa cezaevine götürüldüm. Cezaevi girişinde arama adı altında çırılçıplak soyuldum. O zaman silikonlarım vardı. Önce askerler, daha sonra gardiyanlar arama yaptı. Arama yaparken bana hakaret

³⁹⁴ Zago, *Experiences of Sexual Orientations*, p. 149.

³⁹⁵ Paula Rae Witherspoon, “My Story,” in *Captive Genders: Trans Embodiment and the Prison Industrial Complex*, ed. Eric A. Stanley & Nat Smith, Oakland, CA: AK Press, 2011, p. 211.

³⁹⁶ Koyuncu, *Voltaçark*, s. 76.

ettiler. Cinsiyet kimliğimle de dalga geçiyorlardı. (...) 2008 yılında Metris Cezaevi'nde tekrar içeri girdim. Tekrar çıplak arama ve otur kalk, onur kırıcı davranışlar, bana çok saçma geliyor.”³⁹⁷

Kuir mahpusların cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri temelinde uğradıkları taciz ve aşağılamalar hapishaneye girdikleri anda başlayıp, genellikle tüm kapatılma deneyimlerini biçimlendiren bir hâl almaktadır. Diğer mahpusların ve hapishane personelinin sözlü ve fiziksel saldırılarıyla belirginleşen bu süreç, kuir mahpusların benliklerini zedeleme ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini onlara benimsetme hedefini taşımaktadır. Bu bağlamda mahpusların deneyimlerinde öne çıkan iki tema kıyafet kısıtlamaları ile özel ilişkilerin yasaklanmasıdır.

Hapishanelerde kuir mahpuslara yönelik kurumsal reddiye, cinsel yönelimlerini ve cinsiyet kimlikleri ifade etmelerinin önüne geçecek uygulamalarla da kendini göstermektedir. Mahpusların ikili cinsiyet rejimi uyarınca belirlenmiş toplumsal cinsiyet rollerine uygun görünmeleri ve davranışları beklenmekte ve bu çerçevede kuir mahpusların cinsel yönelimleri ile cinsiyet kimliklerini dışa vurmalarını sağlayacak kıyafet ve aksesuar kullanmaları büyük ölçüde engellenmektedir. ABD'deki iki büyük kadın cezaevinde kalmış kuir mahpusların deneyimlerini incelediği çalışmasında Girshick, “zorla feminenleştirmenin” nasıl kurum politikası hâline geldiğini açıklamaktadır.³⁹⁸ Bol kıyafetler ile erkek iç çamaşırları giymek isteyen “maskülen” kuir mahpuslara kadın elbisesi giyme zorunluluğu getirilmesi ya da bedenlerini stereotip kadın formuna sokmaları için tıraş olmaya zorlanmaları gibi uygulamalar zorla feminenleştirmenin örnekleridir.³⁹⁹ Trans kadın Funda'nın deneyimlerinden aktardığı gibi, erkek cezaevlerinde de kuir mahpuslara benzer zorunluluklar dayatılmaktadır:

“Bana gönderilen kadın elbiselerini içeri almıyorlardı. Burası erkek cezaevi kadın kıyafeti alınmaz, dediler. “Sen de erkek elbiseleri giy!” demelerine rağmen erkek elbisesi giymedim. Bu nedenle de 40 gün boyunca yıkanmadım, üstümdeki elbiseleri de hiç çıkarmadım. Eğer

³⁹⁷ *Ibid.*, ss. 49-51.

³⁹⁸ Girshick, “Out of Compliance,” pp.195-199.

³⁹⁹ *Ibid.*

*elbiselerimi çıkarırsam odada arama bahanesiyle gelip alırlar diye korktum. Bu yüzden hiç erkek elbisesi giymedim.”*⁴⁰⁰

İkili cinsiyet rejimi temelinde sınıflandırılmış kurumlar olarak hapishanelerde, bu rejimin sınırlarını zorlayabilecek özel ilişkiler de sıkı bir şekilde denetim altında tutulmaktadır. Kuir mahpuslar bu bakımdan özellikle hedef alınmakta, çoğunlukla yoğunlaştırılmış bir gözetim ve tecrit uygulamasına tabi tutulmakta ve hatta diğer mahpuslara gösterdikleri en ufak yakınlaşmada bile kolayca cezalandırılmaktadır.⁴⁰¹ Özel ilişkiler üzerindeki kurumsal kontrolün yoğunluğu, kuir mahpuslar açısından bir yönüyle sosyal tecridin derinleşmesine, diğer yönüyle kendini ve kimliğini ifade etme hakkından mahrumiyete yol açmaktadır. Mogul vd. bu koşullar altında mahpuslar arasında kurulan rızaya dayalı, cinsel veya yakın ilişkiler ve arkadaşlıkların kuir bir deneyim olduğunu, ayrıca bu deneyimin hapishanelerin yalnızlaştıran ve insanlıktan uzaklaştıran yönüne karşı temel insani arzuları yürürlüğe koyan bir direniş olarak tanımlanması gerektiğini öne sürmektedir.⁴⁰²

Özel ilişkiler kurmak hapishanelerdeki zorlu koşullarla başa çıkmanın tek yöntemi değildir. Kimliklerini ve dolayısıyla benliklerini hedef alan kurumsal yapı dâhilinde kuir mahpuslar, cinsel yönelimlerini ve cinsiyet kimliklerini gizleme ile dışa vurma seçenekleri arasında yaptıkları bilinçli tercihlerle, kendi koşullarına uyarlanmış başa çıkma stratejileri geliştirebilmektedir. ABD hapishanelerinde kalmış eski mahpuslarla yapılan görüşmelere dayanan bir çalışma, kuir mahpusların cinsel yönelimlerini ve cinsiyet kimliklerini ifade etme bakımından üç ayrı strateji geliştirdiklerini belirtmektedir: (1) mücadele, yani kuir kimliğini açıkça paylaşmak ve savunmak; (2) kaçınma, yani kuir kimliğinden geçici olarak soyutlanmak; (3) gizleme, yani kuir kimliğini yalnızca belirli kişilerle, seçici olarak paylaşmak.⁴⁰³ Bunların yanı sıra bazı kuir mahpuslar için, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğini gizlememek fakat özel simgeler kullanmaktan ve belirli davranışlardan uzak durarak

⁴⁰⁰ Koyuncu, **Voltaçark**, s. 109.

⁴⁰¹ Joey L. Mogul, Andrea J. Ritchie & Kay Whitlock, **Queer (In)Justice: The Criminalization of LGBT People in the United States**, Boston, MA: Beacon Press, 2012, pp. 113-114.

⁴⁰² **Ibid.**, p. 112

⁴⁰³ Tina Maschi, Jo Rees & Eileen Klein, “‘Coming Out’ of Prison: An Exploratory Study of LGBT Elders in the Criminal Justice System,” **Journal of Homosexuality**, Vol. 63, No. 9, 2016, p. 1285.

açıkça sergilemekten kaçınmak ya da “heteroseksüel” olduğu yönünde bir algı yaratmak da ayrı bir strateji olarak öne çıkmaktadır.⁴⁰⁴

Diğer yandan, cinsel yönelim ya da cinsiyet kimliğini gizlemenin zor olduğu koşullarda, örneğin trans mahpusların durumunda, kuir kimliğin bizzat onu baskılamak üzere koyulan kuralları ihlal ederek öne sürülmesi de kayda değer bir stratejidir. Enoch, trans mahpusların hapishanelerin kısıtlı kaynaklarını kullanarak ürettikleri makyaj malzemesi, takı ve aksesuarlarla ya da idare tarafından sağlanan kıyafetleri dönüştürmeye yönelik ufak çaplı müdahalelerle cinsiyet kimliklerini ifade etmenin ve böylece benliklerine yöneltilmiş kurumsal mekanizmaya direnmenin yaratıcı yollarını bulduklarını aktarmaktadır.⁴⁰⁵ Bununla beraber, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğini gizlemek ile açıklamak arasındaki tercih, hapishanelerin şiddete eğilimli zorlu koşullarında, kuir mahpuslar için çoğu zaman bir ölüm kalım meselesine dönüşebilmektedir.

3.1.2. Kuir Mahpusların Günlük Rutini: Hiper-Maskülen Hapishaneler ve Cinsel Şiddet

Çeşitli biçimleriyle şiddetin kuir bireylerin gündelik hayatının ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir. Kuir mahpuslar içinse şiddet çoğu zaman daha yoğun ve daha yıkıcı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Hapishanelerde kuir mahpuslara yönelik şiddetin yaygınlığı ve yoğunluğu genellikle ikili cinsiyet rejiminin ürettiği karşıtlıklara referansla açıklanmaktadır. Hapishaneler ikili cinsiyet rejimi uyarınca kadın ile erkek yerleşimleri olarak ayrıştırılmış olsa da hem araştırmacıların hem de mahpusların genel yargısı uygulamada erkek egemen ya da maskülen niteliğin ağır bastığı yönündedir.

Hapishanelerin erkeklere göre tasarlanmış “*tek cinsiyetli mekânlar*” olmaları, öncelikle mahpusların deneyimlerini ve kendilerine yönelik tanımlamalarını şekillendirmektedir.⁴⁰⁶ Bazı kuir mahpuslar kimliklerinin parçası olacak yeni

⁴⁰⁴ Harris, *Queer in the Prison?*, pp. 229-230.

⁴⁰⁵ Enoch, *Understanding the Lived Experiences*, pp. 95-98.

⁴⁰⁶ İpek Merçil, “Cezaevinde Gündelik Kadınlık Deneyimleri,” *Dört Duvar Kadına Ne Yapar?* içinde, İpek Merçil & Seçil Doğuç Ergin, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020, s. 163.

deneyimlerle ya da kimliklerini tanımlayabilecekleri yeni kavramlarla ilk kez hapishanede tanışmakta; bazıları da kuir kimliğini dışa vurma ve savunma gücünü ancak hapishane ortamında kazanmaktadır.⁴⁰⁷ Bazı kuir mahpuslar ise hapishanelerin yüksek derecede cinsiyetlendirilmiş ortamında karşılaştıkları tüm ön yargılara ve sistematik ayrımcılığa rağmen, kendileri hakkında daha derin ve daha açık bir anlayış geliştirebildiklerini ifade etmektedir.⁴⁰⁸ Bununla birlikte, hapishanelerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ve normlarının en uç şekillerde kurgulanıp sergilendiği ortamlar olması, kuir mahpuslar açısından özellikle cinsel şiddetin hapishane yaşamının yerleşik bir parçası hâline gelmesine yol açmaktadır. Zira hapishanelerin tek cinsiyetli ortamında kuir mahpuslar, cinsel şiddetin öncelikli hedefi olmaktadır. Hapishaneleri bu bağlamda “*alfa erkek tipinin egemen olduğu maço bir ortam*” olarak tanımlayan kuir mahpuslar, büyük ölçüde güvenlik endişesi nedeniyle cinsel yönelimlerini ve cinsiyet kimliklerini ifade etmekten kaçınmaktadır.⁴⁰⁹ Örneğin, İngiltere özelinde gerçekleştirdiği çalışmasında Harris, bazı eşcinsel ve biseksüel mahpusların, hem diğer mahpuslar hem de personel tarafından şiddet görme ihtimallerine karşı, hapishaneye girişleri sırasında kendilerine iletilen cinsel yönelimleriyle ilgili sorulara heteroseksüel oldukları şeklinde cevap verdiklerini aktarmaktadır.⁴¹⁰

Hapishanelerde cinsel şiddet hem personel hem de mahpuslar tarafından çoğunlukla belirli toplumsal cinsiyet rollerini sergilemek ya da dayatmak üzere araçsallaştırılmaktadır.⁴¹¹ Hapishane koşullarını nitelemekte sıklıkla kullanılan hiper-maskülinite kavramı, erkek egemen bir ortamda sürekli çatışma, kontrol etme, duyguların bastırılması ve zayıflıkla ilişkilendirilen kişilerin çoğunlukla şiddet yoluyla zapt edilmesi şeklinde kendini gösteren bir davranış kalıbı olarak tanımlanmaktadır.⁴¹² Kuir mahpusların hiper-maskülinite ile yüzleşmesi ise büyük ölçüde cinsel şiddet üzerinden gerçekleşmektedir.

Kuir mahpuslara yönelik cinsel şiddet kimi zaman personeller tarafından idare usullerinin bir parçası olarak kullanılmaktadır. Özellikle hapishaneye ilk girişte

⁴⁰⁷ Harris, **Queer in the Prison?**, pp. 212-216.

⁴⁰⁸ Maschi, et al., “Coming Out of Prison,” pp. 1283-1284.

⁴⁰⁹ Zago, **Experiences of Sexual Orientations**, p. 177.

⁴¹⁰ Harris, **Queer in the Prison?**, pp. 191-193.

⁴¹¹ Mogul, et al., **Queer (In)Justice**, p. 116.

⁴¹² Girshick, “Out of Compliance,” p. 191.

uygulanan üst arama ritüelleri çoğunlukla sözlü ve fiziksel tacizi içermekte ve mahpuslar tarafından benliklerini zedeleyen deneyimler olarak tanımlanmaktadır.⁴¹³ Diğer mahpuslar tarafından yöneltilen, hapishanenin gündelik rutinine dâhil olmuş sözlü ve fiziksel saldırılar ise genellikle kuir mahpusların hapishane idaresi ve personeline yönetilen ikincil bir cezalandırma sürecine tabi tutulmalarına yol açmaktadır. Mahpuslar arasındaki şiddet vakalarında, olayın mağduru konumunda bulunsalar bile hücre hapsi ve tecrit gibi disiplinler uygulamalara maruz kalan taraf kuir mahpuslar olmaktadır. Kısaca kuir mahpuslar için kendilerine yöneltilen şiddetle başlayan bu süreç, cezalarının ağırlaşmasıyla ve dolayısıyla kapatılmayla baş gösteren sıkıntılarının katlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Türkiye bu duruma örnek bir olay nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından hem işkence hem de ayrımcılık yasaklarını ihlalden tazminata mahkûm edilmiştir.⁴¹⁴

Kuir mahpusların genel olarak şiddetle başa çıkma yöntemleri ise içinde bulundukları koşullara ve şiddetin biçimine göre değişiklik göstermektedir. Şiddetten kaçınma için uyguladıkları öncelikli yöntem seçici açılmadır; hangi niteliklerini, ne zaman ve kime açıklayacakları konusunda üzerinde düşünülmüş tercihler yapmaktadırlar.⁴¹⁵ Ancak bu yöntem hapishane içi dedikodu ağlarının beklenmedik ölçüde gelişmiş olması nedeniyle çoğunlukla etkisiz kalmaktadır.⁴¹⁶ Bu durumda kuir mahpuslar, mücadele etmek ile sessiz kalmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadır. Şiddetle mücadelenin bir yolu yine şiddet olsa da kuir mahpusların daha çok caydırıcı yöntemleri tercih ettiği söylenebilir. Bu bakımdan, kendini savunacak güce sahip olduğunu veya her zaman mücadeleye hazır olduğunu

⁴¹³ Zengin Taş, **LGBT'lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları**, ss. 115-116.

⁴¹⁴ Eşcinsel mahpus X, Buca Cezaevinde kaldığı karma koşutta diğer mahpusların tacizine uğradığı için naklini talep etmiş, bunun üzerine yedi metrekairelik ışılandırması zayıf ve koşulları yetersiz bir hücreye koyulmuştur. Hücreye koyulduktan sonra mahpusun sosyal faaliyetlere katılması, havalandırmaya çıkması ve diğer mahpuslarla iletişime geçmesi de engellenmiştir. Mahpus bir yılı aşkın bir süre boyunca bu koşullarda kalmış ve bu süreçte durumunun iyileştirilmesi için ilgili makamlara defalarca başvuru yapmıştır. Bu süreçte bir sonuç alamayan mahpus, AİHM'ye başvurmuştur. AİHM, güvenliğini sağlamak için bile olsa mahpusun insanlık onuruna uygun koşullarda tutulmadığı, mahpusun “insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye” tabi tutulduğu ve bu durumun mahpusta “ruhsal ve fiziksel acılara ve ayrıca insanlık onuruna derin bir saldırı duygusuna” yol açtığı sonucuna varmış ve Türkiye’yi tazminata mahkûm etmiştir.

Önder Canveren & Emir Özeren, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin X/Türkiye Kararı Temelinde Türkiye’de LGBT Mahkûmlara Yönelik Bir İnceleme,” **Kadın/Woman 2000**, Cilt 15, Sayı 1, 2014, ss. 71-96.

⁴¹⁵ Maschi, et al., “Coming Out of Prison,” p. 1284.

⁴¹⁶ Mia Harris, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini kimliklerini kurma ve paylaşma süreçleri üzerinden incelediği çalışmasında, hapishanelerdeki dedikodu/haberleşme ağının bu süreçler üzerinde etkili olacak derecede gelişmiş olduğuna dair birçok örnek sunmaktadır.

Harris, **Queer in the Prison?**, p. 135, 220, 233, 242, 320.

göstermek, yani maskülen bir tavır ve duruş sergileyerek hapishanenin hiper-maskülen doğasını kendi lehine çevirmek, kuir mahpusların şiddetle mücadele yolundaki başlıca stratejisidir.⁴¹⁷ Ayrıca, özellikle sözlü şiddet ve istismar girişimlerine karşı, kendi kimliğinin yadsınan yönlerini açıkça ya da şaka/alay yoluyla sahiplenmek de kuir mahpuslar için bir caydırma yöntemi olarak öne çıkmaktadır.⁴¹⁸

Diğer yandan, kuir mahpuslar için şiddet karşısında sessiz kalmak, şiddetin farklı yönlerden ve farklı şekillerde tekrarlanacağını bilincinde olmanın ürettiği bir sonuçtur. Başka bir kuruma sevki sırasında bir mahpusun cinsel istismarına maruz kalan bir trans kadın mahpus, koşulların kolaylıkla kendi aleyhine dönebileceğinin bilinciyle koruma görevlisi karşısında sessiz kalmayı tercih ederken; onun kanaması olduğunu fark etmesine rağmen aynı görevli olay karşısında tepkisiz kalmayı uygun bulmuştur.⁴¹⁹ Bu örneğin gösterdiği gibi, kuir mahpusların yüzleştiği şiddet olaylarının sıklığı ve yoğunluğu, kapatılma deneyimlerini biçimlendiren kronik bir olguyu daha gün yüzüne çıkarmaktadır. Kuir mahpuslar, bizzat kendilerini korumakla görevli idare ve personel tarafından ön yargı ve ayrımcılıkla karşılaşmakta, bu da kapatılma süreçlerini derin bir güvensizlik duygusu içinde geçirmelerine neden olmaktadır.

3.1.3. Kuir Mahpusların Adalet ve İnfaz Sistemleriyle Etkileşimi: Kronik Güvensizlik

Kuir mahpuslar için hapishane tam anlamıyla tekinsiz bir ortam sunmaktadır. Bunun bir nedeni, kendilerine yönelik şiddetin gündelik bir boyut kazanmasıdır. Kuir mahpuslar için hapishanede gündelik hayat rutin olduğu kadar belirsizdir; bir yanda değişmeyen gündelik uğraşlar, diğer yanda nereden ve nasıl geleceği belli olmayan şiddet bulunmaktadır.⁴²⁰ Ancak hapishanenin tekinsizliğini tetikleyen asıl unsur, kuir mahpusların şiddetten korunma araçlarına hiçbir koşulda sahip olmamalarıdır. Bu

⁴¹⁷ Harris, *Queer in the Prison?*, pp. 254-260.

⁴¹⁸ *Ibid.*, pp. 232-235.

⁴¹⁹ Witherspoon, "My Story," pp. 212-213.

⁴²⁰ Maschi, et al., "Coming Out of Prison," p. 1284.

durum, şiddetin ve güvensizliğin onlar için sistematik birer sorun hâline gelmesiyle sonuçlanmaktadır.

Karşılaştıkları şiddetin boyutundan bağımsız olarak kuir mahpuslar sıklıkla asli görevlerinden biri mahpusların güvenliğini sağlamak olan idarenin ve hapishane personelinin ön yargılı tutumuyla ve ayrımcı uygulamalarıyla yüzleşmektedir. Trans mahpusların kapatılma deneyiminin ayrımcılıkla ilişkisini inceleyen bir çalışmada, katılımcıların tamamı hapishanede sistematik ayrımcılıkla yüzleştiğini ve çoğu bu ayrımcılığın cinsiyet kimlikleriyle bağlantılı olduğunu düşündüğünü bildirmiştir.⁴²¹ Katılımcıların bildirdiği başlıca ayrımcılık türü ise idarenin onların güvenlik endişelerini gidermekte yetersiz ya da isteksiz kalmasıdır.⁴²² Başka bir deyişle, hapishanelerde idarenin ve personelin kuir mahpuslara yönelik ayrımcılığı en açık biçimde onlar şiddet gördüğünde ortaya çıkmakta ve mahpuslar için güvensizlik hissinin derinleşmesiyle sonuçlanmaktadır.

Hapishane idaresi ve personeli kuir mahpusların maruz kaldığı sistematik şiddete iki şekilde ortak olmaktadır: yok sayma ve katılma. Yok sayma, hapishane personelinin kuir mahpusların şiddet vb. durumlardan kaynaklanan mağduriyetlerini önlemek veya gidermek konusunda çaba göstermemesi, mahpusların bu yöndeki şikâyet ve taleplerine ilgisiz kalması hâlinde ortaya çıkmaktadır.⁴²³ Bu duruma genellikle personelin kuir bireyler hakkındaki ön yargıları yol açmakta ve dolayısıyla yok saymanın ikinci aşamasında kuir mahpuslar “hak ettiklerini buldukları” yönünde bir yaklaşımla karşılanıp, disiplinler yaptırımlara uğramaktadır.⁴²⁴

Hapishane personelinin kuir mahpuslara yönelik şiddete katılımı ise erken bir dönemde, mahpusların hapishaneye girişleri sırasında, üst arama ritüelleriyle başlamaktadır. Bazı kuir mahpuslar, hapishaneye girmeden önce bu aramaların genel niteliğini ve kapsamını bilmelerine rağmen, deneyimini beklenmedik ölçüde onur kırıcı bulduklarını belirtmekte ve tüm süreci bir işkence olarak tanımlamaktadır.⁴²⁵ Devam eden süreçte kuir mahpusların büyük bir kısmı, mevzuatta “koruma memuru” olarak geçen gardiyanlar başta olmak üzere her kademedeki hapishane personelinin

⁴²¹ Enoch, *Understanding the Lived Experiences*, p. 75.

⁴²² *Ibid.*

⁴²³ *Ibid.*, pp. 68-74

⁴²⁴ Mogul, et al., *Queer (In)Justice*, pp. 119-120.

⁴²⁵ Zengin Taş, *LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları*, s. 116.

hakaret, aşağılama, işkence veya cinsel istismar şeklinde ortaya çıkabilen sözlü ve fiziksel şiddetine maruz kalmaktadır.

Hapishane personelinin kuir mahpuslara yönelik (yok sayma biçiminde kendini gösteren) dolaylı veya (katılımla ortaya çıkan) doğrudan şiddeti, mahpusların temel korunma araçlarından mahrum kalmalarına ve tüm kapatılma deneyimlerinin güvensizlik hâli dâhilinde biçimlenmesine yol açmaktadır. Üstelik trans kadın mahpus Esra'nın deneyiminin gösterdiği gibi, kuir mahpusların güvensizlik hâlinin sorumlusu kimi zaman yalnızca belirli bir idari birim ya da personel değil, tüm adalet sistemi olabilmektedir:

“Toplum, özgür hayatta nasılsa hapishanede de aynı. Hakaret, sözlü taciz, aşağılayıcı tavır ve davranışlara maruz kalıyoruz. Hapishanede gardiyanlar tarafından elle tacize uğruyoruz. Şikâyet etsek, hiçbir sonuç alamıyoruz. Yaşadığım bir olaydan bahsedeyim. Samsun Hapishanesi'nde bir gardiyanın cinsel tacizine maruz kaldım. Şikâyet ettim. Sperm kalıntılarını, delilleri, kendi ellerimle teslim ettim. Yargılama süresince 1 yıl tutuklu kaldı. Yargılanma sonucunda çıkan kararda, gardiyana 'zorla değil, gönül rızasıyla olmuştur' diyerek beraat verdiler. Darp raporlarımı hiçe saydılar. Hâkim 'gardiyanın görevine iadesine, tutuklu kaldığı sürenin tanzimine ve tazminat verilmesine' karar verdi. Hani adalet...”⁴²⁶

Trans kadın mahpus Avşa'nın anlatısı ise şiddete karşı kendini savunma ve hak arama mücadelesinin mevcut adalet ve infaz sistemleri dâhilinde kolaylıkla sürgün, şiddet ve cezalandırılmayla sonuçlanabildiğini ve bu bakımdan güvensizlik hissiyatının kuir mahpuslar için kronik bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır:

“Giresun E Tipi İnfaz Kurumu'nda kalırken C. adında infaz koruma memurunun tecavüzüne maruz kaldım. Yaşadıklarımı deliller ile birlikte yargıya taşıdım ve saldırıda bulunan memur Giresun Ağır Ceza Mahkemesi tarafından hapis cezasına çarptırıldı. Ben ise can güvenliği sebebiyle Tokat İnfaz Kurumu'na gönderildim. Bana tecavüz eden memur Tokat İnfaz Kurumu'nda da peşimi bırakmadı. Ardından V. adında başka bir memur arkadaşı Tokat'ta çalışmaya başladı. Benim yaşadıklarımı Tokat İnfaz Kurumu'ndaki herkes öğrendi, baskılar sonucu önce Niğde'ye sonra Gümüşhane'ye ve en son Bafra'ya sürüldüm. Bafra'da bu sefer başka memurların cinsel taciz ve şiddetine maruz kaldım. 22 ay

⁴²⁶ Koyuncu, **Voltaçark**, s. 116.

kaldığım Bafra'da taciz ve tehditleri idareye anlatırken V. adındaki memurun beni Tokat'tan Bafra'ya kadar takip etmesini geçtim, herkesin önünde saçlarımdan tutarak bana 'meydan dayağı' attı. (...) İşkenceye maruz kaldım. Tuvalete götürüldüğüm esnada cam kenarında bulduğum jileti yanıma aldım. İşkence odasına götürüldükten sonra elimi ve ayaklarımı keserek hayatıma son vermek istedim. (...) Bana yapılan işkencelerin üstünü örtmek için odamda silah bulundurduğuma dair tutanak tuttular. Bafra 1. Asliye Ceza Mahkemesi hakkımda koğuştaki silah (jilet) bulundurmaktan bana dava açtı. 27 Mayıs 2014 tarihinde sanık olarak yargılandım. 1 yıl 8 ay hapis cezası verildi. (...) Bafra Cumhuriyet Savcısı benim açtığım 'cinsel saldırı ve görevi kötüye kullanma' davasına ilişkin şu kararı verdi: 'Kovuşturmaya gerek yoktur'.⁴²⁷

Bu koşullarda kuir mahpuslar, yüzleştikleri sistematik ayrımcılık ve şiddetle başa çıkabilmek için, derin bir güvensizlik besledikleri adli ve idari mercilere başvurmadan kaçınmakta ve çareyi çoğunlukla kısıtlı sosyal çevrelerinde ya da destek alabilecekleri az sayıdaki bağımsız kuruluştaki aramaktadır.⁴²⁸ Zira şiddet görme ihtimalinin sürekliliği yanında korunma imkânının bulunmayışı, kuir mahpusların kapatılma deneyimini psikolojik bir mücadeleye dönüştürmektedir. Bu açıdan, kuir mahpuslar için, bulundukları hapisanede benzer deneyimlere sahip kişilerle bir araya gelmek, güvensizlik hissiyatıyla başa çıkmada başvuru öncelikli yöntemdir.⁴²⁹ Güvensizlik hissiyatını gidermek konusunda ihtiyaç duyduğu sosyal desteğe ulaşamayan kuir mahpuslar ise kendine zarar vermeyi veya intiharı bir çözüm olarak görmektedir.⁴³⁰

İçinde bulundukları şiddet ile güvenlik ikilemi kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini biçimlendiren diğer iki temel sorununa zemin hazırlamaktadır. Kuir mahpuslar, hapisane personelinin yok sayma ile katılma yönündeki uygulamalarının arasında çoğunlukla disipliner tedbirlerle yüzleşmektedir. İzleyen iki başlıkta ele alınacak bu tedbirler kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini ağırlaştırarak, bu deneyimin mağduriyet eksenini daha da belirgin kılmaktadır.

⁴²⁷ *Ibid.*, ss. 101-102.

⁴²⁸ Hamilton, *Transgender and Gender Nonconforming Individuals*, pp. 67-68.

⁴²⁹ Enoch, *Understanding the Lived Experiences*, pp. 91-95.

⁴³⁰ Örneğin, eşcinsel erkek bir mahpusun diğer mahpuslarla başlayan şiddet öyküsü kısa sürede infaz koruma memurlarını da içine alacak şekilde genişlemiş ve idarenin ilgisizliğiyle derinleşmiştir. Sürekli kendini tekrarlayan bu süreç Akbaş'ı ölüm orucu ile intiharı düşünmeye sevk etmiştir. Hacı Bışkin, "LGBTİ+ Mahpus Memiş Akbaş: Cinsel İlişkiye Zorlandım, Şiddet Gördüm..." *Gazete Duvar*, 29 Haziran 2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/lgbti-mahpus-memis-akbas-cinsel-iliskiye-zorlandim-siddet-gordum-haber-1526936>

3.1.4. Mekânsal Tecrit: Tek Cinsiyetli Mekânda Kuir Mahpus Olmak

Aykırı bedenlerin zamansal ve mekânsal boyutta kapatılması işleviyle öne çıkan hapishaneler, kapsadığı bireylere belirli zamansal-mekânsal düzenlemelerle, bunlar üzerinden işleyen hiyerarşileri ve iktidar ilişkilerini dayatmakla öncelikli olarak ilgilidir. Bu bakımdan, mahpusları daha denetlenebilir kılacak mekânsal düzenlemeler ile gündelik süreçlerin planlanması ve sunulması hapishanelerin kurumsal etkinliğinin özünü oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu hiyerarşilerin ve iktidar ilişkilerinin mahpuslar tarafından ihlal edilmesi durumunda, onları kısıtlayan zamansal-mekânsal düzenlemelerin tadil edilmesi yine hapishanelerin kurumsal yetkileri dâhilindedir. Kuir mahpusların kurumsal düzeydeki mağduriyet koşullarını hazırlayan etkenlerin başında işte bu tadil yetkisi bulunmaktadır. Bu yetkisi aracılığıyla idare, disipliner iktidarını uygulayabilmekte ve böylece mahpusların hapishane mekânıyla ilişkisini kolaylıkla dönüştürebilmektedir.

Kuir mahpusların hapishane mekânıyla ilişkisi genel olarak üç tema etrafında incelenmektedir: Mahpusların yerleştirilmelerine dair politikalar, idarenin disipliner uygulamaları ve diğer mahpuslarla kurulan mekânsal ilişkiler. Mahpusların yerleştirilmelerinde, yani hangi tipteki cezaevinde kalacakları ve burada hangi mekânsal düzenlemelere tabi tutulacakları konusunda, öncelikle cezalarının niteliği belirleyicidir. Mahpusların yerleştirilmelerini belirleyen bir diğer kriter cinsiyettir; hapishanelerin ikili cinsiyet rejimine göre ayrıştırılmış olması nedeniyle mahpuslar atanmış cinsiyetlerine göre yerleştirilmektedir. Kuir mahpusların yerleştirilmeleri ise her iki açıdan da sorunludur çünkü yerleştirilmelerinde kurumsal farklılıklar kadar idarenin keyfî uygulamaları da rol oynamaktadır. Kuir mahpusların, güvenliklerini sağlama gerekçesiyle, cezalarının niteliğinden bağımsız olarak genel nüfustan tecrit edilerek ayrı birimlere (çoğunlukla hücreye) yerleştirmeleri yaygın bir uygulama hâline gelmiştir.⁴³¹ Bu nedenle kuir mahpusların hapishane mekânıyla ilişkisini öncelikle tecrit ile güvenlik arasında kurulan sorunlu bağlantı biçimlendirmektedir.

Tecrit, mekânsal olarak dış dünyadan ve sosyal çevresinden soyutlanan tüm mahpusların kapatılma deneyiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Bununla birlikte, tecridin derecesi ve etkileri, mahpusların kişisel öyküleri ve karşılaştıkları kurumsal

⁴³¹ Mogul, et al., *Queer (In)Justice*, pp. 123-125.

muamele bağlamında değişiklik göstermektedir. Bu açıdan kuir mahpuslar, hapishaneye ilk girdikleri andan itibaren tecridin ağırlığını daha yoğun biçimde hissetmektedir. Özel ihtiyaçları veya güvenlikleri gerekçe gösterilerek ayrı birimlere yerleştirilen kuir mahpusların, öncelikle bu yerleştirmeler nedeniyle suçları ile cezaları arasında bir orantısızlık ortaya çıkmakta, bu da yüzleştikleri sistematik ayrımcılığın ilk adımını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, ayrı birimlere yerleştirilmeleri kuir mahpusları, şiddetle başa çıkmada başlıca stratejilerinden biri olan kimliğini gizleme imkânından alıkoyarak, diğer mahpusların ve hapishane personelinin açık hedefi hâline getirmektedir. Böylece kuir mahpuslara yönelik sistematik şiddetin kaynağı hâline gelen tecrit uygulaması ile gerekçesi olan güvenlik tedbirleri arasında bir kısır döngü oluşmaktadır. Bu kısır döngü, hapishane idaresinin disiplinler iktidarı devreye girdiğinde ise daha çetrefil bir hâl almaktadır. Keyfi yerleştirmeler sonucu açık hedef hâline gelen kuir mahpuslar, şiddete uğramaları durumunda “koruma tedbirleri” kapsamında tekrar tecrit edilmekte ve bu defa her türlü insani etkileşimden, ortak etkinliklerden ve hizmetlerden mahrum bırakılarak derin bir yoksunluğa mahkûm edilmektedirler.⁴³²

Bu derece yoğun bir tecrit hâline maruz kalmak, kuir mahpusların hem haksızlığa uğramışlık hem de yoksunluk hissiyatlarını perçinlemektedir. Diğer mahpuslardan farklı muamele görmeleri, onlara tanınan hak ve hizmetlerden yararlanamamaları sebebiyle ayrı birimlere yerleştirilmeye isyan eden kuir mahpuslar olduğu gibi;⁴³³ kendilerine yönelik ayrımcılığı körüklemesi nedeniyle bu özel birimleri toplama kamplarıyla özdeşleştiren mahpuslar da bulunmaktadır.⁴³⁴ Bir eşcinsel erkek mahpusun beyanı, kuir mahpusların ayrımcı yerleştirme uygulamaları karşısında hissettikleri haksızlık ile yoksunluğun özeti niteliğindedir:

“Beni sorarsanız inanın artık dayanacak gücüm kalmadı. Çok daraldım (...) yaklaşık bir senedir hücrede yatıyorum ya inanın artık takatim kalmadı. Günde 1 saat hava alıyorum. Hiçbir şekilde güneşten

⁴³² **Ibid.**

⁴³³ Kuir mahpusların yaşadıkları sorunları ve ihtiyaçlarını inceleyen Zengin Taş, çalışmasında bir mahpusun hücrede tutulmakla ilgili düşüncelerini aktarmaktadır: “...bir tecavüzcünün hayatı orada bizden daha rahat. Çocuğa tecavüz edip gelmiş, ama bey gibi yaşıyor. Koşuşu var, mutfığı var, televizyonu var, herşeyi var. Ama ben hiçbir suç işlemeyen girmişim, benim koşuşum bile yok, bahçem yok, havalandırmam yok. Hiçbir şeyim yok. Günde 1 saat çıkıyorsun, 1 km yürüyorsun. Küçük böyle kör bir havalandırma. 1 saat orada duruyorsun...”

Zengin Taş, **LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları**, s. 122.

⁴³⁴ Zago, **Experiences of Sexual Orientations**, p. 201.

faydalanamıyorum. Hareket edemiyorum. Yalnızca 8 adımlık bir odada 23 saat boyunca kalmak artık ağır geliyor. Aşırı yoğunluktan bahsediliyor, bizlerin can güvenliğinden bahsediliyor vs. vs. Bunlar bizlerin tecrit edilmesi için bir sebep değil ki. Toplamda evet 14-15 kişiyiz. Bizim kaldığımız blok 10 kişilik ve 10 kişi de raporlu eşcinseldir. (...) Mademki can güvenliğimiz için neden o halde tecrit ediliyoruz? Bu durum hayatımızı tehdit etmiyor mu?”⁴³⁵

Kuir mahpusların hapisane mekânıyla ikircikli bir ilişkileri olduğu söylenebilir. Hapishanelerin maskülen tarafı ağır basan, heteronormatif ve tek cinsiyetli mekânlar olmaları kuir mahpusların barınmayla ilgili sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Özellikle cinsiyet kimliklerine uygun bir kuruma yerleşme imkânı tanınmayan trans mahpusların hapisane mekânıyla ilişkisi diğer mahpuslara kıyasla daha zorlayıcı bir hâl alabilmektedir. Bu çerçevede hapishanelerin kuir mahpuslara göre olmadığı konusunda bir fikir ortaklığı bulunsa da sorunun çözümü için sunulan öneriler birbirlerinden ciddi farklılıklar göstermektedir. Bazı mahpuslar güvenlik kaygısıyla genel nüfustan ayrı tutulmanın ya da hücrede kalmanın kendileri için daha uygun olduğunu belirtirken; diğerleri ayrıştırıcı olduğu gerekçesiyle ayrı birimlerde ya da hücrede tutulmayı reddetmektedir.⁴³⁶ Benzer şekilde, özel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi gayesiyle kuir mahpuslar için ayrı kurumlar oluşturulması gerekliliğini öne sürenler bulunduğu gibi;⁴³⁷ ayrımcılığı kurumsallaştıracağı gerekçesiyle kuir mahpuslara yönelik özel hapishanelerin açılmasına karşı çıkanlar da vardır.⁴³⁸ Çözüm yolları kesin bir karşıtlık içinde olsa da iki tarafın asıl hedefi ortaktır: Kuir mahpusların özel ve temel ihtiyaçlarının tam olarak karşılanması ve bu kapsamda hapishanelerin kurumsal yapısının dönüştürülmesi. Bu doğrultuda kuir mahpusların sorunlarını ele alan çalışmalar, tecridin mekânsal boyutundan çok, yarattığı yoksunluk hâlinin sebepleri ve sonuçlarıyla ilgilenmektedir.

⁴³⁵ Berghan, **Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar**, ss. 59-60.

⁴³⁶ Hamilton, **Transgender and Gender Nonconforming Individuals**, pp. 74-76.

⁴³⁷ Maschi, et al., “Coming Out of Prison,” p. 1289.

⁴³⁸ Demirbaş, **Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak**, s. 122.

3.1.5. Sosyal Tecrit: Yoksulluk ve Yoksunluğun Derinleşmesi

Kurumsal düzenekleriyle hapishaneler mahpuslar üzerinde çoğu zaman geri dönüşü olmayan fiziksel ve psikolojik hasarlar bırakmaktadır.⁴³⁹ Bu duruma yol açan etmenlerin başında tecrit uygulamaları gelmektedir. Zira bu uygulamalar mahpusları yalnızca mekânsal olarak ayırtmamakta, ayrıca temel insani ihtiyaçlarından mahrum bırakmaktadır. Özellikle kuir mahpuslar, keyfi tecrit uygulamaları nedeniyle, benliklerini ve bedenlerini muhafaza etmeye yönelik güvenlik ihtiyacının yanı sıra, bazı temel fizyolojik gereksinimlerden ve sosyal bir varlık olmanın doğurduğu diğer ihtiyaçlardan mahrum kalmaktadırlar.

Kuir mahpuslara güvenliklerini sağlama gerekçesiyle uygulanan tecrit, hücreye kapatılmayla birlikte, hapishanede sunulan belirli hak, hizmet ve etkinliklerden faydalanamama sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Mahpuslara yönelik iyileştirme ve yeniden sosyalleştirme (tretman) programlarının başlıca unsurları olan söz konusu hizmet ve etkinlikler, kurs ve eğitim faaliyetleri, spor imkânları, meslek kazandırmaya yönelik çalışmalar ile benzer sosyal ve kültürel faaliyetleri içermektedir.⁴⁴⁰ Kuir mahpuslar açısından bu faaliyetlere erişememek, hem diğer mahpuslarla aralarındaki ayrımcılıkların derinleşmesine hem de ceza infaz süreçlerinin ağırlaşmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle, tecrit yoluyla sosyo-kültürel haklarından mahrum kalan kuir mahpuslar için kapatılma, trans mahpus Carolina'nın aktardığı gibi, fiziksel ve psikolojik olarak içinden çıkılması zor bir deneyime dönüşmektedir:

“Para ödeyemediğim için mahpusta dört duvar arasında tutuldum. Tüm translar gibi hakkım olan açık cezaevinden ve iş yurtlarında çalışma imkânından yararlanamadım. Yasal olan bu hakkım güvenlik gerekçe gösterilince keyfi uygulamaya maruz kaldım. Ne saçma şey, güvenlik diyor beni tekli hücrede tutuyor, ama ruh güvenliğim yok, beden güvenliğim var, ama psikolojimi bozuyorlar. Güvenliğimi düşündüklerine inanmıyorum. Güvenliğimi çok düşünseler çalıştırıp para öder, beni hapisten çıkarırlardı. Güvenlik gerekçe edilerek 7 yıl boyunca İş-Kur'un meslek kurslarına gönderilmedim. Kaldığım tüm hapishaneler gerekçe

⁴³⁹ Lamble, “Transforming Carceral Logics,” s. 243.

⁴⁴⁰ Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (5275).

olarak can güvenliğini gösteriyor, ayrımcılık yapıyordu ve bedenimle ruhuma zarar veriyordu...”⁴⁴¹

Hapishanelerde tecrit, kuir mahpuslar için, yalnızca sosyo-kültürel ihtiyaçlardan mahrum kalmak anlamını taşımamaktadır. Tecrit uygulamaları, dışarıdaki sosyal çevresinden koparılmış kuir mahpusları, bir de diğer mahpuslardan ve hapishanenin gündelik yaşamından ayırtmakta ve böylece sosyal dışlanmışlıklarını ikiye katlamaktadır. Kuir mahpusların karşı karşıya kaldığı bu zoraki sosyal izolasyon, beraberinde duygusal çöküntü, yabancılaşma, içe çekilme gibi psikolojik sorunları getirmektedir.⁴⁴² Buna rağmen, çoğu örnekte hapishane idareleri kuir mahpusların sosyal izolasyondan kurtulmaya yönelik taleplerini yok saymakta ve böylece onlara yönelik sistematik şiddete ortak olmaktadır.⁴⁴³

Hapishanelerde mahpusların bireysel ihtiyaçlarıyla uyumlu iyileştirme programlarının hazırlanıp uygulanması ve bu kapsamda tüm mahpuslara gerekli psiko-sosyal ve tıbbi desteğin sağlanması hususu bir ilke olarak ilgili mevzuatta yer almaktadır.⁴⁴⁴ Bununla birlikte, kuir mahpusların mağduriyet beyanlarının hâlihazırdaki başlıca teması, ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerine erişememektir. Mahpusların sağlık hizmetlerine erişimi tecrit ve güvenlik gibi gerekçelerle ya da yeterli personelin ve aracın bulunmaması gibi sistemsal sorunlar nedeniyle engellenebilmektedir. Hangi nedenle olursa olsun, sağlık hizmetlerine erişimin kurumsal düzeyde engellenmesi, hapishane idaresi ve personelinin mahpuslara yönelik sistematik şiddete katılımının bir örneğini oluşturmaktadır.

Kuir mahpuslar özelinde ise bu sorun, cinsel yönelim ile cinsiyet kimliğinin ve dolayısıyla benliğin yadsınması durumuyla birleşerek bir ayrımcılık pratiğine dönüşmektedir. Özellikle cinsiyet uyum sürecindeki trans mahpusların kullanmaları gereken ilaçlara erişimlerinin olmaması ya da hormon tedavilerinin bizzat hapishanelerde görevli sağlık personeli tarafından engellenmesi yaygın bir sorun

⁴⁴¹ Koyuncu, **Voltaçark**, s. 34.

⁴⁴² Enoch, **Understanding the Lived Experiences**, pp. 88-90.

⁴⁴³ Berghan, **Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar**, s. 21; Demirbaş, **Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak**, ss. 128-131.

⁴⁴⁴ Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (5275), md. 73.

olarak öne çıkmaktadır.⁴⁴⁵ Gerekli tedaviye gerektiği zaman ulaşamıyor olmalarının yanı sıra kuir mahpuslar, maruz kaldıkları sistematik şiddet ve ayrımcılık nedeniyle özel olarak ihtiyaç duydukları psikolojik desteği almak konusunda da sorun yaşamaktadırlar.⁴⁴⁶ Bu durum, kuir mahpuslar arasında kendine zarar verme davranışının ve intihar vakalarının sıklaşmasına da neden olmaktadır.⁴⁴⁷ Kısaca, kapatılmanın kuir mahpuslar üzerinde bıraktığı bedensel ve zihinsel hasarlardan, şiddetin yanı sıra, mahpuslukla bütünleşen mahrumiyet hâli de sorumludur.

3.1.6. Kuir Perspektiften Mahpusluk

Yalnızca mahpusluk hâlleri nedeniyle değil, ayrıca cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi özgün nitelikleri açısından da toplumsal uzam ve süreçlerin dışında tutulan ve böylece ikili bir yok sayma sistemine yerleştirilen kuir mahpusların yaşadıkları tüm bu sorunlar karşısında atılabilecek adımları belirleyen birkaç çalışma bulunmaktadır. Bunların ortak yargısı, kuir mahpusların mahpusluk hâlinin, diğer (cisseksüel ve/veya heteroseksüel) mahpuslara kıyasla, hem doğası hem kapsamı açısından farklı olduğu ve bu nedenle bu farklılığı öne çıkaran çalışmalara ihtiyaç duyulduğu yönündedir.⁴⁴⁸ Bu çerçevede, kuir mahpusların özel ihtiyaçlarını öne çıkaran çalışmalar, hapishanelerde cinsel şiddetin önlenmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılıp hayata geçirilmesini, hapishane hizmetlerine erişimde eşitliğin sağlanmasını, mahpuslara tam teşekküllü tıbbi desteğin sağlanmasını, kuir mahpuslara yönelik yazılı politikalar belirlenmesini ve cinsiyet yönelimi ile cinsiyet kimliğine saygının kurumsallaştırılmasını talep etmektedir.⁴⁴⁹

Diğer yandan, tüm bu ihtiyaçları tanımakla birlikte bazı yazarlar, kuir mahpuslara yönelik şiddet ve ayrımcılığın ceza infaz sistemlerinin özüne işlemiş olduğunu ileri sürerek, onların özel gereksinimlerini vurgulamakla yetinen öneriler

⁴⁴⁵ Berghan, *Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar*, s. 19; Witherspoon, “My Story,” p. 213; Hamilton, *Transgender and Gender Nonconforming Individuals*, p. 62; Zengin Taş, *LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları*, ss. 142-143.

⁴⁴⁶ Zengin Taş, *LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları*, ss. 158-159; Demirbaş, *Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak*, ss. 103-105.

⁴⁴⁷ Zengin Taş, *LGBT’lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları*, s. 190; Demirbaş, *Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak*, s. 87.

⁴⁴⁸ Dennis, “The LGBT Offender,” p. 99.

⁴⁴⁹ Chris Wakefield & Andrew L. Spivak, “Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Offenders,” in *Routledge Handbook on Offenders with Special Needs*, ed. Kimberly D. Dodson, New York, NY: Routledge, 2018, pp. 176-177.

karşısında hapishane reformundan fazlasını talep etmektedir.⁴⁵⁰ Bu doğrultuda Lambie, suçluyu tespit etmeye ve cezalandırmaya dönük mevcut sistemin yerine, mağduru belirleyen, mağduriyetini gideren ve benzer bir durumun yaşanmasının önüne geçmeyi hedefleyen alternatiflerin yaratılması gerektiğinin altını çizmekte ve hapishanelerin işleyişini sekteye uğratıp, onların ürettiği ayrımcılıklarla mücadele eden gündelik stratejiler belirlemeyi önermektedir.⁴⁵¹ Lambie’a göre, hapishanelerin ilga edilmesi hedefini gündelik hayattaki etkileşimlere bağlamak; yakın ilişkilerin cezalandırıcı boyutu üzerine tekrar düşünmek; bireysel çatışmalarla başa çıkma yöntemlerini gözden geçirmek; ev, okul, iş yeri gibi sosyal ortamlarda belirebilecek çatışmaları ve olası zararları önlemek üzere harekete geçmek, “*hücrelerin olmadığı bir dünyayı yaratmak*” için kullanılabilecek gündelik stratejilerin başlıcalarıdır.⁴⁵²

Kuir mahpuslar, cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle sosyal yaşamlarında ve gündelik düzeyde maruz kaldıkları ön yargılar, damgalamalar ve ayrımcılıklarla, hapishanelerin tek cinsiyetli ve heteronormatif ortamında daha yoğun ve sistematik bir şekilde yüzleşmektedir. Hapishanelerin ikili cinsiyet rejimine uyarlanmış, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sağlamlaştırmaya dönük kurumsal yapılanması kuir mahpusların yüzleştiği ayrımcılığın ve damgalamanın sistematik hâle gelmesinin başlıca sebebidir. Hapishaneye adım attıkları andan itibaren gerek diğer mahpuslar gerekse personel tarafından yönetilen cinsel şiddetin açık hedefi olan kuir mahpusların kapatılma deneyimi, bu nedenle, tecrit ile güvenlik sarmalı içinde biçimlenmektedir. Bir yandan bedenlerini ve benliklerini zedeleyen şiddet biçimleriyle uğraşan, diğer yandan güvenlik gerekçesiyle mekânsal ve sosyal tecride tabi tutulan kuir mahpuslar, beden ve ruh bütünlüğünü koruma, sosyal bağlar kurma, kendini gerçekleştirme gibi en temel insani ihtiyaçlardan mahrum kalmaktadır. Kuir mahpuslar, çoğu zaman yalnızca ikili cinsiyet rejiminin kıstaslarına uymayan cinsel yönelim ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle, sürgün, hücre cezası, etkinliklere katılmaktan alıkoyma, iletişim araçlarından yoksun bırakma, sağlık hizmetlerine erişimin engellenmesi gibi disiplinler uygulamalarla karşılaşmaktadır. Kuir mahpuslar özelinde yerel bağlamından kopup neredeyse küresel standartlar hâline gelmiş, özünde ayrımcı ve ötekileştirici olan bu uygulamalar, onların yalnızca

⁴⁵⁰ Mogul, et al., **Queer (In)Justice**, p. 133.

⁴⁵¹ Lambie, “Transforming Carceral Logics,” pp. 252-254.

⁴⁵² **Ibid.**, p. 254.

mağduriyetlerini derinleştirmekle kalmamakta, ayrıca toplumsal aykırı olarak statülerini pekiştirmeyi de sağlamaktadır.

Bununla birlikte, hapishaneler yalnızca toplumsal düzeyde aykırı olarak işaretlenen bireyleri içeren birer kapatılma mekânı değil, ayrıca bu bireylerin hayata geçirdikleri performatif etkinliklerle hem kendilerine hem de kendilerini çevreleyen koşullara dair yeni kavrayışlar oluşturdıkları birer yaşam alanıdır. Hapishane ortamındaki ayrımcılıklara karşı bireysel düzeyde yoğun bir mücadele veren eşcinsel mahpus Recep'in "...her şeye rağmen yeniden doğdum, gücüme güç kattım, birey olarak nasıl yaşamam gerektiğini öğrendim..."⁴⁵³ sözleriyle işaret ettiği gibi, kapatılma deneyimi "uzlaşmazlığa dayalı özneleşme sürecinin"⁴⁵⁴ farklı koşullarda nasıl geliştiğine dair fikir verebilmektedir. Bu bakımdan, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini, yalnızca ayrımcılık ve mağduriyet ekseninde değil, faillikleri açısından da incelemek ayrı bir önem taşımaktadır.

Hapishaneleri yalnızca mahrumiyet ve şiddet üreten alanlar olarak okumak, mahpusların burada geçirdiği zamanı kayıp zaman olarak kodlamaya ve kurdukları ilişkileri ya da bireysel olarak geçirdikleri dönüşümleri yadsımaya sebep olmaktadır. Söz konusu kuir mahpuslar olduğunda, mahrumiyet ve şiddetten doğan mağduriyet anlatısı literatürde daha yoğunluk kazanmaktadır. Buna karşılık, kuir mahpusların deneyimlerini mağduriyet ekseninden kopararak, doğrudan kuir teorinin sunduğu perspektiften ele almayı öneren çalışmalar da bulunmaktadır.

LGBT mahpusların deneyimlerini *kuirce* okuyarak, cezaevi sistemlerinin altında yatan katı heteronormatif temellere meydan okumayı hedefleyen Carr ile Serisier, bir zamanlar "*cinsel aykırılar*" olarak kontrol altına alınmaya çalışılan kuir mahpusların, kriminolojik söylemde artık sıklıkla birer mağduriyet figürü olarak yer aldıklarına dikkat çekmektedir.⁴⁵⁵ İrlanda'daki LGBT mahpuslara yönelik olarak yürüttükleri çalışma aracılığıyla kuir mahpusların savunmasız bir azınlık grubu olduğu yargısını sorunsallaştıran yazarlar, hapishane koşullarında savunmasızlık hâlinin oldukça karmaşık ve kesişimsel biçimlerde ortaya çıktığını

⁴⁵³ Koyuncu, **Voltaçark**, s. 69.

⁴⁵⁴ Rancière, **Dissensus**, pp. 36-39.

⁴⁵⁵ Nicola Carr, Tanya Serisier & Siobhán McAlister, "Sexual Deviance in Prison: Queering Identity and Intimacy in Prison Research," **Criminology and Criminal Justice**, Vol. 20, No. 5, 2020, pp. 551-563.

vurgulamaktadır.⁴⁵⁶ Zira çalışmaya katılan mahpuslar, savunmasızlığın hapishanelerin “*kati ve zaman zaman şiddetle uygulanan*” hiyerarşileri içinde farklılık veya zayıflık sinyali olarak algılanabilecek her şeyle ilişkili olabileceğini göstermiş ve belirli kimliklerin bu açıdan ayrıcalıklı bir yeri olmadığını öne sürmüştür.⁴⁵⁷ Bu doğrultuda yazarlar hapishaneleri, kurumsal düzenlemeler ile gayriresmî sosyal hiyerarşiler arasında gezinen aykırı bedenleri kapsayan karmaşık bir toplumsallık olarak ele almayı önermektedir.⁴⁵⁸

Hapishanelerin karmaşık toplumsallığı içinde mahpusların kurdukları ilişkiler kapatılma deneyimini önemli şekilde etkilemektedir. Örneğin, siyasi mahpus olarak cezaevine girmiş olan Ulutaş, diğer mahpuslardan gördüğü yakınlığın ve yardımların, gözaltına alınmasından koğuşa götürülmesine kadarki süreçte karşılaştığı olumsuz deneyimleri silip attığını belirtmekte ve bu nedenle kaldığı koğuşa bir “cennet” olarak tanımlamaktadır.⁴⁵⁹ Benzer bir şekilde, kuir mahpusların anlatılarında da hapishane koşullarında diğer mahpuslarla kurulan yakınlıkların kapatılma deneyimlerini mağduriyet söyleminin ötesine taşıdığı görülebilmektedir. Kuir bireyleri suç işlemeye veya suçtan vazgeçmeye yönelten yaşamsal dönüm noktalarını incelediği çalışmasında Morgan, çoğunlukla gerçek aileleri ya da yakın çevreleri tarafından reddedilmiş olan kuir mahpusların hapisteyken kendilerine geleneksel aile yapılarını taklit eden “seçilmiş aileler” kurduklarını ve maddi-manevi destek, sosyal faaliyetler, aktivizm gibi pek çok konuda bu yeni aileleriyle birlikte hareket ettiklerini açıklamaktadır.⁴⁶⁰

Kuir mahpuslar için “seçilmiş aile” kurumu, hapishane uzamını aşan bir niteliğe sahiptir. Bu durum özellikle, kuir mahpusların LGBT hakları için mücadele eden dernek ve örgütler aracılığıyla bağlantılar kurma ve dış destek sistemleri oluşturma imkânına sahip olduğu yerlerde geçerlidir. ABD’de 2005’ten bu yana hapishanelerin kapatılması talebiyle faaliyet gösteren *Black & Pink National* isimli örgüt bu açıdan öne çıkmaktadır. Örgüt bir yandan kuir mahpusların mektuplarını yayımladığı dijital bülteni *Black and Pink* ile onların seslerini duyurmalarına aracı

⁴⁵⁶ *Ibid.*, p. 557.

⁴⁵⁷ *Ibid.*

⁴⁵⁸ *Ibid.*, pp. 558-560.

⁴⁵⁹ Ulutaş, *An Ethnographic Study of Social Bonds in Collective Confinement*, ss. 61-62.

⁴⁶⁰ Skyler Morgan, *Queering Life-Course Criminology: Examining Queer Turning Points Among Formerly Incarcerated LGBTQ+ Adults*, Doctoral Thesis, Arizona State University, 2023, pp. 142-145.

olmakta, diğer yandan yürüttüğü mektup arkadaşlığı projesiyle kuir mahpusların birbirleriyle bağ kurmalarını sağlamaktadır.⁴⁶¹ Bu bakımdan *Black and Pink*, ABD'deki kuir mahpuslar için paylaşma ve dayanışma temelinde kurulmuş bir “seçilmiş aile” işlevi görmektedir. Dahası, kuir mahpusların kurban ya da mağdur statüsünde kalmayı reddedip, kendini bulmak, kimliğini tanımak ve birlik olmak üzere kullandığı bir mecradır.⁴⁶²

Kuir mahpusların hapishanelerin karmaşık toplumsallığı içinde kurdukları yakınlıklar ve bağlar yoluyla mağduriyet hâinden uzaklaşabilmeleri, kapatılmanın disipliner bir kurumun cezalandırma pratikleriyle yüzleşmekten ayrı boyutları olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Söz gelimi, farklı cinsiyet kimliklerine ve cinsel yönelimlere sahip mahpusların deneyimlerini kuir perspektiften inceleyen Vasiliou, ceza ve acı kavramlarıyla özdeşleştirilmiş kapatılma deneyiminin paradoksal bir biçimde de olsa haz kavramıyla ilişkilendirilebileceğini öne sürmektedir.⁴⁶³ Onu bu iddiaya götüren, mahpusların anlatılarında tespit ettiği üzere, hapishanelerin acı ve şiddet ile iyi ve mutlu anları birlikte içermesi ve bunun yanında hapishane koşullarında acının hazzı ve hazzın direnişe dönüşebilmesidir.⁴⁶⁴ Vasiliou, hapishane koşullarında hazzı cinselliği içermekle birlikte onun çok ötesine geçen bir kapsamda ele almaktadır. Buna göre, fiziksel acı veren piercing ve dövme gibi pratiklerden, sohbet etme, şakalaşma ve birlikte vakit geçirme gibi sosyal etkileşim biçimlerine; cinselliği içeren ya da içermeyen yakın ilişkiler kurmaktan, ihlal ve itaatsizlik yoluyla aktif direniş göstermeye, pek çok eylem ve davranış hapishane koşullarında haz kaynağı olabilmektedir.⁴⁶⁵

Kapatılma deneyiminin sistematik şiddet ve ayrımcılıktan kaynaklanan daimî yoksunluk ve mağduriyet hâinden ibaret olmadığı kabul edildiğinde, hapishanelerde yegâne muktedirin idare olmadığı da kanıksanmış olacaktır. Kapsadığı aykırı bedenleri zapt etmeye dönük olarak işleyen kurumsal mantığına rağmen hapishaneler

⁴⁶¹ Bkz. *Black and Pink*, <https://www.blackandpink.org/penpal-newsletter/>.

⁴⁶² Kaliforniya, ABD'den bir eşcinsel erkek mahpusun sözleri: “Seks/HIV/AIDS/gey/trans olmaktan fazlasıyız. Biz insanız, savaşıyoruz, biraderleriz, kız kardeşleriz ve en önemlisi yaşam mücadelesiyiz. Bu yüzden, birincisi şimdi kurban olmadığımı söylemenin tam zamanıdır ve ikincisi genç LGBT’ler hiç kimse değil birileri olun!” *Black and Pink*, Vol. 13, No. 1, March 2022, pp. 22-23, https://issuu.com/blackandpink/docs/march_2022_for_web.

⁴⁶³ Elena Vasiliou, “Penitentiary Pleasures: Queer Understandings of Prison Paradoxes,” *Criminology & Criminal Justice*, Vol. 20, No. 5, 2020, pp. 577–589.

⁴⁶⁴ *Ibid.*, p. 586.

⁴⁶⁵ *Ibid.*, p. 582-585.

aynı zamanda içerdği bireylerin istemli veya istemsiz eylemleriyle, kurdukları ilişkilerle, yaptıkları tercihlerle tekrar tekrar ürettikleri birer yaşam alanıdır. Dolayısıyla hapishanenin kurumsal yapılanmasını oluşturan hiçbir unsur mahpusların kapatılma deneyimleri üzerinde tek başına veya ağırlıklı olarak belirleyici değildir. Bu bakımdan, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini mağduriyet ekseninin dışına taşımak ve onların birer eyleyen özne olarak konumlarını tartışmaya açmak gereklidir. Bunun bir yolu, mahpusların hapishanelerin kesişimsel ve değişken toplumsal uzamında özne oluşlarını sürdürmelerini sağlayan zaman-mekân tahayyüllerini incelemektir. İzleyen kısımda, Türkiye’deki kuir mahpusların içinde bulundukları koşulları nasıl kavrayıp dönüştürdükleri ve bunun için hangi zamansal ve mekânsal müdahalelerden faydalandıkları açıklanacaktır.

3.2. Hapishanelerde Yaşam, Beden ve Direniş: Politik Failler Olarak Kuir Mahpuslar

Zaman ile mekân, hapishanelerin kurumsal yapılanması ve uygulamaları temel alındığında mutlak olmayan ancak sınırlayıcı çerçeveler olarak öne çıkmaktadır. Zira bir disiplin kurumu olarak hapishanenin öncelikli işlevi aykırı bedenlerin zamansal ve mekânsal olarak toplumdan ayrıştırılması, denetlenmesi ve dönüştürülmesidir. Hapishane bir yaşam alanı olarak ele alındığında ise zaman ile mekân sınırlayıcı çerçeveler olmaktan uzaklaşıp, söz konusu aykırı bedenlerin deneyimlerini ve ilişkilerini biçimlendiren, onların birer özne olarak konumlarını tekrar tekrar kurgulamalarını sağlayan unsurlar hâline gelmektedir. Bu bakımdan, hapishanelerin kurumsal yapılanması ile mahpuslar arasında süregiden iktidar oyununda sergilenen performansların hem çerçevesi hem aracı olarak zaman ile mekân, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini onları iktidarın nesnesi olarak ele alan mağduriyet anlatısının dışına taşıyarak incelemek için önemli birer kaynaktır.

Kapatılma deneyimleri şiddet, tecrit ve güvenlik sarmalı içinde biçimlenen kuir mahpusların, bu sarmaldan ve onun yarattığı acılardan kurtulmak üzere, benliklerini korumaya ve böylece özne oluşlarını sürdürmeye yönelik olarak çok çeşitli zamansal ve mekânsal müdahaleler ürettiği söylenebilir. Disipliner iktidarın kısıtlayıcı zaman-mekânıyla yoğun biçimde yüzleşen kuir mahpusların, kurdukları ilişkiler ve

sergiledikleri bedensel performanslar aracılığıyla içinde bulundukları koşulları değişen ölçülerde müzakereye açma ve dönüştürme yetisini kazandıkları gözlenebilir. Kuir mahpusların bu yetiyi harekete geçirerek ürettikleri performatif etkinlikler, hapishanelerin heteronormatif ve disipliner düzenlemesiyle belirli açılardan çekişme hâlinde kalmalarını sağlamaktadır. Kuir mahpuslar böylece kendilerine ve çevrelerine ilişkin kavrayışlarını gözden geçirme imkânına erişerek, Rancière'in politik etkinliğin esası olarak yorumladığı “uzlaşmazlığa dayalı özneleşme sürecinin”⁴⁶⁶ örneğini sunabilmektedir.

Kuir mahpusların hapishanelerdeki tüm denetleyici ve kısıtlayıcı önlemlere rağmen benliklerini korumak ve geliştirmek üzere hayata geçirdikleri etkinlikler, zaman ile mekâna dair kuir yaklaşımların izlerini taşımaktadır. Hapishanelerin kurumsal yapılanmasını biçimlendiren heteronormatif sistemle ve bu sistem dâhilinde yürütülen normalleştirme süreçleriyle çekişme hâlinde bulunan kuir mahpusların, politik uzlaşmazlığa dayalı failliklerini çoğunlukla alternatif ilişkilene ve yaşam biçimleri üretme ya da bedenlerini araçsallaştırma yoluyla kurmayı tercih ettikleri söylenebilir. Bu açıdan kuir mahpusların geliştirdikleri zamansal ve mekânsal müdahaleleri iki başlıkta ele almak mümkündür: Dayanışma yoluyla kuir yaşam tahayyülünün üretilmesi ve direnişin mikro-coğrafyası olarak beden.

Kuir mahpusların uzlaşmazlığa dayalı failliklerini kurma süreçlerinde izledikleri yöntemler incelendiğinde, hapishane uzamının çoğu zaman belirsiz ve geçirgen içsel ve dışsal sınırlarını aşma ihtimalinin mahpusların deneyimlerinde özellikle belirleyici olduğu göze çarpmaktadır. Kuir mahpuslar, hapishane uzamının sınırlarını ihlal etmelerine ya da aşmalarına olanak tanıyan bir dizi pratiği hayata geçirerek kendi aralarında ve dışarıdakilerle kurdukları bağlantılar yoluyla dayanışma ve aktivizm ağları örmeyi başarmış görünmektedir.⁴⁶⁷ Bu dayanışma

⁴⁶⁶ Rancière, *Dissensus*, pp. 36-39.

⁴⁶⁷ Kuir mahpusların hapishane sınırlarının hem içinde hem dışında etkili olan bir dayanışma pratiği geliştirdikleri söylenebilir. Hapishane içinde kısıtlı kaynakların diğer kuir mahpuslarla paylaşılması şeklinde beliren bu pratik, hapishane sınırlarının dışına uzandığında LGBTİ+ hareketiyle birleşmektedir. Türkiye'deki LGBTİ+ harekette önemli yeri olan Kaos GL, Pembe Hayat gibi derneklerin yanı sıra bu alanda çalışan aktivistler ve gönüllüler de düzenledikleri kampanyalarla kuir mahpuslara pek çok açıdan destek olmaktadır. Pembe Hayat'ın düzenlediği “Dilek İnce Giysi Bankası”, <https://www.pembehayat.org/dilek-ince-giysi-bankasi>; gönüllülerin düzenlediği “Tutsak Lubunya Kitaplığı”, <https://twitter.com/Tutsaklubunya>; trans kadın mahpuslar Buse ve Esra için düzenlenen mektup kampanyaları (Mektuplarımız trans mahpus Esra'ya! <https://gencigbti.org/2017/07/22/mektuplarimiz-trans-mahpus-esraya/>; Buse'ye mektup yazdın mı?

ağları, heteronormatif sistemin uygun gördüğü geleneksel bağlardan ve destek yapılarından çoğunlukla kopmuş ya da mahrum bırakılmış olan kuir mahpuslar için ayrı bir anlam taşımaktadır. Kuir mahpuslar için maddi ve manevi desteğin yanı sıra aidiyet duygusu temin eden bu ağlar, heteronormatif sistemin çizgisel zamana referansla kurguladığı, ilerleme ve birikim odaklı yaşam stratejilerine karşılık kuir yaşam tahayyülünün üretilmesinin anahtarıdır. Mahpusların bu tahayyülü hangi koşullarda ve hangi yollarla kurdukları izleyen ilk kısımda ele alınacaktır.

Kapatılma yoluyla toplumsal yaşamdan tahliye edilen aykırı bedenler olarak kuir mahpusların politik faaliyetleri yalnızca tüm kısıtlayıcı koşullara rağmen bir kuir yaşam tahayyülü üretmekle sınırlı değildir. Zira aykırı bedenleri ayrıştırma, zapt etme ve dönüştürme mantığıyla işleyen bu kurumlarda uzlaşmazlığa dayalı özneleşme sürecinin öncelikli sahnesi bedenin kendisidir. Başka bir deyişle, kuir mahpusun bedeni politik failliğin icra edildiği bir mikro-coğrafyadır.⁴⁶⁸ Kuir mahpusların deneyimleri, bedenin dönüştürülmesi ve/veya sergilenmesi yoluyla hapishanelerin heteronormatif yapılanmasını açığa çıkarmanın ve değişime zorlamanın mümkün olduğunu göstermektedir. Kuir mahpusların bedenlerini uzlaşmazlığın mekânı ve aracı hâline getirdikleri bu süreçler ikinci kısımda incelenecektir.

Çalışmanın başlangıcında, bu kısımda hapishane geçmişi olan kuir bireylerle doğrudan yapılacak görüşmelerden elde edilecek verilerin değerlendirilmesi planlanmıştı. Ancak gönüllülere ulaşmak, bu doğrultuda bağlantı kurulan derneklerden ve kişilerden olumlu yanıt alınamadığı için mümkün olmamıştır. Görüşme yapma imkânının ortadan kalkması nedeniyle, kuir mahpusların yaşam öykülerini, mektuplarını ve röportajlarını paylaşan çeşitli basılı ve dijital kaynaklara başvurulmuştur. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini ve failliklerini kurma biçimlerini etkileyen unsurları kavramak amacıyla, tematik olarak çözümlenmiş ve kuir teorisinin sağladığı kavramlar ve

---

<https://kaosgl.org/haber/buseye-mektup-yazdin-mi>) kuir mahpusların dayanışma ağları içinde öne çıkan örneklerdir.

⁴⁶⁸ Mikro-coğrafya nitelendirmesi, bedenin organik bir varlıktan daha fazlasına karşılık geldiğini işaret etmektedir. Beden ayrıca kimliklerin inşa ve icra edildiği bir uzamdır. Bu bakımdan, bir yanıyla duyguların ve deneyimlerin yaşandığı canlı bir ortam, diğer yanıyla toplumsal iktidar ilişkilerinin sergilenip dönüştürüldüğü bir alandır.

yaklaşımlar temelinde yorumlanmıştır. Aşağıda sunulan analiz bu çerçevede ulaşılan bulguların açıklamasını içermektedir.

3.2.1. Dayanışma Yoluyla Kuir Yaşam Tahayyülünün Üretilmesi

İlerleme ve gelişim anlatılarıyla biçimlenmiş belirli yaşam teleolojilerinin birer rutin olarak bedenlere işlenmesiyle ortaya çıkan toplumsal zaman, bu anlatıların kuşaklar arasında aktarılmasıyla kolektif bir mirasa dönüşmektedir.⁴⁶⁹ Yaşamın büyüme, aile kurma, üreme, çocuk yetiştirme gibi belirli dönüm noktaları ve ereklerle bezenmiş çizgisel bir akış olarak yorumlandığı bu şemanın dışına çıkmak bireyler açısından toplumsal aykırı olarak işaretlenmek anlamı taşıyabilmektedir. Bu bakımdan kuir bireyler, toplumsal zaman ile ikili cinsiyet sisteminin çakıştığı noktada birer zamansal aykırı olarak öne çıkmaktadır. Bu zamansal aykırıların denetlenip düzeltilmesi görevi ise aile, din, devlet gibi toplumsal kurumlara düşmektedir.

Kuir yaşam tahayyülü, bu bağlamda, toplumsal zamanın sunduğu teleolojik yaşam anlatılarını reddeden ve bunlara karşılık kişisel zamanların varlıklarının ve geçerliliklerinin altını çizen bir bakış açısı olarak belirlemektedir. Bu tahayyülün mahpuslar tarafından hapisane koşullarına uyarlanması ise kapatılma deneyiminin yalnızca zorluklar ve acılar çerçevesinde tanımlanamayacağını ortaya çıkarmaktadır. Zira benliklerini, kimliklerini ve yaşam tarzlarını hedef alan söz konusu koşullara rağmen kuir mahpuslar birlikte yaşamının, üretmenin ve gelişmenin alternatif yollarını bulmuş görünmektedir.

Aykırı bedenleri toplumsal zaman-mekâna uyum sağlayacakları ölçüde dönüştürmeye dönük olarak işleyen hapisaneler, çeşitli disiplinler uygulamalar ve kısıtlamalar aracılığıyla özellikle mahpusların kişisel zaman ve mekân kavrayışlarını hedef almaktadır. Gündelik yaşamın bu doğrultuda sıkı bir şekilde düzenlenip denetlediği hapisane uzamında mahpusların çeşitli zamansal ve mekânsal müdahalelerle kendi bedenleri ve yaşamları üzerine söz söyleme haklarını öne sürmeleri ise kapatılmanın mağduriyet eksenini dışına taşıyan boyutunu görünür

⁴⁶⁹ Freeman, *Time Binds*, pp. 1-20

kılmaktadır. Kuir mahpusların bu çerçevede gerçekleştirdikleri müdahalelerin onları heteronormatif toplumsallığın öngördüğünden farklı ilişkilene ve yaşam biçimleri üretmeye sevk ettiği gözlemlenmiştir.

Kuir mahpusları alternatif bir yaşamı kurgulamaya götüren yollardan ilki mektuplaşmadır. Mahpusların hapishanelerin kati olduğu varsayılan içsel ve dışsal sınırlarını bir bakıma ihlal etmelerini sağlayan mektuplaşma pratiği, sosyal izolasyonla baş etmenin araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Mahpuslar için dışarıdaki yaşamla bağlantıda kalmayı ve böylece kapatılmışlık hâinden uzaklaşmayı sağlayan mektuplaşmanın, kuir mahpusların deneyimlerinde ilave etkileri olduğu gözlenebilir. Çoğu zaman yoğunlaştırılmış tecride maruz kalan kuir mahpuslar için mektuplar yalnızca bir iletişim aracı değil, ayrıca seslerini duyurmalarını, deneyimlerini paylaşmalarını ve sorunlarını çözmelerini sağlayan bir dayanışma pratiğidir. Mektuplaşmanın kuir mahpusların kapatılma deneyimlerindeki rolü daha ayrıntılı olarak izleyen ilk kısımda ele alınacaktır.

Kuir mahpusları alternatif bir yaşamı kurgulamaya götüren diğer yol LGBT koğuşudur.⁴⁷⁰ Hapishane nüfusunun zorla kapatılmış, bir arada bulunmaya gönüllü olmayan bireylerden meydana geldiği düşünüldüğünde, mahpuslar arasındaki gündelik ya da genel kapsamlı etkileşimlerin kapatılma deneyimi üzerindeki biçimlendirici gücü daha iyi anlaşılmaktadır.⁴⁷¹ Hapishanelerde gündelik rutinleri değiştiren, kurumsal ritmi bozan, zamanın akışını dönüştüren ilişkiler kurmaya imkân tanıyan mekânlar bulmak ya da üretmek, kapatılmanın acılarını odağına almayan bir yaşamı hayal etmenin zeminini sağlayabilmektedir. Çoğu zaman mekânsal mücadele yoluyla eriştikleri LGBT koğuşlarının bu nedenle kuir mahpusların deneyimlerinde ayrı bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Kuir mahpusların bu koğuşlarda kurdukları paylaşma ve dayanışma temelli ilişkiler hapishanelerin heteronormatif kurgusunu tartışmaya açacak ölçüde alternatif bir yaşamın örneklerini sunmaktadır. Bu örnekler izleyen ikinci kısımda gözden geçirilecektir.

Kuir mahpuslar, hapishanenin sınırlarını mektuplaşma yoluyla aşarak ve uzamını kendilerine özgü bir şekilde dönüştürerek, kapatılma deneyimleri içinde

⁴⁷⁰ “LGBT koğuşu” adlandırması hem mahpusların hem hapishane idarelerinin kuir mahpusların bir arada kaldıkları koğuşlardan bu şekilde söz etmeleri nedeniyle tercih edilmiştir.

⁴⁷¹ Bosworth & Carrabine, “Reassessing Resistance,” p. 502.

vazgeçilmez bir unsur olarak beliren dayanışma ağlarını kurmaktadır. Mahpuslara bir yandan yoğun bir şekilde ihtiyaç duydukları maddi ve manevi desteği sağlayan, diğer yandan birlik olma duygusu aşılayan bu ağların, heteronormatif sistemin kurumsal temellerini sarsan bağlılıkların ve toplulukların üretilmesinde özel bir yere sahip olduğu söylenebilir. Kuir mahpusların hapishanelerin heteronormatif yapılanmasına rağmen kurdukları dayanışma ağları çoğunlukla geleneksel toplumsal bağlardan farklı ilişkilene biçimlerine dayanmaktadır. Biyolojik veya yasal olarak bağlı olmayan ancak paylaşılan deneyimler ve duygular çerçevesinde bir araya gelen bireylerden oluşan bu ağlar, toplumsal zamanın başlıca kurumsal dayanaklarından olan ailenin farklı yorumlarının üretilmesine de olanak tanımaktadır. Yaşama dair toplumsal şemanın heteronormatif kodlarını ve sınırlarını sekteye uğratarak kuir yaşam tahayyüllerine yol açan bu yorumlar aşağıda üçüncü ve son kısımda incelenecektir.

3.2.1.1. Mektuplaşma: Hapishanenin Sınırlarını Aşan Dayanışma

Hapishanelere ilişkin literatürde, Goffman'ın çalışmalarına referansla üretilmiş, bu kurumların kapılar, duvarlar ve doğal engellerle kati biçimde belirlenmiş, aşılması zor veya imkânsız sınırlara sahip oldukları yönünde yerleşmiş bir yargı mevcuttur.⁴⁷² Bu yargının tabii uzantısı, hapishanelerin aşılmaz sınırlarının mahpusları dış dünyadan koparılmış, kendine has niteliklere ve dinamiklere sahip bir topluluğun üyesi olmaya yönelttiği düşüncesidir. Buna göre, dış dünyayla olan etkileşimleri kati sınırlar tarafından engellenmiş olan mahpuslar, ancak içinde bulundukları kurumsal yapının imkân tanıdığı ölçüde ve onun uygulamaları bağlamında faaliyet gösterebilmektedir. Bununla birlikte, Baer ile Ravneberg'ün belirttiği üzere, hapishane uzamı ne kadar belirgin sınırlara sahip olursa olsun, kesin bir şekilde geçirgen olmayan bir sınırdan söz etmek mümkün değildir.⁴⁷³ Hapishanelerin içsel ve dışsal sınırları kapsadıkları bedenlerin ihlaline daima açıktır. Bu kabul, mahpusların etkinliğini kapatılmışlık hâlini kuran fiziksel engellerin belirleyiciliğinden ziyade bu engelleri aşma potansiyelleri üzerinden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

⁴⁷² Goffman, hapishaneleri kapsadığı bireylerin dışarıyla etkileşimini kati olarak sınırlandıran ve etkinliklerini sıkı bir şekilde düzenleyen bir "bütüncül kurum" olarak tanımlamaktadır. Goffman, "On the Characteristics of Total Institutions," pp. 15-16.

⁴⁷³ Baer & Ravneberg, "The Outside and Inside in Norwegian and English Prisons," p. 207.

Mahpus deneyimlerine odaklanan birçok çalışmanın gösterdiği gibi kapatılmışlık hâlini belirgin kılan etken, hapishanelerin kesin sınırlara sahip olmasından çok mahpusların sosyal etkileşimden büyük ölçüde mahrum kalmalarına yol açan bir düzenlemeye tabi olmalarıdır. Bu bakımdan mahpusların kapatılmışlık hâliyle başa çıkabilmek için öncelikle sosyal etkileşim kurup sürdürebilecekleri yollara başvurmaları anlamlıdır. Mahpusların zaman zaman hapishanelerin içsel ve dışsal sınırlarını ihlal ederek ulaştıkları bu yollar, maruz kaldıkları sosyal izolasyonu aşmanın ya da hafifletmenin ötesine geçen olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Mahpusların bu doğrultuda başvurdukları yollardan biri mektuplaşmadır.

Mektuplaşma, mahpusların dış dünya ile bağlantılarını sürdürmeleri, çeşitli şekillerde destek bulmaları ve farklı kaynaklara erişim sağlamaları açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, özgül durumları sebebiyle diğer mahpuslara kıyasla daha özel ve sistematik sorunlarla karşılaşan kuir mahpuslar için özellikle geçerlidir. Mektuplaşmak, çoğu zaman yoğunlaştırılmış tecride maruz kalan kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinde dönüştürücü bir etki yaratabilmektedir. Zira kuir mahpuslar için mektuplaşma yalnızca yakınlarıyla iletişim kurmaya ya da maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir araç değil, ayrıca yürüttükleri kimlik ve hak mücadelelerinde öne çıkan bir dayanışma pratiğidir. Kuir mahpuslar ile kuir topluluklar arasındaki bağları ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla farklı ülkelerde hayata geçirilmiş olan “mektup arkadaşlığı” projeleri bu açıdan dikkat çekicidir.⁴⁷⁴ Türkiye’de benzer bir proje bulunmamakla birlikte, kuir mahpuslarla iletişim kurmak ya da dayanışmak amacıyla zaman zaman mektuplaşma kampanyaları yürüten çeşitli sivil toplum örgütleri, mahpusların yazışmalarını çevrim içi bloglar ve haber siteleri gibi kanallar ya da kitap ve rapor gibi yayınlar aracılığıyla paylaşma açmaktadır.⁴⁷⁵ Bu kanallardan elde edilen yazışmalar, mektuplaşmanın kapatılmanın yol açtığı zorluklarla başa çıkmak anlamında kuir mahpuslara birçok yönden katkı sağladığını ortaya çıkarmaktadır.

⁴⁷⁴ Birleşik Krallık’ta **Bent Bars Project** (<https://www.bentbarsproject.org/>); Kanada’da **Prisoner Correspondence Project** (<https://prisoner Correspondence Project.com/>); ABD’de **Black & Pink PenPal Program** (<https://blackandpinkpenpals.org/>) sözü edilen projelerin başlıcalarıdır. Bu projeler çoğunlukla bulundukları ülkelerdeki hapishane sistemini ortadan kaldırmaya yönelik kampanyalarla doğrudan ilişkilidir.

⁴⁷⁵ Türkiye’de Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği’nin (CİSST) kuir mahpusların sorunlarını ve taleplerini ilgililerle paylaşıp, onlara çeşitli alanlarda ihtiyaç duydukları desteği sağlayan bir birimi mevcuttur. Bu birim ayrıca kuir mahpuslarla yapılan röportajları, onlardan gelen mektupları ve onlarla ilgili güncel haberleri, yazıları, duyuruları paylaşan “Hapiste LGBTİ+” başlıklı çevrim içi bir blog yönetmektedir: **Hapiste LGBTİ+** (blog), <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/>.

Terapi aracı olarak mektuplaşma

Hapishanelerde sıklıkla maruz kaldıkları hücre ve tecrit uygulamaları nedeniyle sosyal izolasyonu yoğun bir şekilde deneyimledikleri söyleneblen kuir mahpusların yazışmalarında yalnızlık duygusunun öne çıktığı görölmektedir.⁴⁷⁶ Dolayısıyla ortak deneyimlere ve değerlere sahip oldukları, destek görebilecekleri kişilerle iletişim kurmak kuir mahpuslar için çoğunlukla acil bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. Hapishane koşullarında mektuplaşma bu ihtiyacı gidermenin en aracısız yollarından biridir. Bunun yanında, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, çoğu zaman yakın çevreleri tarafından da dışlanmış olan kuir mahpuslar için mektuplar sorunlarını aktarmak ve rahatlamak için kullandıkları birer araçtır:

“Bir insana ihtiyaç duyuyorum dertlerimi yazı ile de olsa anlatabilecek. Kusura bakma yine gecenin geç sana yazıyorum. Ailemden kimseye anlatamıyorum. H, bugün çok kötüydüm, dün geceden bu yana hiç uyumadım. Sana yazmaya karar verdim. LGBTİ koğuşu çok zor. Duygusal boşluğum, psikolojik sorunlarım ciddi anlamda kullanılıyor. Uyum bozukluğu raporum var bir türlü dengeyi sağlayamıyorum. Yalnızım, yalnızım, yalnızım, yalnızım, yalnızım, yalnızım. Kimse beni anlamıyor, kimse beni anlamıyor. Yoruldum, yoruldum, yoruldum, yoruldum.”⁴⁷⁷

Kuir mahpuslar mektuplaşma yoluyla sorunlarını, deneyimlerini, korkularını ve umutlarını güvenilir buldukları bir alıcıyla paylaşarak öncelikle duygusal destek ihtiyaçlarını karşılama fırsatı edinmektedir. Bu fırsatın sosyal izolasyon ve yalnızlıktan doğan umutsuzluk hissiyle baş etmek ve böylece benliğini korumak için kritik önemde olduğu savunulabilir. Trans kadın Arna'nın aktardığı üzere, “tecrit ve yalnızlık duygusunun geliştirdiği insanla sohbet özlemi” ile başlayan yazışmalar terapi işlevi görebilmektedir:

“Adı Tarık'tı. Daha sonra tanışınca yazışmalarımız oldu. Kitap alışverişlerimiz olurdu. Koğuş yakınsa not yazar ve pile bağlar atardık. Biz trans kadınlar B-6 Koğuşu'nda kalıyorduk. Orada bile not

⁴⁷⁶ Aslı Alpar, “Trans mahpusların mektuplarında en çok karşılaştığımız duygu yalnızlık,” **Kaos GL**, 22 Ocak 2020, <https://kaosgl.org/haber/trans-mahpuslari-mektuplarinda-en-cok-karsilastigimiz-duygu-yalnizlik>.

⁴⁷⁷ Demirbaş, **Türkiye'de LGBTİ Mahpus Olmak**, s. 104.

*yazışmamız bizim için bir terapiydi. Tarık'la biz yazışırken ve gerçekten birbirimizi görmeden sevdik...*⁴⁷⁸

Mektuplaşmak, kuir mahpuslara sorunlarını ve duygularını paylaşma fırsatının yanı sıra hapishanelerin zorlayıcı koşullarından ve kapatılmanın olumsuz etkilerinden bir anlığına bile olsa sıyrılma imkânı da tanımaktadır. Mahpuslar yaşam öykülerini, düşüncelerini, özlemlerini ve beklentilerini aktardıkları mektuplarda zaman zaman alternatif bir yaşam tahayyülü sunmaktadır. Büyük ölçüde hapishane sonrası yaşama dair olan bu tahayyül, kuir mahpuslara bir amaç ve bağlantı duygusu sağlayarak bir anlamda hayatta kalma güdüsü aşılamaştır:

*“Bazen zulaya çekersin bedenini saklamak için gözlerindeki seli. Bilirsin ağlamanın madara olduğunu. Bu yüzden gece yatağa uzandığında dökersin üç beş damla gözyaşı ve bir hayat geçer ömürden. Her seferinde pişmanlığı getirirsin dile. Daha sonra son pişmanlık fayda etmez desen de artık kendini toparlama zamanı gelir. Umut depolarsın yüreğinde yarınlar için, sevdiklerin için ve en önemlisi de özgürlüğün için.”*⁴⁷⁹

Mektuplaşmanın kuir mahpuslara bir diğer katkısı maddi ihtiyaçların karşılanmasıdır. Gündelik düzeyde uğradıkları hak ihlalleri ve ayrımcılıklar nedeniyle asgari yaşam standartlarına ya da sağlık ve eğitim gibi hizmetlere erişmekte ve temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanan LGBTİ+ bireylerin yoksulluk risklerinin pek çok toplumsal gruba göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁰ Söz konusu kuir mahpuslar olduğunda bu riskin daha da arttığı söylenebilir. Kuir mahpusların yoksulluk riski, hem dışlandıkları ailelerinin ya da çevrelerinin desteğinden mahrum olmaları hem de çoğunlukla hapishanelerde sunulan hizmetlerden ve etkinliklerden faydalanma imkânlarını ortadan kaldıran tecrit uygulamalarına maruz kalmaları sebebiyle katlanmaktadır. Bu doğrultuda kuir mahpusların, başlıca sorunları arasında yer alan yoksulluğun doğurduğu sonuçları gidermek için büyük ölçüde hapishane dışındaki dayanışma ağlarına başvurmak durumunda kaldıkları gözlemlenmiştir. Mahpusların bu alandaki istek ve ihtiyaçlarını ilgililere duyurmak için kullandıkları öncelikli yöntem ise mektuplaşmadır.

⁴⁷⁸ Koyuncu, **Voltaçark**, ss. 93-94.

⁴⁷⁹ Trans kadın mahpus Funda'nın CİSST'e yazdığı mektuptan: “Bir Transseksüel Kadından: ‘Hapiste LGBTİ Olmak’,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 4 Nisan 2014, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2014/04/04/bir-transseksuel-kadından-hapiste-lgbti-olmak/>.

⁴⁸⁰ Dicle Çakmak, **Ayrımcılıktan Yoksulluğa: Türkiye’de LGBTİ+’lar**, Ankara: 17 Mayıs Derneği, 2022.

Dayanışma aracı olarak mektuplaşma

Kuir mahpusların sivil toplum örgütlerine gönderdikleri mektuplar aracılığıyla maddi ihtiyaçlarına dair taleplerini paylaşıp, bunları temin etmeye yöneldikleri görülmüştür.⁴⁸¹ Tüm mahpuslar elektrik ve su faturalarını ödemek, kişisel gereksinimlerini karşılamak ya da iletişim araçlarını kullanabilmek için paraya ihtiyaç duymaktadır.⁴⁸² Bununla birlikte, kuir mahpusların yazışmalarında nakdi yardım talebi ön planda yer almamaktadır. Büyük ölçüde kıyafet, kişisel bakım malzemesi, el işi malzemeleri, kitap ve dergiler, ev ve dekorasyon ürünleri, mektup pulu gibi aynı yardım taleplerini içeren mahpus mektupları çeşitli kanallardan ilgililerle paylaşılmakta ve böylece kuir mahpuslar için bir nevi yaşam güvencesi sunan dayanışma ağlarının ilk adımı atılmış olmaktadır.⁴⁸³

Kuir mahpusların aynı yardım taleplerini karşılamak üzere LGBTİ+ ve kadın dernekleri çeşitli kampanyalar düzenlemektedir.⁴⁸⁴ Bu kampanyalarla gönüllülerden toplanan eşyalar ihtiyaç sahibi mahpuslara ulaştırılmaktadır. Ancak onlarla dayanışmak için yürütülen kampanyalar eşya yardımlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Kuir mahpusların sosyal izolasyon nedeniyle yaşadıkları yoksunluk hâli, karşı karşıya bulundukları yoksulluğu aşan ve yoğunlaştıran bir etkiye sahiptir. Bu nedenle kuir mahpuslarla mektuplaşma üzerinden kurulan ilişkiyi sürdürmeye yönelik kampanyalar da yürütülmektedir.⁴⁸⁵ Mektup kampanyalarının en önemli yönü adına

⁴⁸¹ “LGBTİ Mahpuslardan Giysi Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 14 Ekim 2015, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2015/10/14/lgbti-mahpuslardan-giysi-talebi/>; “LGBTİ Mahpusun Numaralı Gözlük Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 4 Ocak 2017, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/01/04/lgbti-mahpusun-numarali-gozluk-talebi/>; “Trans Mahpusun Kitap Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 31 Ocak 2019, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2019/01/31/trans-mahpusun-kitap-talebi/>; “LGBTİ Mahpusun Portekizce Sözlük Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 16 Ocak 2018, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/01/16/lgbti-mahpusun-portekizce-sozluk-talebi/>; “LGBTİ Mahpusun Televizyon Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 22 Haziran 2016, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2016/06/22/lgbti-mahpusun-televizyon-talebi/>.

⁴⁸² Evin Jiyan Kışanak, “Hapsedilmenin maliyeti: Faturalar, özlemler, sansürler...” **Bianet**, 21 Nisan 2022, https://bianet.org/yazi/hapsedilmenin-maliyeti-faturalar-ozlemler-sansurler-260520_.

⁴⁸³ Mektupların paylaşıldığı en önemli kanallardan biri CİSST’in “Hapiste LGBTİ+” isimli çevrim içi blogudur: **Hapiste LGBTİ+** (blog), <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/>.

⁴⁸⁴ Bu kampanyalardan öne çıkanlar: Dilek İnce Giysi Bankası, <https://www.pembehayat.org/dilek-ince-giysi-bankasi>; KADAV’ın Cezaevi Valiz’i, <https://bianet.org/haber/kadav-in-cezaevi-valiz-i-desteklerinizi-bekliyor-204863>; Tutsak Lubunya Kitaplığı, <https://twitter.com/Tutsaklubunya>; Gökkuşluğu Kitaplığı Kampanyası, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2013/10/07/lambdistanbuldan-maltepe-hapishanesine-gokkusagi-kitapligi-kampanyasi/>.

⁴⁸⁵ Bu kampanyalardan öne çıkanlar: Buse’ye mektup yazdın mı? <https://kaosgl.org/haber/buseye-mektup-yazdin-mi>; Esra Arıkan ile dayanışmaya! <https://kaosgl.org/haber/esra-arikan-ile->

yürütülen mahpusa manevi destek ve güç sağlayacağını öngörülmesidir. Zira mahpuslar için mektuplaşma, hapishanenin sınırlarını belirsizleştiren, dışarıyla etkileşimlerini kuran ve yaşama bağlayan bir etkinliktir.⁴⁸⁶ Kuir mahpuslarla yapılan yazışmalar bu bakımdan onları geniş bir dayanışma ağının parçası, bir toplumsal hareketin üyesi ve kuir yaşam tahayyülünün kurucusu hâline getirmektedir.

Kuir mahpuslarla mektuplaşan ve onlar için kampanyalar düzenleyen sivil toplum örgütlerinin başlıca motivasyonu, kapatılmış kuir bireylerin sorunlarına ve verdikleri mücadelelere kamuoyunun dikkatini çekerek bu konuda bir farkındalık yaratmaktır.⁴⁸⁷ Bu açıdan ilgili dernek ve toplulukların açtığı iletişim kanallarının kuir mahpuslara hem ihtiyaç duydukları maddi ve manevi desteği hem de benzer deneyimlere sahip oldukları kişilerle bağlantı kurma imkânını sağladığı söylenebilir. Mektuplaşma yoluyla derneklerle ve kişilerle kurdukları kişisel bağlantıların, kimlikleri nedeniyle sistematik ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmaya alışmış kuir mahpuslara kendilerini ifade edebilmek için görece güvenli bir alan sağladığı görülmektedir. Kuir mahpuslar böylece kendi deneyimlerini aktarıp destek ve tavsiye alabilmekte ve yalnız olmadıklarını anlayarak kapatılmanın zorluklarıyla daha kolay başa çıkabilmektedir.⁴⁸⁸

Mektuplaşma, kuir mahpusların desteklenmesi ve güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Kuir mahpuslar için dış dünyaya açılan bir köprü görevi gören mektuplar onlara yakınlarıyla, dâhil oldukları dayanışma ağlarıyla ve daha geniş kuir topluluğuyla etkileşim kurma ve sürdürme şansını tanımaktadır. Bu bağlantılar sayesinde kuir mahpuslar temel hakları konusunda bilgi sahibi olmakta ve gerektiğinde bu alanda destek alabilmektedirler. Dışarıdaki LGBTİ+ hareketinden böylece güç aldıkları söylenebilen mahpuslar, içinde bulundukları koşulları anlama

---

dayanışmaya; Mektuplarımız trans mahpus Esra'ya! <https://gencigbti.org/2017/07/22/mektuplarımız-trans-mahpus-esraya/>.

⁴⁸⁶ Mektuplaşma kuir mahpuslarla dayanışmak üzere gerçekleştirilen etkinliklerde öne çıkan bir pratiktir: “Etkinliğin sonunda ise ‘içeri ve dışarı’ arasındaki sınırları bir nebze olsun kırabilmek adına mahpus LGBTİ+lerin mektupları okundu ve katılımcılar tarafından mahpus LGBTİ+’lar için mektup yazıldı.” Umut Güven, “OHAL’de LGBTİ+ Mahpus Olmak,” **Kaos GL**, 27 Haziran 2018, <https://kaosgl.org/haber/ohalde-lgbti-mahpus-olmak>.

⁴⁸⁷ “Hapiste LGBTİ+ Olmak,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/about/>; “About,” **Bent Bars Project**, https://www.bentbarsproject.org/about_.

⁴⁸⁸ Bir trans mahpusun anlatısı: “Cezaevinde dayanışma, mektup çok önemli. Bana gelen mektupları belki on defa okudum orada. Yalnızlık çok zor.”

Bariş Sulu, “Eşcinsel ve Tutsak Olmak!” **Kaos GL**, 7 Ekim 2008, <https://kaosgl.org/haber/escinsel-ve-tutsak-olmak>.

ve dönüştürme yetilerini ortaya çıkarabilmektedir. Başka bir deyişle, seslerini duyurma ve destek sağlama fırsatı sunan mektuplaşma, kuir mahpusların kimlik temelli hak mücadelelerinin temel araçlarından birine dönüşebilmektedir. Kuir mahpuslar, hapishanenin sözde kati sınırlarını mektuplaşma yoluyla aşarak benliklerini kurumsal kontrol süreçlerinin dışına taşıma ve yeniden tanımlama imkânını bulmaktadır. Böylece özne olarak konumlarını belirginleştiren kuir mahpuslar, hapishane sınırları dâhilindeki dayanışma ağlarının merkezi sayılabilecek LGBT koğuşları için verdikleri mücadelelerle bu kurumların heteronormatif yapılanmasını tartışmaya açmaktadır.

3.2.1.2. LGBT Koğuşu: Kuir Mahpusların Mekân Mücadelesi

Aykırı bedenleri toplumsal uzamın dışına taşımak ve orada muhafaza etmek üzere kurgulanmış hapishaneler, bu doğrultuda, kati sınırlara sahip, içe kapanık ve durağan mekânlar olarak ele alınmaktadır. Ancak hapishane mekânını mahpus deneyimleriyle birlikte değerlendirmek bu algının yanıltıcılığını ortaya koyar. Mahpus deneyimleriyle birlikte değerlendirildiğinde hapishane mekânı bir yanıyla içerdiği bedenlere ve ilişkilere biçim kazandıran bir boyut, diğer yanıyla bu unsurlar tarafından işlenen bir ürün olarak öne çıkar. Bunun yanı sıra hapishane mekânının yekpare olmadığını da vurgulamak gereklidir. Pek çok farklı mekânsal ve zamansal düzenlemeyi bir araya getiren bir yapı olarak hapishane, kapsadığı unsurları kategorik olarak tanımlanabilir ve dizginlenebilir kılmayı hedefleyen uygulamalarına rağmen alternatif yaşam tahayyüllerine yer verebilmektedir. Hapishane mekânına dair, değişime ve olasılıklara dikkat çekmesi bağlamında, pozitif olarak tanımlanabilecek bu bakış açısı mahpusların mekânsal deneyimlerinin ikircikli doğasını değiştirmemektedir. Kısıtlanmış, sürekli gözetime ve denetime tabi olan bir mekânda yaşamlarını sürdürmek durumunda kalan mahpuslar, yeniden düzenlemeleri ve ihlalleri içeren gündelik mekânsal çekişmeler yoluyla failliklerini koruyabilmektedir. Hapishanelerin aynı zamanda tek cinsiyetli, heteronormatif ve hiper-maskülen yapılar olması dolayısıyla mekânsal çekişmeler kuir mahpuslar için daha derin anlamlar taşıyabilmektedir.

Kuir mahpusların hapishane mekânıyla ilişkilerinin ayrımcılık ve tecrit ekseninde şekillendiği ifade edilebilir. Cinsiyet kimliklerine uygun olarak yerleştirilmeme; cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri nedeniyle diğer mahpuslar ve hapishane personeli tarafından dışlanma, ayrımcılığa uğrama, şiddet görme; güvenliğin sağlanması ve düzenin korunması gerekçeleriyle hücrede ya da tek kişilik odalarda tutulma ve/veya diğer mahpuslardan tecrit edilme kuir mahpusların bu bakımdan karşılaştıkları sorunların başlıcalarıdır. Dolayısıyla, doğrudan kimliklerini ve benliklerini hedef alan koşullarda yaşamak durumunda kalan kuir mahpuslar için mekân üzerine yürütülen mücadele elzemdir.

Mahpusların hapishane mekânı üzerine yürüttükleri mücadele pek çok biçim alabilir. Zira kapatılma deneyimleri mahpusların içinde bulundukları koşullar ve kurdukları ilişkiler bağlamında birbirinden farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, kurumsal olarak düzenlenip denetlenen bir ortak yaşam alanı olması sebebiyle hapishanenin en belirleyici niteliği kamusalıktır. Mahpusların deneyimleri bu doğrultuda incelendiğinde yürüttükleri mekânsal çekişmelerin çoğunlukla alternatif kamusalıklar ya da özel alanlar üretmek üzerine kurulu olduğu göze çarpmaktadır.⁴⁸⁹ Hapishane mekânını kişisel tercihler ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden üretmeye dönük olan bu çekişmeler kuir mahpusların anlatılarında LGBT koğuşı için verilen mücadeleler olarak belirlemektedir.

Tecride ve ayrımcılığa karşı LGBT koğuşı

Kuir mahpusların yaşadıkları sorunları ve uğradıkları hak ihlallerini ele alan yazında LGBT koğuşlarının onları damgalamak ve izole etmek için birer araç olduğu düşüncesi yaygındır.⁴⁹⁰ Bununla beraber, mahpusların anlatılarında bu koğuşlar, maruz kaldıkları ayrımcılığı ve tecridi hafifletmenin bir yolu olarak öne çıkmaktadır. Çoğunlukla hücrelerde ve tecritte tutulan ve bu nedenle yoğun bir yalnızlık ve yoksunluk duygusuyla baş etmek zorunda kalan kuir mahpuslar, genel koğuşlarda barındıklarında ise ayrımcılık, dışlanma, psikolojik ve fiziksel şiddet ya da şiddete

⁴⁸⁹ Meral Akbaş'ın ve Sarah Caunes'un siyasi mahpusların mekânsal deneyimlerini aktardıkları çalışmaları buna örnekler sunmaktadır: Akbaş, **Mamak Askeri Cezaevi'nde Bir Kadın Koğuşunda 'Kamusal'ı Tartışmak**; Caunes, "1990'lı Yıllarda Siyasi Koğuşlar: Müşterek Mekânın Üretimi".

⁴⁹⁰ Viyan Kınalı, "İnsan Hakları Perspektifinden Türkiye'de Trans Mahpuslar," **Anayasa Gündemi**, 26 Haziran 2020, <https://anayasagundemi.com/2020/06/26/forum-pride2020-viyan-kinali-insan-haklari-perspektifinden-turkiyede-trans-mahpuslar/>.

uğrama korkusuyla mücadele etmektedir. Hücrede ve tecritte tutulan kuir mahpusların anlatıları yaşadıkları maddi ve manevi yoksunluğu ve bu hâlden kurtulma ihtiyacını ortaya koymaktadır:

“Kaldığım hücre yaklaşık 6 metrekare büyüklüğünde, kapalı tuvaleti ve banyosu olan, bir yatak ve bir dolap bulunan bir odaydı. Kışın tam ortasıydı, ısınma sorunu vardı, genellikle soğuk oluyor ve sıcak su verilmiyordu, banyo ihtiyacınızı karşılayamıyorsunuz. Haftanın çoğu günü kavga eden veya huzuru bozan diğer mahkûmlar gelirler, onların gürültüsünden – saygı diye bir şey kesinlikle yok – uyuyamazsınız bile. İki ay sonra yalnızlıktan biri gelsin de uyutmasın ama bir ses duyayım diye dua ettiğimi hatırlıyorum.”⁴⁹¹

Türkiye’de kuir mahpuslara uygulanan tecrit iki yönlüdür: Hapishane dâhilinde hem yerleştirilmelerinde hem de sunulan hizmetlere ve etkinliklere erişimlerinde kalan nüfustan ayrı tutulmaları bir standart olarak benimsenmiştir.⁴⁹² Bu standarda dayalı olarak hapishaneye girdikleri andan itibaren sosyal etkileşimden mahrum bırakılan kuir mahpusların ayrıca koşulların yetersizliği gerekçe gösterilerek çoğunlukla hücrede tutuldukları görülmektedir. Bu nedenle asgari yaşam koşullarını sağlamakta zorlanan kuir mahpusların alternatif bir mekâna duydukları ihtiyacın yoğunlaştığı öne sürülebilir:

“Erzincan T Tipi Cezaevine geldiğim 5 gün revir odasında kaldım. Daha sonra siyasi ve ağırlaştırılmış mahkûmların olduğu tekli bir hücreye konuldum. 1 saat havalandırma veriliyor. Ben siyasi ya da ağırlaştırılmış bir mahkûm değilim. Ben adli bir mahkûmum. Bahçem yok, Çamaşırlarımı yıkayıp asabileceğim yerim yok. Lavabo ve banyo aynı yerde. Bulaşıklarımı tuvaletin olduğu yerde yıkamaya çalışıyorum. Ben kronik astım bronşit hastasıyım. İnsan hakları ihlali yaşıyorum.

⁴⁹¹ Coşkun Yanat, “Bir Maltepe Hapishanesi Deneyimi: Hapishanede Havuz Var Sanıyordum, Yokmuş,” **Bianet**, 8 Ağustos 2015, <https://bianet.org/haber/hapishanede-havuz-var-saniyordum-yokmus-166631>.

⁴⁹² 2013 yılında dönemin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İstanbul milletvekili Melda Onur’un LGBTİ+ mahpusların durumlarıyla ilgili olarak verdiği soru önermesine Adalet Bakanlığı’ndan gelen cevap, kuir mahpuslara yönelik tecridin uygulanma koşullarını ortaya koymaktadır: “Hükümlü ve tutukluların ceza infaz kurumlarına girişlerinde LGBT olduklarını beyan etmeleri durumunda, durumlarını belirtir sağlık kurulu raporu alınarak, aynı durumda olan hükümlü ve tutuklularla birlikte konumlarına uygun koşullarda barındırıldığı; ceza infaz kurumlarında ortak kullanım alanı ve sosyal faaliyetlere çıkartılırken, diğer hükümlü ve tutuklularla bir araya getirilmediği (...) anlaşılmıştır.” “Mahpus LGBT’ler Sorusuna Adalet Bakanı’ndan Cevap,” **T24**, 19 Eylül 2013, <https://t24.com.tr/haber/mahpus-lgbtler-sorusuna-adalet-bakanindan-cevap,239974>.

*Konuşacağım kimse yok, LGBTİ mahkûmu yok. Psikolojim son derece bozuk. İntihar etme aşamasına geldim.”*⁴⁹³

Diğer yandan, genel koşullarda tutulan ve dolayısıyla tecride maruz kalmayan kuir mahpusların anlatılarında heteronormatif ve tek cinsiyetli bir mekânda bulunmaktan duyulan tedirginlik ve korunma ihtiyacı ön plana çıkmaktadır. Kuir mahpuslar açısından hapisaneler, gündelik yaşamda kimlikleri nedeniyle karşılaştıkları sorunların yoğunlaşarak sürdüğü mekânlardır. Bunun başlıca sebebi ise kuir bireylere yönelik toplumsal önyargıların hapisane ortamında kurumsal bir nitelik kazanmasıdır:

*“Trans birey olarak koğuştta bulunmak çok zor. Hayatlarında daha önce bir kere bile trans bireyle karşılaşmamış insanlarla ilişki kurman gerekiyor. Önce onların gizli aşağılamalarıyla baş etmen gerekiyor. Elbette açıkça yapılan bir aşağılama değil bu. Önce mahkeme tarafından suçun dolayısıyla mahkûm ediliyorsun, ardından hapislik arkadaşların tarafından yargılanıyorsun. Görevlilerin de nefret dolu bakışlarına hedef oluyorsun.”*⁴⁹⁴

Hapishanelerin heteronormatif yapılanması toplumsal cinsiyet bazlı bir ıslah anlayışını öne çıkarırken, tek cinsiyetli yapılanması geleneksel cinsiyet rollerinin daha dramatik bir şekilde sergilendiği koşullar yaratmaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu rollere uyum sağlamayan bireyler açısından ayrımcılığa, baskıya ve hatta şiddete dayalı oldukça tekinsiz bir ortam sunan hapishanelerde, kuir mahpusların kendilerini korumak için alternatif yollar üretmek durumunda kaldıkları gözlemlenmiştir:

“LGBT’li bir bireyseniz kendinizi cezaevi gibi bir yerde o kadar korunmaya aç hissediyorsunuz ki. Her tarafta alışık olmadığınız erkek muhabbeti var. Erkek söylemin en diri tutulduğu yerde, tam merkezindesiniz ve kaçacak yeriniz yok. Dolayısıyla ayak uydurmak, fark edilmemek, tacize uğramamak için 24 saat mücadele ediyorsunuz. Tam bir işkence! Bütün bu nedenlerle koğuş arkadaşlarıma açılma ihtiyacı duydum. Ama onlar beni odadan atmak istediler, çünkü bunun hastalık

⁴⁹³ Cansu Pişkin, “Tecritte tutulan LGBTİ mahpus: İntiharın eşiğine geldim,” **Evrensel**, 8 Mayıs 2018, <https://www.evrensel.net/haber/351991/tecritte-tutulan-lgbti-mahpus-intiharin-esigine-geldim>.

⁴⁹⁴ Yusuf Al, “Bir transın gözünden 'içerisi'...” **Pembe Hayat**, 14 Ağustos 2014, <https://www.pembehayat.org/haberler/bir-transin-gozunden-icerisi-411>.

olduğunu düşünüyorlardı. Beni en şaşırtan 15 gardiyanla odadan zorla çıkartılmam oldu. Dört ay hücrede kaldım, yalnız.”⁴⁹⁵

Yukarıdaki alıntılar, kronik olarak yüzleştikleri ayrımcılık ve tecrit karşısında kuir mahpusların öncelikli ihtiyaçlarının paylaşmak ve korunmak olduğunu ortaya çıkarmaktadır. LGBT koğuşunun kuir mahpuslar açısından can alıcı önemi bu noktada belirlemektedir: Benzer deneyimlere ve belki ortak değerlere sahip oldukları, konuşabilecekleri, anlaşabilecekleri, paylaşabilecekleri insanlarla bir arada olabilmeleri, birbirlerinden güç ve destek alabilmeleri için bu koğuşlar elverişli bir ortam sunmaktadır. Bu bakımdan LGBT koğuşlarının, kuir mahpusların mektuplaşma yoluyla dışarıyla kurdukları dayanışma ağlarının hapishane sınırları içindeki yansıması olduğu ifade edilebilir.

LGBT koğuşu mücadelesi

LGBT koğuşları kuir mahpusların kalan hapishane nüfusundan ayrı bir mekânda ve bir arada tutulması anlamını taşımaktadır. Zarara uğrama tehlikesi yüksek olan bir mahpus grubu oldukları hesaba katıldığında, ayrı koğuşlarda tutulmaları kuir mahpuslar için ayrımcılığın, tecridin ve şiddet riskinin yoğunlaşmasına yol açıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bir dayanışma zemini olarak düşünüldüğünde LGBT koğuşu kuir mahpusların yürüttüğü mekânsal çekişmelerin odağı hâline gelmektedir. Mevcut olan bir LGBT koğuşuna geçmek, LGBT koğuşu bulunan bir hapishaneye sevk edilmek ya da bulundukları hapishanede bir LGBT koğuşu açtırmak gibi çabalar mahpusların anlatılarında bu doğrultuda öne çıkmaktadır. Kuir mahpuslar açısından LGBT koğuşu talebini mekânsal bir çekişmeye, bir mücadeleye dönüştüren ise bir bütün olarak ceza infaz sisteminin bu konuda yetersiz ve ilgisiz olmasıdır.

Kurumsal ve istatistiki verilerin bulunmaması veya paylaşılmaması nedeniyle Türkiye’de LGBT koğuşu bulunan hapishanelerin sayısı kesin değildir. Ancak ilgili derneklerin çalışmaları ve mahpusların beyanları ceza infaz sisteminin bu konudaki yetersizliğini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁶ LGBT koğuşunun her hapishanede

⁴⁹⁵ Esra Açıkgöz, “Hapis İçinde Hapis Hayatı,” **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 2013, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hapis-icinde-hapis-hayati-436490>.

⁴⁹⁶ Örneğin, 2013 yılından bir haberde Türkiye’de LGBT koğuşu bulunan yalnızca üç cezaevi olduğu (Sincan, Maltepe ve Çorum) belirtilmiştir: Açıkgöz, “Hapis İçinde Hapis Hayatı.”

bulunmaması anlamında istisnai olması kuir mahpusların bu alandaki mücadelelerinin ilk yönünü oluşturmaktadır. Mahpuslar hapishane idarelerine sundukları dilekçeler ve sevk başvurularıyla LGBT koğuştaleplerini dile getirmektedir. Ancak çoğu örnekte idarenin mahpusların taleplerine kayıtsız kaldığı ya da işi sürüncemede bırakmayı tercih ettiği görülmektedir. İdare kayıtsız kalmadığı durumlarda da kapasitenin aşılması, koğuştaların yetersizliği gibi sebeplerle mahpusların taleplerini geri çevirmektedir. LGBT koğuştunun bulunduğu bir hapishaneye sevk edilmek isteyen bir mahpusun, idarenin yanlış yönlendirmesi nedeniyle dört ayrı hapishane gezmesi, hiçbirinde koğuştaya geçirilmemesi ve buna rağmen sevk süreçlerinin tüm maliyetini üstlenmek zorunda kalması, hapishane idarelerinin konuya yaklaşımını açık bir şekilde özetlemektedir.⁴⁹⁷

LGBT koğuştalebini bir mücadeleye dönüştüren ikinci etmen bu koğuştalara erişimin bir dizi bürokratik prosedüre bağlanmış olmasıdır. Bu prosedürler, LGBT koğuştasına geçme sürecini, dilekçe vermek dışında özel bir çaba gerektirmesi bağlamında, oldukça zahmetli kılmaktadır. Bunun da ötesinde, prosedürlerin içeriğinin doğrudan kuir mahpusların benliklerini hedef aldığı ve bu anlamda süreci yıpratıcı bir deneyime dönüştürdüğü gözlemlenmiştir. Kuir mahpusların kendilerine ayrılmış özel bir koğuştaya geçebilmeleri için kimlik beyanları yeterli bulunmamakta, “*durumlarını belirtir sağlık kurulu raporu*” almaları istenmektedir.⁴⁹⁸ Ancak hapishane koşullarında söz konusu raporu almak yazıldığı kadar kolay değildir. Raporu alabilmek için hastaneye sevk edilmesi gereken mahpuslar tamamlamaları gereken ilave prosedürlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu aşamayı geçmeyi başardıklarında ise onları “*onur kırıcı*” olduğu bildirilen bir muayene süreci

2017 yılında yapılmış bir haberde ise aralarında Maltepe, Metris, Rize, Tekirdağ, Eskişehir, Samsun’un yer aldığı birçok cezaevinde LGBT koğuştası bulunduğu belirtilmektedir: Filiz Gazi, “Hapis İçerisinde Hapis, LGBT-İ Mahpus Olmak,” **Gazete Duvar**, 17 Kasım 2017, <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/11/17/hapis-icerisinde-hapis-lgbt-i-mahpus-olmak>.

⁴⁹⁷ Bu örneği, CİSST Hapiste LGBTİ+ tematik alanı eski temsilcisi Hilal Başak Demirbaş kuir mahpusların yaşadıkları sorunları anlattığı bir röportajında vermiştir: “Tekli hücrede olan LGBTİ+ mahpusların koğuştalarına sevkini yapılmasını isteyen bir mahpus sevk başvuruları neticesinde 4 ayrı hapishane gezdirilmiş ve her seferinde koğuştada değil tek başına kalmak zorunda bırakılmıştır. İdare sevk yazdığı her hapishaneye LGBTİ+’ların koğuştaya kaldıklarını söylemiş, kendisine sürekli yanlış bilgi vermiş ve bu nedenle mahpus maddi ve manevi birçok kayıp yaşamıştır.”

Hacı Bışkin, “Türkiye’de LGBTİ+ Hükümlüler İhlalleri Aktarmakta Çekimser Davranıyor,” **Gazete Duvar**, 26 Ağustos 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2018/08/26/turkiyede-lgbti-hukumluler-ihlalleri-aktarmakta-cekimser-davraniyor>.

⁴⁹⁸ “Mahpus LGBT’ler Sorusuna Adalet Bakanı’ndan Cevap,” **T24**, 19 Eylül 2013, <https://t24.com.tr/haber/mahpus-lgbtler-sorusuna-adalet-bakanindan-cevap,239974>.

beklemektedir.⁴⁹⁹ Taleplerinin karşılanması tamamen hapishane idarelerinin inisiyatifine bırakılmış olan kuir mahpuslar böylelikle tecrit ve yıldırma politikalarından oluşan ve ancak mücadele ederek kurtulabilecekleri bir kısır döngünün içine sürüklenmektedir.⁵⁰⁰

LGBT koğuşları söz konusu olduğunda idarenin kayıtsızlığıyla ya da yıldırma politikalarıyla yüzleşen kuir mahpusların çoğunlukla dışarıdaki dayanışma ağlarına mektuplar yazarak seslerini duyurmaya çalıştıkları görülmüştür. Koğuş taleplerini duyurmaya çalışan mahpusların mektuplarında idarenin kayıtsızlığına dair serzenişler ve bu bakımdan hissedilen çaresizlik ön plandadır:

“Mademki can güvenliğimiz için neden o halde tecrit ediliyoruz? Bu durum hayatımızı tehdit etmiyor mu? Bir arkadaşımıza en ufak bir şey olsa kalkıp acil çağrı butonuna basacak dermanı kalmasa ve kötü bir şey olsa o zaman ne olacak? Tamam kurumun kapasitesi dolu olabilir. O halde çıkıp sevk istediğimiz zaman Bakanlık diyorlar ama Bakanlığa ulaşamıyoruz ki. Bir şekilde önümüz kesik. Yani yapacak hiçbir şeyimiz yok. Tek çare bizler için koğuş sistemi bulunan, daha insani yaşam koşulları bulunan ve en önemlisi bizleri olduğumuz gibi kabul edecek bir kuruma acil olarak nakil gitmek. Hoş kaç aydır siz olun biz olalım çabalıyoruz ama yok olumlu bir sonuç yok. Çok mu zor? Değil inanın 2 satırlık bir yazıya bakıyor ama yok...”⁵⁰¹

Diğer yandan, koğuş talepleri karşılanmayan kuir mahpuslar açlık grevi ve ölüm orucu gibi politik eylem biçimlerine de başvurabilmektedir.⁵⁰² Bu yöntemlere yönelen mahpusların hapishane içinde veya dışında deneyimlerini aktarabilecekleri bağlantılar kurmuş, dayanışma ağları oluşturmuş ve bunlar aracılığıyla temel hakları konusunda bilgi edinmiş olmaları ilgi çekicidir. Bu ağlar sayesinde, kuir mahpusların

⁴⁹⁹ Dönemin Malatya Milletvekili Veli Ağbaba'nın 2012 yılında verdiği röportajdan: “Eşcinsel birinin, diğer eşcinsel mahpuslarla bir arada kalabilmesi için eşcinsel olduğuna dair rapor alması gerekiyor. Bu rapor sürecinde pek çok onur kırıcı uygulamaya maruz kalıyorlar. Kadın, erkek olunca sorun yok ama eşcinsel olunca rapor gerekiyor.”

Kutlu Esendemir, “Cezaevinde Nefes Almak Bile Sorun,” **Habertürk**, 9 Temmuz 2012, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/757664-cezaevinde-nefes-almak-bile-sorun>.

⁵⁰⁰ “Eşcinsel olduğuma dair raporun olmadığı gerekçesiyle koğuşa vermediler, geldiğimden beri tek kişilik odada kalıyorum. Beş aydır rapor için hastaneye göndermediler.”

Açıkgöz, “Hapis İçinde Hapis Hayatı”.

⁵⁰¹ Demirbaş, **Türkiye'de LGBTİ Mahpus Olmak**, ss. 59-60.

⁵⁰² “Biz daha önce başka cezaevlerinde de kaldık. Hiç böyle sorunlar yaşamadık. Burada dilekçelerimiz yanıtlanmıyor. Sorunlarımız çözülüyor. Bir arkadaşımız tam 55 gündür açlık grevinde. Tek isteği koğuşa geçmek. (...) Arkadaşımız açlık grevini her an ölüm orucuna çevirebilir. Tek kişilik hücreden çıkartılıp koğuşa alınması gerek acilen...”

Evrin Kepenek, “Trans Mahpus Miray 55 Gündür Açlık Grevinde, Tek İstedığı Koğuşa Geçmek,” **Bianet**, 9 Eylül 2019, <https://bianet.org/haber/trans-mahpus-miray-55-gundur-aclik-grevinde-tek-istedigi-kogusa-gecmek-212791>.

hapishane koşullarında ürettikleri dayanışmanın hızlı bir şekilde hak temelli mücadelelere dönüştüğü söylenebilir:

“Oda arkadaşım D... adında İzmirli bir trans kadındı. O daha güçlü ve deneyimliydi ve içerde bana en çok destek olan ve şu an yaşamama vesile olan arkadaştı. Ceza infaz tüzüğü kitapçığını okuduktan sonra idareden koğuş talep ettik. Biz disiplin suçu işlememişiz, ağırlaştırılmış ceza almamışız ve bulaşıcı bir hastalığımız da yok, bizi bu sebeple tekli hücrede tutmanız suçtur. Sayımız da epey yüksek, bize koğuş verin, dedik. İdare olumlu cevap vermeyince, biz de açlık grevine girdik. Açlık grevine ne için girdiğimize dair dilekçe yazdık ve Adalet Bakanlığı’na ve cezaevi idaresine yolladık. Dilekçe verdiğimiz gün öğle yemeği dağıtıldığı esnada müdür geldi ve bize, hadi kızlar koğuşa gideceksiniz, dedi.”⁵⁰³

Kendi aralarında ürettikleri dayanışmanın kuir mahpuslar için bu derece önemli olması, yaşamsal koşullarını iyileştiren bir pratik olarak öne çıkmasına bağlanabilir. Yoksulluk ve yoksunluğu çoğu zaman had safhada deneyimleyen kuir mahpuslar, LGBT koğuşlarında hem maddi hem manevi ihtiyaçlarını paylaşarak gidermenin imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla bu imkândan koparılmaya verdikleri tepki kendi varlıklarını hedefe koyan, kritik bir itiraza dönüşebilmektedir:

“Ben hücredeyim. Benim moralim çok bozuldu. Adalet Bakanlığı Türk travestiler ve yabancı travestileri ayırdılar. Neden bilmiyoruz. Biz 3 no’lu L tipi kapalı cezaevinde kalıyoruz. Bizim Türk travestileri 1 no’lu L tipi kapalı cezaevinde kalıyorlar... Burada 5 kişiyiz. Türk arkadaşlarımızın yanına gitmek istiyoruz. Ben 2 gündür yemek yiyemiyorum. Açlık grevindeyim. Türk arkadaşlarımın oraya gidene kadar açlık grevim devam edecek...”⁵⁰⁴

Bu anlatılar, kuir mahpusların benzer deneyimlere sahip oldukları kişilerle bağlantı kurdukça ve deneyimlerini birbirlerine aktardıkça güçlendiklerini ve bu şekilde çoğalıp güçlendikçe haklarını talep etme motivasyonuna erişebildiklerini göstermektedir. LGBT koğuşlarının bu nedenle kuir mahpuslar için birer tecrit mekânı olmaktan öte anlamlar taşıdığı söylenebilir. Bu koğuşlarda kurulan bağlar ve ortaklıklar, kapatılmanın yarattığı zorlukları birlikte aşmaya dayalı bir dayanışma hareketine dönüştükçe hapishane uzamında üretilebilecek alternatif bir yaşam biçiminin ilk adımları da atılmış olmaktadır.

⁵⁰³ Koyuncu, **Voltaçark**, s. 98.

⁵⁰⁴ Berghan, **Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar**, s. 21.

Dayanışma mekânı olarak LGBT koğuşu

Kuir mahpusların LGBT koğuşlarına dair anlatıları mekânın ilişkiler ve deneyimler üzerindeki dönüştürücü etkisini ortaya koymaktadır. Bu anlatılarda zaman zaman çekişmelerin ve kavgaların yaşandığı fakat daha çok paylaşım ve dayanışma odaklı mekânlar olarak öne çıkan LGBT koğuşlarının kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini katlanılabilir kılan başlıca unsurlardan olduğu iddia edilebilir. Zira kapatılma deneyimleri yalnızlık, yoksunluk, endişe ve korku gibi olumsuz duygular ve koşullarla biçimlenen kuir mahpuslar için LGBT koğuşları yeni ve güzel bir yaşamın müjdesini veriyor görünmektedir:

“Kartal E tipi cezaevinde iki tane trans kadın koğuşu vardı. Beş kişi aynı odada kalıyorduk. Kartal Cezaevine geçerken cehennemden cennete geçmiş gibiydim. Orada ağıdam yapıldı, kaşlarım alındı. Beraber yemek yerdik. Beraber film izlerdik. Dünyalar benim oldu.”⁵⁰⁵

Mahpusların LGBT koğuşlarındaki yaşamı muhtemelen gerçekte olduğundan çok daha iyi bir şekilde resmedip aktarmalarının sebebi bu mekânların onlara hapishane uzamı dâhilinde görece rahat hissedebilecekleri bir ortam sunuyor olmasıdır. Zira hapishane yaşamının şiddetle, acıyla ve zorluklarla örülü imgesinden kaçışı vadeden bu ortamın, hapishane dışında sıradan sayılabilecek etkinlikleri bile kendi içinde birer haz unsuruna dönüştürebildiği gözlemlenmiştir:

“İnanılmaz mektuplar geldi, inanılmaz zor şeyler yaşadık. Ben 22 gün tek başına kaldıktan sonra orada mücadeleyle arkadaşlarımın yanına geçtim. Transseksüeller üç kişilik ve en köşedeki koğuşlardan yararlandırılıyordu. Bir araya getirilmiyorlardı. Dokuz kişilik koğuşlar da vardı ama açmıyorlardı. Her şey için bir gerekçe gösteriyorlardı. Ben arkadaşlarımın yanına geldiğimde daha da rahatlamıştım. Artık onlarla sabahlara kadar oturup çok güzel paylaşımlarda bulunabiliyorduk. Diğer koğuştaki arkadaşlarımızla konuşabiliyorduk. Volta atıyorduk, okuma yazma bilmeyen iki arkadaşımız vardı onlara okuma yazma öğretebiliyorduk.”⁵⁰⁶

Gündelik etkinlikleri birlikte yapabilmenin verdiği keyfin yanı sıra kuir mahpuslar LGBT koğuşlarında kendileri olabilmenin rahatlığını da bulmaktadır. Onlar için gündelik birer deneyim olan ayrımcılığın ve dışlanmanın yarattığı

⁵⁰⁵ Koyuncu, **Voltaçark**, s. 76.

⁵⁰⁶ Sulu, “Eşcinsel ve Tutsak Olmak!”

tedirginlikten kurtulmak anlamına gelen bu durum, LGBT koğuşlarındaki paylaşım ile dayanışmanın maddi ihtiyaçların karşılanması ötesine geçen yönünü vurgulamaktadır:

“Üç buçuk ay sonra gittiğim üniversite hastanesi istediğim raporu verdi ve o akşam koğuş değişikliği gerçekleşti. Artık düşüncelerimi, fikirlerimi özgürce açıklayabildiğim, beni anlayan insanların yanındaydım.”⁵⁰⁷

Bu çerçevede, ayrımcılığa uğrama ya da şiddet görme korkusu olmadan kimliğini açıkça ifade edebilme, düşüncelerini ve sorunlarını paylaşabilme, ilişki kurma ve sürdürme imkânlarını sunan LGBT koğuşlarının, kuir mahpusların genel refahlarının artmasına ve aidiyet duygularının gelişmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Bu koğuşlar aracılığıyla hapisanelerin kısıtlı ortamında kendilerine özgü olan, güvende hissedebilecekleri, gelişebilecekleri ve paylaşabilecekleri bir ortam bulan kuir mahpuslar, dayanışma üzerine temellenmiş alternatif bir yaşam biçimi kurgulayabilmiştir. Türkiyeli bir trans kadın mahpusun koğuşlarındaki yabancı mahpusların başka bir hapisaneye sevk edilmesinin ardından yazdıkları, LGBT koğuşlarında kurulan yaşamın bir mekânın paylaşılmasından fazlasını ifade ettiğini göstermektedir:

“21 mahkumduk, 16 kaldık. Zaten güvenlik gerekçesiyle tamamen izole yaşıyorduk. 21 kişi kendi aramızda dövüşüp barışıp bir dünya kurmuştuk. Şimdi dünyamız daha da küçüldü. Lütfen Bakanlığa anlatın, biz çok azız ve yalnızız, bizi daha fazla ayırıp yalnız bırakmasınlar. Onları tekrar bizim yanımıza versinler.”⁵⁰⁸

Kuir mahpusların yoğun bir şekilde ayrımcılık ve tecritle yüzleşmesinin sebebi, hapisanelerin tek cinsiyetli ve heteronormatif yapılanmasıdır. Onların özgül ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli donanımına sahip kurumların ya da bu amaca dönük yasal düzenlemelerin ve politikaların bulunmaması, hapisane idarelerini inisiyatifi ele almaya yöneltmektedir. Bu doğrultuda kuir mahpuslar kimi zaman genel koğuşlara, kimi zaman hücrelere (ya da bulundukları kurumun niteliğine göre tek kişilik odalara) yerleştirilmekte, ancak çoğu zaman bir belirsizlik hâlinde

⁵⁰⁷ Yanat, “Bir Maltepe Hapishanesi Deneyimi.”

⁵⁰⁸ Ayça Söylemez, “Trans Kadın Mahpuslara Tecrit İçinde Tecrit,” **Bianet**, 14 Temmuz 2015, <https://bianet.org/haber/trans-kadin-mahpuslara-tecrit-icinde-tecrit-165825>.

bırakılmaktadırlar.⁵⁰⁹ Bu koşullarda benliklerini koruyup geliştirebilecekleri bir ortam bulmak kuir mahpuslar için acil bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. Literatürde bir tecrit türü olarak görülse de LGBT koğuşlarının kuir mahpusların bu ihtiyacına cevap verdiği söylenebilir. Bu koğuşların, hapishanelerin genel koşullarına kıyasla destekleyici ve katılımcı bir ortam sundukları ölçüde, kuir mahpusların topluluk ve aidiyet duygusu geliştirmelerini sağladıkları ifade edilebilir. Bu bakımdan, LGBT koğuşlarının mekân paylaşımının ötesinde bir anlam taşıdığı ileri sürülebilir. Kısaca, mektuplaşmayla birlikte kuir mahpusların dayanışma ağlarının en önemli öğelerinden olan LGBT koğuşlarının, hapishanelerde ve toplumların genelinde dayatılan heteronormatif yaşam biçimlerine karşı kuir tahayyülün bir savunusu olarak öne çıktığını söylemek mümkündür. Kuir yaşam tahayyülü ise mahpusların birbirleriyle ve çevreleriyle kurdukları yakın ilişkilerde somutlaşarak, heteronormatif sistemin temel kurumu addedilen ailenin alternatif formlarının üretilmesine olanak tanımaktadır.

3.2.1.3. Seçilmiş Aile: İlişkilenen Kuir Biçimleri

Hapishane uzamının sınırlarına müdahale ederek ve idarenin tasarruflarına karşı yürüttükleri mekânsal mücadeleler yoluyla kurdukları dayanışma ağlarının kuir mahpuslar için yaşamsal önem taşıdığı görülmektedir. Cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimleri sebebiyle bir kısmı biyolojik (atanmış) aileleri tarafından reddedilmiş ve toplumsal süreçlerden dışlanmış olan kuir bireylerin hapse düştüklerinde bu geleneksel bağlardan ve destek yapılarından koparılmış olmaları dayanışma ağlarının yaşamsal olarak nitelenmesinin temel sebebidir. Özellikle genel yapılanması “aile kurumu”na tabi olan toplumlardaki mahpuslar için bu geleneksel bağlardan mahrum olmak, kapatılmanın zorluklarıyla her türlü güvenceden uzak ve yalnız olarak başa çıkmak anlamına gelmektedir.⁵¹⁰ Bu bakımdan, kuir mahpusların mektuplaşma yoluyla dışarıdaki yakınları ve destekçileriyle ve LGBT koğuşları aracılığıyla diğer mahpuslarla kurdukları paylaşıma ve dayanışmaya dayalı ilişkilerin çoğunlukla söz konusu geleneksel bağların yerini alarak seçilmiş ailelerinin temelini oluşturduğu

⁵⁰⁹ “28 ay tecritte, 8 ay müşahede koğuşunda tutuldum çünkü cezaevinde benden başka eşcinsel mahkûm yoktu; beni nereye koyacaklarını bilemediler.”

“28 ay tecritte, 8 ay müşahede koğuşunda tutuldum,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 1 Kasım 2013, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2013/11/01/28-ay-tecritte-8-ay-musahede-kogusunda-tutuldum/>.

⁵¹⁰ Çakmak, **Ayrımcılıktan Yoksulluğa**, s. 61.

gözlenmiştir. Ancak mahpusların seçilmiş aile olgusuna zemin sağlayan dayanışma ağlarını kurmaları sadece geleneksel bağların eksikliğini gidermeye yönelik değildir.

Seçilmiş aile, ailenin yalnızca kan bağına dayalı ve yasal olarak kurulabileceği yargısını sorunsallaştıran bir kavramdır. Soy bağlarının ve yasal yükümlülüklerin ötesine geçen, ortak bir geçmişe ve değerlere dayanan her türden ilişkinin akrabalığın kaynağı olabileceğini göstermektedir. Heteroseksüelliğin norm olduğu toplumlarda ailenin ve akrabalığın üreme olgusu ile soy ilişkilerine bağlanması kaçınılmazdır. Kuir bireylerin aileleriyle ya da aileyle olan kararsız ilişkisi de buradan kaynaklanmaktadır. Ailenin heteroseksüelliğin doğal uzantısı olduğu iddiası, kuir bireyleri bir yandan “*üretken olmayan bir türün üyeleri*” olarak “*münzevi bir geleceğe*” mahkûm bırakmaya, diğer yandan aile ve toplum için bir tehdit olarak işaretlemeye yaramaktadır.⁵¹¹ Bu koşullarda toplumsal dışlama pratiklerinin başlıca hedeflerinden biri hâline gelen kuirler, kendilerine üremeye dayalı heteronormatif aile kurgusunun dışında yer bulmak zorunda kalmaktadır. Kuir bireyler açısından, iradi tercihler temelinde kurulmuş seçilmiş aile, dayanışma ve aidiyetten çok kalıtsal öğelere yaslanan heteronormatif ailenin karşına böylece çıkmaktadır. Bu karşıtlık, iki aile biçimi arasında halef selef ilişkisinden ziyade eleştirel bir mesafenin kurulmasıyla ilişkilidir.

Biyolojik (atanmış) aileleri tarafından reddedilmiş olmanın kuir bireyleri seçilmiş aileler kurmaya yönelttiği şeklinde bir yargı mevcuttur. ABD’nin San Francisco Bay Area bölgesinde yaşayan eşcinsel bireylerin kurdukları seçilmiş aileleri inceleyen Weston, bu yargının söz konusu ilişkilerin derinine inildikçe çözüldüğünü belirtmektedir.⁵¹² Weston öncelikle, eşcinsellerin seçilmiş ailelerinde kurdukları bağların nesiller arası ilişkiye değil, akranlar arası ilişkiye dayandığını tespit etmiştir. Başka bir deyişle, seçilmiş ailelerin biyolojik ailelerdeki soy ilişkilerinin ikamesini üretmekle ilgili olmadığını göstermiştir. Ayrıca Weston, araştırmasına katılanlar arasında biyolojik aileleriyle ilişkilerini koruyan ya da ilişkisini sonradan yeniden tesis eden bireylerin seçilmiş aileler kurma ve sürdürme eğilimlerinin azalmadığını belirlemiştir. Dolayısıyla seçilmiş ailelerin biyolojik ailelerin boşluğunu doldurduğu yargısı pratikte değerini yitirmektedir. Nitekim

⁵¹¹ Kath Weston, **Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship**, New York, NY: Columbia University Press, 1997, pp. 22-23.

⁵¹² *Ibid.*, pp. 116-117.

ABD'nin Minneapolis bölgesinde yaşayan kuir bireylerle yaptıkları görüşmeler doğrultusunda Hull ile Ortyl de seçilmiş ailelerin daha çok biyolojik aileyi tamamlayıcı bir niteliğe sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.⁵¹³ Zira katılımcıları biyolojik ile seçilmiş aileleri arasındaki yapısal ayrımı açıkça bildirmekle birlikte, işlevsel bakımdan her iki yapılanmayı da kesin bir şekilde “aile” olarak tanımlamışlardır. Bu doğrultuda seçilmiş ailenin, zaman zaman yapısal olarak biyolojik aileyle kesişen ve belirli ölçülerde ona atfedilmiş toplumsal işlevleri karşılayan bir birliktelik hâli olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan, kuir bireylere özgü olmayan ancak onların deneyimlerinde özel bir yeri olan seçilmiş aile kavramının yaradılış ile irade arasındaki karşıtlığa denk geldiği söylenebilir. Buna göre, yaradılış referanslı bir determinizme dayanan biyolojik aile “*bireylerin üzerinde çok az kontrol sahibi olduğu değişmez bir olgu*” olarak belirirken; seçilmiş aile, benliğini tanıyan ve onun üzerinde söz sahibi olan bir grup failin kolektif iradesinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.⁵¹⁴ Yaradılış referansı ile heteronormatif sistemin normlarına ayak uyduran biyolojik aileden farklı bir kaynağa dayalı olmasıyla seçilmiş aile, bu kategorik yapının hem eleştirisi hem alternatifi hâline gelmektedir.

Kendiliğinden var olmayan ve dolayısıyla değişime açık olan seçilmiş aile, içinde kurulduğu koşullar, üyelerinin bireysel özellikleri ve ilişkilenebilirlik tarzları bağlamında farklı biçimler ve boyutlar kazanabilmektedir. Bununla beraber, seçilmiş aileyi tanımlayabilecek birtakım genel nitelikler saptanabilir. Her şeyden önce seçilmiş aileler genellikle partnerler ve arkadaşlardan meydana gelmektedir. Bu bakımdan, üyeleri arasında karşılıklı sevgiye ve dayanışmaya dayalı bir bağ bulunması beklenmektedir. Farklı ülkelerdeki mülteci kuir bireylerin söylemlerini inceleyen Kim ile Feyissa, analizlerinde öne çıkan kavramlar üzerinden seçilmiş aileyi “*bir kişinin kendini güvende, sevilmiş, korunmuş, desteklenmiş, ait, mutlu ve rahat hissettiği ortam*” olarak tanımlamışlardır.⁵¹⁵ Aralarında sürdürülebilir bir sevgi ve dayanışma bağının bulunması seçilmiş ailelerin üyelerinin pek çok açıdan gelişim

⁵¹³ Kathleen E. Hull & Timothy A. Ortyl, “Conventional and Cutting-Edge: Definitions of Family in LGBT Communities,” *Sexuality Research and Social Policy*, No. 16, 2019, p. 37.

⁵¹⁴ Weston, *Families We Choose*, p. 38.

⁵¹⁵ Seohyun Kim & Israel Fisseha Feyissa, “Conceptualizing ‘Family’ and the Role of ‘Chosen Family’ within the LGBTQ+ Refugee Community: A Text Network Graph Analysis,” *Healthcare*, Vol. 9, No. 4, 2021, <https://doi.org/10.3390/healthcare9040369>.

imkânı tanıyan bir destek mekanizmasına sahip olmaları anlamını taşımaktadır. Farklı bağlamlardaki seçilmiş ailelerin birer destek mekanizması olarak üyelerine sağladıkları faydaları inceleyen çalışmalar, bu birlikteliklerin özellikle bireylerin benlik tanımlamaları, yaşamsal deneyimleri, sosyal ve kültürel becerileri ve dolayısıyla genel refahları üzerinde olumlu etkiler bıraktığını açıklamaktadır.⁵¹⁶

Öte yandan, sevgi, dayanışma ve destek sunmalarına rağmen, iradi olarak kurulmuş olmaları sebebiyle, seçilmiş ailelerde üyelik tam anlamıyla bağlayıcı ve kalıcı değildir; üyelikten ayrılmak, mevcut bir aileye dâhil olmak, zaman içinde farklı aileler kurmak ya da birden çok ailenin parçası olmak mümkündür.⁵¹⁷ Bununla birlikte, Weston’a göre, sınırları ve kapsamı değişken olsa bile seçilmiş ailenin ancak üyelerinin üzerinde uzlaştığı veya müzakere edebildiği belirli ilke ve kurallar çerçevesinde işlemesi ona “*yapısal bir tutarlılık*” kazandırmaktadır.⁵¹⁸ Seçilmiş aileyi arkadaş gruplarından ayıran, bu ilke ve kurallara bağlı kalınacağına dair bir güvencenin üstü kapalı bile olsa sunulmuş olmasıdır. Bireyleri böyle bir bağlılığı kurmaya yönelten unsurlar ise benzer deneyimler, müşterek bir geçmiş ve paylaşılan değerler olarak öne çıkmaktadır.⁵¹⁹

Seçilmiş aileler ortak deneyimlere ve anlayışlara sahip bireyler tarafından iradi biçimde kurulmuş olduklarından, üyelerine benliklerini yargılanma veya reddedilme korkusu olmadan özgürce sunabilecekleri bir ortam sağlamaktadır. Toplumsal aykırılar olarak işaretlenmiş kuir bireyler için böyle bir ortamın gerekliliği şüphe götürmezdir. Hapishanelerin heteronormatif uzamında kısıtlanmış olan kuir mahpuslar içinse benzer bir ortama kavuşmanın hem daha değerli hem daha zorlu olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, kuir mahpusların çeşitli şekillerde kurdukları dayanışma ağlarının seçilmiş aileye en yakın sonuçları ürettiği ve kimi zaman seçilmiş ailelerinin zeminini oluşturabildiği görülmüştür. Bu bakımdan,

⁵¹⁶ Valory Mitchell, “Choosing Family: Meaning and Membership in the Lesbian Family of Choice,” **Journal of Lesbian Studies**, Vol. 12, No. 2-3, 2008, pp. 301-313; James Huynh, “‘Family Is the Beginning but Not the End’: Intergenerational LGBTQ Chosen Family, Social Support, and Health in a Vietnamese American Community Organization,” **Journal of Homosexuality**, Vol. 70, No. 7, 2023, pp. 1240-1262; Antonio Duran & David Pérez II, “The Multiple Roles of Chosen Familia: Exploring the Interconnections of Queer Latino Men’s Community Cultural Wealth,” **International Journal of Qualitative Studies in Education**, Vol. 32, No. 1, 2019, pp. 67-84.

⁵¹⁷ Weston, **Families We Choose**, p. 109; Jeffrey Weeks, Brian Heaphy and Catherine Donovan, **Same Sex Intimacies: Families of Choice and Other Life Experiments**, London, UK: Routledge, 2001, pp. 43-47.

⁵¹⁸ Weston, **Families We Choose**, p. 109.

⁵¹⁹ Weeks, et.al., **Same Sex Intimacies**, pp. 69-76; Weston, **Families We Choose**, pp. 113-115.

dışarıdaki destekçileriyle ve diğer mahpuslarla kurdukları bağlantıların kuir mahpuslara, hapishanenin tüm zamansal ve mekânsal düzenlemelerini aşmalarını sağlayan alternatif bir yaşam tarzının kapılarını açtığını söylemek mümkündür.

Hapishane koşullarında seçilmiş aile

Kuir mahpusların yaşamları boyunca aileleri ve yakın çevreleriyle kurdukları etkileşimin suçla olan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü incelediği çalışmasında Morgan, seçilmiş ailelerin hapishane bağlamında pozitif bir rol oynadığını tespit etmiştir.⁵²⁰ Çalışmaya katılan mahpuslar, hapishanede geçirdikleri zaman boyunca başlıca destek sistemlerinin büyük ölçüde LGBTİ+ bireylerden oluşan arkadaş grupları ve seçilmiş aileleri olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, seçilmiş ailelerin mahpuslar açısından öncelikli katkısı, onlara karşılıklı sevginin, güvenin ve anlayışın geçerli olduğu ortamlar sunmaları ve bu bakımdan iyileştirici olmalarıdır. Çalışmada seçilmiş ailelerinin mahpuslara ayrıca temel ihtiyaçların karşılanması anlamında maddi destek sunduğu da belirtilmiştir. Hapishanelerde kurdukları bu yakın ilişkilerin mahpuslara bir diğer katkısı ise onları fiziksel şiddet karşısında savunmasız bırakmaması bakımından bir tür güvenlik ağı sağlamasıdır.

Bu çerçevede, toplumsal bağlamında maddi manevi getirisinden çok ortak bir geçmişe ve anlayışa dayalı olarak kurulan seçilmiş ailenin, hapishane koşullarında öncelikle kapatılmanın zorluklarını aşmayı sağlayacak koşullu bir birlik olarak kurulduğu söylenebilir. Ancak koşullu bir birlikteliği ima etse bile, kapatılmanın yarattığı yoksulluk ile yoksunluğu en derin şekilde yaşayan kuir mahpuslar için seçilmiş aileye referans veren bağların yaşamsal önemde olduğu göz ardı edilmemelidir. Zira bu bağlar kuir mahpuslara kapatılmanın zararlarına karşı kullanabilecekleri duygusal ve maddi desteğin yanı sıra ceza infaz sisteminin tasarruflarına birer hukuki özne olarak cevap verebilmelerini sağlayan bilgi birikimi ile bilinci de sağlamaktadır.⁵²¹

Hapishane koşullarında seçilmiş ailenin kurulma yöntemleri de toplumsal bağlamından farklılık gösterebilmektedir. Toplumsal açıdan seçilmiş ailelerin

⁵²⁰ Morgan, "Queering Life-Course Criminology," pp. 130-144.

⁵²¹ Enoch, **Understanding the Lived Experiences**, pp. 91-95.

oluşması için ortak bir geçmişe dayalı zamansal birlikteliğin yanı sıra bir aradalığa işaret eden mekânsal birlik de önemlidir. Buna karşın, mahpuslar açısından seçilmiş aileyi kuran bağların yaratılması için fiziksel yakınlık bir şart olarak belirmemektedir. Pek çok örnekte kuir mahpusların hapisanenin sınırlarını aşan bir dayanışma ve destek ağı oluşturarak kendi geniş seçilmiş ailelerini kurdukları görülmektedir.⁵²² Buna ek olarak, mahpuslar için seçilmiş aileye dönüşecek bağlar, birlikte geçirilen zamanın görece kısıtlı olması sebebiyle, ortak bir geçmişten çok paylaşılan deneyimlere ve ihtiyaçlara dayanmaktadır.

Diğer yandan, kuir mahpusların seçilmiş aile bağlamındaki deneyimleri tabi oldukları yasal ve kurumsal düzenlemeler açısından birbirinden farklılaşabilmektedir. Türkiye’de aile ve akrabalık ilişkilerinin heteronormatif bir çerçevede tanımlanmış olması nedeniyle kuir bireylerin bu alandaki haklarını tanıyan ve koruyan yasalar mevcut değildir.⁵²³ Bu durum, kuir mahpuslar açısından ilave negatif ayrımcılıklar üretmektedir. Söz gelimi, yalnızca yasalarda tanımlı aile üyeleriyle görüş ya da telefon hakkı tanınması, biyolojik (atanmış) aileleriyle bağı bulunmayan mahpusların iletişim haklarının tümüyle ellerinden alınması anlamına gelmektedir.⁵²⁴ Yasalarda yalnızca heteronormatif aileye yer verilmiş olması ise kuir mahpusların birinci derece akrabaları arasında sayılması gereken partnerleriyle iletişim kurmalarını engellemeye dönük uygulamalara yol açmaktadır:

“Nisan 2020 idi yaklaşık olarak 6-7 aydır görüşemediğim Kanada’da yasal olarak evli olduğum eşim ile telefon görüşmesi yapma talebimi bir dilekçeyle hapisane müdürlüğüne iletmıştim. Bu talebime verdikleri ilk reaksiyon ‘Pardon, Ömer bir erkek ismi, erkek ismi yazıyor kâğıdın üzerinde’ diyerek verdikleri reaksiyon bir yanlışlık mı var, burada bir erkek ismi yazıyor diyerek şaşırdıkları homofobik bir tepkiydi. Bunun üzerine benim sağlıklı olup olmadığımı teyit etmek amacıyla kendini kurumun psikoloğu olarak tanıtan birisi ile görüşmem sağlandı. Eşimle telefon görüşmesi yapma talebimi yazılı olarak hapisane yönetimine

⁵²² ABD’de LGBTİ+ ve HIV pozitif mahpuslara destek için kurulmuş *Black and Pink* isimli örgütün 2010 yılından bu yana yayımladığı ve ülke genelindeki kuir mahpuslara gönderdiği *Black & Pink National Newsletter* isimli bülteni bu örneklerden birini sunmaktadır. Bültende yayımlanan mektuplarda ilgi çekici olan, mahpusların *Black and Pink*’in sağladığı haberleşme ağına dâhil olan tüm mahpuslardan genellikle “aileleri” olarak bahsetmeleridir: “Bir milyon arkadaş edinmek mucize değildir. Mucize, milyonlar size karşı olduğunda yanınızda durabilecek bir arkadaş edinmektir. (...) Hepinizi seviyorum, benim tek ailesiniz...” **Black & Pink National Newsletter**, Vol. 13, No. 4, December 2022, p. 35, https://issuu.com/blackandpink/docs/dec_2022_newsletter_-_final. Bültenin yayımlanmış tüm sayılarına bu linkten erişilebilir: <https://issuu.com/blackandpink>.

⁵²³ Meriç G. Doğan, “‘Bize Bir Yasa Lazım’: LGBTİ+ Mahpuslar,” **Velvle**, 28 Kasım 2021, <https://velvle.net/2021/11/28/bize-bir-yasa-lazim-lgbti-mahpuslar/>.

⁵²⁴ **Ibid.**

iletirken beraberinde aldığım risklerin farkındaydım. O dönem Can'la birlikte kalıyorduk aynı koğuştta. Başka bir odaya alınma, tecrit halinin daha da yoğunlaştırılması riskini göz önünde bulundurarak bu talebimi iletmiştim. Çıkıncaya kadar da yaklaşık 9 aylık süreçte eşimle bir telefon görüşmesi gerçekleştiremedim. Sesini duyamadım, bu benim için başlı başına büyük bir eşitsizlik ve ayrımcılık biçimiydi.”⁵²⁵

Bu bağlamda, maddi ve manevi varlıklarını tanıyıp koruyan toplumsal ve yasal düzenlemelerin bulunmadığı koşullarda kuir mahpusların, özne oluşlarını sürdürmelerini sağlayan koşulları kendilerine özgü yaşamsal stratejiler üretmek sağlamak durumunda kaldıkları görülmektedir. Seçilmiş aileye açılan destek ve dayanışma ağlarını kurmalarının altında bu saik yatmaktadır. Söz konusu ağları her ne kadar kişisel iradelerini aşan dışsal koşullar nedeniyle kurmuş olsalar da onları içinde bulundukları koşulları dönüştürmek için kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bu bakımdan kuir mahpusların, hapishanenin zamansal ve mekânsal kısıtlamalarını müzakere ederek veya aşarak kurdukları dayanışma ağlarını, mevcut koşulları alternatif bir yaşam tahayyülüne uyarlamak üzere kullandıkları öne sürülebilir.

Dayanışmadan türeyen aileler ve kuir yaşam tahayyülü

Kuir mahpusların dayanışma ağlarını kurma ve yorumlama biçimlerinin içinde bulundukları koşullara göre değiştiğini bu noktada vurgulamak gereklidir. Yalnızca genel koğuştarda ya da hücrelerde değil, LGBT koğuştalarında kalan mahpuslar da diğer mahpuslarla olan ilişkilerinde ya da bulundukları koşulların yetersizliği nedeniyle zorluklar yaşayabilmektedir.⁵²⁶ Dolayısıyla burada aktarılan deneyimler herkes için geçerli olan ya da ideal bir duruma işaret etmemektedir. Bununla birlikte, farklı biçimlerde kurdukları dayanışma ağlarının kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini bir alternatif yaşam tahayyülüne yol açarak iyileştirdiği iddiasını savunulabilir kılan pek çok anlatı mevcuttur.

⁵²⁵ “Eski Mahpuslar Cihan Erdal ve Can Memiş Anlatıyor I,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 1 Ekim 2021, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2021/10/01/eski-mahpuslar-cihan-erdal-ve-can-memis-anlatiyor/>.

⁵²⁶ Örneğin, LGBTİ+ kimliği kuir mahpuslar arasındaki dayanışmayı kuran asli bir öge gibi görünse de bu alandaki farklılıkları nedeniyle bile mahpuslar arasında sürtüşmelerin yaşanabildiğini LGBT koğuştında kalmış eski bir mahpusun anlatısı göstermektedir: “Koğuştta bazen olaylar çıkıyordu. Bir trans “Bu geylerin burada ne işi var? Burası travesti koğuştı mu? Gey koğuştı mu?” diyordu. Hapishanede ruh hali başkadır basit nedenlerden sorunlar çıkıyordu. Koğuştta birliktelik olsun diye çok konuştuk. Birbirine takılmaktan kavga ediyorlardı...”

“Hapiste Unutulmak ve Yalnız Kalmak Kötü Bir Şey,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 25 Mayıs 2015, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2015/05/25/hapiste-unutulmak-ve-yalniz-kalmak-kotu-bir-sey/>.

Sözü edilen anlatılarda bu bakımdan öne çıkan temalardan biri dışarıdaki arkadaş çevresinin gösterdiği ilginin ve desteğin kapatılma koşullarında ne kadar rahatlatıcı olduğu yönündedir. Biyolojik ailesiyle bağlarını koruyan bir mahpusun kapatılma sürecinde kendisine destek sağlayan arkadaş grubundan “ikinci aile” olarak bahsetmesi, seçilmiş aile kavramının mahpusların deneyimlerinde yer edinmiş olduğunu göstermektedir:

“En son 7 ay Metris’te kaldım. 19 Nisan 2009 yılında çıktım. Fındıkzade’nin kızları her hafta Metris’e görüşüme geliyorlardı. Ben bunu asla unutmam. İnsanın arkadaşı zor anlarında belli olur, onlar olmasaydı kendimi çok yalnız hissederdim ve kötü bir ruh hâlinde olurum. Onlar benim ikinci ailemdir.”⁵²⁷

Kapatılmanın zorlukları karşısında başlıca dayanakları aile niteliği atfettikleri arkadaş grupları olan kuir mahpusların onlarla kurdukları bağlantıların diğer yönüyle kimlik mücadelesine ve aktivizme açıldığı da söylenebilir. İlk hapishane deneyiminin ardından dâhil olduğu LGBTİ+ harekette oldukça aktif rol oynayan bir mahpusun anlatısı bu açıdan önemlidir. Mahpus, ikinci kapatılma sürecinde LGBTİ+ hareketi içindeki arkadaşlarından gördüğü desteği anlatırken onlardan “ailem” olarak bahsetmekte ve bu ailenin temellerini ortak deneyimlere ve mücadelelere dayandırmaktadır:

“Cezaevinde dayanışma, mektup çok önemli. Bana gelen mektupları belki on defa okudum orada. Yalnızlık çok zor. En son da işte 2008 Ocak ayında cezaevine girdim... O süre zarfında şunu çok iyi gördüm; ben artık yalnız değildim çok kalabalık bir ailem vardı, 18’ine göre yaşadığım süre, örgütlü olmanın, örgütlenmenin, mücadele vermenin ne kadar önemli olduğunu gösteren bir süreydi. Evet, biz belki birçoğumuz birbirimizi çoğu zaman göremiyoruz ama yaşadığımız olaylar, yaşadığımız hayat birbirine çok benzer. Bu ülkede yaşarken hepimiz aynı baskılanmayı, aynı yansımayı buluyoruz bir şekliyle, ucundan kenarından bir şekliyle yaşıyoruz.”⁵²⁸

Kuir mahpuslar için dışarıdaki seçilmiş ailelerinin sağladığı manevi destek, hapishane koşullarında öncelikle maddi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir dayanışma şeklinde kendini göstermektedir. Gündelik yaşamlarının değişmez parçası olan hak ihlalleri, ayrımcılık ve sosyal dışlanma nedeniyle eğitim, sağlık, barınma,

⁵²⁷ Koyuncu, **Voltaçark**, ss. 52-53.

⁵²⁸ Sulu, “Eşcinsel ve Tutsak Olmak!”

istihdam gibi hizmetlere erişmekte sıklıkla sorun yaşayan LGBTİ+ bireylerin, bu bakımdan, yoksulluk risklerinin yüksek olduğu belirtilmektedir.⁵²⁹ Buna karşın kuir mahpuslar, kısıtlı imkânlarını birbirleriyle paylaşarak kurdukları dayanışmayı çoğu zaman ortak bir yaşama dönüştürebilmektedir:

“Ne olursa olsun komün yaşıyorduk. Çünkü birçok arkadaşımızın parası gelmiyordu ve benim paramın olduğu yerde onların parasının olmaması beni üzen bir şeydi. Para gelen iki üç arkadaş vardı ve diğer arkadaşların bir sigara bile alacak durumu yoktu. Mektuplarımızı bile paylaşıyorduk. Bir iki tahliyemiz oldu, zılgıtlarla uğurladık...”⁵³⁰

Kuir mahpusların hapishanelerde kurdukları ortak yaşam yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik değildir. Bir mekânın paylaşımı, gündelik etkinliklerin birlikte yapılması, zamanın birlikte geçirilmesi, sorunların el ele aşılması mahpuslar için kendilerine dayatılardan ayrı bir yaşamı kurgulamanın imkânlarını yaratmaktadır. Mahpuslar birlikte oyunlar oynarken, hikayeler anlatırken, şarkı söyleyip dans ederken, yani Vasiliou’nun deyiimiyle cezaevi hazlarını paylaşırken, en kısıtlayıcı koşullarda dahi yaşamı özgün bir şekilde yeniden üretmenin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³¹ Aşağıdaki anlatının gösterdiği gibi, ortak bir geçmişi değilse bile alternatif bir yaşam hayalini paylaşmak, kuir mahpuslara sevgi, anlayış ve güven temelinde biçimlenmiş bir seçilmiş aile ortamı sunabilmektedir:

“Bazen bataklık oynar bazen spor ve siyaset üzerine tartışmalar yapardık, çok sevdiğim ablalarımın saklambaç oynadığımız bile olmuştu. Bulunduğumuz ortam her ne kadar karanlık olsa da her birimizin kişiliği rengârenkti, aynı gökkuşağını yansıtıyorduk. Öyle bir ortam ki sıcacık insanların kalbi, yüreği yumuşacık, bir anne şefkati gibi. Ama dışarıdan gelebilecek bir tehdide veya tehlikeye karşı çelik gibi sert ve korkusuzdu.”⁵³²

Kuir mahpusların buradaki anlatıları, hapishanelerde uygulamaya konulan tüm zamansal ve mekânsal kısıtlamalara rağmen alternatif ilişkilendirme biçimlerinin ve yaşamsal stratejilerin üretilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek seçilmiş aile kavramı, toplumsal bir kurum olarak ailenin soy

⁵²⁹ Çakmak, **Ayrımcılıktan Yoksulluğa**, ss. 19-64.

⁵³⁰ Sulu, “Eşcinsel ve Tutsak Olmak!”

⁵³¹ Vasiliou, “Penitentiary Pleasures,” p. 583.

⁵³² Yanat, “Bir Maltepe Hapishanesi Deneyimi.”

temelli ve heteronormatif kurgusunu sorgulamaya açarak, kişiler arasında toplumun öngördüğünden farklı ilişki ve bağlanma biçimlerinin kurulabileceğine dikkat çekmektedir. Seçilmiş aileyi kurumsal aileden ayıran en önemli niteliği, varlığının ve devamlılığının üyelerinin tercihlerine bağlanmış olması, yani bireylerin yaratıcı failliğinin ürünü olmasıdır. Seçilmiş ailenin öne çıkan ikinci niteliği ise üyelerinin genellikle partnerler ile arkadaşlardan oluşması nedeniyle karşılıklı sevgiye, anlayışa ve güvene dayalı bir topluluğa karşılık gelmesidir. Bu bakımdan her şeyden önce yüksek düzeyde bağlılığı ve dayanışmayı gerekli kılan seçilmiş aile, kuir bireylere kimliklerini ve düşüncelerini rahatça sunabilecekleri bir ortam sağlamaktadır.

Seçilmiş ailenin toplumsal bağlamda sağladığı bu imkânlar, hapishane koşullarında mahpusların çeşitli yöntemlerle kurup sürdürdükleri dayanışma ağlarında yansımaları bulmaktadır. Kuir mahpuslar, hapishanenin sınırlarını mektuplaşma yoluyla aşarak ve uzamını kendilerine özgü bir mekân için verdikleri mücadeleyle dönüştürerek kurdukları dayanışma ağlarında ilişkilenenlerin alternatif örneklerini sergilemektedir. Gündelik olarak maruz kaldıkları ayrımcılık ve dışlanma, kuir mahpusların bu dayanışma ağları dâhilinde kurdukları ilişkileri hayati kılmaktadır. Zira mahpuslara yoğun bir şekilde ihtiyaç duydukları maddi ve manevi desteği ve aidiyet duygusunu kurdukları dayanışma ağları sağlamaktadır. Ancak daha önemlisi bu ağların, zaman ile mekâna dair önsel tanımlamaları dönüştüren deneyimlere imkân tanıyarak, heteronormatif sistemin kalıplarını aşan bir yaşam tahayyülüne aracılık etmiş olmalarıdır.

Kendiliğinden var olmayan ve ancak içinde bulunduğu bağlamla etkileşimde kalarak kendini dönüştürebilen bir failin üretimi olan bu yaşam tahayyülü, hapishanelerin kurumsal olarak düzenlenen zaman-mekânından sembolik de olsa bir kaçış imkânı sunmaktadır. Ancak bu kaçışın bir disiplin aygıtı olarak hapishanenin mahpusların bedenleri üzerinde bıraktığı etkiyi ortadan kaldırdığını söylemek zordur. Bu nedenle kuir mahpuslar, hapishanelerin heteronormatif ve tek cinsiyetli yapısıyla olan uzlaşmazlık hâllerini kendi bedenleri üzerinden tekrar tekrar işlemek durumunda kalmaktadır. Mahpusların bedenlerini politik failliğin icra ve inşa edildiği bir uzam hâline getirdikleri bu süreç izleyen kısımda ele alınacaktır.

3.2.2. Direnişin Mikro-Coğrafyası Olarak Beden

Hapishane, Rancière'in kavramsal olarak politikanın karşısına çıkardığı *polis* düzeniyle özdeşleştirilebilecek, kapsadığı aykırı bedenleri zamansal ve mekânsal olarak konumlandıran ve onlara belirli yapma, var olma ve söyleme tarzlarını dayatan kurumsal bir mekanizmadır.⁵³³ Onları işlenilecek bir yüzey olarak ele alan böyle bir mekanizmada mahpuslara düşen ise bedenlerini uzlaşmazlığın ve çekişmenin odağı hâline getirmektir. Bu bakımdan, mahpuslara atfedilecek direniş pratiğini öncelikle onları işlenen bedenler olmanın ötesine taşıyan etkinliklerinde aramak gereklidir. Söz konusu kuir mahpuslar olduğunda bu etkinliklerin bedensel bağlamı daha dikkat çekicidir. Zira heteronormatif sistemde konumlandırılmayan kuir bedenler, bu sistemin bir ıslah anlayışına dönüştüğü hapishanelerde yok edilmeleri gereken unsurlar hâline gelmektedir. Bu koşullarda kuir mahpuslar için direniş, varoluşlarını bedenleri dolayısıyla öne sürdükleri bir politik uzlaşmazlık sürecidir.

Kuir mahpusların bedenleri dolayısıyla yürüttükleri politik uzlaşmazlık bu bölümde iki açıdan ele alınacaktır. İlk olarak, kapatılmanın mahpuslar üzerinde yarattığı duygusal etkilerin onların bedensel konumlanmalarını nasıl dönüştürdüğü tartışılacaktır. Kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini inceleyen çalışmalarda öne çıkan mağduriyet temasının bir yan etkisi, bu deneyimin acıyla özdeşleştirilmesidir. Buna karşılık, mahpusların yaşam öykülerinde acı, tek başına belirleyici olmayan ve farklı şekillerde araçsallaştırılabilen bir duygu durumu olarak göze çarpmaktadır. Nitekim kuir mahpusların, kabullenmekten uzak bir tavırla ele aldıkları bu duyguyu, bedenleri aracılığıyla görünür kılarak, bizzat politik uzlaşmazlık süreçlerinin bir aracı hâline getirdikleri görülmektedir. Kuir mahpusların kapatılmanın yarattığı acıları bu çerçevede nasıl işlevsel kıldıkları devam eden ilk kısımda ele alınacaktır.

Diğer yandan, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini inceleyen çalışmalarda mağduriyet temasının öne çıkması, politik uzlaşmazlık süreçlerinde hayata geçirdikleri bazı stratejik hamleleri yanlış yorumlamaya da yol açmaktadır. Mağduriyet temasının temelini oluşturan sistematik ayrımcılık ile şiddetin belirleyici motif olduğu bu yorumlarda, kuir mahpusların kritik bir açmazla karşı karşıya

⁵³³ Rancière, **Disagreement**, p. 28.

bulundukları ileri sürülmektedir. Buna göre, diğer mahpus grupları için stratejik bir hamle olarak beliren görünür olmak ile olmamak arasındaki seçim, kuir mahpuslar için şiddet ile ayrımcılığın kronikleşmesinden başkaca anlam taşımamaktadır. Bununla birlikte, hapishanelerin heteronormatif ve tek cinsiyetli ortamında görünmezliğin kuir mahpuslar açısından istisnai bir durum olduğu kabul edilse bile görünürlüğün yalnızca mağduriyetin katlanmasına yol açacağını düşünmek yanıltıcıdır. Zira kuir mahpusların yaşam öyküleri, görünürlüğün kaçınılmaz bir sondan daha fazlasını, uzlaşmazlığa açılan yolda stratejik bir avantajı sunabileceğini göstermektedir. Kuir mahpusların bu avantajı ne ölçülerde ve nasıl değerlendirdikleri ikinci kısımda araştırılacaktır.

3.2.2.1. Bedenin Dönüştürülmesi: Acı ve Haz Yoluyla Direniş

Hapishanelerde zaman ile mekânın kurumsal olarak düzenlenmesi, mahpusların ne zaman nereye gidebileceklerinin, nerede ne yapabileceklerinin, kimlerle hangi koşullarda iletişim kurabileceklerinin bir dizi sıkı kurala bağlanmış olması anlamına gelmektedir. Bu kuralları çeşitli şekillerde ihlal etmek mümkün olsa da bedenlerine uygulanan bu zamansal ve mekânsal müsadere mahpusların kapatılmanın zorluklarıyla gündelik çekişmelerin ötesinde, doğrudan bedenleri aracılığıyla başa çıkmaya yönelmelerine neden olabilmektedir. Bu açıdan, mahpusların politik failliklerini kuran unsurlar hapishanenin iktidar ağları dâhilinde gündelik düzeyde hayata geçirdikleri müdahalelerden ibaret değildir. Mahpuslar ayrıca disipliner iktidarın doğrudan hedef aldığı bedenlerini iktidar çekişmesinin sahnesi durumuna getirerek öznelliklerini baştan tanımlamaya yönelmektedir. Böylece Rancière'in politik eylemin ön koşulu olarak gördüğü “uzlaşmazlık hâlini”⁵³⁴ hapishane uzamından kendi bedenlerine taşıyan mahpusların varoluşlarını bir tür politika üretici etkinlik olarak ortaya koydukları söylenebilir.

Bedenlere el koyan bir kurumsal yapılanmaya karşı varoluşun öne sürülmesi bedenin hem sembolik hem de fiili müdahalelerle dönüştürülmesi şeklinde kendini gösterebilmektedir. Böylece mahpusun kendi iradesini yansıttığı ve işlediği bir alan hâline gelen bedeni, kapatılmanın yarattığı acıların yanı sıra hazzın ve arzusun

⁵³⁴ Rancière, *Disagreement*, pp. 35-37; Rancière, *Dissensus*, pp. 37-39.

sergilenmesine aracılık etmektedir. Mahpusların özne oluşlarını sürdürmek adına gerçekleştirdikleri, bedenlerinde kalıcı izler bırakan fiili müdahaleler, bu bakımdan, kapatılmadan doğan yoksunluk ve acının fiziksel temsiline, görünür kılınmasına yönelik edimler olarak öne çıkmaktadır. Çoğunlukla bedene çeşitli şekillerde zarar vermeyi içeren bu müdahaleler, acının yalnızca bir duygu durumu olmaktan çıkıp somut bir gerçekliğe dönüştürülmesine karşılık gelmektedir.

Mahpusların bu kapsamda başvurdukları başlıca yöntemler acının nihai temsili olarak intihar (ya da intihara teşebbüs) ve acıyı bir uzlaşmazlık hâline dönüştüren açlık grevi ile ölüm orucudur. Bu yöntemler, hapishanelerin heteronormatif yapılanmasında var olmaya çalışan kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinde de ön plandadır. Ancak trans mahpuslara özgü sayılabilecek bir bedensel müdahale yöntemi, onları bu açıdan diğer mahpuslardan ayırmaktadır. Hapishane koşullarında acının ve hazzın bir arada yaşanabileceğini ve bedeni odağına alan direnişin ilişkiselliğini açığa çıkaran bu yöntem cinsiyet uyum ameliyatı/sürecidir.

İkili cinsiyet rejimine göre düzenlenmiş kurumsal yapısı ve ıslah anlayışıyla hapishane, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin ve dolayısıyla heteronormatif sistemin sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır.⁵³⁵ Heteronormatif sistemin kalıplarının dışında kalan özneleşme süreçleriyle kuir mahpusların, bu açıdan, hapishanelerde uygulanan disiplinler taktiklerin öncelikli hedefi oldukları söylenebilir. Bu durum kuir mahpusların kapatılmanın acılarıyla daha özgün biçimlerde yüzleşmelerine sebep olmaktadır. Gündelik hayatlarının bir parçası olan ayrımcılığı, şiddeti, sosyal tecridi ve yoksulluğu hapishane koşullarında daha yoğun bir şekilde deneyimleyen kuir mahpusların varoluşlarını korumak ve öne sürebilmek için yukarıda anılan bedensel müdahalelere sıklıkla başvurduğu görülmektedir.

Acının nihai temsili olarak intihar

Kendine zarar verme, intihara teşebbüs ve nihai adım olarak intihar kuir mahpusların anlatılarında ve aktarılan yaşam öykülerinde öne çıkan temalardır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımına göre intihar, kişinin kendisini kasten

⁵³⁵ Lamble, "Transforming Carceral Logics," pp. 241-242.

öldürmesi eylemidir.⁵³⁶ Bu doğrultuda, intihara teşebbüs ve kendine zarar verme davranışı ise kişinin kendine yönelik öldürme kastını içermeyen zarar verici eylemlerine karşılık gelmektedir.⁵³⁷ Kapatılma deneyimi kişiler ve koşullar bağlamında çeşitlilik gösterdiği için, kuir mahpusları intihara ya da kendilerine zarar vermeye yönlendiren sebepleri kategorik bir şekilde tanımlamak zordur. Kuir bireylerin intihara sürüklenme nedenlerini inceleyen çalışmalar cinsel yönelimleri ve cinsiyet kimlikleri dolayısıyla uğradıkları ayrımcılık, baskı ve şiddetin toplumla bütünleşmelerini engelleyerek bu bireylerin hayatlarını sonlandırmayı seçmelerine yol açtığını belirtmektedir.⁵³⁸ Mahpus intiharlarını ele alan çalışmalar ise kapatılmanın yarattığı sıkıntılarla başa çıkmak konusunda dezavantajlı olan belirli mahpus gruplarının bu davranışlara daha eğilimli olduklarını aktarmaktadır.⁵³⁹ Dezavantajlı oldukları belirtilen mahpusların ortak yanları ise kapatılmayla başa çıkmalarını sağlayacak kişisel veya çevresel destek kaynaklarına sahip olmamalarının yanı sıra şiddet, istismar, bağımlılık, hastalık gibi olumsuz geçmiş deneyimlerinden muzdarip olmaları şeklinde açıklanmaktadır.⁵⁴⁰

Öte yandan, kuir mahpusların anlatıları incelendiğinde, onları intihara ya da kendilerine zarar vermeye yönelten etkenin kapatılmayla başa çıkmak konusundaki yetersizlikleri olmadığı anlaşılmaktadır. Mahpusları bu davranışlara iten daha ziyade içinde bulundukları koşulların değişeceğine ya da iyileşeceğine dair bir ümitlerinin kalmamasıdır. Başka bir deyişle, maruz kaldıkları sistematik ayrımcılık ve şiddetin son bulmayacağına dair inancın ve bundan kaynaklanan çaresizlik hissinin yerleşmesi, kuir mahpusların yaşam istençlerini yitirmelerine yol açmaktadır:

“Her şeyden ve herkesten izole halde kalıyorum. Öyle bir infaz şekline maruz bırakıldım ki bu durum bu ülkede en adice, en canice suç işlemiş insanlara dahi reva görülüyor. 8 yıldır sırf LGBT’yim diye birçok haksızlığa maruz kaldığım için 2 defa intihar ettim. Başarılı olamadım.

⁵³⁶ “Suicide,” **World Health Organization (WHO) Eastern Mediterranean Region**, erişim 10 Aralık 2023, <https://www.emro.who.int/health-topics/suicide/feed/atom.html>.

⁵³⁷ Christine Tartaro and David Lester, **Suicide and Self-Harm in Prisons and Jails**, Lanham, MD: Lexington Books, 2009, pp. 1-12.

⁵³⁸ Barış Erdoğan & Esra Köten, “‘As Kendini De Hepimiz Kurtulalım Artık!’: Sosyal Dışlanmadan İntihara LGBT Gençler,” **Alternatif Politika**, Cilt 7, Sayı 1, Nisan 2015, ss. 143-167.

⁵³⁹ Tartaro & Lester, **Suicide and Self-Harm in Prisons**; Alison Liebling, “Prison Suicide and Prisoner Coping,” **Crime and Justice**, No. 26, 1999, pp. 283-359.

⁵⁴⁰ **Ibid.**

Bu kurumda bu infaz şekli ile kalmaya devam edersem böyle yaşamaktansa ölmeyi tercih ederim.”⁵⁴¹

Kendine sunulan yaşamı olduğu gibi kabul etmeyen ve daha iyisi için hâlihazırda mücadele veren bu kuir mahpusun anlatısı, varoluşunu sonlandırma kararının en zorlayıcı koşullarda bile son çare olarak ele alındığının altını çizmektedir. Benzer anlatılar, intihara teşebbüs eden kuir mahpusların ölüm arzusundan çok, içinde bulundukları koşullardan kaynaklanan acılardan kurtulmak gayesiyle harekete geçtiklerini açığa çıkarmaktadır:

“...beni tek kişilik bir hücreye yerleştirdiler, beton yatak, beton yatak üzerinde pis bir yatak, yatağın üzerinde kahverengi, üzerinde armalı bir battaniye. Bir duvarla tuvaletin ayrılmış, iğrenç bir kokunun içerisinde yaşa diyorlar sana, tamamen bunalıma girdim. Bunu yaşamamın benim insanlığımı kaybettirdiğini düşünmeye başladım, yemek yememeye başladım, ölüm bu noktada bir kurtuluştı, 7-8 gün yemek yemedim, psikolog geliyor, müdür geliyor ikna etmeye çalışıyor, duvarlarda önceden yatmış kişilerin yazılarını okuyordum, ulaşacağım kimse yoktu.”⁵⁴²

Diğer yandan, cinsel yönelimi ve/veya cinsiyet kimliği nedeniyle baskıya ve aşağılanmaya maruz kalmanın, kuir mahpusların gündelik deneyimlerinin asli öğelerinden biri olduğu söylenebilir. Hapishanelerin kurumsal yapılanmasına sızmış olan toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışının neticesi olan bu durum, özellikle diğer mahpusların ve hapishane personelinin gerçekleştirdiği sözlü ve fiziksel saldırılarla kendini göstermektedir. Kimliklerini ve benliklerini tanımlayıp ifade etme imkânından mahrum kaldıkları bu koşullara rağmen kuir mahpusların seslerini bir şekilde duyurmak için kendilerine zarar vermeye yöneldikleri görülmektedir:

“Diren, vegan yemek olmadığı için aylardır haşlanmış patates ve domates ile besleniyor. Hormon ilaçlarını engelliyor infaz kurumu idaresi. Kadın kıyafetleri sokmak ayrı bir sorun. Sütyen vs. gibi ihtiyaçları kabul görmüyor. Revirdeki doktorların kayıtsızlığından bahsediyor. Görevlilerin sık sık kimlik ismi ile hitap ettiklerini ve ‘beyefendi’ dediklerini ifade ediyor. O kadar ağır bir şiddete dönüşmüş ki ‘beyefendi’ hitabı, geçtiğimiz haftalarda bir kutu hormon ilacını bir kerede yutuvermiş. Yazdığı veda notunda ise uygulanan sistematik şiddeti teşhir etmiş. Midesi yıkandıktan sonra devlet hastanesinde kalorifere

⁵⁴¹ Yunus Emre Demir, “24 Yıl Daha Cezası Olan LGBTİ+ Mahpus Nizip T Tipi Cezaevi’nde Tecritte,” **Kaos GL**, 28 Mayıs 2022, <https://kaosgl.org/haber/24-yil-daha-cezasi-olan-lgbti-mahpus-nizip-t-tipi-cezaevi-nde-tecritte>.

⁵⁴² Sulu, “Eşcinsel ve Tutsak Olmak!”

kelepçelenmiş o haliyle. Neyse ki haykırışa dönen itirazları hüccesine geri dönmesini sağlamış.”⁵⁴³

Acının protestoya dönüştürülmesi: açlık grevi ve ölüm orucu

Kuir mahpusların yaşam öyküleri, sürekli olarak yadsınan ya da yok sayılan varoluşlarını öne sürme çabalarının bir özeti gibidir. Cinsel yönelimin ve cinsiyet kimliğinin benlik tanımlamalarının vazgeçilmez bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kuir mahpusların bu alandaki girişimlerinin aslında bir varoluş mücadelesine dönüştüğü söylenebilir. Özellikle cinsiyet kimlikleri doğumda atanan cinsiyetle uyumlu olmayan trans mahpusların deneyimlerinde öne çıkan bu mücadele, “*içindeki zindandan çıkıp kendi olmak isteyen*”⁵⁴⁴ bireyin kendi bedenine kalıcı zararlar vermesiyle sonuçlanabilmektedir:

“Size bunu nasıl açıklayacağımızı bilmiyoruz. Ancak, bilgilendirme açısından da önemli olduğunu düşünüyoruz. Cezaevindeki Buse, ameliyat sürecinin bir kez daha sekteye uğratarak ölüme sürüklenmemesi için 27 Temmuz 2019 tarihinde, Adalet Bakanlığı’nın hakkını keyfi bir tutum sergileyerek gasp etmesine bir tepki olarak, bedenindeki hapishaneden kurtulabilmek için cinsel organını kesti ve bir eylem gerçekleştirdi. Hastaneye kaldırıldı. Şu anda durumu daha iyi ve Metris Hapishanesi’ne sevki gerçekleşti.”⁵⁴⁵

Buse’nin öyküsünde olduğu gibi, büyük ölçüde hapishane idarelerinin isteksizliği ve kayıtsızlığı nedeniyle cinsiyet uyum süreçleri kesintiye uğrayan trans mahpuslar, bu koşulların yarattığı çaresizlik hissiyle kendi açılardan ciddi sonuçlar doğurabilecek adımlar atmaya yönelmektedir. Cinsiyet uyum süreci, trans mahpusların kimlik mücadelelerinin önemli bir parçasıdır. Süreç, cinsiyet kimliği atanmış cinsiyetten farklı olan bireylerin, beyanlarına uygun olan cinsiyetlerinin toplumsal ve yasal olarak tanınması için geçirdikleri psikolojik, tıbbi, hukuki, vb. nitelikteki bir dizi aşamayı kapsamaktadır.⁵⁴⁶ Kapsadığı aşamaların katı bir şekilde

⁵⁴³ Kıvılcım Arat, “Tekirdağ 2 Nolu’da İki Günahkar(!); Diren ve Buse,” **Bianet**, 2 Ocak 2018, <https://bianet.org/yazi/tekirdag-2-nolu-da-iki-gunahkar-diren-ve-buse-192911>.

⁵⁴⁴ Demirbaş, **Türkiye’de LGBTİ Mahpus Olmak**, s. 58.

⁵⁴⁵ Evrim Kepenek, “Trans Geçiş Operasyonu Engellenen Mahpus Buse, Cinsel Organını Kesti,” **Bianet**, 21 Ağustos 2019, <https://bianet.org/haber/trans-gecis-operasyonu-engellenen-mahpus-buse-cinsel-organini-kesti-212022>.

⁵⁴⁶ **Sıkça Sorulan Sorular Kitapçığı**, 9. Baskı, Ankara: Kaos GL Derneği, 2020, ss. 11-12, <https://kaosgl.org/haber/sikca-sorulan-sorular-dan-guncellenmis-9-baski>; **Cinsiyet Uyum Sürecinin Hukuki Boyutu: Sıkça Sorulan Sorular Kılavuzu**, İstanbul: Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve

tanımlanmış kurallara bağlı olması ve ciddi bir finansal kaynak gerektirmesi dolayısıyla bu süreci tamamlayıp cinsiyet kimliğiyle uyumu bir bedene ve kimliğe kavuşmak dışarıdaki trans bireyler için bile zorken, trans mahpuslar ayrıca ceza infaz sistemindeki bürokratik süreçlerin yarattığı kısıtlamalarla başa çıkmak durumundadır. Özellikle bu durumun trans mahpusların ruhsal ve fiziksel koşullarını kritik derecede güçleştirdiği belirtilmektedir.⁵⁴⁷ Bu nedenlerle mahpusların hissettikleri çaresizlik ile acıyı bedenleri aracılığıyla görünür kılmaya yönelik farklı mücadele yöntemlerine de başvurdukları görülmektedir. Yine trans kadın mahpus Buse'nin yaşam öyküsü, varoluşun öne sürülmesi için acının bir uzlaşmazlık hâline dönüştürüldüğü açlık grevi ve ölüm orucu gibi yöntemlerin kuir mahpusların eylem repertuvarlarında yer aldığını göstermektedir:

“Cinsiyet değişikliğim konusunda gerekli tıbbi müdahalenin yapılmadığı takdirde infaz sürecince yaşıyorum için tehlike durumu oluşturmaktadır. Yaşamımı böyle devam ettiremem. Ölüm tehlikesi vardır. Ölmek için ölüm orucuna girmiş vaziyetteyim. Şayet ölmemi istemiyorsanız acilen cinsiyet değişikliği ameliyatının kabul olmasını istiyorum. Sonuç olarak ya insani ve hukuki yöntemlerle harekete geçilerek bedenimdeki hapishaneden kurtulacağım ve artık ağır tecrit devam ettirilmeyecek. Veya ölüme sürüklenerek, Adalet Bakanlığı ve hukuk sistemi eliyle bir trans kadın cinayeti işlenmiş olacak. Ölüme sürüklenmek istemiyorum. Bu işe bir son verilmesi ve benim sorunumun ortadan kaldırılması ve kurtulmam için yardımlarınıza ihtiyacım var. Beni yalnız bırakmayın.”⁵⁴⁸

Açlık grevi ile ölüm orucu, çoğunlukla karşılaştıkları hak ihlallerine ve bu yöndeki taleplerine yetkililerin dikkatini çekmek ya da kamuoyu oluşturmak isteyen bireylerin başvurduğu protesto yöntemleridir. Bu yöntemlere başvuranların amacı, intiharı veya kendine zarar vermeyi tercih edenlerden farklı olarak, daha iyi bir yaşam sürdürme idealine yönelik taleplerini duyurmaktır.⁵⁴⁹ Bu doğrultuda, beslenmeyi kısmen ya da tamamen bırakarak, tüm temel hakların kaynağı olarak yorumlanan yaşam hakkından vazgeçmeyi ölümü hedeflemeden göze aldıklarını açıkça bildirmektedirler.⁵⁵⁰ Bu yöntemlerin, içinde bulundukları koşulları

Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği (SPoD), 2021, <https://spod.org.tr/haberler-duyurular-cinsiyet-uyum-surecinin-hukuki-boyutu-sss-kilavuzu/>.

⁵⁴⁷ Bülbül & Başar, “Hapsedilme, Cinsel Kimlik ve Sağlık,” s. 51.

⁵⁴⁸ Evrim Kepenek, “Ölüm Orucundaki Mahpus Buse: ‘Beni Yalnız Bırakmayın’,” **Bianet**, 20 Ağustos 2019. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2019/03/07/olum-orucundaki-mahpus-buse-beni-yalniz-birakmayin-2/>.

⁵⁴⁹ Murat Sevinç, “Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak: Açlık Grevleri,” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 57, Sayı 1, Ocak 2002, ss. 112-135.

⁵⁵⁰ **Ibid.**

iyileştirmek ya da uğradıkları hak ihlallerine dikkat çekmek üzere özellikle siyasi mahpuslar tarafından kullanıldıkları söylenebilir. Siyasi mahpusların protesto ya da direniş yöntemlerine odaklanmış çalışmalar, açlık grevi ile ölüm orucunu fedakârlık olgusuyla ilişkilendirmektedir.⁵⁵¹ Buna göre, çoğunlukla dışarıdaki örgütsel taktik ve becerilerini hapisane uzamına taşımayı başardıkları düşünülen siyasi mahpuslar, kendilerinden görece daha güçlü bir rakip olan hapisane idaresine ya da devlete karşı yürüttükleri mücadelede, sembolik ve performatif yanı ağır basan açlık grevi ile ölüm orucu gibi eylemleri hayata geçirdiklerinde aslında bedenlerini ve varoluşlarını aşkın bir amaç uğruna feda etmektedirler.⁵⁵² Siyasi mahpusların deneyimlerine yüklenen fedakârlık olgusu, açlık grevi ile ölüm orucu gibi bedeni iktidar çekişmelerinin uzamı hâline getiren protesto yöntemlerini yalnızca kolektif bağlamıyla açıklanabilir kılmaktadır. Buna karşılık, fedakârlığa yol açan amacın temelinde bir hak ya da öznellik iddiası olduğu hesaba katıldığında, bu iddiayı öne süren tarafın niceliksel boyutu yalnızca bir ayrıntı olarak kalmaktadır. Dolayısıyla politik uzlaşmazlığı mahpusun bedeni dolayısıyla görünür kılan protesto yöntemlerini sembolik ve performatif bağlamlarıyla ele almak, direnişin ve failliğin grup aidiyeti gerektirmeyen biçimlerini de dikkate almayı sağlamaktadır.

Bu açıdan, kuir mahpusların söz konusu iddiayı bedenlerini araçsallaştırarak performatif bir biçimde öne sürdüklerinde, daha küçük ölçekte işleyen bir uzlaşmazlık hâlini hayata geçirdikleri ifade edilebilir. Açlık grevi ile ölüm orucunun yol açtığı psikolojik ve fizyolojik hasarın boyutu düşünüldüğünde, bu yöntemlere başvuran kuir mahpusların maruz kaldıkları sistematik ayrımcılık, tecrit, şiddet gibi sorunların kapatılma deneyimlerini nasıl bir acıya dönüştürdüğü de ortaya çıkmaktadır:

“Bozulan sağlığım ciddi anlamda hayatımı tehdit etmeye devam edip sağlığımın ciddiyetini koruduğunu bilmenizi isterim. 2-3 Nisan’da ailem de bizzat yüce Adalet Bakanlığımıza başvurup ziyarette bulunarak tüm mağduriyetlerimi sundular. 84 kilodan 2 ay içinde 62 kiloya düştüm. Tüm

⁵⁵¹ Türkiye’de açlık grevi ile ölüm orucu gibi eylemleri siyasi mahpusların eylem repertuvarlarının temel birer parçası olarak ele alan çalışmalarda feda(kârlık) kavramı özellikle öne çıkmaktadır: Bkz. Parlak, **Türkiye’de Siyasal Hayat ve Cezaevleri**; Fatma Betül Bük, **Possibility of Positive Assessment of Death Fast as a Political Action**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2021.

⁵⁵² Kieran McEvoy, Kirsten McConnachie & Ruth Jamieson, “Political imprisonment and the ‘War on Terror’,” in **Handbook on Prisons**, ed. Yvonne Jewkes, Devon, UK: Willan Publishing, 2017, pp. 311-312.

mağduriyetimi resmi olarak yüksek mercilere dilekçelerim ile beyan etsem de bir neticeye ulaşamadım. Allah kimseyi açlık ile terbiye etmesin. 60 gündür açım ve ölmek istemiyorum. Çünkü ben daha yeşermeden cezaevine girdim.”⁵⁵³

Sistematik olarak maruz kaldığı cinsel taciz ve şiddete dikkat çekmek için açlık grevine başlayan trans kadın mahpus Avşa'nın bu anlatısı, kuir mahpusların kapatılmanın yarattığı acılara rağmen yaşama tutunmak için bedenlerini bir mücadele alanına dönüştürdüklerini göstermektedir. Bu bakımdan, açlık grevine ve ölüm orucuna başvuran kuir mahpusların genel olarak taleplerinin, kimliklerini ve benliklerini ayrımcılığa uğrama ya da şiddet görme korkusu olmadan tanımlayıp ifade edebilecekleri koşulları sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Bu taleplerin odağında ise ceza infaz sistemini oluşturan kurumlar yer almaktadır. Zira mahpusların beyanlarında hücre ve tecrit uygulamalarına son verilmesi⁵⁵⁴, temel ihtiyaçlarının karşılanması, diğer LGBTİ+ mahpuslarla bir araya getirilmek⁵⁵⁵, cinsiyet uyumu için gerekli tıbbi ve yasal süreçlerinin tamamlanmasına imkân verilmesi⁵⁵⁶ gibi talepler ön plana çıkmaktadır.

Diğer yandan, kuir mahpusların açlık grevi ve ölüm orucu gibi kritik yöntemlere başvurma nedenleri, acılarına doğrudan ya da dolaylı olarak yol açan kurumsal aktörleri taleplerini karşılamaları için acilen harekete geçirmekle sınırlı değildir. Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi bu yöntemler, yaşadıkları sorunlara dikkat çekmek ve böylece ihtiyaç duydukları desteğe ulaşmak için yöneldikleri son bir çaredir. Bu bakımdan, önceki bölümlerde ele alınan dışsal dayanışma ağlarının kuir mahpusların seslerinin ve mesajlarının duyurulmasında

⁵⁵³ Yıldız Tar, “Açlık Grevindeki Trans Mahpus: Ölmek İstemiyorum!” **Kaos GL**, 10 Nisan 2014, <https://kaosgl.org/haber/aclik-grevindeki-trans-mahpus-olmek-istemiyorum>.

⁵⁵⁴ “Artık dayanacak gücüm kalmadı. Açlık grevine başladım. Yapacak başka bir şeyim yok. Bana verilen cevap “Cezan bitene kadar tekli hücrede yatacaksın.”

Berghan, **Türkiye’de Trans Kadın Mahpuslar**, s. 18.

⁵⁵⁵ “Ben burada hücredeyim, 30 yıl 6 ay cezam var. Benim cezam çok uzun, burada tek başıma kalamam. Çok mağdur durumdayım, bir kuruş param yok. Aynı koğuşta kalırken arkadaşlarım benim tüm ihtiyaçlarımı karşılıyordu, şimdi ise psikolojim çok bozuk. Burada küçücük bir yerdeyim. Beni 1 Nolu’ya geri göndersinler. Adalet Bakanlığına yazdım ama cevap gelmedi, çok kötü durumdayım. 8 Haziran’dan beri açlık grevindeyim. Burası çok kötü, bana kötü bakıyorlar, benimle dalga geçiyorlar, bana hiç uygun değil. Eskiden her şeyi yiyordum şimdi burada su alacak bile param yok. Çeşme suyu içiyorum.”

Söylemez, “Trans Kadın Mahpuslara Tecrit İçinde Tecrit.”

⁵⁵⁶ “Bir önceki ölüm orucuna geçici olarak ara vermiştim. İstedigimi elde etmeyince ben de yeniden ölüm orucuna girdim ve ben bu sefer ölüm orucuna ara vermeyi düşünmüyorum. Ameliyatım kabul olursa, ağır tecrit devam ettirilmezse o zaman ayrı...”

Kepenek, “Ölüm Orucundaki Mahpus Buse: ‘Beni Yalnız Bırakmayın.’”

hayati bir rol oynadıkları söylenebilir. Mahpusların ailelerinin ve arkadaşlarının yanı sıra sivil toplum örgütlerinde görev alan uzmanlardan ve gönüllülerden oluşan bu ağlar, onların sorunları ve talepleri konusunda farkındalık yaratmak, kamuoyu oluşturmak ve yetkililerin inisiyatifini ele almalarını sağlamak gibi etkili sonuçlara ulaşabilmektedir.⁵⁵⁷

Acı ile hazzın bütünleşmesi: cinsiyet uyum süreci

Kapatılmanın yarattığı acıları hafifletmek ve daha iyi bir yaşama kavuşabilmek için varoluşunu sonlandırma riskini göze almaktan çekinmeyen kuir mahpusların, bedensel müdahaleler yoluyla ortaya koydukları uzlaşmazlık hâlinin yeni bir öznelliğe açıldığı öyküler de mevcuttur. On yılı aşkın bir süre boyunca pek çok hapisane gezen, kuir mahpusların maruz kaldığı tüm sistematik sorunları deneyimleyen ve cinsiyet uyum sürecini tamamlamak için ayrıca mücadele veren trans mahpus Esra'nın yaşam öyküsü bu açıdan öne çıkmaktadır. Yıllar süren mücadelesinin sonunda cinsiyet uyum ameliyatını olmayı başaran Esra'nın sözleri, hapisane koşullarında acının hazla bütünleşebileceğini ortaya koymaktadır:

“Uyandığımda bir yandan bedenime kavuşmanın mutluluğunu yaşarken diğer yandan müthiş bir ağrı. Ağır bir ameliyat olmasına rağmen çok hızlı iyileştim. Sonunda kadın olmayı başarmanın bedenime kavuşmanın mutluluğunu sizlerle paylaşıyorum. Asla imkânsız yoktur. Zor vardır, zoru başarmak vardır.”⁵⁵⁸

Trans mahpuslar için cinsiyet uyum süreci, varoluşun sürdürülebileceği ve öznelliğin baştan tanımlanabileceği yeni bir uzama kavuşmak anlamını taşımaktadır. Bu sürecin hapisane koşullarında tamamlanması ise direnişin basitçe bir karşı koyma edimi olarak değil, ancak özne oluş süreci bağlamında tanımlanabileceğini açığa çıkarmaktadır. Hapishaneler bağlamında hazzı “*direniş stratejileriyle bağlantılı*

⁵⁵⁷ Cinsiyet uyum sürecini tamamlayabilmek için burada anılan tüm bedensel müdahaleleri uygulayan trans mahpus Buse için kurulan dayanışma ağının, yaşam öyküsünün ve sesinin duyulmasına özgün bir katkısının bulunduğu söylenebilir: “Buse'nin yaşayabilmesi için bedenindeki hapishaneden kurtulmaya, kurtulmak için de dayanışmaya ve güce ihtiyacı var. Tüm LGBTİ+'ları ve LGBTİ+ fobi karşıtlarını, kuracağımız dayanışma ağına destek vermeye çağırıyoruz... Buse'nin yaşadığı süreç ilk değil; cezaevlerinde daha fazla trans kadın ayrımcılık ve kötü muameleye maruz kalmasın diye de mücadelemiz devam edecek. Buse'den ve diğer mahpus translardan kamuoyunun haberdar olması için bu çağrıyı yaygınlaştırmanızı rica ediyoruz.”

Kepenek, “Trans Geçiş Operasyonu Engellenen Mahpus Buse, Cinsel Organını Kesti.”

⁵⁵⁸ Cansu Pişkin, “İmkansız Yok, Zoru Başarmak Var,” **Evrensel**, 25 Temmuz 2018, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/07/26/imkansiz-yok-zoru-basarmak-var/>.

olan performatif bir eylem” olarak tanımlayan Vasiliou, mahpusların idare tarafından uygulanan ıslah ve normalleştirme süreçlerini çeşitli şekillerde sabote ederek ulaştıkları hazları birer direniş yöntemi olarak ele almayı önermektedir.⁵⁵⁹ Bu açıdan, kapatılmanın yalnızca acılarla biçimlenmiş yönüne odaklanmak, mahpusları disipliner iktidarın hedefindeki birer mağduriyet figürü olarak işaretlemeye yol açarken; acıyla çelişen duygu durumlarını analize dâhil etmek mahpusları yeni deneyim alanları ve biçimleri inşa eden özneler olarak görmeyi sağlayacaktır. Eyleyen özneler olarak mahpuslar, bedenlerini ve öznellik tanımlarını dönüştürerek bu konuma erişebildikleri gibi; kimliklerini koşullara uyarlanmış performanslar yoluyla tekrar tekrar kurarak da faillik statüsü kazanabilmektedir. Mahpusların mağduriyet figürü olmaktan uzaklaşıp, birer politik fail olarak konumlanmalarını sağlayan bu performanslar devam eden kısımda incelenecektir.

3.2.2.2. Bedenin Sergilenmesi: Failliğin Performatif Sunumu

Kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini inceleyen literatürde mağduriyet anlatısının daha ön planda yer almasının temel bir nedeni vardır. Özel ihtiyaçlara sahip ya da savunmasız mahpus grupları arasında sayılan kuir mahpuslar, büyük ölçüde ceza infaz sistemlerinin işleyişlerindeki yapısal sorunlar nedeniyle, ayrımcılığa karşı korunma, özel hayatın ve beden bütünlüğünün korunması, ayrımcılığa uğramaksızın kamu hizmetlerinden yararlanma, ulaşılabilecek en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarına sahip olma gibi temel haklarından yararlanmak konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır.⁵⁶⁰ Kısacası temel ve özel ihtiyaçlarını karşılama ya da güvenliklerini sağlama imkânlarına yalnızca kısıtlı ölçülerde sahip olmaları nedeniyle kuir mahpusların kırılgan bir statüde bulundukları kabul edilmektedir.⁵⁶¹ Dolayısıyla, ilgili literatürde kuir mahpusların mağduriyetlerinin dayandırıldığı temel, çoğu mahpusa kıyasla hem ihtiyaçlarını gidermek konusunda daha fazla sorun yaşamaları hem de ayrımcılık ve şiddete uğrama riskiyle çok daha yüksek derecelerde yüzleşmeleridir.

⁵⁵⁹ Vasiliou, “Penitentiary pleasures,” pp. 583-584.

⁵⁶⁰ *Handbook on Prisoners with Special Needs*, pp. 103-121.

⁵⁶¹ *Ibid.*

Diğer taraftan, kuir mahpusların içinde bulundukları kırılganlık hâlinin onları bir tür ikilemle karşı karşıya bıraktığı düşünülmektedir.⁵⁶² Buna göre kuir mahpuslar, temel haklarından mahrum bırakıldıkları, kimliklerini tanımayan ya da inkâr eden bir kurumsal sistem dâhilinde görünür olmakla olmamak arasında bir tercih yapmak durumunda kalmaktadır. Bu koşullar içinde görünür olduklarında toplumsal cinsiyet temelli ıslah anlayışını onlar üzerinde uygulamak isteyen (kolluk görevlileri, cezaevi personeli ve diğer mahpuslardan oluşan) bir topluluğun doğrudan hedefi hâline gelirlerken; görünmez olduklarında yaşadıkları mağduriyetler hakkında resmi şikâyet kanallarına başvurma imkânını yitirmekte, yetkililerin ve uzmanların gündeminden çıkmakta ve istatistiklere konu olmamaktadırlar.⁵⁶³ Yani kuir mahpuslar için görünür olmak şiddete ve ayrımcılığa uğrama riskini arttırırken, görünmezlik bu riskin sistematik bir hâl almasına neden olmaktadır. Bu bakımdan, her hâlükârda şiddete ve ayrımcılığa maruz kalan kuir mahpusların, içinde bulundukları koşullarla başa çıkma ve çıkma yollarını sağlayabilecek bir seçeneğe sahip olduklarını söylemek zordur.

Kuir mahpusların mağduriyet durumlarını pekiştiriyor gibi görünen bu ikilem, failliğin ancak çevresel koşullarla ilişki hâlinde ve edimsel olarak kurulabileceği iddiasıyla birlikte ele alındığında farklı bir anlam kazanmaktadır. Zira kuir mahpusları, görünürlük-görünmezlik denkleminde, içinde bulundukları bağlamla etkileşim hâlinde kalarak seçimler yapan ve bu yolla kendilerine dair bir kavrayış geliştiren birer eyleyen özne olarak dâhil ettiğimizde, mağduriyet hâli aslında onları harekete geçiren bir başlangıç noktasına dönüşmektedir. Başka bir deyişle, kuir mahpusların faillikleri tanındığında, görünürlük ile görünmezlik onların şiddete ve ayrımcılığa uğrama derecelerini belirleyen etkenler olarak değil, bunlara karşı kullandıkları birer strateji olarak öne çıkmaktadır.

Kapsadığı aykırı bedenleri ıslah etmeye dönük olarak işleyen, disipliner bir kurum olan hapishanede, mahpusların tespit edilebilir ve tanımlanabilir koşullarda tutulması, yani tam anlamıyla görünür olmaları bir ilkedir.⁵⁶⁴ Dolayısıyla görünürlük ile görünmezlik arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaları hâlinde, mahpusların öncelikle benliklerini muhafaza etmelerini sağlayacak seçeneğe yönelmeleri daha

⁵⁶² Jean-Sébastien Blanc, “‘Don’t ask, don’t tell’: Breaking the cycle of violence against LGBTI persons in detention,” **Penal Reform International**, 4th December 2018, <https://www.penalreform.org/blog/dont-ask-dont-tell-breaking-the-cycle-of/>.

⁵⁶³ **Ibid.**

⁵⁶⁴ Foucault, **Discipline and Punish**, pp. 200-201.

tutarlı görünmektedir. Hapishanenin, yabancılarla bir arada yaşamak zorunda kalmak ve daima görünür olmakla özdeşleşmiş bir kamusalılığı vardır. Bu açıdan mahpuslar için hapishanenin kamusalılığından kaçınabilmenin başlıca yolunun kendilerine özgü ya da özel alanlar yaratmak olduğu söylenebilir. Mahpusların birbirleriyle ve hapishane uzamıyla olan etkileşimlerini inceleyen çalışmalar, hapishanenin kamusalılığından kaçınmaya çalışan mahpusların genel olarak anonim kalabilecekleri kuytu köşeler veya özel alanlar üretmeye eğilimli olduklarını tespit etmiştir.⁵⁶⁵ Bu tespit, hapishane koşullarında görünmezliğin öznelliği tanımlamak ve sürdürmek açısından izlenilebilecek bir strateji olduğunu işaret etmektedir.

Öte yandan, kuir mahpuslar için anonim veya görünmez kalabilecekleri koşullar bulmak ya da yaratmak kolay değildir. Zira hapishanelerin tek cinsiyetli ve heteronormatif ortamı geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlayamayan kuir mahpusları daha görünür kılmaktadır. Cinsel yönelimi veya cinsiyet kimliğini gizlemenin şiddet ve ayrımcılıktan kurtulmak için bir strateji olarak benimsendiği örnekler⁵⁶⁶ mevcut olsa da kuir mahpusların çoğunlukla görünürlüğü bir direniş biçimine dönüştürmek durumunda kaldıkları ifade edilebilir. Görünürlüğü varoluşu korumak ve sürdürmek amacıyla bir strateji olarak benimsenmesi, kimliğin ve benliğin sunumunun daha dramatik bir biçim alması anlamını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, toplumsal normların sınırlarında yer alan “eşik özneler” olarak kuir mahpuslar, dışlanmışlıklarını ritüele dönüşmüş bedensel performanslar yoluyla bir “stil” hâline getirerek hapishane koşullarında hayatta kalmaya çabalamaktadır.⁵⁶⁷

Performatif başarısızlık ve faillik

Goffman’ın tanımıyla performans, bireylerin iletişim süreçleri dâhilinde karşı tarafta bir etki yaratmak üzere, belirli davranış kalıplarını bedensel öğeler aracılığıyla özgün fakat toplumsal bağlamıyla görece tutarlı bir şekilde sergilemeleridir.⁵⁶⁸ Bu tanım, kimliklerin öznelliğe imkân tanıyan performanslar aracılığıyla kurulduğunu ima etmektedir. Diğer yandan Butler, “doğal, orijinal ve kaçınılmaz” gibi duran

⁵⁶⁵ Rowe, “Tactics, Agency and Power in Women’s Prisons”; Carr, Serisier & McAlister, “Sexual Deviance in Prison”; Jessi Lee Jackson, “Situational Lesbians & the Daddy Tank: Women Prisoners Negotiating Queer Identity and Space,” **Genders**, No. 53, Spring 2011, <https://link.gale.com/apps/doc/A254403944/AONE>.

⁵⁶⁶ Maschi, Rees & Klein, “Coming Out of Prison”; Harris, **Queer in the Prison?**.

⁵⁶⁷ Halberstam, **In a Queer Time and Place**, pp. 152-162.

⁵⁶⁸ Goffman, **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, ss. 16-28.

kimlik kategorilerinin nasıl üretildiğini incelediği çalışmasında, bu kategorilerin kaynağı olan toplumsal normların bedenlere bir öz ya da içsel hakikat olarak kaydedilmesini sağlayan şeyin performans pratiği olduğunu açıklamaktadır.⁵⁶⁹ Dolayısıyla, öznenin üstlendiği toplumsal kimliklerin kendiliğinden var olmadığını, ancak tekrarlanan edimler yoluyla biçim kazandığını söylemek mümkündür. Belirli bedensel hareketlerin ve edimlerin bir stil hâline gelene kadar tekrarlanmasıyla kurulan kimliğin içsel tutarlılığı, bu bakımdan, referans verdiği öze değil sergilenen performansın başarısına bağlıdır.⁵⁷⁰ Buna karşılık, performans sürecinde beliren, kimliği toplumsal bağlamıyla tutarsız kılan sapmalar ise failliğin kaynağıdır. Butler'a göre faillik imkânı, kimliklerin süregiden inşa ve icra süreçleri dâhilinde ortaya çıkan performatif başarısızlıklarda ya da çeşitlemelerde saklıdır.⁵⁷¹

Bu çerçevede, hapisanelerde uygulamaya konulan toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışının, aykırı bedenlerin cinsiyet temelli performatif başarısızlıklarını düzeltmeye yönelik bir girişimden ibaret olduğu söylenebilir. Kuir mahpusların buna rağmen sürdürdükleri performanslar ise failliklerinin dayanağıdır. Zira heteronormatif yasanın hâkim olduğu tek cinsiyetli bir kurumsal yapı dâhilinde sergilenen bu performanslar hem verili cinsiyet kimliklerini hem de hapisanelerin yapısal tutarlılığını tartışmaya açmaktadır. Başka bir deyişle, kuir mahpusların bedensel hareketler ve imlemeler aracılığıyla ürettikleri performanslar, içinde bulunduğu kurumsal yapılanmayı ifşa edip istikrarsızlaştıran bir failliğin yaratılışına imkân sağlamaktadır.⁵⁷²

Diğer yandan, faillğe yol açan performansların üzerinde etki uyandırılacak bir izleyici topluluğunu gerektirmesi nedeniyle, kuir mahpusların görünürlüğü bir strateji olarak benimsemeleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Çoğunlukla verili toplumsal cinsiyet rollerinin taklit edilmesine ya da cinsel yönelimin ve kimliğin gizlenmesine dayalı olan görünmezlik stratejisinin kuir mahpusların deneyimlerinde şiddeti ve ayrımcılığı önlemekten uzak bir sonuç ürettiği söylenebilir. Nitekim heteronormatif yasanın etkisi altındaki cinsiyet kimliklerinin genellikle en uç şekillerde sergilendiği hapisanelerde görünmez olmaya çalışmak kimi zaman daha fazla ilgi çekmeye ve

⁵⁶⁹ Butler, **Gender Trouble**, pp. 128-141.

⁵⁷⁰ **Ibid.**, pp. 142-149.

⁵⁷¹ **Ibid.**

⁵⁷² Sanders, Gildersleeve, et al., "Trans Architecture and the Prison as Archive."

dolayısıyla mağduriyet yaratan koşullardan uzaklaşamamaya neden olabilmektedir.⁵⁷³ Bu bakımdan, görünmezliğin bir seçenek olmadığı koşullarda kuir mahpusların, LGBT koğuşları örneğinde olduğu gibi, kendilerini rahatça ifade edebilecekleri ortamlar yaratmakla daha fazla ilgilendikleri söylenebilir. Bu koşullarda görünürlüğün bir strateji olarak devreye sokulması ise heteronormatif yasayla çelişen performansları sergilemeyi mümkün kılan bedensel donatıları edinmekle sağlanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışına karşı performatif direniş

Hapishanelerdeki toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışı büyük ölçüde mahpusların bedenlerini hedef alan düzenlemeler ve kısıtlamalar aracılığıyla uygulanmaktadır. Bunlar özellikle hapishanelerin tek cinsiyetli yapılanmasına referansla belirlenmiş olan çeşitli davranış ve kılık kıyafet kurallarını içermektedir. Bu bağlamda, Girshick'in güç çekişmelerinin yaygın olduğu, duyguların bastırıldığı ve her türlü zayıflık belirtisinin (cinsel olarak) zapturapt altına alındığı uzamlar olarak tanımladığı erkek hapishanelerinde, “*erkeksi*” görünmenin fiziksel güce ve bu gücü ortaya koyabilecek tavırlara sahip olmakla ilişkilendirildiği söylenebilir.⁵⁷⁴ Buna karşılık, kadın hapishanelerinde mahpuslardan verili toplumsal cinsiyet rolleriyle uyumlu bir şekilde pasif, duygusal, boyun eğen bir tavır takınmaları ve onları hapse düşüren anti-feminen davranışlardan arınmaları beklenmektedir.⁵⁷⁵ Dolayısıyla, hapishanelerde toplumsal cinsiyet bazlı ıslah, öncelikle, birbirlerine zıt bir şekilde tanımlanan kadınlık ile erkekliğin birer davranış kalıbı olarak ve çoğu zaman sözlü veya fiziksel şiddet içeren disiplinler yöntemlerle mahpuslara

⁵⁷³ Eşcinsel mahpus Memiş Akbaş'ın deneyimi bu açıdan bir örnek olarak verilebilir: “Eskişehir L tipi hapishanesinde 30 kişilik erkekler koğuşuna götürülen mahpus burada LGBTİ+ mahpus olduğunu söylemek istememiş ve kendi aktarımıyla 'erkeksi' davranmaya çalışmasına rağmen oradaki mahpusların kendilerine sürekli, 'senin kulağın niye delik, niye böyle pantolonlar giyiyorsun, ibne misin' şeklinde hakaretlere maruz kaldığını anlattı. Bu sözlerle dayanamayıp 'evet ben eşcinselim' diyen mahpus, cinsel yönelimini açıkladıktan sonra burada da fiziksel şiddete maruz kaldığını, kendisine dış fırçasıyla tuvalet temizletildiğini ve sürekli 'emanet' adı verilen ucunda jilet takılı dış fırçasıyla oluşturulan kesici alet ile tehdit edildiğini aktarmıştır. Bu baskılara dayanamadığını aktaran Memiş Akbaş, ölüm orucuna gireceğine dair idareye dilekçe vermiş bunun üzerine hapishane psikoloğu ile görüştürülmüştür. Psikolog ile olan görüşmesinde LGBTİ+ olmasına rağmen erkekler koğuşunda tutulduğunu aktarmış ancak bu şekilde sevkini sağlayabilmiştir.”

Bişkin, “LGBTİ+ Mahpus Memiş Akbaş: Cinsel İlişkiye Zorlandım, Şiddet Gördüm...”

⁵⁷⁴ Girshick, “Out of Compliance,” p. 191.

⁵⁷⁵ *Ibid.*

dayatılmasıyla sağlanmaktadır.⁵⁷⁶ Bunun yanı sıra, cinsel yönelimleri veya cinsiyet kimlikleri nedeniyle davranışsal olarak verili toplumsal cinsiyet rollerine uyum sağlayamayan kuir mahpuslara yöneltilen “kadın” ya da “erkek” gibi olma düsturları ayrıca bu rollere atfedilen belirli fiziksel özelliklere sahip olma baskısını da içermektedir.⁵⁷⁷

Toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışının öne çıkan diğer yönü ise mahpuslardan geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülen aksesuarları kullanmalarının beklenmesidir. Hapishanelerde uygulanan kılık kıyafet kısıtlamalarının zeminini oluşturan bu beklenti aynı zamanda kuir mahpusların heteronormatif yasayla çelişen performansları için de önemli bir kaynaktır. Zira ikili cinsiyet sistemine göre yapılmış hapishanelerde, mahpuslara yalnızca atanmış cinsiyet kimliklerine uygun görülen ürünlerin ve hizmetlerin sunulması genelgeçer bir uygulamadır. Bu koşullarda bedensel performansların önemli bir parçasını oluşturan aksesuarları mevcut olanı dönüştürerek, dışarıdan temin ederek ya da ulaşılabilen malzemelerden bizzat üreterek edinmek mahpusların bulundukları koşullarla müzakereye geçme yöntemlerinden biridir. Trans kadın mahpusların kapatılma deneyimlerini incelediği çalışmasında Enoch, mahpusların bu alandaki tüm kısıtlamalara rağmen cinsiyet kimliklerini ifade etmenin yollarını yaratıcı bir şekilde bulduklarını aktarmaktadır.⁵⁷⁸ Buna göre, kimliklerini ifade etmelerinin başlıca araçları olan kadınsı kıyafetler ve aksesuarlara ya da makyaj ürünlerine erişim sağlayamayan trans mahpuslar, bunları ele geçirebildikleri farklı türden malzemelerle üreterek kendi stillerini tamamlamayı başarmışlardır.

⁵⁷⁶ Erkek hapishanesinde kalan bir trans kadın mahpusun anlatısı hapishanelerdeki toplumsal cinsiyet dayatmasının bir örneğini sunmaktadır: “Kimliğimle ilgili birçok sıkıntı yaşıyorum. Bana erkekmişim gibi davranılıyor. Kaldı ki konuşmamdan yürüyüşüme kimliğimi belli eden biriyim zaten. Personellerin arama esnasında taciz eden ve aşağılayan ifadelerine maruz kalıyorum. ‘Saçını kes’, ‘öyle yürüme’, ‘etrafına bakma’, sürekli bu söylemlere maruz kalıyorum.”

“Trans kadın mahpus: ‘Bana erkekmişim gibi davranıyorlar’,” **Kaos GL**, 30 Temmuz 2019, <https://kaosgl.org/haber/trans-kadin-mahpus-bana-erkekmissim-gibi-davraniyorlar>.

⁵⁷⁷ Cinsiyet uyum ameliyatını olduktan sonra kadın hapishanesine geçen bir trans mahpusun öyküsü “... gibi olma” düsturunun fiziksel yönüne dair bir örnek sunmaktadır: “Mahpus, yaptığı başvuruda 2-3 kişilik koğuştta kaldığını ve koğuştta kalan diğer kadınların ‘kendisini günah gibi algıladığını’ ve kendisiyle kalmak istemediğini, dışlandığını söylemişti. Trans mahpus, yüzünde estetik olmadığını ama dolgu gibi göründüğünü söylerken, diğer mahpusların ‘madem yüzüne gözüne estetik yaptırdın, neden göğüslerine yaptırmadın’ dediğini ve ‘göğüs operasyonu olduktan sonra başka sorunu kalmayacağını’ ve ‘şu anda yarım kaldığını’ ifade etmişti.”

Çiçek Tahaoğlu, “Trans Mahpusun Meme Operasyonunu Bakanlık Karşılacak,” **Bianet**, 19 Eylül 2018, <https://bianet.org/haber/trans-mahpusun-meme-operasyonunu-bakanlik-karsilayacak-200976.s>

⁵⁷⁸ Enoch, **Understanding the Lived Experiences**, pp. 95-98.

Türkiye hapishanelerinde de yaygın olarak uygulanan söz konusu kısıtlamalar, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerinde, kendilerini ifade edebilmek için gerekli gördükleri ürünlere erişme ve kullanma mücadelesinin belirgin olmasına yol açmaktadır. Mahpusların anlatılarında giysi ve ayakkabı gibi bazı temel ihtiyaçların yanı sıra gündelik sayılabilecek kişisel bakım malzemelerine de erişimin kısıtlandığı bilgisi öne çıkmaktadır. Bu nedenle mahpuslar ihtiyaç duydukları en sıradan ürün için bile hapishane idaresine dilekçelerle başvurmak durumunda kalmışlardır.⁵⁷⁹ Diğer yandan, mahpuslar arasında bulundukları kurumlarda erişemedikleri ürünler için oluşturulmuş bir dayanışma ve paylaşım pratiği de söz konusudur. Özellikle dışarıdaki dayanışma ağlarına ilettikleri ihtiyaç listeleriyle mahpuslar, kimliklerini tabi oldukları heteronormatif yasayla uzlaşmazlığa düşme pahasına sunmalarını sağlayacak belli başlı ürünlere ulaşmayı denemişlerdir.⁵⁸⁰ Kuir mahpusların, mevcut tüm kısıtlamalara ve yasaklara rağmen, kendilerini görünür ve hatta ilgi çekici kılacak bu performatif öğelere erişme çabaları, içinde bulundukları uzlaşmazlık hâlini benimsediklerini göstermektedir. Bu bakımdan, kuir mahpusların kimliklerinin performatif sunumunda kullandıkları tüm bu aksesuarların, onların içinde bulundukları toplumsal bağlamı ifşa edip istikrarsızlaştıran failliklerinin kritik araçları oldukları söylenebilir.

Türkiye’de kuir mahpusların kimliklerinin performatif sunumunda kullandıkları aksesuarlara erişmek için verdikleri mücadelenin boyutunu gösteren bir

⁵⁷⁹ “Yazmadığım dilekçe kalmadı bir tane cımbız için ama cımbız gelmedi.” Tansu Pişkin, “Cinsiyet Geçiş Hakkı Tanınmayan Trans Mahpus Ölüm Orucunda,” **Bianet**, 31 Ocak 2018, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/01/31/cinsiyet-gecis-hakki-taninmayan-trans-mahpus-olum-orucunda/>.

“Bayan cezaevi olduğu için erkek malzemesi ya da LGBT’lere ait tek bir malzeme bulundurmuyorlardı. Jöleye bile defalarca talep, dilekçe yazmama rağmen getirilmiyordu.”

Hilal Başak Demirbaş, “Trans Erkek Mahpus Anlatıyor: ‘Namazı Erkek Gibi Kıldım Arkamdan Gülerdi Memurlar’,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 22 Şubat 2018, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/02/22/trans-erkek-mahpus-anlatiyor-namazi-erkek-gibi-kildim-arkamdan-gulerdi-memurlar/>.

⁵⁸⁰ Özellikle trans kadın mahpusların ilettiği bu listelerde, bu nedenle, kadınlara özgü sayılan kıyafetler ile bakım malzemeleri talebi öne çıkmaktadır. Topuklu ayakkabı ve terlik, mini etek, çeşitli türden elbiseler, kilolu çorap, peruk, renkli ojeler ve rujlar, diğer makyaj malzemeleri, kadın parfümü, cımbız ve ağda gibi bakım ürünleri talep edilen ürünlerden bazılarıdır.

“Trans Kadın Mahpusun Kıyafet ve Ayakkabı Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 24 Temmuz 2017, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/07/24/trans-kadin-mahpusun-kiyafet-ve-ayakkabi-talebi/>; “Trans Mahpusun Kıyafet Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 20 Şubat 2017, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/02/20/trans-mahpusun-kiyafet-talebi/>; “LGBTİ Mahpusun Kıyafet ve Ayakkabı Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 19 Temmuz 2017, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/07/19/lgbti-mahpusun-kiyafet-ve-ayakkabi-talebi/>; “Trans Kadın Mahpusun Peruk Talebi,” **Hapiste LGBTİ+** (blog), 30 Mayıs 2016, <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2016/05/30/trans-kadin-mahpusun-peruk-talebi/>.

haberdeki anekdot özellikle ilgi çekicidir. Habere göre, bir erkek hapishanesinde kalan trans mahpuslar belirli kişisel bakım malzemelerine ve kıyafetlere erişimleri hapishane idaresi tarafından engellenince, konuyla ilgili olarak İl İnsan Hakları Kurulu'na bir başvuru yapmış; ancak Kurul, ilgili ürünleri “*kurumun asayiş ve güvenliğini tehlikeye düşüreceği*” gerekçesiyle mahpuslara vermeyi reddeden hapishane idaresini bu konuda haklı bulmuştur.⁵⁸¹ Bu örnek, Türkiye hapishanelerindeki genel bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Kadın hapishanelerinde kullanımı serbest olan ürünlerin erkek hapishaneleri için “tehlike” arz ettiğinin savunulması, heteronormatif yasanın bu kurumlarda ne denli belirleyici olduğunun altını çizmektedir. Buna karşılık kuir mahpuslar ise bedenlerini ve kimliklerini potansiyel bir tehlike olarak işaretleyen kurumsal yapı dâhilinde görünür kalmayı tercih ederek hem söz konusu yapının hem onun dayandığı toplumsal bağlamın çelişkilerini açığa çıkarmaktadır.

Kuir mahpusların kapatılmanın yarattığı tüm zararlara rağmen içinde bulundukları bağlamla ilişki içinde kalarak yaptıkları stratejik seçimler, onları birer mağduriyet figürü olmaktan çıkaran sonuçlar üretmektedir. Zira yalnızca bulundukları bağlamı değil, ayrıca kendi kimliklerini de tartışmaya açan bu seçimler, onları “eşik öznelere” olarak kuran temeli sağlamaktadır. Başka bir deyişle, kuir mahpuslar hapishanelerin heteronormatif ve tek cinsiyetli yapılanması içinde mağduriyetlerine yol açan tüm niteliklerini tam anlamıyla görünür kılmayı tercih ettiklerinde, uzlaşmazlığı bir stil hâline getirmenin etkili bir yöntemini de açığa çıkarmışlardır. Bu yöntem onlara bir yandan failliklerini heteronormatif yasayla çekişme hâlinde kalarak kurma imkânı sağlarken, diğer yandan içinde bulundukları koşulları yeni deneyim alanları ve biçimleri üreterek dönüştürme şansını da tanımaktadır. Bu nedenle, kuir mahpusların hapishanenin tüm sınırlarını aşarak kurdukları dayanışma ağlarında da bedensel sınırlarını zorlayarak hayata geçirdikleri performatif etkinliklerde de kendini öncelikle gösteren nitelik bir “*stil*” olarak uzlaşmazlık hâlidir.⁵⁸²

⁵⁸¹ Kınalı, “İnsan Hakları Perspektifinden Türkiye’de Trans Mahpuslar.”

⁵⁸² Halberstam, *In a Queer Time and Place*, pp. 152-162.

SONUÇ

Bu çalışmada, bir yandan cinsel yönelimleri ile cinsiyet kimlikleri, diğer yandan mahpusluk hâlleri nedeniyle toplumsal marjinal statüsü yüklenen kuir mahpusların kapatılma deneyimleri, mağduriyet eksenini dışına taşıyan boyutuyla, politik failliklerini kuran unsurlar bağlamında incelenmiştir. Hapishaneler, gözetim ile denetimin kati zamansal ve mekânsal düzenlemeler aracılığıyla kesintisiz biçimde işletildiği, toplumsal aykırıları disiplin altına almak ve ıslah etmek amacıyla çalışan kapatılma kurumlarıdır. Hapishanenin toplumsal ve siyasal işlevlerini ön plana çıkaran bu tanımlama, mahpusların kapatılma deneyimlerini yalnızca bir yönüyle ele alma olanağı sunmaktadır. Ancak bu deneyimler yaşam süreçleri bağlamında incelendiğinde hapishanenin mahpusların benliklerini ve kimliklerini hedef alan kurumsal bir düzenden ibaret olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hapishanelerde uygulamaya geçirilen disipliner taktik ve tekniklerin kapatılma deneyimleri üzerindeki biçimlendirici etkisi yadsınamaz olsa da birer yaşam alanı olarak kavrandığında bu kurumsal düzenekler mahpusların zamansal ve mekânsal müdahalelerine açılmaktadır. Dolayısıyla, bir iktidar mekanizması olarak hapishane ile buraya kapatılanların gündelik deneyimleri arasındaki bağlantıları ve çekişmeleri, önsel olarak tanımlanmış karşıtlıklar ve ilişki biçimleri üzerinden açıklama imkânı bulunmamaktadır. Yukarıda sunulan çalışma, bu doğrultuda, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini bir iktidar mekanizmasına verdikleri cevaplar üzerinden değil, içinde bulundukları koşulları dönüştürme potansiyelleri açısından ele almıştır.

Çalışmanın temel iddiası, kuir mahpusların kapatılma deneyimleri kapsamında, kurumsal ve toplumsal süreçlerle uzlaşmazlık ve çekişme hâlinde kalarak hem çevresel koşullarını hem kendilerine dair kavrayışlarını dönüştürdükleri ve böylece politik failliklerini kurdukları yönündedir. Bu iddia öncelikle hapishanenin toplumsal ve siyasal işlevlerine ilişkin açıklamaların zamansal ve mekânsal detaylarına dikkat çeken bir argüman üzerinde temellenmektedir: Hapishane aykırı bedenlerin kişisel zaman-mekânlarına zor yoluyla el koyan bir disiplin aygıtıdır. Toplumsal kuralları

ihlal ettiğine hükmedilen bedenleri zamansal ve mekânsal olarak gündelik yaşamın dışına taşıma işlevi gören hapishanenin mahpuslar üzerindeki başlıca etkisi, onların özne oluşlarını ve çevreyle etkileşimlerini belirleyen zaman-mekânsal konumlarını zapt edip işlemesiyle ortaya çıkmaktadır. Mahpusları bedensel ve davranışsal olarak ıslah ve terbiye etmek üzere geliştirilen zamansal ve mekânsal taktikler, özgürlüğünü ve özerkliğini çoktan yitirmiş olan bireyin öznelliğini de kaybetmesine yol açabilmektedir. Mahpuslar üzerinde bıraktığı bu belirgin etkiye karşılık hapishanenin kurumsal işlevini aşan yönü, özgün ilişkilene ve etkileşim biçimlerini, farklı gündelik deneyimleri ve hatta birbirleriyle çelişen zaman ile mekân tahayyüllerini bir araya getiren bir toplumsal uzam olmasıdır. Bu nedenle, hapishaneyi disiplinler iktidarın işleyiş usullerinin ötesinde yaşanan bir uzam olarak ele almak da önem taşımaktadır.

Çalışmanın temel aldığı diğer argüman, hapishaneyi kurumsal düzenlemeler ve kısıtlamalarla olduğu kadar, kapsadığı bireylerin etkinlikleriyle de biçimlenen bir yaşam alanı olarak kavramanın sonucudur. Bu kavrayış, hapishanelerde sahnelenen toplumsal hiyerarşilerin ve iktidar ilişkilerinin genellikle edilgen tarafında yer aldıkları düşünülen mahpusların öznelliklerini korumaya, sürdürmeye ve yeniden tanımlamaya yönelik çabalarını dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Türkiye özelinde hapishane ve kapatılma deneyimleri üzerine yapılan incelemelerde söz konusu iktidar ilişkilerinde aktif bir rol oynama imkânı büyük ölçüde siyasi mahpuslara tanınmıştır. İktidarı ve direnişi belirli bir bütünsellik içinde ele alan bu incelemeler hem mahpus nüfusunun önemli bir kısmının etkinliğini gözden kaçırmakta hem de politik failliğin yalnızca kolektif biçimini geçerli sayan bir bakış açısı üretmektedir. Bu çalışmada ise toplumsal aykırılıklarının içeriğinden bağımsız olarak mahpusların, kişisel zaman-mekânlarını zapt eden bir kurumsal düzenek dâhilinde, öznelliklerini yeniden konumlandırmaya yönelik olarak sergiledikleri her edimin yaşamsal ve politik ayrıntılar taşıdığı öne sürülmektedir.

Öznelliklerini yeniden konumlandırma çabası mahpusları birtakım zamansal ve mekânsal müdahaleler üretmeye yönlendirmektedir. Bu müdahaleler çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. İdarenin gözetim ve denetim araçlarını manipüle etmek, hapishane uzamını kişisel tercihler ve ihtiyaçlar doğrultusunda dönüştürmek, gündelik süreçleri kişisel zamanına uyarlamak, kişisel zamanını gündeliğin dışına

taşıyan faaliyetlerde bulunmak, ilişkiler kurmak ve hatta alternatif bir yaşamı hayal etmek sözü edilen müdahale yöntemlerinden bazılarıdır. Mahpusların içinde bulundukları koşullara uyarlayarak çeşitlendirdikleri bu müdahaleler, öznelliklerinin dayanağı olan kişisel zaman-mekânlarını tekrar tekrar üretmelerini sağlamaktadır. Hapishane uzamının kurgusal ve değişken niteliğini ortaya koyan bu üretim pratiğinin mahpusların politik failliklerinin anahtarı olduğu yargısı çalışmanın bir diğer argümanıdır.

Tüm bu argümanlar temelinde, kuir mahpusların politik eylem kapasiteleri, bağlı bulundukları iktidar ağları dâhilinde yeni deneyim alanları, kavrayışlar ve söylemler üretme potansiyelleri bakımından analiz edilmiştir. İkili cinsiyet rejimine göre düzenlenmiş kurumsal yapılanmasıyla hapishane, kuir mahpusların hem toplumun genelinden hem de kendi toplulukları içinde marjinalleşmelerine yol açabilmektedir. Bu nedenle, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini ele alan çalışmalarda yaşadıkları sorunlar ve özel ihtiyaçlarının karşılanması meselesi öne çıkmaktadır. Kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini özgül kılan sorunlar, sistematik ve gündelik hâle gelmiş ayrımcılık, şiddet, tecrit ve güvensizliktir. Bu sorunların ortaya çıkmasında ve yoğunlaşmasında, heteronormatif sistemin uzantısı olarak hapishanelerde uygulamaya geçirilen toplumsal cinsiyet bazlı ıslah anlayışı rol oynamaktadır. Dolayısıyla kuir mahpusların hapishanelerin heteronormatif uzamında ürettikleri müdahaleler, bu sistemi devamlı olarak sorgulamaya açmayı mümkün kılmaktadır.

Kuir mahpusların maruz kaldıkları şiddet, tecrit ve güvenlik sarmalından kurtulmalarını sağlayan, benliklerini korumaya ve böylece özne oluşlarını sürdürmeye yönelik olarak ürettikleri zamansal ve mekânsal müdahalelerdir. Bu müdahaleleri saptamak ve tanımlamak üzere çalışmada, mahpusların çeşitli kaynaklardan derlenen yaşam öyküleri, yazışmaları ve görüşme kayıtları analiz edilmiştir. Böylece elde edilen veriler, kuir mahpusların hapishanelerin heteronormatif yapılanmasıyla sürekli çekişme hâlinde kalmalarını sağlayan müdahalelerinin, duvarların dışındaki kuir bireylerin politik failliklerini kuran kavramlar, pratikler ve yaklaşımların bir yansıması olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kuir mahpuslar, hapishanenin zamansal ve mekânsal sınırlarını aşan ilişkilene ve yaşam biçimleri üreterek ve/veya bedenlerini politik uzlaşmazlığın

uzamı hâline getirerek öznelliklerini yeniden konumlandırıp, birer politik fail olarak belirebilmektedir.

Kuir mahpuslar, içinde bulundukları koşulları müzakereye açma ve dönüştürme imkânı sunan bir dizi pratik yardımıyla politik failliklerini kurmaktadır. Bu doğrultuda, mahpusların doğrudan çevresel koşullarına yaptıkları müdahaleleri içeren bazı pratikleri alternatif ilişkilene ve yaşam biçimlerinin üretilmesine yol açmaktadır. Kuir mahpuslar, hapishane uzamının içsel ve dışsal sınırlarını aşmalarını sağlayan mektuplaşma ve LGBT koğuı mücadelesi yoluyla dayanışma ağıları oluşturmaktadır. Bu ağılar, heteronormatif sistemin atadığı geleneksel bağlardan ve destek yapılarından mahrum olan kuir mahpuslar için ayrı bir anlam taşımaktadır. Öncelikle sosyal tecritle başa çıkmanın yolları olarak beliren mektuplaşmak ve LGBT koğuşlarında bir araya gelmek, bu bakımdan, kuir mahpuslar için heteronormatif sistemin çizgisel zamana referansla kurguladığı ilerlemeci hayat tarzlarından farklı bir yaşamı hayal etmenin ya da kurgulamanın yoludur. Zira onlara maddi ve manevi desteğın yanı sıra aidiyet duygusu sağlayan dayanışma ağıları, kuir mahpusları benliklerini yargılanma veya reddedilme korkusu olmadan özgürce sunabilecekleri seçilmiş ailelerini kurmaya yöneltmektedir.

Diğeryandan kuir mahpuslar, kendi bedenlerini araçsallaştırmak yoluyla da maruz kaldıkları koşulları dönüştürebilmektedir. Beden, hem duyguların ve deneyimlerin yaşandığı canlı bir ortam hem de toplumsal iktidar ilişkilerinin sergilendiğı bir alandır. Bu bakımdan, kuir mahpusların onlara belirli yapma, olma ve söyleme tarzlarını dayatan kurumsal mekanizmaya rağmen sergiledikleri bedensel performanslar, söz konusu ilişkileri hapishane koşullarında geçerli ve işler kılan heteronormatif yapılanmayı açığa çıkarmanın ve değışime zorlamanın başlıca yöntemidir. Kuir mahpuslar öncelikle kapatılmanın ortaya çıkardığı duygu durumlarını bazı fiziksel müdahalelerle bedenleri üzerinde somutlaştırarak ilgili yapılanmanın işleyişini görünür kılmaktadır. Bunun yanında, toplumsal cinsiyet temelli ıslah anlayışının dayattığı kısıtlamalara ve yasaklara rağmen, bedenlerini görünür ve hatta ilgi çekici kılacak performatif sunumlarla öznelliklerini ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla kuir mahpuslar, kendilerini yadsıyan veya yok etmeye çalışan bir mekanizma dâhilinde görünürlüğü stratejik bir hamle olarak benimseyerek direnişin performatif biçimlerini üretmektedir. Başka bir deyişle, hapishanelere

sirayet etmiş bulunan heteronormatif sistemin mikro düzeyde işleyen iktidar araçlarını kendi bedenleri dolayısıyla ifşa ederek bu sistemi tartışmayı ve dönüştürmeyi olanaklı kılmaktadırlar.

Kısaca kuir mahpuslar, kimi zaman Türkiye hapishanelerine dair literatürde siyasi mahpuslara atfedilmiş eylem repertuarını uyarlayarak kimi zaman da özgün müdahale biçimleri üreterek politik failliklerini kurup sürdürmektedir. Ancak bu durum onları topyekûn bir iktidar mekanizmasına başkaldıran kolektif bir direniş öznesi hâline getirmemektedir. Kuir mahpuslar, hapishanelerde işleyen disiplinler iktidara belirli araçlarla karşı koyan bir grup aktör değil; bu iktidar mekanizmasının işleyiş biçimleriyle uzlaşmazlık gösteren, ona özgü pratikleri müzakere edip dönüştüren ve bu doğrultuda öznelliklerini yeniden tanımlayıp konumlandıran politik faillerdir.

Bu çalışmanın önemi, yukarıda özetlendiği gibi, kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini Türkiye bağlamında daha önce işlenmemiş boyutuyla ele almasıdır. Bu bakımdan daha çok konuya dair genel kapsamlı bir değerlendirme niteliğinde olan çalışmanın, kuir mahpusların failliklerini kuran unsurlara ilişkin farklı analizlere zemin oluşturması umulmaktadır. Bunun yanında, toplumsal yapıya ve onu yansıtan kurumlara derinlemesine işlemiş olan heteronormatifliği incelemenin ve onunla mücadele etmenin alternatif yollarını ortaya koyan çalışmanın literatüre bu açıdan da katkı sunabileceği tahmin edilmektedir. Türkiye’de hem akademik hem toplumsal düzeyde kuir mahpuslara yönelik ilginin büyük ölçüde sorunları ve ihtiyaçları yani mağduriyetleri ekseninde kalması, onları içinde bulundukları bağlamla etkileşimde kalarak seçimler yapan ve eyleme geçen failler olarak tanımlayan bu çalışmayı özgün kılmaktadır.

Diğer yandan, çalışmanın ilave araştırmaların konusu olabilecek birtakım eksiklikleri bulunmaktadır. Öncelikle planlanan saha araştırmasına katılacak gönüllü bulunamamış olması çalışmayı metodolojik açıdan sınırlandırmıştır. Sahaya inilemediği için alternatif kanallardan erişilen ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Bir kısmı yakın tarihli olmayan bu kaynaklar yeterince güncel veri sağlamamıştır. Dolayısıyla, yeterli düzeyde araştırma bulunmayan bu alanda, sunulan çalışmanın argümanlarını da sınayabilecek, birinci elden ulaşılmış ya da daha güncel verileri

inceleyen araştırmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, bu çalışmada görece homojen bir grup olarak ele alınmış olan kuir mahpuslar aslında çoklu ve kesişen kimliklere sahiptir. Bu bakımdan, kuir mahpusların deneyimlerini, onların öznellik tanımlamalarını da belirleyen kültürel ve toplumsal anlamda farklı kimliklerinin etkileşimini göz önünde bulunduran bir yaklaşımla ele alan ayrı bir araştırma yürütülebilir. Bunun yanında, çalışmada kuir mahpusların kapatılma deneyimlerini faillikleri açısından ele alan kısmın her bir alt başlığı ilave açıklamalar ve argümanlar üretecek biçimde ayrı ayrı ele alınabilir. Son olarak, kuir mahpusların deneyimlerinin hapsedilmenin alternatifleri üzerine düşünmek için ne ölçüde yol gösterici olabileceğini, LGBTİ+ hapishaneleriyle ilgili tartışmalarla bir araya getirerek inceleyen bir çalışma retilbilir. Burada sunulan çalışmanın, tüm bu olası araştırmalara bir zemin ve kaynak oluşturması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Esra. "Hapis İçinde Hapis Hayatı," **Cumhuriyet**. 28 Temmuz 2013. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hapis-icinde-hapis-hayati-436490>.
- Aebi, Marcelo F., Edoardo Cocco & Lorena Molnar Aebi. **SPACE I 2022-Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison Populations**. Strasbourg: Council of Europe and University of Lausanne, 2023.
- Akbaş, Meral. **Mamak Askeri Cezaevi'nde Bir Kadın Koğuşunda 'Kamusal'ı Tartışmak**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009.
- Al, Yusuf. "Bir transın gözünden 'içerisi'..." **Pembe Hayat**. 14 Ağustos 2014. <https://www.pembehayat.org/haberler/bir-transin-gozunden-icerisi-411>.
- Alpar, Aslı. "Trans mahpusların mektuplarında en çok karşılaştığımız duygu yalnızlık." **Kaos GL**. 22 Ocak 2020. <https://kaosgl.org/haber/trans-mahpuslarin-mektuplarında-en-cok-karsilastigimiz-duygu-yalnizlik>.
- Arat, Kırılcım. "Tekirdağ 2 Nolu'da İki Günahkâr(!); Diren ve Buse." **Bianet**. 2 Ocak 2018. <https://bianet.org/yazi/tekirdag-2-nolu-da-iki-gunahkar-diren-ve-buse-192911>.
- Armstrong, Sarah & Andrew M. Jefferson. "Disavowing 'the' Prison." In **Carceral Spatiality: Dialogues Between Geography and Criminology**, edited by Dominique Moran & Anna K. Schlieke, pp. 237-267. London, UK: Palgrave Macmillan, 2017.
- Baer, Leonard D. & Bodil Ravneberg. "The Outside and Inside in Norwegian and English Prisons." **Geografiska Annaler: Series B, Human Geography**, Vol. 90, No. 2, 2008, pp. 205-216.
- Ball, Matthew. "What's Queer About Queer Criminology?" In **Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice**, edited by Dana Peterson & Vanessa R. Panfil, pp. 531-556. New York, NY: Springer, 2014.
- Bauman, Zygmunt. **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**. Çeviren Abdullah Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Becker, Howard S. **Outsiders: Studies in The Sociology of Deviance**. New York, NY: The Free Press, 1966.
- Bekiroğlu, Sibel. **Everyday Life and Resistance Practices in F-Type Prisons of Turkey**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2016.
- Bell, David, Jon Binnie, Julia Cream & Gill Valentine. "All hyped up and no place to go." **Gender, Place and Culture**, Vol. 1, No. 1, 1994, pp. 31-47.
- Berghan, Selin. **Türkiye'de Trans Kadın Mahpuslar**. Ankara: Pembe Hayat LBTT Dayanışma Derneği, 2017.

- Biricik, Alp. "Kamusal Alanda Mahrem Taktikler." **Başkaldıran Bedenler: Türkiye'de Transgender, Aktivizm ve Altkültürel Pratikler** içinde, hazırlayan Berfu Şeker, ss. 187-202. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Bişkin, Hacı. "Türkiye'de LGBTİ+ Hükümlüler İhlalleri Aktarmakta Çekimser Davranıyor." **Gazete Duvar**. 26 Ağustos 2018. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2018/08/26/turkiyede-lgbti-hukumluler-ihlalleri-aktarmakta-cekimser-davraniyor>.
- Black and Pink**, Vol. 13, No. 1, March 2022. https://issuu.com/blackandpink/docs/march_2022_for_web.
- Black and Pink**, Vol. 13, No. 4, December 2022. https://issuu.com/blackandpink/docs/dec_2022_newsletter_-_final.
- Blanc, Jean-Sébastien. "'Don't ask, don't tell': Breaking the cycle of violence against LGBTI persons in detention." **Penal Reform International**. 4th December 2018. <https://www.penalreform.org/blog/dont-ask-dont-tell-breaking-the-cycle-of/>.
- Bora, Tanıl. **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Bosworth, Mary & Eamonn Carrabine. "Reassessing Resistance: Race, Gender and Sexuality in Prison." **Punishment & Society**, Vol. 3, No. 4, 2001, pp. 501-515.
- Bourdieu, Pierre. **Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time**. Translated by Richard Nice, Cambridge, UK: Polity Press, 1998.
- Burgess, Robert G. **In the Field: An Introduction to Field Research**. London, UK: Routledge, 1984.
- Butler, Judith. "Agencies of Style for a Liminal Subject." In **Without Guantees: In Honour of Stuart Hall**, edited by Paul Gilroy, Lawrence Grossberg & Angela McRobbie, pp. 30-37. London, UK: Verso, 2000.
- Butler, Judith. "Kritik Queer." **Queer Tahayyül** içinde, derleyen Sibel Yardımcı & Özlem Güçlü, ss. 121-148. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.
- Butler, Judith. **Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity**. New York, NY: Routledge, 1990.
- Bülbül, Alper & Koray Başar. "Hapsedilme, Cinsel Kimlik ve Sağlık." **Toplum ve Hekim**, Cilt 38, Sayı 1, Ocak-Şubat 2023, ss. 43-58.
- Callender, Craig & Ralph Edney. **Introducing Time**. London, UK: Icon Books, 2012.
- Canlı, Ece. "Prison Heterocissexual Complex: Sociospatial Politics of Queer Incarceration and the Case of Turkey." In **the SAGE Handbook of Global Sexualities**, edited by Zowie Davy, et al., pp. 313-333. London, UK: SAGE, 2020.
- Canveren, Önder, Emir Özeren. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin X/Türkiye Kararı Temelinde Türkiye'de LGBT Mahkûmlara Yönelik Bir İnceleme." **Kadın/Woman 2000**, Cilt 15, Sayı 1, 2014, ss. 71-96.
- Carr, Nicola, Tanya Serisier & Siobhán McAlister. "Sexual Deviance in Prison: Queering Identity and Intimacy in Prison Research," **Criminology and Criminal Justice**, Vol. 20, No. 5, 2020, pp. 551-563.

- Caunes, Sarah. "1990'lı Yıllarda Siyasi Koğuşlar: 'Müşterek Mekânın Üretimi'," çeviren M. I. Durmaz. **Teorik Bakış**, Sayı 4, Mayıs 2014, ss. 107-130.
- Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (5275). **Resmî Gazete**, Sayı 25685, 29/12/2004. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5275.pdf>.
- Cinsiyet Uyum Sürecinin Hukuki Boyutu: Sıkça Sorulan Sorular Kılavuzu.** İstanbul: Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği (SPoD), 2021. <https://spod.org.tr/haberler-duyurular-cinsiyet-uyum-surecinin-hukuki-boyutu-sss-kilavuzu/>.
- Cohen, Stanley & Laurie Taylor. "Time and the Long-term Prisoner." In **The Sociology of Time**, edited by John Hassard, pp. 178-187. New York, NY: Palgrave Macmillan, 1990.
- Creswell, John W. **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches**. 2nd Edition, London, UK: SAGE, 2007.
- Çakmak, Dicle. **Ayrımcılıktan Yoksulluğa: Türkiye'de LGBTİ+'lar**. Ankara: 17 Mayıs Derneği, 2022.
- De Certeau, Michel. **The Practice of Everyday Life**. Translated by S. Rendall. Berkeley, CA: University of California Press, 1988.
- Demir, Yunus Emre. "24 Yıl Daha Cezası Olan LGBTİ+ Mahpus Nizip T Tipi Cezaevi'nde Tecritte." **Kaos GL**. 28 Mayıs 2022. <https://kaosgl.org/haber/24-yil-daha-cezasi-olan-lgbti-mahpus-nizip-t-tipi-cezaevi-nde-tecritte>.
- Demirbaş, Hilal Başak. "Trans Erkek Mahpus Anlatıyor: 'Namazı Erkek Gibi Kıldım Arkamdan Gülerdi Memurlar'." **Hapiste LGBTİ+** (blog). 22 Şubat 2018. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/02/22/trans-erkek-mahpus-anlatiyor-namazi-erkek-gibi-kildim-arkamdan-gulerdi-memurlar/>.
- Demirbaş, Hilal Başak. **Türkiye'de LGBTİ Mahpus Olmak (TCPS Kitaplığı 2)**. İstanbul: Ceza İnfaz Sisteminde Sivil Toplum Derneği, 2018.
- Demirbaş, Timur. "Cezaevleri Gerçeği." **Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan** içinde, ss. 235-247. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000.
- Demirbaş, Timur. "Cezaevlerinde Yeniden Sosyalleştirme (Tretman) Sorunları." **Prof. Dr. Turhan Tüfan Yüce'ye Armağan** içinde, ss. 391-408. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2001.
- Demirbaş, Timur. "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi." **Hapishane Kitabı** içinde, editör E. Gürsoy Naskali & H. Oytun Altun, 2. Baskı, ss. 3-40. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Dennis, Jeffery P. "The LGBT Offender." In **Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice**, edited by Dana Peterson & Vanessa R. Panfil, pp. 87-102. New York, NY: Springer, 2014.
- Dinshaw, Carolyn, et al. "Theorizing Queer Temporalities: A Roundtable Discussion." **GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies**, Vol. 13, No. 2, 2007, pp. 177-195.
- Dinshaw, Carolyn. **Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern**. Durham, NC: Duke University Press, 1999.
- Doğan, Meriç G. "Bize Bir Yasa Lazım': LGBTİ+ Mahpuslar." **Velvle**. 28 Kasım 2021. <https://velvle.net/2021/11/28/bize-bir-yasa-lazim-lgbti-mahpuslar/>.

- Dowden, Bradley. "Time." **The Internet Encyclopedia of Philosophy**. <https://iep.utm.edu/time/>.
- Duran, Antonio & David Pérez II. "The Multiple Roles of Chosen Familia: Exploring the Interconnections of Queer Latino Men's Community Cultural Wealth." **International Journal of Qualitative Studies in Education**, Vol. 32, No. 1, 2019, pp. 67-84.
- Edelman, Lee. **No Future: Queer Theory and the Death Drive**. Durham, CA: Duke University Press, 2004.
- Emery, Nina, Ned Markosian & Meghan Sullivan. "Time." **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Winter 2020 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/time/>.
- Enoch, Robert. **Understanding the Lived Experiences of Transgender Inmates**. Doctoral Thesis, University of California, 2015.
- Erdoğan, Barış & Esra Köten. "'As Kendini De Hepimiz Kurtulalım Artık!': Sosyal Dışlanmadan İntihara LGBT Gençler." **Alternatif Politika**, Cilt 7, Sayı 1, Nisan 2015, ss. 143-167.
- Eren, Mustafa. "Terör İddiasıyla Yargılama Değil Yaftalama." **Bianet**. 25 Kasım 2021. <https://bianet.org/yazi/teror-iddiasıyla-yargılama-değil-yaftalama-253889>.
- Eren, Mustafa. **Kapatılmanın Patolojisi: Osmanlı'dan Günümüze Hapishanenin Tarihi**. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014.
- Ergin, Seçil Doğuç. "Hapishanede Gündelik Yaşam: Kapatılmanın Zaman-Mekânsal Rejimiyle Baş Etmenin Gündelik Halleri." **Dört Duvar Kadına Ne Yapar?** içinde, İpek Merçil & Seçil Doğuç Ergin, ss. 65-86. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
- Esendemir, Kutlu. "Cezaevinde Nefes Almak Bile Sorun." **Habertürk**. 9 Temmuz 2012. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/757664-cezaevinde-nefes-almak-bile-sorun>.
- European Commission. **Prison Statistics**. April 2023. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Prison_statistics.
- Fair, Helen & Roy Walmsley. **World Prison Population List**. 13th Editon. London, UK: Institute for Crime & Justice Policy Research, 2021. https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition.pdf.
- Foucault, Michel. "Attica Hapishanesi Hakkında." **Büyük Kapatılma** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 4. Basım, ss. 150-162. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Foucault, Michel. "Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği." **Özne ve İktidar** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 4. Basım, ss. 221-247. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Foucault, Michel. "Büyük Kapatılma." **Büyük Kapatılma** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 4. Basım, ss. 103-115. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

- Foucault, Michel. "Different Spaces." In **Aesthetics (Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 2)**, edited by James D. Faubion, translated by Robert Hurley, et.al. pp. 175-186. London, UK: Penguin Books, 2000.
- Foucault, Michel. "Hakikat ve Hukuksal Biçimler." **Büyük Kapatılma** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 4. Basım, ss. 163-278. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Foucault, Michel. "Hapishaneler ve Hapishane İsyanları." **Büyük Kapatılma** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 4. Basım, ss. 120-128. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Foucault, Michel. "İktidar ve Bilgi." **İktidarın Gözü** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 3. Basım, ss. 167-184. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Foucault, Michel. "İktidarın Gözü." **İktidarın Gözü** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 3. Basım, ss. 85-105. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Foucault, Michel. "Of Other Spaces." Translated by J. Miskowiec. **Diacritics**, Vol. 16, No. 1, 1986, pp. 22-27.
- Foucault, Michel. "Özne ve İktidar." **Özne ve İktidar** içinde, hazırlayan Ferda Keskin, çeviren Işık Ergüden, 4. Basım, ss. 57-82. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Foucault, Michel. "Questions on Geography." In **Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977**, edited by Colin Gordon, translated by Colin Gordon, et.al., pp. 63-77. New York, NY: Vintage Books, 1980.
- Foucault, Michel. "Space, Knowledge, and Power." In **Power (Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 3)**, edited by James D. Faubion, translated by Robert Hurley, et.al., pp. 349-364. London, UK: Penguin Books, 2000.
- Foucault, Michel. "Truth and Power." In **Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977**, edited by Colin Gordon, translated by Colin Gordon, et.al., pp. 109-133. New York, NY: Vintage Books, 1980.
- Foucault, Michel. **Discipline and Punish: The Birth of the Prison**. Translated by Alan Sheridan. London, UK: Penguin Books, 1991.
- Foucault, Michel. **The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences**. Translated by n/a. New York, NY: Vintage Books, 1994.
- Foucault, Michel. **The Punitive Society: Lectures at the Collège de France, 1972-1973**. Edited by Bernard E. Harcourt, translated by Graham Burchell. London, UK: Palgrave Macmillan, 2015.
- Freccero, Carla. **Queer/Early/Modern**. Durham, NC: Duke University Press, 2006.
- Freeman, Clyde Brewster. **Doing Time: An Ethnomethodological Investigation of Time in a Prison**. Master's Thesis, University of Calgary, 1997.
- Freeman, Elizabeth. **Time Binds: Queer Temporalities, Queer Histories**. Durham, NC: Duke University Press, 2010.
- Gazi, Filiz. "Hapis İçerisinde Hapis, LGBT-İ Mahpus Olmak." **Gazete Duvar**. 17 Kasım 2017. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/11/17/hapis-icerisinde-hapis-lgbt-i-mahpus-olmak>.

- Gemici Ay, Başak. **Dynamics of Collective Action in Turkish Prisons: Comparative Analysis of Mamak and Diyarbakır Prisons Between 1980 and 1985**. Master's Thesis, University of Pittsburgh, 2016.
- Girshick, Lori. "Out of Compliance: Masculine-Identified People in Women's Prisons." In **Captive Genders: Trans Embodiment and the Prison Industrial Complex**, edited by Eric A. Stanley & Nat Smith, pp. 189-208. Oakland, CA: AK Press, 2011.
- Goffman, Erving. "On the Characteristics of Total Institutions: The Inmate World." In **The Prison: Studies in Institutional Organization and Change**, edited by Donald R. Cressey, pp. 15-67. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston, INC., 1961.
- Goffman, Erving. **Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates**. New York, NY: Anchor Books, 1961.
- Goffman, Erving. **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**. Çeviren Barış Cezar, 3. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Gregson, Nicky & Gillian Rose. "Taking Butler Elsewhere: Performativities, Spatialities and Subjectivities." **Environment and Planning D: Society and Space**, No. 18, 2000, pp. 433-452.
- Grosz, Elizabeth. **Space, Time and Perversion: Essays on the Politics of Bodies**. New York, NY: Routledge, 1995.
- Gürbilek, Nurdan & İskender Savaşır, haz. "Hapishane Tanıklıkları- Zihni Anadol, Elif Toron, Sezai Sarioğlu, Veli Devocioğlu, Ertugrul Kürkçü." **Defter**, Sayı 9, 1989, ss. 58-69.
- Güven, Umut. "OHAL'de LGBTİ+ Mahpus Olmak." **Kaos GL**. 27 Haziran 2018. <https://kaosgl.org/haber/ohalde-lgbti-mahpus-olmak>.
- Halberstam, Jack. **Çuvallamanın Queer Sanatı**. Çeviren İpek Tabur. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.
- Halberstam, Jack. **In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives**. New York, NY: New York University Press, 2005.
- Hamilton, DeLisa Shundra. **Transgender and Gender Nonconforming Individuals' Perceptions of the Criminal Justice System**. Doctoral Thesis, Walden University, 2019.
- Handbook on Prisoners with Special Needs**. New York, NY: United Nations, 2009. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf.
- Harris, Mia. **Queer in the Prison: What Does it Mean to Be 'Out' Inside?** Doctoral Thesis, University of Oxford, 2019.
- Harvey, David. **Umut Mekânları**. Çeviren Zeynep Gambetti, 3. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Huggett, Nick & Carl Hoefer. "Absolute and Relational Theories of Space and Motion." **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, Spring 2018 Edition. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/spacetime-theories/>

- Hull, Kathleen E. & Timothy A. Ortyl. "Conventional and Cutting-Edge: Definitions of Family in LGBT Communities." **Sexuality Research and Social Policy**, No. 16, 2019, pp. 31-43.
- Huynh, James. "'Family Is the Beginning but Not the End': Intergenerational LGBTQ Chosen Family, Social Support, and Health in a Vietnamese American Community Organization." **Journal of Homosexuality**, Vol. 70, No. 7, 2023, pp. 1240-1262.
- Ignatieff, Michael. "State, Civil Society, and Total Institutions: A Critique of Recent Social Histories of Punishment." **Crime and Justice**, No. 3, 1981, pp. 153-192.
- Jackson, Jessi Lee. "Situational Lesbians & the Daddy Tank: Women Prisoners Negotiating Queer Identity and Space." **Genders**, No. 53, Spring 2011. <https://link.gale.com/apps/doc/A254403944/AONE>.
- Johnson, Peter. "Unravelling Foucault's 'Different Spaces'." **History of the Human Sciences**, Vol. 19, No. 4, 2006, pp. 75-90.
- Johnston, Lynda & Robyn Longhurst. **Space, Place, and Sex: Geographies of Sexualities**. Maryland, MD: Rowman & Littlefield, 2010.
- Karagöl, Elif Yağmur. **Political Prison Culture in Turkish Prisons: From the Ward to the F Type System**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2017.
- Kepenek, Evrim. "Ölüm Orucundaki Mahpus Buse: 'Beni Yalnız Bırakmayın'." **Bianet**. 20 Ağustos 2019. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2019/03/07/olum-orucundaki-mahpus-buse-beni-yalniz-birakmayin-2/>.
- Kepenek, Evrim. "Trans Geçiş Operasyonu Engellenen Mahpus Buse, Cinsel Organını Kesti." **Bianet**. 21 Ağustos 2019. <https://bianet.org/haber/trans-gecis-operasyonu-engellenen-mahpus-buse-cinsel-organini-kesti-212022>.
- Kepenek, Evrim. "Trans Mahpus Miray 55 Gündür Açlık Grevinde, Tek İstedığı Koğuşa Geçmek." **Bianet**. 9 Eylül 2019. <https://bianet.org/haber/trans-mahpus-miray-55-gundur-aclik-grevinde-tek-istedigi-kogusa-gecmek-212791>.
- Kern, Stephen. **Zaman ve Uzam Kültürü, 1880-1918**. Çeviren Ali Selman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Kınalı, Viyan. "İnsan Hakları Perspektifinden Türkiye'de Trans Mahpuslar." **Anayasa Gündemi**. 26 Haziran 2020. <https://anayasagundemi.com/2020/06/26/forum-pride2020-viyan-kinali-insan-haklari-perspektifinden-turkiyede-trans-mahpuslar/>.
- Kışanak, Evin Jiyan. "Hapsedilmenin maliyeti: Faturalar, özlemler, sansürler..." **Bianet**. 21 Nisan 2022. <https://bianet.org/yazi/hapsedilmenin-maliyeti-faturalar-ozlemler-sansurler-260520>.
- Kim, Seohyun & Israel Fisseha Feyissa. "Conceptualizing 'Family' and the Role of 'Chosen Family' within the LGBTQ+ Refugee Community: A Text Network Graph Analysis." **Healthcare**, Vol. 9, No. 4, 2021, <https://doi.org/10.3390/healthcare9040369>.
- Kirkup, Kyle. **Sex Crimes: Queer Engagements with the Criminal Law from the Street to the Prison**. Doctoral Thesis, University of Toronto, 2017.

- Koyuncu, Rosida. **Voltaçark: Hapiste LGBTİ Olmak**. Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Yayınları, 2015.
- Kristeva, Julia. "Kadınların Zamanı." Çeviren İskender Savaşır. **Defter**, No. 21, 1994, ss. 7-29.
- Kropotkin, Pyotr A. **In Russian and French Prisons**. London, UK: Ward and Downey, 1887. <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-in-russian-and-french-prisons>.
- Kropotkin, Pyotr A. **The Essential Kropotkin**. Edited by Emile Capouya & Keitha Tompkins. Basingstoke, UK: Macmillan Press, 1975.
- Kunzel, Regina G. "Situating Sex: Prison Sexual Culture in the Mid-Twentieth-Century United States." **GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies**, Vol. 8, No. 3, 2002, pp. 253-270.
- Lamble, Sarah. "Transforming Carceral Logics: 10 Reasons to Dismantle the Prison Industrial Complex Using a Queer/Trans Analysis." In **Captive Genders: Trans Embodiment and the Prison Industrial Complex**, edited by Eric A. Stanley & Nat Smith, pp. 235-265. Oakland, CA: AK Press, 2011.
- Lefebvre, Henri. **The Urban Revolution**. Translated by Robert Bononno. Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press, 2003.
- Liebling, Alison. "Prison Suicide and Prisoner Coping." **Crime and Justice**, No. 26, 1999, pp. 283-359.
- MacCann, Hannah & Whitney Monaghan. **Queer Theory Now: From Foundations to Futures**. London, UK: Red Globe Press, 2020.
- Maschi, Tina, Jo Rees & Eileen Klein. "'Coming Out' of Prison: An Exploratory Study of LGBT Elders in the Criminal Justice System." **Journal of Homosexuality**, Vol. 63, No. 9, 2016, pp. 1277-1295.
- Massey, Doreen. **For Space**. London, UK: SAGE, 2005.
- Massey, Doreen. **Space, Place, and Gender**. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1994.
- McEvoy, Kieran, Kirsten McConnachie & Ruth Jamieson. "Political Imprisonment and the 'War on Terror'." In **Handbook on Prisons**, edited by Yvonne Jewkes, pp. 293-323. Devon, UK: Willan Publishing, 2017.
- McTaggart, J. Ellis. "The Unreality of Time." **Mind**, Vol. 17, No. 68, 1908, pp. 457-474.
- Melossi, Dario & Massimo Pavarini. **The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System**. Translated by G. Cousin. London, UK: The Macmillan Press, 1981.
- Merçil, İpek. "Cezaevinde Gündelik Kadınlık Deneyimleri." **Dört Duvar Kadına Ne Yapar?** içinde, İpek Merçil & Seçil Doğuç Ergin, ss. 163-194. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
- Mitchell, Valory. "Choosing Family: Meaning and Membership in the Lesbian Family of Choice." **Journal of Lesbian Studies**, Vol. 12, No. 2-3, 2008, pp. 301-313.

- Mogul, Joey L., Andrea J. Ritchie & Kay Whitlock. **Queer (In)Justice: The Criminalization of LGBT People in the United States**. Boston, MA: Beacon Press, 2012.
- Moran, Dominique & Yvonne Jewkes. "Linking the Carceral and the Punitive State: A Review of Research on Prison Architecture, Design, Technology and the Lived Experience of Carceral Space." **Annales de Géographie**, No. 702-703, 2015, pp. 163-184.
- Moran, Dominique. **Carceral Geography: Spaces and Practices of Incarceration**. New York, NY: Ashgate Publishing, 2015.
- Morgan, Skyler. **Queering Life-Course Criminology: Examining Queer Turning Points Among Formerly Incarcerated LGBTQ+ Adults**. Doctoral Thesis, Arizona State University, 2023.
- Muñoz, José Esteban. **Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity**. New York, NY: New York University Press, 2009.
- O'Brien, Patricia. "The Prison on the Continent: Europe, 1865-1965." In **The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society**, edited by Norval Morris, David J. Rothman, pp. 199-225. Oxford, UK: Oxford University Press, 1995.
- Özbay, Cenk. "Rent Boy'ların Queer Özneliği: İstanbul'da Norm-Karşıtı Zaman, Mekân, Cinsellik ve Sınıfsallık." **Cinsellik Muamması: Türkiye'de Queer Kültür ve Muhalefet** içinde, hazırlayan Cüneyt Çakırlar & Serkan Delice, ss. 281-300. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Paredes, Carolina Corral. **Being in the Wrong Place at the Wrong Time: Ethnographic Insights Into Experiences of Incarceration and Release From a Mexican Prison**. Doctoral Thesis, University of Manchester, 2013.
- Parlak, Cansu. **Türkiye'de Siyasal Hayat ve Cezaevleri: Hayata Dönüş Operasyonları Üzerine Bir İnceleme**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018.
- Penal Reform International. **Global Prison Trends 2023**. June 2023, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf>.
- Pişkin, Cansu. "İmkânsız Yok, Zoru Başarmak Var." **Evrensel**. 25 Temmuz 2018. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/07/26/imkansiz-yok-zoru-basarmak-var/>.
- Pişkin, Cansu. "Tecritte tutulan LGBTİ mahpus: İntiharın eşiğine geldim." **Evrensel**. 8 Mayıs 2018. <https://www.evrensel.net/haber/351991/tecritte-tutulan-lgbti-mahpus-intiharin-esigine-geldim>.
- Pişkin, Tansu. "Cinsiyet Geçiş Hakkı Tanınmayan Trans Mahpus Ölüm Orucunda." **Bianet**. 31 Ocak 2018. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/01/31/cinsiyet-gecis-hakki-taninmayan-trans-mahpus-olum-orucunda/>.
- Rancière, Jacques. **Disagreement: Politics and Philosophy**. Translated by Julie Rose. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999.
- Rancière, Jacques. **Dissensus: On Politics and Aesthetics**. Translated by Steven Corcoran. London, UK: Continuum, 2010.
- Rothman, David J. "Perfecting the Prison United States, 1789-1865." In **The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western**

- Society**, edited by Norval Morris, David J. Rothman, pp. 111-129. Oxford, UK: Oxford University Press, 1995.
- Rowe, Abigail. "Tactics, Agency and Power in Women's Prisons." **British Journal of Criminology**, Vol. 56, No. 2, 2016, pp. 332-349.
- Sanders, Tait, Jessica Gildersleeve, et al. "Trans Architecture and the Prison as Archive: 'Don't Be a Queen and You Won't Be Arrested'." **Punishment & Society**, Vol. 25, No. 3, 2022, pp. 742-765.
- Saner, Yasemin. "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma." **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18. – 20. Yüzyıllar** içinde, derleyenler Noémi Levy & Alexandre Toumarkine, ss. 163-189. İstanbul: Tarih VakfıYurt Yayınları, 2007.
- Schull, Kent F. **Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity**. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2014.
- Scott, James C. **Domination and the Arts of Resistance – Hidden Transcripts**. New Haven, CT: Yale University Press, 1990.
- Selek, Pınar. **Maskeler Süvariler Gacılar Ülker Sokak: Bir Alt Kültürün Dışlanma Mekânı**. 2. Baskı, Ankara: Ayizi Yayınları, 2014.
- Sevinç, Murat. "Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak: Açlık Grevleri." **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 57, Sayı 1, Ocak 2002, ss. 111-135.
- Sıkça Sorulan Sorular Kitapçığı**. 9. Baskı, Ankara: Kaos GL Derneği, 2020. <https://kaosgl.org/haber/sikca-sorulan-sorular-dan-guncellenmis-9-baski>.
- Sibley, David & Bettina van Hoven. "The Contamination of Personal Space: Boundary Construction in a Prison Environment." **Area**, Vol. 41, No. 2, 2009, pp. 198-206.
- Soja, Edward W. **Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi**. Çeviren Yunus Çetin. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017.
- Soothill, Kevin. "Prison Histories and Competing Audiences, 1776-1966." In **Handbook on Prisons**, edited by Yvonne Jewkes, pp. 27-48. Devon, UK: Willan Publishing, 2007.
- Sönmez, Hülya. **Eski Tutuklu ve Eski Hükümlülerin Cezaevindeki Gündelik Hayat Deneyimleri**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- Söylemez, Ayça. "Trans Kadın Mahpuslara Tecrit İçinde Tecrit." **Bianet**. 14 Temmuz 2015. <https://bianet.org/haber/trans-kadin-mahpuslara-tecrit-icinde-tecrit-165825>.
- Spierenburg, Pieter. "The Body and the State: Early Modern Europe." In **The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society**, edited by Norval Morris, David J. Rothman, pp. 49-77. Oxford, UK: Oxford University Press, 1995.
- Story, Brett. **Dis-placing the Prison: Carceral Space, Disposable Life, and Urban Struggle in Neoliberal America**. Doctoral Thesis, University of Toronto, 2015.

- Sulu, Barış. “Eşcinsel ve Tutsak Olmak!” **Kaos GL**. 7 Ekim 2008. <https://kaosgl.org/haber/escinsel-ve-tutsak-olmak>.
- Sykes, Gresham M. **The Society of Captives: A Study of A Maximum Security Prison**. New Jersey, NJ: Princeton University Press, 1958.
- Şen, Hasan. “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu.” **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.–20. Yüzyıllar** içinde, derleyenler Noémi Levy & Alexandre Toumarkine, ss. 200-211. İstanbul: Tarih VakfıYurt Yayınları, 2007.
- T.C. Adalet Bakanlığı. “Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü: Genel Bilgi.” <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-genel-bilgi>.
- T.C. Adalet Bakanlığı. **Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2022**. 22 Mayıs 2023. <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cte-istatistikleri-bulteni29092022032841>.
- Tahaoğlu, Çiçek. “Trans Mahpusun Meme Operasyonunu Bakanlık Karşılacak.” **Bianet**. 19 Eylül 2018. <https://bianet.org/haber/trans-mahpusun-meme-operasyonunu-bakanlik-karsilayacak-200976>.
- Tar, Yıldız. “Açlık Grevindeki Trans Mahpus: Ölmek İstemiyorum!” **Kaos GL**. 10 Nisan 2014. <https://kaosgl.org/haber/aclik-grevindeki-trans-mahpus-olmek-istemiyorum>.
- Tartaro, Christine, and David Lester. **Suicide and Self-Harm in Prisons and Jails**. Lanham, MD: Lexington Books, 2009.
- Topaloğlu, Hande & Öndercan Muti. “12 Eylül Hapishanelerinde Gündelik Hayat: Hayatta Kalmanın ve Direnmenin Yolları.” **Teorik Bakış**, Sayı 4, Mayıs 2014, ss. 67-83.
- Traub, Valerie. “The New Unhistoricism in Queer Studies.” **PMLA**, Vol. 128, No. 1, 2013, pp. 21-39.
- Ugelvik, Thomas. **Power and Resistance in Prison: Doing Time, Doing Freedom**. Translated by Stephen G. Evans. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2014.
- Ulutaş, Mete. **An Ethnographic Study of Social Bonds in Collective Confinement**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2022.
- Valentine, Gill. “Queer Bodies and the Production of Space.” In **Handbook of Lesbian and Gay Studies**, edited by Diane Richardson & Steven Seidman, pp. 145-160. London, UK: SAGE, 2002.
- Vasiliou, Elena. “Penitentiary Pleasures: Queer Understandings of Prison Paradoxes.” **Criminology & Criminal Justice**, Vol. 20, No. 5, 2020, pp. 577-589.
- Vitulli, Elias Walker. **Carceral Normativities: Sex, Security, and the Penal Management of Gender Nonconformity**. Doctoral Thesis, University of Minnesota, 2014.
- Wacquant, Loïc. **Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi**. Çeviren Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Wacquant, Loïc. **Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity**. Durham, UK: Duke University Press, 2009.

- Wahidin, Azrini. "Time and the Prison Experience." **Sociological Research Online**, Vol. 11, No. 1, 2006, pp. 1-10.
- Wakefield, Chris, Andrew L. Spivak. "Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Offenders." In **Routledge Handbook on Offenders with Special Needs**, edited by Kimberly D. Dodson, pp. 162-180. New York, NY: Routledge, 2018.
- Weeks, Jeffrey, Brian Heaphy and Catherine Donovan. **Same Sex Intimacies: Families of Choice and Other Life Experiments**. London, UK: Routledge, 2001.
- Weston, Kath. **Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship**. New York, NY: Columbia University Press, 1997.
- Witherspoon, Paula Rae. "My Story." In **Captive Genders: Trans Embodiment and the Prison Industrial Complex**, edited by Eric A. Stanley & Nat Smith, pp. 209-214. Oakland, CA: AK Press, 2011.
- Woods, Jordan Blair. "'Queering Criminology': Overview of the State of the Field." In **Handbook of LGBT Communities, Crime, and Justice**, edited by Dana Peterson & Vanessa R. Panfil, pp. 15-44. New York, NY: Springer, 2014.
- Yanat, Coşkun. "Bir Maltepe Hapishanesi Deneyimi: Hapishanede Havuz Var Sanıyordum, Yokmuş." **Bianet**. 8 Ağustos 2015. <https://bianet.org/haber/hapishanede-havuz-var-saniyordum-yokmus-166631>.
- Yarkın, Günseli. **Coping Mechanisms and Emotions of the Ex-convicts in Diyarbakir Prison**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- Yıldız, Gültekin. **Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Yılmaz, Ali. **Kara Arşiv: 12 Eylül Cezaevleri**. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Zago, Giuseppe. **Experiences of Sexual Orientations and Gender Identities During Imprisonment: A Queer Critique on the Enforcement of Human Rights Norms in England and Wales, and Italy**. Doctoral Thesis, Northumbria University, 2020.
- Zengin Taş, Esin. **LGBT'lerin Sosyal Dışlanma Yaşantıları, Cezaevi Süreçleri ve Sosyal Hizmet İhtiyaçları**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- "28 ay tecritte, 8 ay müşahede koğuşunda tutuldum." **Hapiste LGBTİ+** (blog). 1 Kasım 2013. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2013/11/01/28-ay-tecritte-8-ay-musahede-kogusunda-tutuldum/>.
- "About." **Bent Bars Project**. <https://www.bentbarsproject.org/about>.
- "Bir Transseksüel Kadından: 'Hapiste LGBTİ Olmak'." **Hapiste LGBTİ+** (blog). 4 Nisan 2014. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2014/04/04/bir-transseksuel-kadından-hapiste-lgbti-olmak/>.
- "Eski Mahpuslar Cihan Erdal ve Can Memiş Anlatıyor I." **Hapiste LGBTİ+** (blog). 1 Ekim 2021. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2021/10/01/eski-mahpuslar-cihan-erdal-ve-can-memis-anlatiyor/>.
- "Faaliyet Alanları." **CİSST**. <https://cisst.org.tr/hakkimizda/faaliyet-alanlari/>.

- “Hapiste LGBTİ+ Olmak.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/about/>.
- “Hapiste Unutulmak ve Yalnız Kalmak Kötü Bir Şey.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 25 Mayıs 2015. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2015/05/25/hapiste-unutulmak-ve-yalniz-kalmak-kotu-bir-sey/>.
- “Highest to Lowest- Prison Population Rate.” **World Prison Brief**. Erişim 29 Aralık 2023. https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison_population_rate.
- “Highest to Lowest- Prison Population Total.” **World Prison Brief**. Erişim 29 Aralık 2023. <https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total>.
- “LGBTİ Mahpuslardan Giysi Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 14 Ekim 2015. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2015/10/14/lgbti-mahpuslardan-giysi-talebi/>.
- “LGBTİ Mahpusun Kıyafet ve Ayakkabı Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 19 Temmuz 2017. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/07/19/lgbti-mahpusun-kiyafet-ve-ayakkabi-talebi/>.
- “LGBTİ Mahpusun Numaralı Gözlük Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 4 Ocak 2017. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/01/04/lgbti-mahpusun-numarali-gozluk-talebi/>.
- “LGBTİ Mahpusun Portekizce Sözlük Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 16 Ocak 2018. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2018/01/16/lgbti-mahpusun-portekizce-sozluk-talebi/>.
- “LGBTİ Mahpusun Televizyon Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 22 Haziran 2016. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2016/06/22/lgbti-mahpusun-televizyon-talebi/>.
- “Mahpus LGBT'ler Sorusuna Adalet Bakanı'ndan Cevap.” **T24**. 19 Eylül 2013. <https://t24.com.tr/haber/mahpus-lgbtler-sorusuna-adalet-bakanindan-cevap,239974>.
- “Suicide.” **World Health Organization (WHO) Eastern Mediterranean Region**. <https://www.emro.who.int/health-topics/suicide/feed/atom.html>.
- “TBMM İnsan Hakları Komisyonu'nda Mahpus LGBTİ'ler Brifingi.” **Pembe Hayat**. 16 Kasım 2018. <https://www.pembehayat.org/haberler/tbmm-insan-haklari-komisyonu-rsquo-nda-mahpus-lgbti-rsquo-ler-brifingi-1973>.
- “Trans kadın mahpus: ‘Bana erkekmişim gibi davranıyorlar’.” **Kaos GL**. 30 Temmuz 2019. <https://kaosgl.org/haber/trans-kadin-mahpus-bana-erkekmissim-gibi-davraniyorlar>.
- “Trans Kadın Mahpusun Kıyafet ve Ayakkabı Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 24 Temmuz 2017. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/07/24/trans-kadin-mahpusun-kiyafet-ve-ayakkabi-talebi/>.
- “Trans Mahpusun Kıyafet Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 20 Şubat 2017. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2017/02/20/trans-mahpusun-kiyafet-talebi/>.
- “Trans Mahpusun Kitap Talebi.” **Hapiste LGBTİ+** (blog). 31 Ocak 2019. <https://hapistelgbti.cisst.org.tr/2019/01/31/trans-mahpusun-kitap-talebi/>.
- “World Prison Brief Data: Turkey.” **World Prison Brief**. Erişim 29 Aralık 2023. <https://www.prisonstudies.org/country/turkey>.

ÖZGEÇMİŞ

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Emine Sezin DOST
Tez Başlığı : Heteronormatif Sistemde Kuir Mahpus Olmak:
Hapishanelerde Direniş ve Politik Faillik
Savunma Tarihi : 18 / 01 / 2024
Danışman : Doç. Dr. Hakan YÜCEL

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-Soyadı

İmza

Doç. Dr. Hakan YÜCEL

Prof. Dr. Birol ÇAYMAZ

Prof. Dr. İpek MERÇİL

Prof. Dr. Derya FIRAT

Prof. Dr. Sibel YARDIMCI YALÇINTAN

Prof. Dr. Ulun AKTURAN

Enstitü Müdürü